

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2/2021 • 14€

Vammaisuuden historia

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

119. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen

TOIMITUSSIHTEERI: Heidi Kurvinen

TOIMITTAJAT: Ville Kivimäki,

Tuomas Laine-Frigren, Simo Mikkonen,

Tiina Männistö-Funk, Riikka Taavetti

HALLITUS: Kari Salmi (pj), Maarit Leskelä-

Kärki (vpj), Niklas Jensen-Eriksen, Petri Karonen,

Sari Katajala-Peltomaa, Mikko Puustinen

ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)

ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@utu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen

asiaa koskevan sopimuksen. Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.lahtinen@utu.fi tai anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2021: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta.

Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €.

Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhitys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48.

Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177.

Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta:

vuoteen 2000 4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2020 14 €/kpl.

Painatus: Forssa Print, Esko Aaltosen katu 2, 30100 Forssa.

Kannen kuva: Vuonna 1973 perustettu vammaisten henkilöiden ihmisoikeusjärjestö Kynnys ry. osoitti mieltään Helsingin työhuoltotoimiston edustalla 1970-luvun puolivälissä. Kuvassa etualalla Liisa Saarinen ja kyllitä kantava Gunilla Sjövall. Lähde: Kynnys ry.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva oikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen

Pidetään huolta 147

Teemajohdanto

*Tuomas Laine-Frigren, Riikka Miettinen
ja Katariina Parhi*

Pois marginaaleista – Vammaisuus näkyväksi osaksi historiaa 149

Katsaus

✎ *Daniel Blackie ja Jenni Kuuliala*

Katsaus vammaisuuden historian tutkimukseen 156

Artikkelit

✎ *Lauri Julkunen*

Ääni ja kansalaisuus – Eino Karlsbergin nuoruus kuurona 1894–1903 165

✎ *Maija Koivisto ja Hisayo Katsui*

”Meitä on uhattu vainota ja tahdotaan hävittää kenties sukupuuttoon” – Viittomakielisen yhteisön keskustelut kuurojen välisistä avioliitoista ja avioliittolaista kuuromykkäinlehdissä vuosina 1896–1930 180

✎ *Virva Liski*

”Vain veri yksin ei ole invaliditeetin merkki” – Henkiset invalidit ja psyykkisesti sotavammaiset valkoisessa Suomessa 1918–1939 195

✎ *Aleksi Huhta*

”Joutuisi kykenemättömyytensä tähden yhteiskunnan rasitukseksi” – Neuvottelu kyvyllisyydestä ja kansalaisuudesta Yhdysvalloista Suomeen tehdyissä karkotuksissa vuosina 1924–1939 208

✎ *Markku Mattila ja Petri Eskola*

”Pikkutyttöjen ahdistelijat vaarattomiksi!” – Kastratio seksuaalirikosten käsittelymuotona Suomessa 1935–1970 223

✎ *Annastiina Mäkilä*

Diagnoosina työtön – Masennusta ja työelämän ulkopuolisuuutta kuvaavat kirjoitukset 1900-luvun lopun suomalaisessa arkikulttuurissa 238

Kolumnit

Minna Harjula

Eletty hyvinvointivaltio – Kokemushistorian näkökulma vammaisuuden tutkimukseen 252

Petteri Pietikäinen

Hullut, vammaiset ja vammattomat 254

Arviot

Jenni Lares, Alkoholinkäytön sosiaaliset merkitykset 1600-luvun länsisuomalaisessa maaseutuyhteisössä (*Anu Lahtinen*) 256

Anna Niiranen, ”The Health and Happiness of the Expectant Mother” – Constructions of Pregnancy and Childbirth in British Medical Writings, 1840–1902 (*Kirsi Vainio-Korhonen*) 257

Petteri Pietikäinen, Kipeät sielut – Hulluuden historia Suomessa (*Kirsi Tuohela*) 258

Anna Ovaska, Fictions of madness – Shattering minds and worlds in modernist Finnish literature (*Jani Tanskanen*) 260

Sophy Bergenheim, Yhteiskunnan, kansakunnan ja kansan asialla – Järjestöt, yhteiskuntapolitiikka ja asiantuntijuus Suomessa 1930–60-luvuilla (*Pirjo Markkola*) 262

Karoliina Ahonen, Suomalainen mielenterveyspolitiikka – Julkisen vallan ohjaus mielenterveyden häiriöön sairastuneiden ihmisoikeuksien turvaamiseksi (*Marja-Liisa Honkasalo*) 263

Tiedemaailma

Alexi Mainio

Kansallisarkiston hanke tutkii suomalaisten kohtaloita Venäjällä 266

Helena Laukkoski

Pohjaselvitys ennen digitoinnin aloitusta kannattaa 267

Abstraktit · Abstracts 268

Historian ystävä

Kari Salmi

Historian Ystävään Liiton kuulumisia 272

Kuurojen museon verkkomuseo esittelee suomalaisten kuurojen ja viittomakielisten kulttuuriperintöä. Käy tutustumassa!

www.kuurojenmuseo.fi

TYÖVÄENMUSEO
WERSTAS

Pidetään huolta

Viisi vuotta sitten kaksi tutkijaa julkaisi esseeseen, jonka saatesanoissa todettiin: ”Innovaatio on yliarvostettua – ylläpito on usein paljon tärkeämpää”.¹ The Maintainers-verkoston aktiiviset toimijat analysoivat kirjoituksessaan, miten helposti innovaation, uusien keksintöjen ja uusien ratkaisujen hehkus on jätti katveeseen paljon arkista ylläpityötä ja ylläpitoon – hoitamiseen – vaalimiseen liittyviä oivaluksia ja periaatteita.

Jos seurailee tämänhetkistä tiede- ja korkeakoulurahoituksen maailmaa, voi helposti havaita samaa vinoutumaa. Poliittisessa puheessa tutkimus ja tiede pelkistyvät rahakkain pikavoitto-innovaatioiksi. Toki tieteeseen kuuluu muutoksen, uusien ajatusten ja kyseenalaistamisen tavoite. Mutta tieteen prosessit ovat usein arvaamattomia, ja usein olisi tärkeää voida palata myös vanhojen tulkintojen äärelle.

Kun digitaaliset arkistot ja julkaisut ovat nyt olleet pari vuosikymmentä käytössä, aineistojen rappeutuminen, häviäminen ja päivitystarve alkaa näkyä monin tavoin. Aikoinaan skannatut lähteet tai julkaisut eivät nykylaitteissa näy toivotusti. Organisaatiot lakkaavat olemasta tai niiden tehtävät muuttuvat. Verkko-osoitteet tai käytetyt ohjelmistot katoavat. Pysyvä tallennus ilman ylläpitoa ei kauaa pysy.

Samalla aineistojen digitoiminen ja tarkentuvat tekijänoikeus- tai tietosuojakysymykset vaativat miettimään tiedon saatavuutta – tai sen poistamista – entistä tarkemmin. Samaan aikaan kuitenkin innovaatiorytmiä saa suurimman hu-

mion ja arvostuksen, ja ylläpidon tai hallittujen siirtymien toteuttaminen jää vähiin.

Sitä iloisempi olen ollut, kuten aiemmin talvella totesin, siitä, että Suomen Tiedekustantajien Liitto myönsi merkittävän rahoituksen *Historiallisen Aikakauskirjan* digisiirtymään. Tavoitteena on nyt saattaa niin uudet kuin vanhatkin numerot Tieteellisten Seurojen Valtuuskunnan ylläpitämälle OJS-alustalle. Tällainen siirtymä sisältää runsaasti selviteltävää ja sudenkuoppia, joita hallitus tai toimitus ei oman toimen ohella voisi selvittää.

Koordinaattori Helena Laukkoski teki alkuvuodesta pohjaselvityksen *HAikin* digitaalisten versioiden tilasta ja uuden digitoiminnan tarpeista. Aiheesta on lisää tietoa Tiedemaailma-osiossa. Kevään aikana digisiirtoa on pohjustettu, ja myöhemmin tänä vuonna alkaa Elektra-aineistojen ja vanhempien *HAik*-numeroiden siirtäminen OJS-alustalle.

Siirtoon liittyy myös julkaisuoikeuksia koskevien sopimusten laatiminen. *HAik* lähestyykin lähiaikoina kirjoittajia. Tavoitteena on saada vanhat lehdet avoimesti luettaviksi, mutta tekijänoikeuksia kunnioittaen. Toivomme kovasti, että kirjoittajamme suhtautuvat myönteisesti sopimukseen, kun siitä tulee heille viestiä. Koetamme ylläpitää tätä hienoa, pitkää julkaisuperinnettä, sekä vanhoja että uusia numeroita.

Pidetään huolta historiasta ja pidetään huolta toisistamme!

Hyvän kesäajan toivotuksin ja yhteistyöstä taas kiittäen

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

1. ”Innovation is overvalued, maintenance often matters more” Andrew Russell & Lee Vinsel, Hail the maintainers, *Aeon* 7.4.2016 <https://aeon.co/essays/innovation-is-overvalued-maintenance-often-matters-more> (viitattu 1.6.2021).

MENNEISYYDEN JÄLJILLÄ

PODCAST

Tervetuloa Menneisyyden Jäljille!

Podcast historiasta, menneisyydestä
ja sen esittämisen tavoista. Uusia,
vanhoja, kiehtovia ja yllättäviä
näkökulmia historiaan!

Ota kuunteluun
Spotify, iTunes ja Google Podcasts

Jaksoista lisätietoa osoitteessa
lottavuorio.com

Seuraa, tykkää, kommentoi ja jaa somessa:

Tuomas Laine-Frigren, Riikka Miettinen ja Katariina Parhi

Pois marginaaleista

Vammaisuus näkyväksi osaksi historiaa

Vammaisuus on globaali ilmiö, joka on ollut osa ihmiselämää kautta historian, ja koskettaa kaikkia yhteiskuntia tänäkin päivänä. Maailman Terveysjärjestön arvion mukaan noin seitsemäsosalla maailman väestöstä on jokin toimintakykyyn vaikuttava vamma.¹ Historiantutkimuksessa vammaisuutta käsiteltiin kuitenkin pitkään marginaali-ilmiönä, joka kosketti lähinnä fyysisiltä ja psyykkisiltä ominaisuuksiltaan muista poikkeavia sekä heihin kohdistuneita toimenpiteitä. Näin vammaisuus esitettiin ihmiskunnan enemmistön historiallisen kokemuksen kannalta vain rajatussa määrin merkittävänä ilmiönä. Viime aikoina historiantutkijat ovat ryhtyneet kehittämään metodeja, joiden avulla menneisyydessä koettu vammaisuus ja sen monimuotoisuus saataisiin paremmin esiin.

Kansainvälisesti *disability history* -nimellä tunnettu tutkimusala on ollut nosteessa erityisesti 2000-luvun alusta lähtien. Vammaisuuteen

liittyvää tutkimusta on tehty viime vuosina entistä enemmän myös kotimaisen historian tutkimuksen kentällä² ja suomalaiset ovat ottaneet yhä näkyvämmän roolin kansainvälisesti.³ Vammaisuuden historiaan kytkeytyvää terveyden, sairauden ja sairastamisen historiaa on kirjoitettu jo huomattavan monista näkökulmista.⁴ Vammaisuuden historian tutkimus on tuonut näkyväksi, kuinka vammaisuus ei ole yksilön kehon ja mielen ongelma, vaan yhteiskunnallinen ja kulttuurinen, sosiaalisissa suhteissa muodostunut ilmiö. Tämä teemanumero käynnistyi mielenkiinnosta tarkastella suomalaisen vammaisuuden historian tutkimuksen nykytilaa, tulevaisuutta ja käsitteistöä.

Vammaisuus on suomen kielessä tuore sana, vaikka vammoja ja vammaisia ihmisiä kuvaavaa käsitteistöä on ollut käytössä läpi tunnetun historian. Kehollisiin, henkisiin ja aisteihin liittyviin vammoihin ja sairauksiin liittyvä sanasto on ollut

1. World Health Organization, Disability and Health, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> (1.12.2020).
2. Esim. Jenni Kuuliala, *Saints, Infirmary, and Community in the Late Middle Ages*. Amsterdam University Press 2020; Jenni Kuuliala, *Childhood Disability and Social Integration in the Middle Ages. Constructions of Impairments in Thirteenth- and Fourteenth-Century Canonization Processes*. Brepols 2016; Riikka Miettinen, Dis/abiliteetti ja vammaisuus yhteiskunnan ja kokemuksen tutkimuksessa. Teoksessa Raisa Maria Toivo & Riikka Miettinen (toim.) *Varhaismodernin yhteiskunnan historia. Lähestymistapoja yksilöihin ja rakenteisiin*. Gaudeamus 2021, 47–73; Tuomas Laine-Frigren, Sotainvalidien aivovammat ja niiden kuntoutus 1940-luvun Suomessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 116 (2018), 408–422; Heli Leppälä, *Vammaisuus hyvinvointivaltiossa. Invalideiksi, vajaamielisiksi tai kehitysvammaisiksi määriteltujen kansalaisasema suomalaisessa vammaispolitiikassa 1940-luvun taitteesta vuoteen 1987*. Turun yliopisto 2014.
3. Esim. Tampereen yliopistossa järjestettiin vuonna 2019 konferenssi vammaisuuden kokemushistoriasta (Experiences of Dis/ability from the Late Middle Ages to the Mid-Twentieth Century). Kansainvälisistä julkaisuista mainittakoon Nick Watson & Simo Vehmas (toim.) *Routledge Handbook of Disability Studies*. Routledge 2020.
4. Esim. Heini Hakosalo, Lust for Life. Coping with Tuberculosis in Late 19th-Century Finland. *Medical History* 64 (2020), 516–532; Petteri Pietikäinen, *Kipeät sielut. Hulluuden historia Suomessa*. Gaudeamus 2020; Minna Harjula, *Hoitoonpääsyn hierarkiat. Terveyskansalaisuus ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla*. Tampere University Press 2015.

rikasta.⁵ *Wamma*-sana tunnettiin jo viimeistään 1700-luvun alkupuolella, jolloin sillä tarkoitettiin eritoten ruumiillista vammaa, ”vikaa” tai vaivaa.⁶ Sana *vammainen* esiteltiin uudissanana vuonna 1826 ilmestyneessä suomen sanakirjassa: sillä viitattiin kehon ja mielen vikoihin, vammoihin ja heikkouksiin.⁷ Nykykäsitteiden mukaan vammat (*impairments*) voivat olla ruumiillisia, henkisiä, älyllisiä tai aisteihin liittyviä, pitkä- tai lyhytkestoisia, jatkuvia, toistuvia tai ohimeneviä, ja ulospäin näkyviä tai näkymättömiä. Vammaisiksi henkilöiksi lasketaan ne, joiden vamma on pitkäaikainen.⁸ Vamma voi siis olla fyysinen tai psyykinen, mikä kuvastaa osuvasti jatkumoa holistisista terveys- ja ihmiskäsityksistä; humoraaliteoriaan pohjanneet näkemykset ihmisestä ja terveydestä kehon, mielen ja sielun kokonaisuutena vallitsivat vuosisatojen ajan. Kaksijakoinen erottelu kehon ja mielen toimintaan liittyvien sairauksien ja vammojen välillä on vasta modernin ajatus.⁹

Kielitoimiston sanakirjan määritelmässä ja arkikielessä *vammaisuudella* tarkoitetaan lähinnä fyysistä, liikkumista vaikeuttavaa invaliditeettia. Tätä selittänee osaltaan tapa ymmärtää vammat ja vammaisuus lääketieteellisessä tulkintakehikossa. Vammaisuudella on kuitenkin edelleen laajempia merkityssisältöjä, jotka näkyvät esimerkiksi lakiteksteissä:¹⁰ sanalla viitataan fyysisen tai psyykkisen terveyden tiloihin ja vammoihin, joiden takia henkilö ei pysty toimimaan tai osallistumaan täysipainoisesti ja yhdenvertaisesti yhteiskunnassa. Englannin kielen lähimmin vammaisuutta vastaava *disability* on sisällöltään monimerkityksisempi ja tuo selkeämmin

mukaan toimintarajoitteisuuteen, kykyisyyteen ja kyvyttömyyksiin liittyvät ulottuvuudet. Fyysiset ja psyykkiset vammat rajaavat yksilön kykyjä toimia suhteessa siihen, mitä häneltä sosiaalisesti ja tilannesidonnaisesti odotetaan.

Vammaisuuden niin sanotun sosiaalisen mallin mukaan rakenteet, kulttuuriset käytännöt, normit ja ympäristöt tuottavat vammaisuutta eli rajaavat vammaisen toimintakenttää ja mahdollisuuksia osallistua täysipainoisesti eri elämäntilanteille. Näkökulmaa on hyödynnetty vammaisuuden historian tutkimuksessa tarkasteltaessa, mitä erilaiset vammat ovat eri yhteisöissä ja kulttuureissa merkinneet ja miten niihin on suhtauduttu. Sosiaalisen mallin kautta avautuu kriittinen näkökulma yhteiskuntaan, jota rakennetaan ”normaalikykyisten” ehdoilla, ei kaikille sen jäsenille.¹¹ Vammaistutkimuksessa¹² ja vammaisuuden historian tutkimuksessa vammaisuutta lähestytäänkin yleensä sosiaalikonstruktivistisesta näkökulmasta,¹³ jonka mukaan kyseessä on sosiokulttuurisesti rakentunut ilmiö sekä toisaalta yksilön tilannesidonnainen asema. Lähestymistapa ei kuitenkaan sivuuta vamman kokemuksen kehollisia, aistittavia ja muita ulottuvuuksia – fyysisiä tai psyykkisiä aistimuksia ja tuntemuksia, joita vamma itsessään tuottaa, ja jotka vaikuttavat suoraan toimintaan ja kokemusmaailmaan.

Suomalaisen vammaisuuden historiaa tutkimassa

Suomalaisen vammaisuuden historian tutkimuksen 1980-luvun alkutaival kytkeytyi vammaisten oikeuksia koskevaan kansainväliseen poliittiseen liikehdintään. Vammaisten yhteiskunnalli-

- Riikka Miettinen, Vammaisuuden sanasto uuden ajan alun Ruotsissa ja Suomessa. *Vammaisuuden vaiettu historia* -blogi, <http://www.vammaisuudenhistoria.fi/vammaisuuden-sanasto-uuden-ajan-alun-ruotsissa-ja-suomessa/> (15.4.2021).
- Juslenius, Daniel (1745): *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Näköispainos H. G. Porthanille kuuluneesta sanakirjasta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1968: *wamma = menda, clavus in pede = fel, lijftorn*.
- Gustaf Renvall, *Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon linguae finnicae, cum interpretatione duplici, copiosiore latina, brevior germanica* 1826, 291: jossa ”vitiis l. vulneribus affectus” ja viittauksia saksan kielen sanoihin *gebrechlich* ja *fehlerhaft*.
- Esim. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, *Vammaispalveluiden käsikirja 2018*. Asiasana ”Vammaisuus”, <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/vammaisuus-yhteiskunnassa/vammaisuus> (21.11.2018).
- Vielä 1800-1900-lukujen vaihteen suomalaisessa hygienialiikkeessä mieltä ja ruumista käsiteltiin usein suoraan toisiinsa vaikuttavina kokonaisuuksina, joita kumpaaakin piti yhtä lailla hoitaa ja pitää kunnossa.
- Esim. *Vammaispalveluiden käsikirja 2018*. Asiasana ”Vammaisuus”; FINLEX 27/2016. Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista, https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2016/20160027/20160027_2 (15.4.2021).
- Colin Barnes, Understanding the social model of disability. Teoksessa Nick Watson & Simo Vehmas (toim.) *Routledge Handbook of Disability Studies*. Routledge 2020, 377–390. Vammaisuuden sosiaalisesta ja kulttuurisesta mallista, ks. Daniel Blackien ja Jenni Kuulialan katsausartikkeli tässä lehdessä.
- Ks. esim. Watson & Vehmas 2020; Lennard J. Davis (toim.) *The Disability Studies Reader*. Routledge 2010.
- Ks. esim. Simo Vehmas, Vammaisuus kulttuurisena konstruktiona. Teoksessa Marja-Liisa Honkasalo & Hannu Salmi (toim.) *Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*. Turun yliopisto 2012, 269–289.

nen osallistuminen, tasa-arvo ja oikeus täysipainoiseen elämään olivat YK:n kansainvälisen vammaisten vuoden 1981 agendalla hyvin näkyvästi myös Suomessa.¹⁴ Tuula Vuolle kirjoitti uraauurtavassa väitöskirjassaan pohjoismaisen vammaishistorian nousun liittyneen kiinteästi tuolloin käynnistyneeseen vammaishistorialliseen seuratoimintaan.¹⁵ Myös Suomessa perustettiin Vammaishistorian Seura (1989), jonka toiminta on sittemmin lakannut. Alkuvaiheen tutkimuksissa tarkasteltiin lähinnä aistivammaisryhmien ja fyysisesti vammaisten menneisyyttä ja koulutukseen, huoltoon ja sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmiin liittyviä kysymyksiä.¹⁶ Kuten muuallakin Pohjoismaissa,¹⁷ vammaisuuden yhteiskunnalliset ulottuvuudet olivat heti olennaisessa roolissa. Minna Harjula, joka on myös toinen teemanumeromme kolumnisteista, lähestyi vammaisuutta yhteiskunnallisena kokonaisilmiönä käsitellessään vammaisuuteen suhtautumista ja vammaisuudelle annettuja merkityksiä Suomessa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella.¹⁸

1990-luvun kuluessa suomalainen vammaisuuden historian tutkimus nivoutui osaksi marginaalien tutkimusta. Niin sanotun uuden sosiaalili historian ja mikrohistorian nousu lisäsivät osaltaan vammaisuuden historiaan kohdistunutta kiinnostusta. Jyväskylän yliopistossa vaikutta-

neen Toivo Nygårdin hahmottelema ”erilaisuuden historia” tutki 1990-luvulla marginalisoituja väestöryhmiä, kuten seksityöläisiä, irtolaisia, vammaisia, mielisairaita, romaneja ja rikollisia. Erilaisuuden historiassa lähdettiin liikkeelle yhteiskunnan ja instituutioiden harjoittamasta kansalaisten yhdenmukaistamisesta, erilaisuuden poistamisesta ja poiskouluttamisesta. Näin huomio kiinnittyi varsinkin poikkeavuuden määrittelyyn sekä valvonnan, kontrollin ja ojentamisen käytäntöihin eli tapoihin, joilla valtaväestö kohteli toisinolijoita ja puhui heistä.¹⁹ Myös Jarmo Peltolan ja Pirjo Markkolan toimittama *Kuokkavieraiden pidot* (1996) nosti esiin erilaisuuden ja ulkopuolisuuden historian. Pidoissa kunniavieraina olivat ”vammaiset, pakolaiset, huligaanit, merirosvot ja muut historian marginaaliryhmät” jotka olivat ilmestyneet ”entistä useammin kuokkavieraksi suomalaisenkin historiankirjoituksen juhliin”²⁰ Fokuksena olivat yhteiskunnallisten epäkohtien historialliset juuret ja ”toinen historia”²¹ kansallisen historian ja muun valtavirran kritiikkinä. Tutkijoiden kiinnostuksesta kertoi myös jyvaskyläläisten, joensuulaisten ja tamperelaisten yhteinen akatemiaprojekti Vammaisuus ja yhteiskunta. Sen lopputuotos *Avun kohteesta itsensä auttajiksi: Katsaus Suomen vammaishistoriaan* (1996) oli ensimmäinen

14. Ks. Aulikki Kananoja & Leif Rönnerberg, Vammaisten vuosi 1981 Suomessa. *Sosiaaliturva* 1–2/1981, 8–10, sekä saman lehden muut artikkelit. Vammaisten vuosi sai paljon näkyvyyttä lehdistössä. *Uusi Suomi* omisti vammaisten näkökulmalle kokonaisen juttusarjan. Ks. esim. Tavoitteena tasa-arvo. *Länsi-Savo* 25.1.1981; Paperisota täyttää vammaisten elämän. *Uusi Suomi* 29.3.1981.
15. Tuula Vuolle, *Paikallisesta hyväntekeväisyydestä valtion asiaksi. Aistivallisen ja raajarikkoiskoulutus Suomessa 1846–1892*. Jyväskylän yliopisto 1993, 12.
16. Esim. Kirsi Keravuori, *Siannahkataulusta digitaalitekniikkaan. Sata vuotta näkövammaisten kirjastotoimintaa 1890–1990*. Näkövammaisten kirjastoyhdistys 1990; Hannu Mähönen, *Omin voimin yhteistoimin. Invalidiliitto ry 60 vuotta*. Invatieto 1998; Kirsi Keravuori, *Arlasta ammattiin. Näkövammaisten ammatillisen koulutuksen historia*. Arla instituutti 1992; Urpo Kuotola, Anja Tsokkinen & Eero Vartio, *Suomen näkövammaisten ja näkövammaistyön historia*. Näkövammaisten keskusliitto 1988; Anja Tsokkinen, *Suomen sokeainkoulut ja niiden oppilaat vuosina 1865–1917*. Jyväskylän yliopisto 1984; Keijo Plit, *Carl Henrik Alopaeus aistivammaistyön uranuurtajana Suomessa*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1984; Tuula Vuolle & Petri Karonen (toim.) *Vammaisuuden varhaishistoria Suomessa. Vammaiskysymys keskiajalta 1800-luvun lopun murrokseen. Elämisen oikeudesta kansalaiskeskustelun viriämiseen* (konferenssijulkaisu). Jyväskylän yliopiston historian laitos 1994.
17. Eva Simonsen, Disability History in Scandinavia. Part of an International Research Field. *Scandinavian Journal of Disability Research* 7 (2005), 137–154.
18. Minna Harjula, *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. SHS 1996; Minna Harjula, Degeneraatio- ja invalidiuskeskustelu 1900-luvun alkupuolen Suomessa (1900–1939). Teoksessa Toivo Nygård & Kari Tuunainen (toim.) *Avun kohteesta itsensä auttajaksi. Katsaus Suomen vammaishistoriaan*. Atena 1996, 115–164.
19. Toivo Nygård, *Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Atena Kustannus 1998. Ks. myös Toivo Nygård, Vammaisten historia. Marginaaliryhmien historiaa. Teoksessa Toivo Nygård & Kari Tuunainen (toim.) *Avun kohteesta itsensä auttajaksi. Katsaus Suomen vammaishistoriaan*. Atena 1996, 27–48; Heikki Roiko-Jokela (toim.) *Vanhuus, vaivat ja erilaiset*. Jyväskylän historiallinen yhdistys 1999.
20. Jarmo Peltola & Pirjo Markkola, *Kuokkavieraiden pidot*. Vastapaino 1996.
21. Pertti Haapala & Pirjo Markkola, Se toinen (ja toisten) historia. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2017), 403–416.

kattava eri vammaisryhmien historiaa kokoava yleisesitys Suomessa.

Suomalaisen vammaisuuden historiaa käsittelevän tutkimuksen kohteina ovat pitkään olleet myös vammaisten kokemukset ja ääni. Muun vähemmistöhistorian tapaan tavoitteina on ollut rakentaa vammaisryhmien omaa historiaa.²² Tämän suuntainen kehitys vahvistui 2000-luvulla, kun muun muassa viittomakieliset saivat oman historiansa.²³ Myös kansainvälisessä psykiatrian ja mielenterveyden historian tutkimuksessa yleistyneet potilaan näkökulmaa korostavat sosiaali- ja kulttuurihistorialliset lähestymistavat rantautuivat Suomeen.²⁴ Vammaisten kokemuksia ja nykykäsittein myös intersektionaalista näkökulmaa nosti 1990-luvulla esiin esimerkiksi Anna-Kaarina Kippolan toimittama, vammaisille naisille järjestetyn kirjoituskilpailun tuloksena syntynyt tekstikokoelma *Kohtaamisia: Tarinoita talviperhosista* (1996).²⁵ Tässä yhteydessä mainittakoon myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran puitteissa vuosina 2012–2015 järjestetty elämäkertakeruu *Vammaisena Suomessa*, joka oli osa Suomen Kulttuurirahaston rahoittamaa Vammaisten ihmisten elämä Suomessa -hanketta, sekä Jyväskylän yliopiston Kulttuurisen mielenterveystutkimuksen verkoston ja Muistoihin kaivertuneet tilat -hankkeen organisoima *Mielisairaalamuistot*.

Suomalainen vammaisuuden historian tutkimus rakentui jo varhain sosiaalisen konstruk-

tivismiin varaan, mutta kansainvälisen ja monitieteisen *Disability Studies* -kentän teoreettiset lähestymistavat ja käsitteistö ovat vasta vähitellen tulossa osaksi tutkimusta. Kansainvälisesti huomio on kiinnittynyt enenevästi rakenteiden ja yksilön vuorovaikutuksen kysymyksiin sekä vammaisuutta tuottavien rakenteiden tarkasteluun historiallisissa yhteyksissä. Tämänhetkistä vammaisuuden historian tutkimusta luonnehtii vahva kiinnostus siihen, miten yhteiskunnan rakenteet ja yksilöiden erilaiset identiteetit risteytyvät ja luovat näin tilanteisia kokemuksia normeista poikkeavista kehoista ja mielistä.²⁶ Tutkimuksessa on keskeisessä käytössä suomen kielelle hiukan hankalasti taipuva *dis/ability*-käsite. Sen avulla tarkastellaan vammaisuutta fyysisen ja psyykkisen toimintakyvyn tai -kyvyttömyyden laajalla skaalalla ja kulttuurisesti moninaisena ilmiönä sekä analysoidaan rakenteiden, normien ja kulttuurin vaikutusta vammaisuuden muodostumiseen. Vammaisuutta tutkitaan suhteessa niin sanottuun normaalikykyisyyteen liittyviin, sosiaalisesti rakennettuihin ja kulttuurisidonnaisiin käsityksiin. Toimintakykyisyyttä tai disabiliteettia lähestytään tarkastelemalla yksilöiden tilanteisia asemia kykyisyyksien ja kyvyttömyyksiä väli- maastossa.²⁷

Vammaisuuden historian tutkimuksessa korostetaan myös sosiaaliseen asemaan ja identiteettiin vaikuttavien kategorioiden, kuten yhteis-

22. Esim. Kuotola, Tsokkinen & Vartio 1988; Simo Vehmas (toim.) *Vammaisuuden kokeminen ja kokemisen vammaisuus*. Suomen Vammaistutkimuksen Seuran 2. vuosikirja. Kehitysvammaliitto 2010; Tuula Vuolle-Selki, *Vammaisena Suomessa. Historiaa ja elämäkertoja*. Omakustanne 2019. Yhtenä erityisryhmänä voidaan pitää toisen maailmansodan sotainvalideja, joiden kuntoutusta Jaakko Ranta-Knuutila tutki jo 1960-luvulla. Vuonna 2000 julkaistiin ensimmäinen mittava sotainvalidien historiaan pureutuva teos. Markku Honkasalo, *Suomalainen sotainvalidi*. Otava 2000.
23. Eeva Salmi & Mikko Laakso, *Maahan lämpimään. Suomen viittomakielisten historia*. Kuurojen liitto 2005.
24. Esim. Jutta Ahlbeck, *Diagnostisering och disciplinering. Medicinsk diskurs och kvinnligt vainsinne på Själo hospital 1889–1944*. Åbo Akademi University Press 2006; Kirsi Tuohela, Mielen ja sielun sairaus. Varhaiset psyykkisen sairastamisen omaelämäkerrat Suomessa. Teoksessa Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen, Kati Launis, Kirsi Tuohela & Jasmine Westlund (toim.) *Kipupisteissä. Sairaus, kulttuuri ja modernisoituva Suomi*. UTUkirjat 2015, 195–232. Ks. myös Alexandra Bacopoulos-Viau & Aude Fauvel, The Patient's Turn. Roy Porter and Psychiatry's Tales, Thirty Years on. *Medical History* 60 (2016), 1–18.
25. Ks. myös Hanna Väättäinen, Kohtaaminen valkoisten vammaisten kanssa. Kannanotto ruumiin kontrolliin ja vammaisten naisten häpeään. *Kulttuurintutkimus* 3 (1999), 23–33. Väättäinen tarkastelee *Tarinoita talviperhosista* -kokoelman kertomuksia valkoisten naisten vammaisuuden representaatioina.
26. Esim. Roy Hanes, Ivan Brown & Nancy E. Hansen (toim.) *The Routledge History of Disability*. Routledge 2017; Michael Rembis, Catherine Kudlick & Kim E. Nielsen (toim.) *The Oxford Handbook of Disability History*. Oxford University Press 2018; Paul K. Longmore & Lauri Umansky (toim.) *The New Disability History. American Perspectives*. New York University Press 2001; Cordula Nolte, Bianca Frohne, Uta Halle & Sonja Kerth (toim.) *Dis/ability History Der Vormoderne. Ein Handbuch. Premodern Dis/ability History. A Companion*. Didymos-Verlag 2017.
27. Ks. esim. Anne Waldschmidt & Elsbeth Bösl, Nacheinander/Miteinander. Disability Studies und Dis(ability) History. Teoksessa Cordula Nolte, Bianca Frohne, Uta Halle & Sonja Kerth (toim.) *Dis/ability History Der Vormoderne. Ein Handbuch. Premodern Dis/ability History. A Companion*. Didymos-Verlag 2017, 40–49; Paul K. Longmore & Lauri Umansky, Introduction. Disability History. From the Margins to the Mainstream. Teoksessa Paul K. Longmore & Lauri Umansky (toim.) *The New Disability History. American Perspectives*. New York University Press 2001, 19.

kuntaluokan tai säädyn, etnisiteetin, sukupuolen ja iän yhteisvaikutusta. Vammaistutkimuksen keskeisenä pyrkimyksenä onkin nostaa vammaisuus ja siihen liittyvä kykyisyys/kyvyttömyys (*disability*) yhdeksi analyysin peruskategoriaksi edellisten rinnalle. Toimintamahdollisuuksien rakenteelliset esteet, vammaisiin kohdistuvat leimaavat asenteet ja sosiaalinen olossulkeminen eivät selity pelkästään henkilön fyysisen tai psyykkisen vamman kautta, sillä yksilön asemaan ja kokemuksiin yhteiskunnassa voivat samaan aikaan vaikuttaa useat risteävät erot. Tällainen tutkimusote tunnistaa identiteettien olevan moninaisia, muuttuvia ja tilanteisia. Toisille vammaisuus on vain marginaalinen osa minuutta, toisille taas vahvasti kehollinen, materiaallinen ja konkreettinen, jokapäiväisiin elämäntilanteisiin kiinnittyvä kokemus.²⁸

Intersektionaalista näkökulmaa on vammaisuuden tutkimuksessa sovellettu eri tavoin.²⁹ Esimerkiksi Hege Gjertsen kirjoittaa Norjan saamelaisalueilla elävien vammaisten arjen ongelmia käsittelevässä artikkelissaan kahdesta toisiaan täydentävästä tutkimusotteesta.³⁰ Ensimmäinen tarkastelee yhteiskunnallisia rakenteita, joiden seurauksena tiettyihin ryhmiin kuuluvat yksilöt voivat joutua moninkertaisesti marginaaliseen ja haavoittuvaan asemaan. Rakenteellis-tilastollista ja intersektionaalista vammaisuuden historian tutkimusta edustavat esimerkiksi Lotta Vikströmin johtamat tutkimusprojektit.³¹ Toinen on kiin-

nostunut siitä, miten kokemus risteävistä eroista vaikuttaa kokijan identiteetin rakentumiseen.

Vammaisuuden tutkimus kytkeytyy läheisesti sosiaali- ja kulttuurihistorian näkökulmista ammentavaan terveyshistoriaan, joka käsittelee muun muassa terveyden ja sairauden yhteiskunnallista hallintaa, terveyttä ja sairautta koskevia kulttuurisia käsityksiä sekä sairastamiseen liittyviä kokemuksia. Suomalaisessa tutkimuksessa on viime aikoina käsitelty etenkin mielenterveyden ja hulluuden historiaan liittyviä aiheita.³² Kuten Petteri Pietikäinen tämän teemanumeron kolumnissaan toteaa, henkinen kipu, ahdinko, äänien kuuleminen ja usein hulluudeksi kutsuttu vallitsevista normeista poikkeaminen ovat erottamaton osa ihmiskunnan historiaa.

Vammaisuuden historian ja lääketieteen historian suhteeseen on niiden osin erilaisten lähtökohtien vuoksi liittynyt myös jännitteitä. Vammaisuuden historioitsijat ovat esittäneet ”lääketieteellisen katseen” määrittäneen myös sosiokulttuurisesti suuntautunutta lääketieteen historiaa. Tällöin potilaskeskeinen näkökulma on helposti rajautunut vammaisuuden ja vammaisten ihmisten käsittelyyn vain hoidon, kuntoutuksen ja korjaamisen kohteina, vaikka samaan aikaan on selvää, että lääketieteellä ja parantamisella on ollut vain rajallinen osansa vammaisten jokapäiväisessä elämässä historian aikana.³³ Toisaalta selkeitä kosketuspintoja löytyy tutkimuksista, jotka pyrkivät lähestymään potilaan

28. Ks. esim. Susan Burch & Michael Rembis (toim.), *Disability Histories*. University of Illinois Press 2014, 3; Simo Vehmas, *Vammaisuus. Johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan*. Gaudeamus 2005, 109–110, 115, 140–145; Miettinen 2021, 53, 57–60; Laine-Frigren 2018, 408–421. Ks. myös esim. Douglas C. Baynton, Disability. A Useful Category of Historical Analysis. *Disability Studies Quarterly* 17 (1997), 81–87.

29. Intersektionaalisista lähestymistavoista vammaisuuden historiassa, ks. esim. Julia Gebke & Julia Heinemann, Dealing with Definitional Voids. *DisAbility in Early Modern Europe. Frühneuzeit-Info* 31 (2020), 11.

30. Hege Gjertsen, Mental health among Sami people with intellectual disabilities. *International Journal of Circumpolar Health* 78 (2019).

31. Esim. Project DISLIFE Liveable disabilities: Life courses and opportunity structures across time. Uumajan yliopisto, <https://www.umu.se/en/research/projects/dislife-liveable-disabilities-life-courses-and-opportunity-structures-across-time/> (15.4.2021). Julkaisuja esim. Lotta Vikström, Erling Häggström Lundevaller & Helena Haage, “First a job, and then a family?” Impacts of disabilities on young people’s life courses in a nineteenth-century Swedish region. *Disability Studies Quarterly* 37 (2017), <http://dsq-sds.org/dsq/> (26.4.2021).

32. Esim. Petteri Pietikäinen, *Hulluuden historia*. Gaudeamus 2013; Katariina Parhi, *Sopeutumattomat. Psykopatian historia Suomessa*. Siltala 2019; Mikko Myllykangas, *Rappeutuminen, tiedostamaton vai yhteiskunta? Lääketieteellinen itsemurhatutkimus Suomessa vuoteen 1985*. Oulun yliopisto 2015; Anna Kinnunen, *Johtolankoja hulluuteen. Tutkimus mielen sairastamiseen kytkeytyvistä kulttuurisista käsityksistä*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura 2021; Riikka Miettinen, ‘Disabled’ Minds. Mental Impairments and Dis/ability in Early Modern Sweden. *Frühneuzeit-Info* 31 (2020), Special Issue. Disability in Early Modern Europe, 54–69; Anu Rissanen, Silmitön ja väkivaltainen. Erään mielisairaalapotilaan ura 1900-luvulla. *J@rgonia* 16 (2018), 41–66, URN:NBN:fi:juu-201805302902; Tuomas Laine-Frigren, Jari Eilola & Markku Hokkanen (toim.) *Encountering Crises of the Mind. Madness, Culture and Society, 1200s–1900s*. Brill 2018.

33. Esim. Catherine Kudlick, Social History of Medicine and Disability History. Teoksessa Michael Rembis, Catherine Kudlick & Kim E. Nielsen (toim.) *The Oxford Handbook of Disability History*. Oxford University Press 2018, 105–124.

näkökulmaa tai terveyteen, sairauteen ja sairastamiseen liittyviä sosiaalisesti rakentuneita käsityksiä ja kokemuksia. Esimerkiksi juuri psykiatrian ja mielenterveyden historioitsijat ovat Suomessakin hyödyntäneet tutkimuksissaan potilaskertomuksia, omaelämäkerrallisia kuvauksia ja muistitietoaineistoja.³⁴

Kantaa ottavaa tutkimusta

Merkittävä osa suomalaisesta vammaisuuden historian tutkimuksesta linkittyy yhä tiiviisti ajankohtaisiin poliittisiin keskusteluihin, vammaisten ihmisten ihmisoikeuspyrkimyksiin sekä asemaan yhteiskunnassa ja yhteisöissä.³⁵ Esimerkiksi Heli Leppälä on tutkinut invalideiksi, vajaamielisiksi tai kehitysvammaisiksi määriteltyjen kansalaisasemaa 1940–1980-luvuilla.³⁶ Teologi Karoliina Ahonen tarkasteli vuonna 2020 julkaistussa väitöskirjassaan mielenterveyden häiriöihin sairastuneiden asemaa ja mielenterveyspolitiikkaa ihmis- ja perusoikeuksien turvaamisen valossa 1970-luvulta tähän päivään ja nosti myös esiin tämän ryhmän poisjättämisen vammaispolitiikan piiristä.³⁷

Vammaisten historiasta löytyy yhä kipupisteitä ja vääryyksiä, joiden selvittämisessä myös historian tutkimuksella on tärkeä tehtävänsä. Esimerkiksi Viitotut muistot: Kuuroihin ja viittomakieliseen yhteisöön kohdistuneet oikeudenloukkaukset -tutkimushanke tuottaa tietoa valtioneuvoston vuonna 2020 käynnistämän valtiollisen sovintoprosessin tueksi.³⁸ Kuten Daniel Blackie ja Jenni Kuuliala tämän teemanumeron katsauksessaan kirjoittavat, myös vammaisuuden historian popularisoinnilla ja saattamisella laajempaan tietoisuuteen on tärkeä merkitys his-

toriallisten epäkohtien ja vallitsevien ennakkoluulojen murtamisessa.³⁹ Tutkimus on näkyväksi tekemistä: se avaa vammaisten ihmisten sosiaalisesti rakentunutta kokemusta, yhteiskunnallista asemaa ja toimijuutta erilaisissa historiallisissa ympäristöissä. Teemanumeron artikkelit liittyvät 1900-lukuun ja lähihistoriaan sekä pääasiassa Suomen ympäristöön. Artikkeleissa esiteltyjen lähdeaineistojen ja lähestymistapojen laaja kirjo kertoo vammaisuuden historian tutkimuksen monista mahdollisuuksista.

Lauri Julkusen sekä Maija Koiviston ja Hisayo Katsuin artikkeleissa käsitellään kuurojen historiaa heidän toimintansa ja kokemustensa näkökulmasta. Julkunen tarkastelee yhdistysaktiivi Eino Karlsbergin (1886–1969) nuoruutta ja koulunkäyntiä vuosina 1894–1903. Nuori kuuro poika rakensi identiteettiään kuulevien maailmassa, jossa koulutukseen ja kansalaisuuteen liittyvät puhekyvyn ja -taitojen vaatimukset jättivät kuurot toisen luokan kansalaisiksi suomalaisen kansakunnan rakennusprojektissa. Koiviston ja Katsuin artikkeli puolestaan tarjoaa tietoa kuurojen välisistä avioliitoista ja viittomakielisen yhteisön asennoitumisesta niihin vuosina 1896–1930. Aihe oli tuolloin tapetilla, sillä Suomessa valmisteltiin rotuhygienian sävyttämää avioliittolakia, jolla avioitumisen esteitä laajennettiin huomattavasti. Syntymäkuurojen väliseen avioitumiseen kaavailut rajoitukset herättivät hetkellisesti vilkasta keskustelua kuuromykkäinlehtien kirjoituksissa ja vastustusta viittomakielisen yhteisön sisällä.

Virva Liski tutkii vuoden 1918 sisällissodan valkoisella puolella sotineiden miesten psyykkisiä sotavammoja ja niistä käytyä julkista keskustelua sodan jälkeen. Kuten Liski osoittaa, sisällissodan

34. Esim. Tuohela 2015; Pietikäinen 2020; Taija Karoliina Maanmieli, Häpeä suomalaisten mielisairaalamuistoissa. *Elore* 26 (1) 2020, <https://doi.org/10.30666/elore.79540> (6.5.2021).

35. Esim. vuosina 2020–2021 käynnissä oleva hanke Viitotut muistot. Kuuroihin ja viittomakieliseen yhteisöön kohdistuneet oikeudenloukkaukset; Vammaisaktivismia tekemässä -hanke, <https://blogs.helsinki.fi/vammaisaktivismiatekemassa> (26.4.2021); Hanna Lindbergin suomenruotsalaisten kuurojen lähihistoriaan liittyvä tutkimusprojekti, esim. Hanna Lindberg, Att värna om en minoritet inom en minoritet. *Finlandssvenska dövas gränsposition och arbete för rättigheter i 1980-talets Finland*. Teoksessa *Historiska och litteraturhistoriska studier* 95. SLS 2020, 191–217.

36. Leppälä 2014; Heli Leppälä, Welfare or Workfare? The Principle of Activation in the Finnish Post-War Disability Policy, Early 1940s to late 1980s. *Journal of Social History* 49 (2016), 959–981.

37. Ahonen 2020, 24.

38. Viitotut muistot: kuuroihin ja viittomakieliseen yhteisöön kohdistuneet oikeudenloukkaukset -tutkimushankkeen tiedot, <https://tietokayttoon.fi/-/viitotut-muistot-kuuroihin-ja-viittomakieliseen-yhteisoon-kohdistuneet-oikeudenloukkaukset> (26.4.2021). Ks. myös Maija Koivisto, Monet haavat ovat vielä auki. Viittomakielisiin kohdistuneet historian vääryydet ovat käsittelemättä ja heijastuvat tähän päivään. Ihmisoikeusliiton blogi 3.9.2018, <https://ihmisoikeusliitto.fi/viittomakielisiin-kohdistuneet-historian-vaaryydet-ovat-kasittelematta/> (26.4.2021).

39. Esimerkiksi Jenni Kuulialan luotsaama *Vammaisuuden vaiettu historia* -hanke (Koneen säätiö, 2017–2021) ylläpitää vammaisuuden historiaa popularisoivaa sivustoa www.vammaisuudenhistoria.fi (26.4.2021).

jälkeisiin mielenterveysongelmiin suhtautuminen oli monin paikoin empaattista, mutta samalla ideologisesti väritynyttä. Valkoisten veteraaniorganisaatioiden piirissä ”henkinen invaliditeetti” voitiin käsittää paitsi välittömänä sotatraumana myös pitkäaikaisemmin yksilöllistä toimintakykyä rajoittavana vammana, ja mielisairauteen liitettyjä stigmoja voitiin kiertää puhumalla psyykkisestä murtumisesta esimerkiksi äärimmäisen velvollisuudentunnon ja urheuden merkinä. Toisaalta punaisia invalideja ei kohdeltu vertaisina.

Aleksi Huhta käsittelee kyvyllisyyttä ja kansalaisuuden rajoja Yhdysvalloista Suomeen vuosina 1924–1939 tehtyjen karkotusten käsittelyssä. Yhdysvaltain kongressi sääti vuonna 1924 maahanmuuttolain, joka lisäsi karkotuksia maasta. Yhdysvalloissa voimakkaana vaikuttimena olivat eugeeniset, usein työkyvyn menettämiseen liittyneet syyt. Suomessa vastustettiin samaan tapaan rotuhygieenisiin perustein mielisairauksien, vammojen tai muiden vajavaisuuksien vuoksi yhteiskuntaa kuormittavina pidettyjen ”hyödyttömien” siirtolaisten paluuta kotimaahansa. Huhdan artikkelissa ableismi kietoutuu rasismiin. Kuten hän osoittaa, esimerkiksi Suomesta peräisin olevia ihmisiä saatettiin käsitellä Yhdysvalloissa tavanomaista herkemmin vammaisina, koska heitä pidettiin ”aasialaisen” alkuperänsä vuoksi rodullisesti alempiarvoisina. Markku Mattilan ja Petri Eskolan artikkeli tuo toisen näkökulman eugeniikkaan tarkastellessaan julkista valtaa vammauttajana ja vammauttamista pakkokeinona. Vuoden 1935 sterilointilaki ja sitä tehostanut vuoden 1950 kastrotiolaki mahdollistivat seksuaalirikollisten pakkokastroation. Kastroatit kohdistuivat voimakkaimmin vajaamielisiin, jotka olivat siis kaikkein alttiimpia menettämään oikeuden ruumiilliseen koskemattomuuteensa.

Teemanumeron viimeinen artikkeli johdattelee pohtimaan toimintakykyä. Annastiina Mäkilä tutkii työttömyyskuvauksia ja työttömyyden aiheuttamaan hyvinvoinnin heikkenemiseen liittynyttä kieltä 1990-luvun alussa. Hänen aineistonsa valottaa työttömänä olemisen kokemusta ja toimintakykyyn vaikuttavaa kokonaisvaltaisuutta. Usein apua tarvitsevat työttömät ja työssään väsyneet diagnosoitiin masentuneiksi, sillä diagnoosi mahdollisti sairauslomien ja työkyvyttömyyseläkkeiden myönnön. Samalla diagnoosin käyttö kuitenkin muunsi ongelmat yksilölähtöisiksi, mikä Mäkilän mukaan sivuutti työelämään ja yhteiskuntaan liittyviä rakenteellisia ongelmia.

Lopuksi kannustamme tutkijoita jatkamaan vammaisuuden historian valtavirtaistamista. Vammaisuus tulisi kytkeä laajempiin sosiaalisiin, kulttuurisiin ja yhteiskunnallisiin yhteyksiinsä ja vammaisuuden historian eettisiä näkökulmia tuoda osaksi yleistä historiatieteellistä keskustelua. Kiitämme lämpimästi teemanumeron tekoon osallistuneita artikkelien, kolumnien ja kirjarvioiden kirjoittajia sekä vertaisarvioijia hyvästä yhteistyöstä.

FT **Tuomas Laine-Frigren** työskentelee Suomen Akatemian tutkijatohtorina Tampereen yliopiston Kokemuksen historian huippuyksikössä.

Sähköposti: tuomas.laine-frigren@tuni.fi.

FT **Riikka Miettinen** työskentelee Suomen Akatemian tutkijatohtorina Tampereen yliopiston Kokemuksen historian huippuyksikössä.

Sähköposti: riikka.miettinen@tuni.fi.

FT **Katariina Parhi** työskentelee tutkijatohtorina Oulun yliopistossa. **Sähköposti:** katariina.parhi@oulu.fi.

Daniel Blackie ja Jenni Kuuliala

Katsaus vammaisuuden historian tutkimukseen

Suomen johtavan historia-alan aikakauslehdien vammaisuuden historialle omistettu teemanumero on merkittävä virstanpylväs. Meille se on merkki siitä, että alamme on saamassa osakseen yleisempää kiinnostusta. Muutamat tiennäyttäjätutkimukset, erityisesti Minna Harjulan *Vaillinaisuudella vaivatut*, vakiinnuttivat vammaisuuden historian vakavasti otettavana suomalaisen historian tutkimuksen osa-alueena 1990-luvulla.¹ Tämän jälkeen aiheeseen liittyvä tutkimus on lisääntynyt tasaisesti, ja suuntaus näyttää tulleen jäädäkseen. Tavoitteenamme tässä katsauksessa on rohkaista yhä useampia historioitsijoita perehtymään aiheeseen ja pohtimaan sen mahdollisuuksia omassa työssään. Ensin hahmottelemme olennaisimpina pitämiämme vammaisuuden historian kansainvälisiä pääpiirteitä, suuntauksia ja haasteita. Tämän jälkeen esittelemme muutamia hedelmällisinä ja potentiaalisina pitämiämme ehdotuksia tulevalle tutkimukselle. Pyrimme näin tarjoamaan näkökulmia siihen, miten eri historian tutkimuksen suuntauksukset voivat liittyä vammaisuuden histo-

riaan ja millaisia merkityksiä sillä on suurelle yleisölle.

Mitä vammaisuuden historia on?

Vaikka tärkeitä tutkimuksia ilmestyi jo 1980-luvulla, vammaisuuden historia vahvistui kansainvälisesti 1990-luvulla. Tähän vaikuttivat osittain vammaisten ihmisoikeusliikkeen kasvava näkyvyys ja sen saavutukset. Historioitsijat alkoivat kiinnittää huomiota ”vammaisten ihmisten piilossa olevan historian löytämiseen”, kuten maineikas vammaistutkija ja -aktivisti Paul K. Longmore kehotti.² Ensimmäiset vammaisuuden historian tutkijat tukivatkin avoimesti vammaisliikkeen tavoitteita. Tämä suhtautuminen on yhä erottamaton osa alaamme, ja vammaisuuden historian tutkijat korostavat säännöllisesti työnsä mahdollisuuksia vaikuttaa myönteisesti siihen, miten vammaiset ihmiset nähdään ja miten heitä nyky-yhteiskunnassa kohdellaan.³

Vammaisuuden historian piirissä on hylätty niin sanottu ”vammaisuuden lääketieteellinen malli”, joka hallitsee yleistä ymmärrystä vam-

1. Minna Harjula, *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. SHS 1996; samasta aikakaudesta ks. Toivo Nygård & Kari Tuunainen (toim.) *Avun kohteesta itsensä auttajaksi. Katsaus Suomen vammaishistoriaan*. Atena 1996.

2. Henri-Jacques Stiker, *Corps infirmes et sociétés*. Aubier-Montaigne 1982; Paul K. Longmore, Uncovering the Hidden History of Disabled People. *Reviews in American History* 15:3 (1987), 355–364. Ks. myös Anne Borsay, Returning Patients to the Community. Disability, Medicine and Economic Rationality before the Industrial Revolution. *Disability & Society* 13:5 (1998), 645–663; Susan Burch, Disability history. Suggested readings – An annotated bibliography. *The Public Historian* 27:2 (2005), 63–74; Eva Simonsen, Disability History in Scandinavia. Part of an International Research Field. *Scandinavian Journal of Disability Research* 7:3–4 (2005), 137–154.

3. Catherine Kudlick, Comment. On the Borderland of Medical and Disability History. *Bulletin of the History of Medicine* 87 (2013), 540–559.

maisuuudesta ja on merkittävästi vaikuttanut vammaisten länsimaissa kohtaamaan marginalisointiin. Malli yksilöllistää vammaisuuden esittäessään sen juontuvan yksinomaan vammaisten ihmisten kehoista ja mielistä. Näin ollen vammaisuus olisi ”ongelma”, joka vaatii hoitoa ja parannusta. Lääketieteellisen mallin sijasta tutkimuksessa on omaksuttu vammaistutkimuksessa käytetty sosiokulttuurinen lähestymistapa. Siinä keskitytään vammaisten ihmisten fyysisten ja kognitiivisten ominaisuuksien sijasta laajempiin sosiaalisiin ja kulttuurillisiin konteksteihin, jotka määrittelevät poikkeaviksi miellettyjen ominaisuuksien kokemista ja niihin liittyviä käsityksiä. Vammaisuus nähdään sosiaalisesti ja kulttuurillisesti tuotettuna enemmän kuin välttämättömänä, lääketieteellisesti havainnoitavan diagnoosin määrittämänä tilana.⁴

Alalla käydään myös merkityksellistä (ja usein kiihkeääkin) keskustelua teoreettisten näkökulmien muotoilusta. Monet, erityisesti brittiläiset tutkijat pitävät kiinni ”vammaisuuden sosiaalisesta mallista”. Se perustuu merkityseroon englannin kielen sanojen *impairment* ja *disability* välillä. Edellinen nähdään kehon tai mielen ”vikana” ja jälkimmäinen sosiaalisena ja yhteiskunnallisena ulkopuolelle jättämisenä ja sortona, jota vammaiset ihmiset kohtaavat.⁵ Suomen kielessä vastaavaa käsitteellistä eroa on vaikea tehdä. Kun tässä artikkelissa puhumme ”vammaisuudesta” ja ”vammaisista ihmisistä”, katsomme käsitteen sisältävän sen kulttuurilliset ja yhteiskunnalliset merkitykset.

Niin hyödyllinen kuin sosiaalinen malli onkin vammaisuuden sosiokulttuurillisten piirteiden korostamisessa, sitä on kritisoitu vammaisuuden

kehollisten kokemusten sivuuttamisesta. Lisäksi sosiaalisessa mallissa on perinteisesti turhan yksioikoinen kuva lääketieteellisesti määritellyistä vammoista (*impairments*) tosiasiallisina ja muuttumattomina. Todellisuudessa nekin ovat kulttuurisidonnaisia, eikä samoja ruumiillisia tai kognitiivisia tiloja ole aina mielletty vammoiksi. Kritiikki on johtanut ”vammaisuuden kulttuurillisen mallin” käyttöönottoon. Historioitsijat ovat olleet keskustelussa aktiivisia. He ovat osaltaan pyrkinet ratkaisemaan sosiaalisen mallin ongelmallisuutta menneiden aikakausien, ja erityisesti varhaismodernin ajan, tutkimuksessa keskittymällä tapoihin, joilla kukin kulttuuri ja aikakausi muokkaa suhtautumista ja kokemusta epänormatiivisiin kehoihin ja mieliin. Vammaisuuden historian tutkimuksella on merkittävä rooli jatkuvassa (ja tarpeellisessa) vammaisuuden teoreettisen viitekehyksen kehityksessä.⁶

Varhaisimmassa vaiheessa vammaisuuden historia keskittyi pääsääntöisesti Yhdysvaltoihin, ja amerikkalaiset historioitsijat olivat alan edelläkävijöitä. Ensimmäinen kattava artikkelikoelma, *The New Disability History* vuodelta 2001, tarkasteli aihetta yksinomaan pohjoisamerikkalaisesta näkökulmasta.⁷ Kyseinen teos heijastelee monelta osin alan tilannetta tänäkin päivänä. Esimerkiksi sen pyrkimys korostaa vammaisten ihmisten historiallista toimijuutta on pysynyt vammaisuuden historian tutkimuksen keskiössä, samoin kuin pyrkimys vakiinnuttaa vammaisuus tutkimuksen analyysikategoriaksi (sosiaalisen) sukupuolen, etnisyyden ja luokan rinnalle.⁸

Toisin sanoen vammaisuuden historian tutkimuksessa korostetaan vammaisuuden (*disability*) käsitettä analyttisenä linssinä, jonka avulla

4. Daniel Blackie, *Disabled Revolutionary War Veterans and the Construction of Disability in the Early United States, c.1776–1840*. University of Helsinki 2010, 19–22.
5. Tom Shakespeare, *Disability. The Basics*. Routledge 2018, 13, huomauttaa myös, että ero *impairment*- ja *disability*-käsitteiden välillä muistuttaa käsitteiden *sex* ja *gender* eroa.
6. Bianca Frohne, 'The Cultural Model of Dis/ability'. Teoksessa Cordula Nolte, Bianca Frohne, Uta Halle & Sonja Kerth (toim.) *Dis/ability History der Vormoderne. Ein Handbuch / Premodern Dis/ability History – A Companion*. Didymos-Verlag 2017, 61–63; Anne Waldschmidt, 'Disability–Culture–Society. Strengths and Weaknesses of a Cultural Model of Dis/ability'. *Alter* 12 (2018), 67–80; Michael Rembis, 'Challenging the Impairment/Disability Divide'. *Disability History and the Social Model of Disability*. Teoksessa Nick Watson & Simo Vehmas (toim.) *Routledge Handbook of Disability Studies*. 2 painos. Routledge 2020. Vammaistutkimuksessa on käytössä muitakin malleja; tässä annettua kattavammasta katsauksesta alan teoreettiseen keskusteluun ks. Tom Shakespeare, *Disability Rights and Wrongs*. Routledge 2006, 9–28.
7. Paul K. Longmore & Lauri Umansky (toim.) *The New Disability History. American Perspectives*. New York University Press 2001.
8. Ks. myös Elsbeth Bösl, Anne Klein & Anne Waldschmidt, 'Grundlagen der Disability History'. Teoksessa Elsbeth Bösl, Anne Klein, & Waldschmidt (toim.) *Disability History. Konstruktionen von Behinderung in der Geschichte. Eine Einführung*. Transcript-Verlag 2010, 1–66.

voidaan tarkastella laajempia historiallisia teemoja. Esimerkiksi me olemme omissa tutkimuksissamme kyseenalaistaneet pitkään eläneitä historiallisia käsityksiä hoivasta, riippuvuudesta, marginalisaatiosta sekä käsityksistä kehollisesta "normaaliudesta" tai "erilaisuudesta".⁹ Useat tutkijat ovat puolestaan lisänneet merkittävästi ymmärrystä orjuudesta, sodasta, hyvinvoinnista, köyhydestä ja elämänkaaresta, jotka ovat vain osa vammaisuuden kautta käsitellyistä aiheista.¹⁰ Nykyään on olemassa laajasti tutkimusta, joka osoittaa niitä hyötyjä, joita on vammaisuuden ottamisella historioitsijan työkalupakkiin.¹¹

Vammaisuuden historia on näin ollen paljon muutakin kuin vammaisten ihmisten näkymättömissä olleen historian löytämistä; se on uudenlainen lähestymistapa, jolle on olennaista ymmärrys siitä, että vammaisuus ei koske vain vammaisia ihmisiä. Ihmisille tyypillinen kehollinen ja älyllinen monimuotoisuus tarkoittaa, että fyysisten ja kognitiivisten eroavaisuuksien käsittely ja kokemus ovat olleet olennaisia kaikille yhteisölle kautta aikojen ja vaikuttaneet *kaikkiin*. Niiden analysointi tarjoaa olennaisen näkökulman kunkin aikakauden valtarakenteisiin ja mahdollistaa kehollisen ja kognitiivisen "poikkeavuuden" tuomien stigmojen tutkimisen. Vammaisuuden historia sijoittuu sosiaalhistorian, mentaliteettien

historian, marginalisaation ja vähemmistöjen historian sekä arjen historian risteyskohtaan.¹²

Viime vuosina on myös arvioitu uudelleen laitosten merkitystä vammaisuuden historialle. Tämä on osittain seurausta alan pyrkimyksestä välttää lääketieteellisen mallin näkökulmaa, mutta liittyy myös siihen, että menneisyydessäkään valtaosa vammaisista ihmisistä ei koskaan elänyt laitoksissa koko elämänsä.¹³ Tutkimukseen on näin ollen tärkeä sisällyttää erilaiset kokemuksen tilat: koti, kirkko, publi, työpaikka – eli kaikki paikat, joissa vammaiset ihmiset toimivat tai ovat olleet estettyjä toimimasta. Tavoitteena on ollut kyseenalaistaa aiemmat, vahingolliset näkemykset laitoksissa olleista vammaisista ihmisistä ainoastaan passiivisina, riippuvaisina tai avuttomina hoivan kohteina, kuten perinteisessä instituutioiden historiassa on esitetty, ja etsiä lähteistä heidän kokemuksiaan.¹⁴ Samalla on analysoitu niitä reunaehtoja ja lääketieteellisiä diskursseja, joissa fyysistä tai kognitiivista erilaisuutta on käsitteellistetty. Kaiken tutkimuksen keskiössä ovat erilaiset sosiaaliset ja kulttuurilliset roolit, joita kukin yhteisö ja kulttuuri on fyysisille ja kognitiivisille tiloille antanut. Tämä edellyttää inkluusion ja toimijuuden ohella vammaisia ihmisiä toiseuttavien rakenteiden, kokemusten ja tilojen tunnistamista ja huomioon ottamista.

9. Esim. Daniel Blackie, *Disability, Dependency, and the Family in the Early United States*. Teoksessa Susan Burch & Michael Rembis (toim.) *Disability Histories*. University of Illinois Press 2014, 17–34; Jenni Kuuliala, *Heavenly Healing or Failure of Faith? Partial Cures in Later Medieval Canonization Processes*. Teoksessa Sari Katajala-Peltomaa & Kirsi Salonen (toim.) *Church and Belief in the Middle Ages. Popes, Saints, and Crusaders*. Amsterdam University Press 2016, 171–198; David M. Turner & Daniel Blackie, *Disability in the Industrial Revolution*. Manchester University Press 2018, <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/30580> (15.12.2020).
10. Ks. Christian Laes, *Learning from Silence. Disabled Children in Roman Antiquity*, *Arctos: Acta philologica fennica* 42 (2008), 85–122; Irina Metzler, *A Social History of Disability. Cultural Considerations of Physical Impairment*. Routledge 2013; John M. Kinder, *Paying with Their Bodies. American War and the Problem of the Disabled Veteran*. University of Chicago Press 2015; Jameel Hampton, *Disability and the Welfare State in Britain. Changes in Perception and Policy, 1948–79*. Policy Press 2016; Stefanie Hunt-Kennedy, *Between Fitness and Death. Disability and Slavery in the Caribbean*. University of Illinois Press 2020; Lotta Vikström, Helena Haage & Erling Häggström Lundevall, *Marriages among People with Disabilities in 19th-century Sweden. Marital Age and Spouse's Characteristics*, *The History of the Family* 25 (2020), 322–344.
11. Dustin Galer, *Packing Disability into the Historian's Toolbox. On the Merits of Labour Histories of Disability*. *Labour/Le Travail* 77 (2016), 257–262.
12. Toivo Nygård, *Vammaisten historia – marginaaliryhmien historiaa*. Teoksessa Toivo Nygård & Kari Tuunainen (toim.) *Avun kohteesta itsensä auttajaksi. Katsaus Suomen vammaishistoriaan*. Atena 1996, 27–43; Paul K. Longmore & Lauri Umansky, *Introduction. Disability History. From the Margins to the Mainstream*. Teoksessa Paul K. Longmore & Lauri Umansky (toim.) *New Disability History. American Perspective*. New York University Press 2001, 1–32; David Turner, *Introduction. Approaching Anomalous Bodies*. Teoksessa David M. Turner & Kevin Stagg (toim.) *Social Histories of Disability and Deformity. Bodies, Images and Experiences*. Routledge 2006, 1–16.
13. Ks. esim. Nic Clarke, 'Opening Closed Doors and Breaching High Walls'. Some Approaches for Studying Intellectual Disability in Canadian History. *Histoire Sociale/Social History* 39 (2006), 467–485; Elizabeth W. Melly, *Mad Tuscans and Their Families. A History of Mental Disorder in Early Modern Italy*. University of Pennsylvania Press 2014.
14. Aiheesta ks. Longmore 2003, 55–56. Myös Peter Elmer, *The Cure and Care of Mental Illness*. Teoksessa Peter Elmer (toim.) *The Healing Arts. Health, Disease, and Society in Europe 1500–1800*. Manchester University Press 2004, 228–256.

Alan merkittävimmät suuntaukset

Siinä missä teoksen *New Disability History* pääasialliset teoreettiset ja poliittiset näkökulmat heijastelevat tämänhetkistä tutkimuksen tilaa, sama pätee sen kronologisiin, maantieteellisiin ja temaattisiin painotuksiin. Kokoelma käsittelee vammaisuuden historiaa ainoastaan Yhdysvalloissa noin vuosina 1800–2000. Vaikka vammaisuuden historian ajalliset ja maantieteelliset rajaukset ovatkin laajentuneet, pohjoisamerikkalainen ja moderni historia ovat yhä parhaiten edustettuja. Myös kirjan sisältämien artikkeleiden teemat ovat edelleen suosittuja. Niihin lukeutuvat eri vammaisryhmien, kuten kuurojen, sokeiden tai vammautuneiden veteraanien historia, harjoitetun politiikan vaikutukset vammaisuuteen sekä vammaisuuden kulttuurilliset representaatit.¹⁵ Kuten miltä tahansa aktiiviselta ja monipuoliselta tutkimusalalta voi odottaa, 2000-luvun aikana on tehty merkittäviä uusia avauksia.

Kiinnostus vammaisuuden historian tutkimusta kohtaan on viimeisen 20 vuoden aikana laajentunut merkittävästi eri puolille maailmaa. Erityisesti eurooppalaiset tutkijat ovat perehtyneet aiheeseen. Eurooppa onkin Yhdysvaltojen jälkeen kattavimmin tutkittu alue, joskin täälläkin on maantieteellistä vaihtelua; erityisesti saksalaiset ja brittiläiset historioitsijat ovat olleet aktiivisia. Vaikka tutkimus on keskittynyt länsimaihinkin, ilmassa on merkkejä siitä, että vammaisuuden historian kentälle on alkanut tulla sekä näkökulmia että tutkijoita globaalista etelästä.¹⁶

Myös vanhemmat ajat ovat saaneet osakseen laajempaa huomiota viime vuosina. Kuten moniosainen julkaisu *Cultural History of Disability* (2020) osoittaa, tutkimusta on olemassa kaikista

■ Kuva 1. Vammautuneiden veteraanien historia erityisesti 1900-luvun konfliktien osalta on yksi kattavimmin tutkituista vammaishistorian osa-alueista. Kuvassa Amerikan Punaisen Ristin juliste noin vuodelta 1918. Lähde: Boston Public Library, CC BY 2.0.

ajanjaksoista aina antiikista moderniin aikaan.¹⁷ Tutkimus ei kuitenkaan ole jakautunut tasaisesti. Esi- ja varhaismoderneista ajanjaksoista keskiaika on luultavasti kattavimmin tutkittu, joskin

15. Tämän aihepiirin tutkimuksia: Matthias Reiss, *Blind Workers against Charity. The National League of the Blind of Great Britain and Ireland, 1893–1970*. Palgrave Macmillan 2015; Sofie De Veirman, Helena Haage & Lotta Vikström, *Deaf and Unwanted? Marriage Characteristics of Deaf People in Eighteenth- and Nineteenth-century Belgium. A Comparative and Cross-regional Approach. Continuity and Change* 31:2 (2016), 241–273; Alex Tankard, *Tuberculosis and Disabled Identity in Nineteenth Century Literature. Invalid Lives*. Palgrave Macmillan 2018; Connie L. Scarborough, *Viewing Disability in Medieval Spanish Texts. Disgraced or Graced*. Amsterdam University Press 2018; Patrick Schmidt, *Bettler, Kriegsinvaliden, Körpersensationen. Beeinträchtigte Menschen in printmedialen Diskursen des 17. und 18. Jahrhunderts*. Campus 2017; Jackie Gulland, *Gender, Work and Social Control. A Century of Disability Benefits*. Palgrave Macmillan 2019; Sarah Handley-Cousins, *Bodies in Blue. Disability in the Civil War North*. University of Georgia Press 2019.
16. Ks. esim. Sebastian Barsch, Anne Klein & Pieter Verstraete (toim.) *The Imperfect Historian. Disability Histories in Europe*. Peter Lang 2013; Susan Burch & Michael Rembis (toim.) *Disability Histories*. University of Illinois Press 2014; Cordula Nolte, Bianca Frohne, Uta Halle & Sonja Kerth (toim.) *Dis/ability History der Vormoderne. Ein Handbuch / Premodern Dis/ability History. A Companion*. Didymos 2017; Michael Rembis, Catherine Kudlick & Kim E. Nielsen (toim.) *The Oxford Handbook of Disability History*. Oxford University Press 2018; Fikru Negash Gebrekidan, *Disability Rights Activism in Kenya, 1959–1964. History from below. African Studies Review* 55:3 (2012), 103–122.
17. David Bolt & Robert McRuer (toim.) *A Cultural History of Disability*. 6 vols (Antiquity, Middle Ages, Renaissance, Long Eighteenth Century, Long Nineteenth Century, Modern Age). Bloomsbury Academic 2020.

hyvin Eurooppa-keskeisesti.¹⁸ Keskiajan tutkimuksen piirissä vammaisuuden historia alkoi nousta 2000-luvun alkupuolella, ja Irina Metzlerin *Disability in Medieval Europe* (2006) oli ensimmäinen täysin aiheeseen keskittynyt kirja. Tutkimuksessaan Metzler selvitti keskiaikaisia mentaliteetteja, jotka liittyivät fyysiseen vammaisuuteen lähteinään laaja kirjo lääketieteellistä, teologista ja filosofista aineistoa. Tämän jälkeen tutkimukset ovat käsitelleet ennen kaikkea vammaisten ihmisten kohtelua oikeudellisten ja uskonnollisten asiakirjojen perusteella. Toinen paljon huomiota saanut aihe on vammaisuuden esittäminen ja käyttö keskiaikaisessa kirjallisuudessa.¹⁹ Viime aikoina on alkanut ilmestyä uusia tutkimuksia vammaisuuden, psyykkisen sairauden ja uskonnollisten ilmiöiden rajoista.²⁰ Nämä lähestymistavat ovat onnistuneet murtamaan sitkeästi eläneitä myyttejä esimoderneista käsityksistä vammaisuudesta ja sairaudesta synnin seurauksena sekä vammaisuudesta välttämättömänä köyhyyden aiheuttajana. Ne ovat osoittaneet, että vammaisuus oli hyvin monimerkityksellinen ja vaihteleva kategoria, ja esi- ja varhaismodernilta ajalta on myös lukuisia esimerkkejä työtä tehneistä ja valtaapitäneistä vammaisista henkilöistä. Normien ulkopuolella olevilla kehoilla oli myös symbolista arvoa erityisesti kristillisessä ajattelussa; ne olivat osa ajan elettyä

uskoa niin ihmeperantamisen kuin devootion ja hartaudentarjoittamisen kohteina.²¹

Toisaalta vanhempien aikojen vammaisuuden tutkimus on erinomainen esimerkki aikakausirajojen ja historian periodisoinnin keino-tekaisuudesta. Monet vammaisuutta keskiajalla käsittelevät tutkimukset ulottuvat 1400- ja jopa 1500-luvulle saakka, ja vammaisuus on säännöllisesti aiheena uuden ajan alkua käsittelevässä tutkimuksessa.²² Italian ja Ranskan renessanssiaikaa käsittelevässä tutkimuksessa vammaisuutta ei kuitenkaan ole juuri tarkasteltu.²³ Vammaisuus analyysikategoriana voisi kuitenkin valottaa uudella tavalla myös ajan kulttuurisia ja taiteellisia mentaliteetteja.

Tärkeimmät haasteet ja tulevaisuuden suuntaukset

Kuten kaikilla historian tutkimuksen osa-alueilla, vammaisuuden historiassakin on omat haasteensa. Jotkut näistä haasteista ovat teknisempiä ja tuttuja kaikille historioitsijoille, toiset tyyppisempiä erityisesti vähemmistöryhmien historiaa tutkiville. Katsomme, että näiden seikkojen esille ottaminen on kuitenkin hyödyllistä, sillä ne avavat menneitä keskusteluita samoin kuin nykyisiä ja tulevaisuuden trendejä, tarpeita ja haasteita.

Terminologiasta on käyty paljon keskustelua: mistä oikeastaan puhumme, kun puhumme

18. Harvinainen poikkeus on Kristina L. Richardson, *Difference and Disability in the Medieval Islamic World. Blighted Bodies*. Edinburgh University Press 2012.
19. Esimerkiksi Lois Bragg, From the Mute God to the Lesser God. Disability in Medieval Celtic and Old Norse Literature. *Disability & Society* 12 (1997), 165–177; Sylvia Huot, *Madness in Medieval French Literature. Identities Found and Lost*. Oxford University Press 2003; Beth Tovey, Kingly Impairments in Anglo-Saxon Literature. God's Curse and God's Blessing. Teoksessa Joshua Eyster (toim.) *Disability in the Middle Ages. Reconsiderations and Reverberations*. Ashgate 2010, 135–48; Tory Vandevanter Pearman, *Women and Disability in Medieval Literature*. Palgrave Macmillan 2010; Scarborough 2018.
20. Claire Trenery, *Madness, Medicine and Miracle in Twelfth-Century England*. Routledge 2019; Sari Katajala-Peltomaa, *Demonic Possession and Lived Religion in Later Medieval Europe*. Oxford University Press 2020; Jenni Kuuliala, *Saints, Infirmité, and Community in the Late Middle Ages*. Amsterdam University Press 2020.
21. Ks. esim. Kuuliala 2020.
22. Ks. esim. Allison P. Hobgood & David Houston Wood (toim.) *Recovering Disability in Early Modern England*. Ohio State University Press 2013; Bianca Frohne, *Leben mit "kranckhait". Der gebrechliche Körper in der häuslichen Überlieferung des 15. und 16. Jahrhunderts. Überlegungen zu einer Disability History der Vormoderne*. Didymos 2014; Katherine Crawford, *Eunuchs and Castrati. Disability and Normativity in Early Modern Europe*. Routledge 2018; Lindsey Row-Heyveld, *Dissembling Disability in Early Modern English Drama*. Springer 2018; Riikka Miettinen, Dis/abiliteetti ja vammaisuus yhteiskunnan ja kokemuksen tutkimuksessa. Teoksessa Riikka Miettinen & Raisa Maria Toivo (toim.) *Yhteiskuntaa etsimässä. Ajankohtaisia keskusteluja uuden ajan alun yhteiskuntahistoriasta*. Gaudeamus [tulossa].
23. Harvinaisia poikkeuksia ovat Laura Carnelos, Cecità. La percezione di una (dis)abilità nella prima età moderna. Teoksessa Silvia Carraro (toim.) *Alter-habilitas. Percezione della disabilità nei popoli / Perception of Disability among People*. Alteritas 2018, 235–256; Philine Helas, Der Körper des Bettlers. Zur Darstellung und Ausblendung von körperlicher Versehrtheit in der italienischen Kunst zwischen dem 14. und frühem 16. Jahrhundert. Teoksessa Cordula Nolte (toim.) *Homo debilis. Behinderte - Kranke - Versehrte in der Gesellschaft des Mittelalters*. Didymos 2009, 369–392.

vammaisuudesta historiassa? Toimivatko modernit, sosiokulttuuriset käsitteet menneisyyden yhteiskuntien tutkimuksessa? Vaikka keskustelut saattavat toisinaan vaikuttaa päälle liimatulta, ne toimivat osoituksena haasteista, joita modernin, poliittisesti latautuneen käsitteen ”vammaisuus” (*disability*) käyttö historiantutkimuksessa aiheuttaa. Esimerkiksi keskiajalla ja uuden ajan alussa ei ollut vastaavaa kattokäsitettä, eivätkä fyysisistä tai kognitiivisista poikkeamista käytetyt sanat sisältäneet samoja konnotaatioita kuin nykyään. Nykyaikaista vammaisidentiteetin käsitettä ei myöskään ollut olemassa. Erilaiset fyysiset, psyykkiset ja kognitiiviset tilat, jotka nykyään mielletäisiin vammoiksi, mutta myös esimerkiksi lepran kaltaiset sairaudet tai hedelmättömyys, mahtuivat ’heikkouden’ (lat. *infirmitas*) käsitteen alle.²⁴ Jotkut kehollisia piirteitä kuvaavat termit ja lisänimet saattavat olla – ainakin nykylukijasta – halventavia, mutta samaan aikaan niistä saattoi kehittyä periytyviä sukunimiä ilman minkäänlaista stigmaa.²⁵ Vielä 1700-luvun Englannissa sanaa *disabled* käytettiin fyysisten vammojen tuomista rajoitteista tai sotavammoista – jälkimmäisessä tapauksessa käsitteeseen liittyi positiivisia, miehisyteen liitettyjä mielleyhtymiä.²⁶ Vammaisuudesta (*disability*) tulikin yleinen kategoria vasta 1800-luvulla.²⁷ Käsitteen käyttäminen puhuttaessa varhaisempina vuosisatoina eläneistä ihmisistä pakottaa heidät osaksi kategoriaa, jota he, tai heidän aikalaisensa, eivät olisi tunnistaneet. Vaikka vammaisuuden käsitteen käytöstä on analyyt-

■ Kuva 2. Myöhäisantiikista saakka ihmekertomukset ovat kuvanneet vammaisia henkilöitä, jotka kokivat ihme paranemisen pyhimyksen ansiosta. Näistä kertovat tekstit ovat olleet hedelmällinen lähde erityisesti keskiajan vammaishistorialle. Kuvassa Pyhä Paavali parantamassa sairaita. Kuvaversus: H. Pauquet ja J. Massard Molinichonin mukaan, E. Le Sueurin mukaan, 1645. Lähde: Wellcome Collection, CC BY 4.0.

tista hyötyä historiantutkimukselle, tutkijoiden tulee olla tarkkoja siitä, että emme väkisin pakota menneisyyteen moderneja merkityksiä.²⁸

Tutkijat ovat myös vaarassa tahtomattaan vahvistaa ableistisia eli vammaisia syrjiviä käsi-

24. Metzler 2006, 4–5; Jenni Kuuliala, *Childhood Disability and Social Integration in the Middle Ages. Constructions of Impairments in Thirteenth- and Fourteenth-Century Canonization Processes*. Brepols 2016, 44–48.

25. Irina Metzler, What’s in a name? Considering the Onomastics of Disability in the Middle Ages. Teoksessa Wendy J. Turner & Tory Vandeventer Pearman (toim.) *The Treatment of Disabled Persons in Medieval Europe. Examining Disability in the Historical, Legal, Literary, Medical, and Religious Discourses of the Middle Ages*. The Edwin Mellen Press 2010, 15–50.

26. 1700-luvun terminologiasta David M. Turner, *Disability in Eighteenth-century England. Imagining Physical Impairment*. Routledge 2012, 20–29

27. Deborah Stone, *The Disabled State*. Palgrave Macmillan 1985, luku 2.

28. Dwight Christopher Gabbard, Disability Studies and the British Long Eighteenth Century. *Literature Compass* 8:2 (2011), 80–94.

tyksiä analysoidessaan historiallisia lähteitä, jotka keskittyvät keholliseen tai kognitiiviseen epänormatiivisuuteen. Tämä johtuu siitä, että tällaiset lähteet usein dokumentoivat vammaisuuden vain silloin, kun sen katsottiin olevan ongelma. Ymmärtääkseen vammaisuuden kategorian historiallisen kehityksen ja ominaispiirteet historioitsijoiden tulee myös ottaa huomioon ne vammaiset ihmiset, joiden erilaisuus herätti vähäisempiä reaktioita. Keskiajan Euroopan yhteisöjen ohella fyysinen ja kognitiivinen poikkeavuus on nähty myönteisinä attribuutteina muinakin aikoina ja muissa paikoissa.²⁹ Tämän mahdollisuuden sivuuttaminen saattaa ennemminkin lietsoa kuin hillitä pitkään jatkunutta taipumusta yhdistää vammaisuus yksinomaan kärsimykseen tai puutteeseen.

Seurauksena alalla tunnetusta antipatiasta lääketieteellistä mallia kohtaan ja pyrkimyksestä välttää vammaisuuden esittäminen yhteiskunnasta irrallisena ominaisuutena vammaisuuden historian tutkijat ovat usein kaihtaneet vammaisten ihmisten kehollisen kokemuksen analysointia. B. Hughes ja K. Paterson ovat kuitenkin argumentoineet, että keho itsessään on merkitysten ja maailmasta saadun tiedon paikka ja ansaitsee vammaisuuden tutkijoiden huomion.³⁰ Viime aikoina on saatu viitteitä siitä, että ”kehollinen käänne”, joka on ollut pitkään nähtävissä muilla humanistisilla aloilla, alkaa tehdä tietään myös vammaisuuden historian tutkimukseen. Erityisesti kivun tutkiminen on saanut osakseen kasvavaa kiinnostusta. Kehollisuus on silti kuitenkin muutakin kuin kipua, ja tutkimus kehojen materiaalisuudesta ja vuorovaikutuksesta sosiokulttuurillisen ympäristön kanssa on tarpeen.³¹

Historiantutkimuksen ja vammaisuuden lääketieteellisen mallin uudelleenarviointi voi hyö-

dyttää vammaisuuden historian tutkimusta muilla tavoin. Kehollisen ja kognitiivisen erilaisuuden medikalisaatio on usein nähty yhtenä modernin vammaisuuden kategorian synnyn tärkeimmistä tekijöistä. Lääketieteellisen koulutuksen saaneen hoitohenkilökunnan auktoriteetti suhteessa vammaisiin kehoihin ja mieliin on myös nähty suurena syynä vammaisten ihmisten kohtaamalle sorrolle. Tällaiset tulkinnat kuitenkin vähättelevät modernin ja esimodernin lääketieteen hyötyjä sekä vammaisten ihmisten omaa roolia siinä, miten heidän kehonsa ja mielensä on lääketieteellisesti ymmärretty. Lääketiede ei luonnollisesti ole ollut ainoastaan haitallista, ja vammaiset ihmiset ovat olleet paljon muutakin kuin vain medikalisaation ja erilaisten hoidollisten toimenpiteiden kohteita.³² Vaikka lääketieteellisellä ymmärryksellä ihmisyyteen kuuluvista eroavuuksista on joissakin yhteyksissä ollut sortavia seurauksia, toisissa yhteyksissä seuraukset ovat olleet ”erittäin vapauttavia”.³³ Vammaisuuden historian tulee siis arvioida vammaisuuden ja lääketieteen suhdetta uudelleen ja aiempaa kokonaisvaltaisemmin.³⁴

Muita aiheita, joita pidämme tärkeinä ja joiden näemme tekevän alalla tuloaan, ovat vammaisuuden yhteydet elettyyn uskoon, vammaisuuden kokemus ja identiteetti sekä vammaiset ihmiset auktoriteetteina. Merkittävä muutos on myös nähtävissä siinä, millaiset vammat ovat tutkimuksen kohteina. Aiemmin suuri osa tutkimuksesta on keskittynyt liikunta- ja aistivammoihin, mutta viime aikoina esimerkiksi kehitysvammaisuus on saanut enemmän huomiota.³⁵ Lisäksi laajempia synteesejä ja vertailevaa tutkimusta tarvitaan edelleen; ne edellyttävät lisää yhteistyötä eri aikakausien asiantuntijoiden kesken. Tähän mennessä ainoa laaja, eri aikakausia käsittelevä

29. Turner 2012, 20–21; Jennifer L. Barclay, *Differently Abled. Africanisms, Disability, and Power in the Age of Transatlantic Slavery*. Teoksessa J.F. Byrnes & J.L. Muller (toim.) *Bioarchaeology of Impairment and Disability*. Springer 2017, 77–94.

30. B. Hughes & K. Paterson, *The Social Model of Disability and the Disappearing Body. Towards a Sociology of Impairment. Disability and Society* 12:3 (1997), 325–340.

31. Kim E. Nielsen, *The Perils and Promises of Disability Biography*. Teoksessa Michael Rembis, Catherine Kudlick & Kim E. Nielsen (toim.) *The Oxford Handbook of Disability History*. Oxford University Press 2018, 21–40.

32. Kirsti Bohata et al., *Disability in Industrial Britain*. Manchester University Press 2020, luku 2.

33. Julie Livingston, *Insights from an African History of Disability. Radical History Review* 94 (2006), 111–126, 123.

34. Beth Linker, *On the Borderland of Medical and Disability History. Bulletin of the History of Medicine* 87 (2013), 499–535.

35. Esimerkiksi Irina Metzler, *Fools and Idiots? Intellectual Disability in the Middle Ages*. Manchester University Press 2016; James Trent, *Inventing the Feeble Mind. A History of Intellectual Disability in the United States*. Oxford University Press 2016; Patrick McDonagh, C. F. Goodey & Timothy Stainton (toim.) *Intellectual Disability. A Conceptual History, 1200–1900*. Manchester University Press 2018; Simon Jarrett, *Those They Called Idiots. The Idea of the Disabled Mind from 1700 to the Present Day*. Reaktion Books 2020; Miettinen [tulossa].

yhteenveto on Kim Nielsenin toimittama *A Disability History of the United States* (2012).

Viimeisenä kokonaisuutena haluamme ottaa esille vammaisuuden historian julkisuuden ja inklusiivisuuden. Vammaisten ihmisoikeusliikkeen iskulause on 1990-luvulta saakka ollut ”ei mitään meistä ilman meitä”³⁶ Vammaisuuden historia on kuitenkin yhä pitkälti ei-vammaisten tutkijoiden käsissä. Kattavia tilastoja alan toimijoista, jotka identifioituvat vammaisiksi, ei ole olemassa. Vammaisten yliopisto-opiskelijoiden osuus on kasvanut hitaasti, ja vammaiset opiskelijat kohtaavat yhä lukuisia ennakkoluuloja ja esteitä – jää nähtäväksi miten, ja kuinka pian, positiivinen muutos näkyy vammaisuuden historian tutkimuksen kentällä.³⁷ Miten vammaisuuden historian parissa työskentelevät ihmiset voivat varmistua siitä, että alasta tulee inklusiivisempi ja saavutettavampi?

Vammaisuuden historia voisi tehdä enemmän historiantutkimuksen popularisoinnin saralla. Yksi alan tavoitteista on pitkään ollut aikaansaada muutoksia nykyhetkessä. Jotta tämä voisi tapahtua, tutkijoiden tulee pitää huolta siitä, että tuottamamme historiallinen tieto saavuttaa laajan yleisön. Historian ”tekeminen” käsittää siis muutakin kuin vain akateemisen tutkimuksen teon ja julkaisemisen sekä konferensseihin osallistumisen. Uusi historiallinen tutkimustieto on keskeisessä roolissa, jotta menneisyyteen liittyvä tieto kestää kriittistä tarkastelua ja tarjoaa eväitä nyky-yhteiskuntaa koskevaan keskusteluun ja politiikkaan.³⁸ Samaan aikaan tutkimuksen tulee tavoittaa ei-akateeminen yleisö ja esittää tutki-

mustulokset saavutettavalla tavalla aina kirjoittamisesta, podcasteista, videoista, tietokonepeleistä ja taiteesta museonäyttelyihin ja esiintymisiin mediassa.³⁹

Yleistajuisen vammaisuuden historian ei pitäisi olla ylhäältä alas suuntautuvaa, vaan sitä tulisi kehittää yhteistyössä tutkijoiden, vammaisten ihmisoikeusliikkeen ja muiden organisaatioiden kesken. On yhä harvinaista nähdä vammaisuuden historiaa esitettynä mediassa, julkisissa tiloissa tai kulttuuri- ja muistiorganisaatioissa, vaikka tutkimus ja tieto on lisääntynyt huomattavasti viime vuosina ja vammaisten ihmisoikeusliike on tuottanut merkittäviä saavutuksia.⁴⁰ Tiloissa, joissa ihmiset kuitenkin useimmiten kohtaavat historian, on mahdollista haastaa yleiset käsitykset vammaisuudesta ja vammaisista ihmisistä. Samojen periaatteiden, joiden tulisi ohjata vammaisuuden historiaa, tulisi ohjata museoita ja muita muistiorganisaatioita. Liian usein vammaiset kävijät nähdään ainoastaan vähemmistöryhmänä, joka tarvitsee mukauttamista ja sopeuttamista. Vammaishistorian ja -aktivismin piirissä on myös esitetty toive, että museot toimisivat siten, etteivät näyttelyt ole ainoastaan ei-vammaisten ei-vammaisille kävijöille kuratoimia.⁴¹

Vammaisuuden historian popularisointi tai yleistajuistaminen tarkoittaa siis vammaisuuden tekemistä näkyväksi yhteiskunnassa. Näin voidaan havainnollistaa, että vammaisuus on kulttuurillinen ilmiö ja että vammaiset ihmiset ovat aina olleet osa yhteiskuntaa. Tasokas vammaisuuden historia osoittaa, että menneisyyden

36. Ks. James I. Charlton, *Nothing About Us Without Us. Disability Oppression and Empowerment*. University of California Press 2000, 3–4.

37. Suomessa noin kuusi prosenttia yliopisto-opiskelijoista on vammaisia vuoden 2018 selvityksen mukaan: Annina Heini & Jari Klemetti, *Selvitys vammaisten korkeakouluopiskelijoiden työelämätarpeista ja -haasteista*, Kynnys r.y. 2018, 4. Vastaava osuus Yhdysvalloissa on noin 20 prosenttia: U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. (2019). *Digest of Education Statistics 2017* (2018-070), Chapter 3, https://nces.ed.gov/programs/digest/d17/ch_3.asp (15.12.2020).

38. Tästä keskustelusta erityisesti termin *usable pasts* osalta ks. Paul K. Longmore, *Why I Burned My Book and Other Essays on Disability*. Temple University Press 2003, 9–10.

39. Ks. Daniel Blackie, *Doing Public Disability History*. *Public Disability History* 1 (2016), 16, <http://www.public-disability-history.org/2016/09/doing-public-disability-history.html> (30.6.2020).

40. Harvinaisia poikkeuksia ovat Leidenin yliopiston *Rethinking Disability* -projektin websarjakuva <https://www.ercocomics.com/comics/rethinking-disability> (30.9.2020) sekä Bremenin yliopiston *Homo Debilis* -tutkimusryhmän vuonna 2012 järjestämä näyttely ”Leibeigenschaften”, <https://www.retrokonzepte.de/referenzen/highlights/leibeigenschaften/> (30.9.2020).

41. Ks. esim. Richard Sandell, Jocelyn Dodd & Rosemarie Garland-Thomson (toim.) *Re-Presenting Disability. Activism and Agency in the Museum*. Routledge 2010; Patrícia Roque Martins, Alice Semedo & Clara Frayão Camacho (toim.) *Representing Disability in Museums. Imaginary and Identities*. CITCEM 2018; Catherine Kudlick & Edward M. Luby, *Access as Activism. Bringing the Museum to the People*. Teoksessa Robert R. Janes & Richard Sandell (toim.) *Museum Activism*. Routledge 2019.

vammaiset ihmiset elivät rikkaampaa, täydempää ja aktiivisempaa elämää kuin tavallisesti on ajateltu. Vaikka sorto on, ja on ollut, todellinen ilmiö, vammaiset ihmiset eivät koskaan ole olleet ainoastaan hoivan ja hyväntekeväisyyden kohteita. Heillä on ollut paljon monipuolisempia rooleja esimerkiksi työntekijöinä, vanhempina, puolisoina ja poliittisina toimijoina. Tämän moninaisuuden mielessä pitäminen haastaa vammaisiin liitetyt stereotypiat. Oman historian tunteminen on myös olennaista identiteetin muotoutumiselle nykymaailmassa – seikka, jonka olemme usein kuulleet omassa työssämme vammaisuuden historian popularisoinnin parissa.⁴²

Amerikkalainen historioitsija Douglas Baynton esitti vuonna 2001 kuuluisaksi tulleen huomionsa, että ”vammaisuutta on kaikkialla historiassa, kunhan sitä aletaan etsiä”.⁴³ Kun historioitsija alkaa etsiä vammaisuutta lähteistään, kokonainen uusi mahdollisuuksien, tulkintojen

ja näkökulmien horisontti avautuu. Katsomme vammaisuuden historian voivan tehdä maailmasta paremman paikan. Jotta tässä onnistutaan, aihepiiristä täytyy tehdä paremmin tunnettu ja tutkittu. Toivomme, että olemme tässä katsauksessa onnistuneet rohkaisemaan uusia historioitsijoita alan pariin antamalla esimerkkejä niistä moninaisista suuntauksista, mahdollisuuksista ja haasteista, joita vammaisuuden historialla on kansainvälisenä historiantutkimuksen osa-alana.

FT **Daniel Blackie** on varttunut tutkija Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** daniel.blackie@helsinki.fi.

FT **Jenni Kuuliala** työskentelee yliopistotutkijana Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: jenni.kuuliala@tuni.fi.

42. Esimerkkinä tekemästämme vammaishistorian popularisoinnista: Disability and Industrial Society [<https://www.dis-ind-soc.org.uk/>] (2011–2016); Vammaisuuden vaiettu historia: Identiteetti, osallisuus, yhteiskunta [<http://www.vammaisuudenhistoria.fi>] (2017–2021). Kiitämme Wellcome Trustia ja Koneen Säätiötä näiden hankkeiden saamasta tuesta.

43. Douglas Baynton, Disability and the Justification of Inequality in American History. Teoksessa Paul K. Longmore & Lauri Umansky (toim.) *New Disability History. American Perspective*. New York University Press 2001, 33–57.

Lauri Julkunen

Ääni ja kansalaisuus

Eino Karlsbergin nuoruus kuurona 1894–1903

Vuonna 1912 Tukholmassa pidetyssä pohjoismaisessa kuurojen kokouksessa joukko suomalaisia kuuroja esitti Maamme-laulun viittoen. Esityksestä otetusta valokuvasta on tullut osa suomalaisten kuurojen tarinaa, ja tapaus ilmentääkin kuurojenyhteisön järjestäytymistä ja yhteiskunnallista osallistumista omaehtoisesti, viittomakielellä.¹ Yksi kuvassa viittovista miehistä on Hailuodossa vuonna 1886 syntynyt ja myöhemmin Helsinkiin muuttanut papinpoika Eino Karlsberg (vuodesta 1906 lähtien Karilas). Hänestä tuli 1900-luvun alussa maan ensimmäinen kuuro kirjapainotyöntekijä ja keskeinen kuurojen yhdistystoiminnan vaikuttaja. Hän toimi sekä Kuurojen Liiton keskushallituksessa että Helsingin Kuurojenyhdistyksen johtokunnassa yli 40 vuotta ja oli lisäksi perustamassa Suomen Kuurojen Urheiluliittoa toimien sen pitkäaikaisena puheenjohtajana.²

Karlsbergin kiistatta merkittävän kuurojen yhdistysaktiivin uran sijaan tarkastelen tässä artikkelissa sitä edeltänyttä aikaa, hänen nuoruutensa. Ydinkysymyksiä ovat, millaisia rajoituksia ja mahdollisuuksia Karlsberg kuurona nuorena kohtasi varttuessaan kansalaiseksi vuosisadan vaihteessa, ja kuinka hän rakensi identiteettiään noissa puitteissa.³ Karlsbergin nuoruudenkokemukset ja hänen kohtaamansa asenteet valottavat paitsi haasteita, joita osaksi yhteiskuntaa kasvaneet kuurot kohtasivat, myös neuvotteluja kuurojen kansalaisuuden merkityksistä.

Keskityn artikkelissa vuosiin 1894–1902, jolloin Karlsberg kävi Kuopion kuurojenkoulua. Lisäksi tarkastelen koulun jälkeistä vuotta, jolloin hän pohti ammatinvalintaa ja paikkaansa yhteiskunnassa. Aineisto koostuu sekä institutionaalisista että yksityisluontoisista alkuperäislähteistä. Institutionaalisia lähteitä edustavat Karlsbergin

1. Kyseessä on oikeastaan neliosainen kuvasarja. Kuva löytyy useasta kuurojen historiaa käsittelevästä teoksesta, esimerkiksi Suomen kuurojen historiateoksen kannesta. Esityksestä tehtiin myös toisinto Kuurojen Liiton 100-vuotisjuhliin vuonna 2005, <https://viittomakielinenkirjasto.fi/video/maamme-laulu-mieskuoron-esittamana> (15.6.2020). Käytän artikkelissa kuuro-sanaa, joka vastaa parhaiten sitä, kuinka Eino Karlsberg vuosisadan vaihteessa kohdattiin. Aikalaisilmaisuna tekstissä vilahtaa myös nykyisin käytöstä poistunut ”kuuromykkä”, jolla tarkoitettiin sellaista kuuroa, jonka puhumattomuuden syy kuurous oli. Puheopetuksen näkökulmasta se oli merkki kehityskykyisyydestä, sillä mykkyys ei johtunut esimerkiksi ”tylsämielisyydestä” tai puhe-elinten vaurioista. Samalla se oli jo tuolloin ongelmallinen käsite, sillä kuurojen opetuksen tavoitteena oli nimenomaan opettaa kuurot puhumaan huulilla. Nykyään puhutaan usein viittomakielisistä, jolloin korostetaan kuurojen ja muiden viittomakieltä käyttävien asemaa kielellisenä ja kulttuurisena vähemmistönä. Ks. esim. Minna Harjula, *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. SHS 1996, 51–54; Anja Malm & Jan-Ola Östman, *Viittomakieliset ja heidän kielsensä*. Teoksessa Anja Malm (toim.) *Viittomakieliset Suomessa*. Finn lectura 2000, 9–32.

2. Ks. esim. *Kuurojen lehti* 5/1969, 8–9.

3. Identiteettiä analyttisenä käsitteenä on myös kritisoitu. Ks. Rogers Brubaker & Fredrick Cooper, *Beyond “Identity”. Theory and Society* 29 (2000), 1–47. Itseään tulkitsevana eläimenä ihminen, kuuro ja kuuleva, tarvitsee paikkansa maailmassa. Identiteetin rakentamisella viitataan tuon paikan etsimiseen. Hermeneuttisesta ihmiskäsityksestä ks. Arto Laitinen, *Itseään tulkitseva eläin. Charles Taylor ja filosofinen ihmistutkimus*. Gaudeamus 2009.

luokan luokkapäiväkirjat sekä valituin osin käytetyt opetusmateriaalit. Lisäksi olen hyödyntänyt koulun johtajan Kustaa Killisen *Suomen Aistivalliskoulujen lehteen* kirjoittamia artikkeleita, joissa hän avaa omia ja koulunsa opetusperiaatteita. Yksityisluontoisia lähteitä edustavat Einon isän Niilo Karlsbergin hänelle kouluajanaan kirjoittamat kirjeet sekä koulun johtaja Killisen Einolle koulun päätyttyä lähettämät kirjeet. Valitettavasti Eino Karlsbergin omat kirjeet eivät ole kummasakaan tapauksessa säilyneet. Artikkelin tärkein lähdekokonaisuus on Karlsbergin ainekirjoitusvihko vuosilta 1899–1903. Vihkon aineet ja muut kirjoitukset asettuvat institutionaalisen ja yksilöllisen välimaastoon. Kirjoitukset olivat osa kouluopetusta, mutta niissä Karlsberg näyttäyty myös luovana ja ”pedagogisen objektin”⁴ roolin ulkopuolisena toimijana. Vammaishistorian yhtenä ongelmana on se, että lähteet ovat usein muiden

■ Kuva 1. Suomalainen viittomakuoro viittomassa Maamme-laulua Tukholmassa vuonna 1912 järjestetyssä kuurojen kokouksessa. Eino Karilas (Karlsberg) on kuvassa viides oikealta katsottuna. Lähde: Työväen museo Werstas/Kuurojen museo.

kuin vammaisten itsensä tuottamia, ja kuurojenkin historiaa on tarkasteltu useimmiten erilaisista instituutioista käsin.⁵ Tämän artikkelin kohdalla ainekirjoitusvihko tuo Einon kokijana institutionaalisen näkökulman rinnalle.

Eino Karlsbergin ja muiden hänen sukupolvensa kuurojen koulunkäyntiä leimasi oralismin eli puheopetusmenetelmän ehdoton valta-ase.⁶ Kuurot haluttiin sopeuttaa kuulevien yhteiskuntaan opettamalla heidät vaivoin puhumaan, mutta viittomiseen suhtauduttiin negatiivisesti tai se kiellettiin kokonaan. Suomessa puheopetus sinetöitiin vuoden 1892 aistivalliskouluasetuk-

4. Günther List, *Deaf History. A Suppressed Part of General History*. Teoksessa John Vickerey Van Cleve (toim.) *Deaf History Unveiled. Interpretations from the New Scholarship*. Gallaudet University Press 1993, 123–124.

5. Ks. Penny Richards & Susan Burch, Documents, Ethics, and the Disability Historian. Teoksessa Michael Rembis, Catherine Kudlick & Kim Nielsen (toim.) *The Oxford Handbook of Disability History*. University of Oxford Press 2018, 162–163; Elizabeth Bredberg, Writing Disability History. Problems, Perspective and Sources. *Disability and Society* 14:2 (1999), 191–194; Eeva Salmi, Kielelliset käänneet kuurojen opetuksessa. Teoksessa Joel Kivirauma (toim.) *Muuttuvat marginaalit. Näkökulmia vammaistutkimukseen*. Kehitysvammaliitto 2008, 11–12.

6. Käytän aiemmassa tutkimuksessa käytettyä jaottelua oralismi/manualismi. 1700-luvun kuluessa syntyi kaksi kuurojen opetuksen koulukuntaa, joista oralismi nojasi puheeseen ja manualismi viittomiseen opetuksen menetelmänä ja tavoitteena. 1800-luvun lopulla puhemenetelmä syrjäytti viittomakielen käytön maailmanlaajuisesti. Ismi-päätte tuo hyvin esiin, että kyse oli opetusmenetelmää laajemmasta ajattelutavasta ja vastauksesta kuurojen ”ongelmaan”. Todellisuus-

nessa, joka yhtenäisti kuurojenopetuksen maassa ja asetti sen osaksi julkista koulutusjärjestelmää. Sen jälkeen viittomakieli jäi vain aikuisten ja puhumaan oppimattomien kuurojen opetusmenetelmäksi.⁷ Aiemman tutkimuksen mukaan oralismilla oli yhteys kansakuntien rakentamiseen. Viittomakielen pelättiin eristävän kuurot kansallisista kulttuureista, ja oralismi yleistyikin Suomessa samaan aikaan kuurojenopetuksen valtiollistumisen kanssa.⁸ Valtiollisissa kouluissa korostettiin kuurojen kasvattamista työtä tekeviksi ja itsensä elättäviksi yhteiskunnan jäseniksi.⁹ Myös tämä tavoite puolsi puheopetusta, sillä työelämän uskottiin vaativan suullista kommunikaatiota.

Minna Harjulan mukaan Eino Karlsbergin kaltaiset kuurot luokiteltiin 1800-luvun lopun huoltokeskustelussa ”kehityskyysiin”, joiden kasvatukseen ja koulutukseen kannatti panostaa. Kuurouden yläkäsitteenä huoltokeskusteluissa oli ”aistivallinen”, jonka alle luokiteltiin kuurojen ohella sokeat ja joskus myös ”tylsämieliset”.¹⁰ Vaikka puheopetuksen tavoitteena oli sopeuttaa kuurot kuulevien yhteiskuntaan, aiempi tutkimus on osoittanut, että käytännössä heidät jätettiin toisen luokan kansalaisiksi, jotka *selviytyivät* kuulevien maailmassa, mutta eivät pystyneet osallis-

tumaan siihen tasapuolisesti.¹¹ Rinnakkaisena ilmiönä oralismille alkoi viittomakielisen yhteisön järjestäytyminen. Einon aloittaessa koulun maassa oli yksi kuurojenyhdistys, mutta hänen valmistuessaan niitä oli jo kuusi.¹² Oralismi toi kuitenkin omat haasteensa myös viittomakielisen yhteisön kehittymiselle.

Artikkeli nojaa välttämään kokemushistorialliseen tutkimusotteeseen tähdäten historiallisen kokemuksen ymmärtämiseen yksilöllisen ja rakenteellisen vuorovaikutuksessa.¹³ Taustaoletuksena on kokemuksen kulttuurisidonnaisuus, mikä tarkoittaa, ettei pyrkimyksenä ole paikantaa ”aitoa” kokemusta kuuroudesta vaan pohtia yksilöllisen kokemuksen rakenteellisia ehtoja. Elämäkerrallinen lähestymistapa puolestaan mahdollistaa laajemman ilmiön, tässä tapauksessa kuurojen kansalaiskasvatuksen, tarkastelemisen yksilöllisesti elettyinä historiallisena kehityskulkuna.¹⁴ Kuulevana historian tutkijana en väitä pystyväni ymmärtämään kaikilta osin sitä maailmaa, jossa kuurot ovat eläneet ja elävät. Kuurojen elämämaailman sijaan artikkelin ytimessä on kuurojen ja kuulevien kohtaaminen, joka on osa yleistä historiaa, suomalaisen yhteiskunnan historiaa ja jopa globaalihistoriaa.¹⁵ Samoin yleiset yhteiskuntahistorialliset teemat, kuten kansalaisyhteis-

- nessa jaottelu ei ollut aina näin jyrkkä, vaan puhe-, kirjoitus- ja viittomamenetelmiä käytettiin rinnakkain. Poikkeuksena olivat puhtaasti oralistiset koulut, joissa puhe oli sekä opetuksen tavoite että ainoa hyväksytty opetusmenetelmä. Ks. esim. Eeva Salmi & Mikko Laakso, *Maahan lämpimään. Suomen viittomakielisten historia*. Kuurojen Liitto ry 2005.
7. Tuula Vuolle, *Paikallisesta hyväntekeväisyydestä valtion asiaksi. Aistivallisen- ja raajarikkoiskoulutus Suomessa 1846–1892*. Studia Historica Jyväskyläläisiä. Jyväskylän yliopisto 1993, 47, 164; Salmi & Laakso 2005, 36–49, 157–158; Toivo Nygård, *Erilaisten historia. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Atena 1998, 170–171. Kuurojen omassa viitotussa perinnetiedossa oralismin valtakautta muistellaan ”pimeänä” aikana verrattuna sitä edeltävään viittomakielisen opetuksen aikaan. Oralismi vaikutti kuuroihin ja heidän yhteisöihinsä 1900-luvun lopulle saakka. Ks. Salmi 2008, 13.
 8. Ks. esim. Douglas C. Baynton, *Forbidden Signs. American Culture and the Campaign against Sign Language*. The University of Chicago Press 1996, 16; Salmi & Laakso 2005, 146–147; Salmi 2008, 34–35; Edwards 2012, 148.
 9. Harjula 1996, 92–93; Nygård 1998, 186–187; Salmi & Laakso 2005, 51–52.
 10. Harjula 1996, 196.
 11. Ks. esim. Goedele A.M. De Clerck, & Josephine Hoegaerts, *Intercession, Emancipation, and a Space In Between. Silence as a Mode of Deaf Citizenship in the Nineteenth Century and Today*. DiGeSt. *Journal of Diversity and Gender Studies* 3:2 (2016), 29–30.
 12. Salmi & Laakso 2005, 86–87. Suomessa viittomakielinen yhteisö alkoi syntyä ensimmäisten kuurojenkoulujen pohjalta 1800-luvun puolivälissä. Laajemmin kuurojenyhteisö alkoi organisoitua vasta 1800-luvun lopulla. Väkirikkaammissa maissa oli syntynyt vireitä viittomakielisiä yhteisöjä jo aiemmin. Ks. esim. R.A.R. Edwards, *Words Made Flesh. Nineteenth-Century Deaf Education and the Growth of Deaf Culture*. New York University Press 2012, 1–2.
 13. Kokemushistoriasta sateenvarjona erilaisille kokemuksen kulttuurisidonnaisuudesta kiinnostuneille historian tutkimuksen lähestymistavoille ks. Ville Kivimäki, Reittejä kokemushistoriaan. Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa. Teoksessa Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen (toim.) *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Vastapaino 2018, 9–38.
 14. Ks. Elämäkerrallisesta lähestymistavasta esim. Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen, Johdanto. Elämää suurempaa. Teoksessa Heini Hakosalo et al. (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historian tutkimus*. SKS 2014, 7–23.
 15. List 1993, 115–116; Joseph Murray, *Taking a Transnational Approach to Deaf History*. Teoksessa Tomas Hedberg (toim.) *No History, No Future. Proceeding of the 7th DHI International Conference, Stockholm 2009*. Swedish Deaf History Society 2011, 20–22.

kunnan synty, poliittinen modernisaatio ja fenomanian nousu kielikysymyksineen, kuuluvat myös kuurojen historiaan. Kuurojen ja kuurouden historiaan päätee myös marginaalihistoriaan yleensä liitetty huomio, että kunkin aikakauden ”poikkeavuuden” tulkinnat kertovat ajan yleisistä arvoista ja normeista, ”normaalista”.¹⁶

Artikkeli etenee Eino Karlsbergin koulutien alusta Killisen opetusmenetelmiin, Einon asemaan hänen perheessään ja lopulta ensimmäisiin yrityksiin kurkotella kohti kuurojenyhteisöä. Vaikka tarkastelen Karlsbergiä kuurouden kautta, tarkoituksena ei ole väittää, että se olisi ollut ainoa häntä määrittävä ominaisuus. Kuurouden ohella hänen elämänsä muoivasivat esimerkiksi sosiaalisen aseman, sukupuolen ja iän kaltaiset kategoriat.¹⁷ Artikkelin pohjalta ei voidakaan esittää, millaista vuosisadan vaihteen kuurojen

■ Kuva 2. Karlsbergien perhe Hailuodon pappilan puutarhassa vuonna 1893. Eino seisoo kuvassa keskellä. Lähde: Yrjö Karilaan arkisto.

nuorten elämä keskimäärin oli. Tilastollisessa mielessä Eino oli säätyläistaustansa vuoksi poikkeustapaus. Hänen taustansa ja myöhempi toimintansa kuurojenyhteisössä selittävät myös sen, että hänen ainek kirjoitusvihkonsa ja muu lähdeaineisto ovat säilyneet.¹⁸ Tämä artikkeli on siten Einon poikkeuksellisuuden ansiota; esimerkiksi hänen luokkakavereistaan historian tutkimus ei tule koskaan tietämään ja kertomaan mitään.¹⁹

Kodin piiristä puhekoulun rutiineihin

”Kun vanhemmat huomasivat, että minä olen kuuromykkä, niin he rupesivat ajattelemaan millä tavalla kuuromykkä voi oppia puhumaan ja päät-

16. Harjula 1996, 16; Baynton 1996, 2; Pirjo Markkola, Marginaali historian keskipisteessä. Teoksessa Jarmo Peltola & Pirjo Markkola (toim.) *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan*. Vastapaino 1996, 7–19; Catherine J. Kudlick, Disability History. Why We Need Another “Other”. *The American Historical Review* 108:3 (2003), 765.

17. Ks. Susan Burch & Michael Rembis, Re-Membering the Past. Reflections on Disability Histories. Teoksessa Susan Burch & Michael Rembis (toim.) *Disability Histories*. University of Illinois Press 2014, 2–3.

18. Eino oli 1950-luvulla tekemisissä Turun kuurojenkoulussa tuolloin sijaitsevan kuurojen opetuksen museon kanssa, ja luultavasti näin hän päätyi lahjoittamaan aineistoaan museolle. Ks. museosta Kierimo 1955, 184. Tätä kautta aineisto kulkeutui nykyisen Kuurojen museon kokoelmiin.

19. ”Tavallisen kuuron” jäämisestä varjoon historiassa ks. myös Salmi 2008, 12.

tivät lähettää minut Kuopion Kuurojen kouluun.” Näin 16-vuotias Eino Karlsberg aloitti keväällä 1902 kirjoittamansa omaelämäkerrallisen muistelmaan kouluajastaan. Kirjoitus oli luultavasti opettajan kehotuksesta laadittu, opetuksen pääkohdat kiteyttävä ja samalla kuuron nuorukaisen itseymmärryksen sanallistava kuvaus siitä, mitä kahdeksan kouluvuoden aikana tapahtui. Alkupisteinä oli vanhempien huoli lapsensa mykkyydestä, lopputuloksena puhekykyinen, isänmaata ja Jumalaa rakastava kansalainen, joka tosin epäili puheääntään huonoksi. Opettaja joutui tekemään kirjoitukseen vain yhden korjauksen. Eino oli kirjoittanut oppineensa puhumaan ”huulilla”, mutta opettaja yliviivasi täsmennyksen tarpeettomana.²⁰ Oralistisessa koulussa oli vain suulla puhumista, mutta tämä viesti ei ollut mennyt – opettajan harmiksi – vuosien opettelunkaan jälkeen täysin perille.

Karlsbergien perheessä arvostettiin koulutusta, ja luultavasti Einon lähettäminen kuurojen kouluun vuonna 1894 oli itsestään selvää.²¹ Puhekoulut oli tarkoitettu puheopetuksen kannalta kehityskykyisille ja Kuopion koulun tapauksessa 8–10-vuotiaina koulun aloittaville ”kuuromykkille”. Kehityskykyisyys arvioitiin hakemisen yhteydessä lähetettävällä kyselylomakkeella, jolla selvitettiin muun muassa kuuroutumisikä, kuurouden syy sekä olemassa olevat puhe- ja kirjoitustaidot. Einon kohdalla edellytykset täyttyivät. Hän oli sopivan ikäinen ja kuurouden syynä oli isän merkinnän mukaan vauvana sairastettu ”punarokko”, ei älyllinen heikkous tai elimelliset viat. Puhua hän ei vielä osannut, mutta oli harjoitellut jo kirjoittamista jonkin verran.²²

Askel kodin piiristä kouluun oli kuuroille lapsille suurempi kuin kuuleville. Tavallisesti heillä ei ollut yhteistä kieltä vanhempiensa kanssa eikä siten myöskään käsitystä koulusta.²³ Edellä mainitussa koulumuistelmassaan Eino kertoo, kuinka hämmentävä isän kanssa tehty matka Kuopioon oli höyryvetureineen ja vimmatusti tärisevine junavaunuineen. Perillä Kuopiossa Eino luuli heidän palanneen Ouluun, mutta joutui pettymään: ”Tulin murheelliseksi ja minä olin kaukana kotipaikasta vieraassa kaupungissa.” Kun isä lähti paluumatkalle ilman Einoa, hän jäi kouluun itkemään.²⁴ Kirjoituksen kasvukertomuksen luonne saattaa painottaa koulun aloittamisen draamatisuutta, mutta muistelman antaa kuitenkin käsityksen kokemuksen outoudesta.²⁵ Alkujärkytys luultavasti loiveni, kun kuurot tutustuivat kouluun ja muihin oppilaisiin. Monet kohtasivat koulussa ensimmäistä kertaa toisia kuuroja, mikä varmasti lievitti koti-ikävää ja edesauttoi oppilaiden yhteenkuuluvuutta. Einon luokalla aloitti yhteensä 13 oppilasta, joista suurin osa oli maaseudun tilattoman väestön ja talollisten lapsia. Yhteensä koulussa oli tuolloin 90 oppilasta, mutta määrä kasvoi 1890-luvun kuluessa.²⁶

Kuopion kuurojenkoulussa oli siirrytty puheopetukseen ensimmäisenä Suomessa vuonna 1874, mutta vasta vuonna 1880 johtajaksi tulleen Kustaa Killisen myötävaikutuksella siitä alettiin kehittää saksalaistyyppistä puhdasta puhekoulua. Viittominen oli siten kielletty niin oppitunneilla kuin vapaa-ajallakin.²⁷ Kuurojenopetuksen ohella Killinen oli yhteiskunnallisesti aktiivinen toimien muun muassa valtiopäivillä porvarissäädyn nuorsuomalaisena edustajana. Lisäksi hän

20. Työväenmuseumo Werstaan / Kuurojen museon kokoelmat (KMK). Eino Karilasta koskevat asiakirjat (EKA). Ainekirjoitusvihko (AV). Muistelmia koulun ajastani.

21. Perheestä ks. Yrjö Karilas, *Niilo Karilas ja hänen sukunsa*. Suvun jäsenet 1971.

22. Kansallisarkisto (KA). Kuopion kuurojenkoulun arkisto (KK). Hb:1 Oppilashakemukset (1887–1940). Kuopion Kuuromykkäinkoulun kysymyskaava. Eino Sakari Karlsberg.

23. Ei ole tietoa, kuinka Eino kommunikoi perheensä kanssa ennen koulun aloittamista. Yleensä kuurot lapset kehittävät ns. kotiviittomiston kommunikoidakseen kuulevien perheenjäsentensä kanssa. Ks. esim. Riitta Vivolin-Karén, *Me suuret lehtorit. Suomalaisen viittomakielen opetuksen kehittymisestä*. Kuurojen Liitto ry 2002, 5. Kuulevaan perheeseen syntyvillä kuuroilla on ollut usein myös kielettömyyden kokemuksia varhaislapsuudessa. Ks. esim. Liisa Rantala, *Sielunhoitajat sillanrakentajina. Kirkon kuurojentyo 1896–1882*. Kuurojen liitto ry 2010, 26.

24. KMK EKA AV. Muistelmia koulun ajastani.

25. Koulun aloittaminen kuuroille voimakkaana kokemuksena on huomioitu myös aiemmassa tutkimuksessa. Ks. esim. Edwards 2012, 53.

26. Kansallisarkisto (KA), Kuopion kuurojenkoulun arkisto (KKA), Bbb:2 Oppilasmatrikelit (1862–1908); *Suomen Aistivalliskoulujen lehti* (SAL) 8–9/1895, 136; Antero Karttunen, *Mies, joka ehdotti naisille äänioikeutta. Kustaa Killisen elämäkerta*. Minerva 2006, 65.

27. Vuolle 1993, 158, 164; Salmi & Laakso 2005, 151. Puheopetuksen siirtymisestä Suomessa ks. Salmi 2008, 20–22. Killinen pohjasi uudistuksensa Ruotsiin tekemänsä opintomatkan kokemuksiin. Hän seurasi myöhemminkin kuurojenopetuksesta käytävää kansainvälistä keskustelua. Ks. Karttunen 2006, 59–61.

oli kiinnostunut muinaistutkimuksesta, kansanperinteen keräämisestä ja oli perustamassa Kuopion Isänmaallista Seuraa.²⁸ Kuurojenopetuksen valtiollistuminen, puheopetuksen voittokulku ja kuurojen suomalaistaminen olivat toisiinsa kietoutuneita kehityskulkuja, jotka kohtasivat selkeimmin juuri Killisen koulussa.

Eino oli taustansa vuoksi poikkeuksellinen oppilas, mikä näkyy hänen isänsä ja Killisen ennen koulun alkua käymästä kirjeenvaihdosta. Killinen ilmoitti, että koulun oppilaat majoittuivat yleensä ensin koulun asuntolaan, jossa saivat ruoan koulun puolesta, ja muuttivat sitten yläluokilla kortteereihin. Koska suurin osa oppilaista oli ”varattomamman kansanluokan lapsia”, ravinto pidettiin yksinkertaisena, eikä ”herrasruokaa” tarjottu. Toisena vaihtoehtona oli majoittaa Eino alusta alkaen asuntola kalliimpaan kortteeriin.²⁹ Isä vastasi lähes loukkaantuneesti Einon pystyvän hyvin asumaan internaatissa: ”Miksei hän siinä tulisi toimeen, missä muutkin, eihän kotonakaan ylellisesti eletä!”³⁰ Niilo Karlsberg oli itse ollut talonpoikaisylioppilas ja pyrki toteuttamaan elämässään säätyläistavoista irrottautuvaa kansanomaista pappisideaalaa. Papinpojalle sai siten kelvata sama kuin muillekin. Tämä ei tosin koskenut kaikilta osin perheen kuulevia lapsia, jotka saivat alkuopetuksen kotona ja menivät sitten Oulun oppikouluun.³¹ Kuurojen vähäisen määrän vuoksi kuurojenopetuksessa ei vallinnut erilliskoulujärjestelmää, mikä saattoi edesauttaa kuurojenyhteisön syntyä.

Kahdeksanvuotisen koulun oppimäärä pyrki vastaamaan kansakoulua, vaikka vuoden 1892 asetuksessa ei mainittu opetussuunnitelmasta mitään. Aikaa vievän kieliopetuksen vuoksi tuntimäärät olivat jopa suurempia kuin kansakoulussa.³² Suomen kielen ja puhetaidon ohella koulussa opetettiin kaunokirjoitusta, uskontoa, laskentaa,

maantietoa ja käsitöitä, mutta niihinkin mentiin kieliopetus edellä.³³ Einon luokan opetus alkoi syyskuun alussa opettajatar Linda Aschanin johdolla hengitys- ja puhaltamisharjoituksilla, suunvoimistelulla sekä huulitalukemisen ja äänneiden opettelulla. Puheharjoituksiin sisältyi paljon fyysistä tunnustelua ja erilaisia apuvälineitä, joilla oppilaille pyrittiin havainnollistamaan äänen tuottamisen lihastekniikoita. Oppilaat asettuivat tunneilla puoliympyrään, jotta he näkivät toisensa ja opettajan suunliikkeet tarkasti. Äänneistä edettiin tavuihin ja lopulta kokonaiseen sanoihin, joiden opettelussa käytettiin apuna kuva-arkkeja. Opetus alkoi oppilaiden elinpiiriin kuuluvilla ja luokkahuoneen käytäntöihin liittyvillä yksinkertaisilla sanoilla, joista edettiin vähitellen kohti monimutkaisempia ja abstraktimpia käsitteitä.³⁴

Einon ensimmäisistä lukuvuosista ei ole jäänyt luokkapäiväkirjan ja muistelmatekstin lisäksi muita lähteitä, joten on vaikea arvioida, kuinka hän selvisi alkujärkytyksestä ja sopeutui puhekoulun rutiineihin. Ainoat Einoa yksilöivät tiedot ovat luokkapäiväkirjaan merkityt rikkomukset toiselta luokalta lähtien. Yleensä kyse oli ”tottelemattomuudesta”, johon syyllistyi samalla muutama muukin oppilas.³⁵ Luokkapäiväkirja ei kerro, mihin tottelemattomuus kohdistui, mutta vihjaa, että oppilaat alkoivat nopeasti muodostaa ryhmiä, joissa uhmasivat koulun järjestyssääntöjä. Näkökulmasta riippuen se oli joko merkki kouluympäristöön sopeutumisesta tai sopeutumattomuudesta. Toisaalta lukuisat rikkomukset ja rangaistukset kertovat koulun ankarasta kurista ja pikkutarkoista käytänteistä.

Kieliopetuksesta kuuroidentiteettiin

Oralistit uskoivat, että kuuloaisti oli kielen oppimisen ja siihen kytköksissä olevan rationaalisen ajattelun kehittymisen kannalta keskeisin aisti.

28. Killisen elämästä ja toiminnasta ks. Minna Harjula, Killinen, Kustaa. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. SKS 1998, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kgb-006147> (15.6.2020); Karttunen 2006.

29. KMK EKA, Kustaa Killinen Niilo Karlsbergille Kuopiossa 2.4.1894. Eino asui sitten kaksi ensimmäistä kouluvuottaan internaatissa ja meni sen jälkeen kortteeriin.

30. KA KK, Hb:1 Oppilashakemukset (1887–1940), Niilo Karlsberg Kustaa Killiselle Helsingissä 28.4.1894.

31. Lauri Julkunen, *Kynällä ja Sanalla. Yrjö Karilas poikien kasvattajana 1910–1960-luvulla*. Kirjoittajan hallussa oleva julkaisematon käsikirjoitus [tulossa].

32. Salmi & Laakso 2005, 170–171.

33. Salmi 2008, 23. Uskonnonopetus nähtiin erityisen tärkeänä. Koulu valmisti kuuroja rippikoulua varten, ja oppilaat pääsivät koulusta valmistuessaan myös ripille. Ks. Rantala 2010, 33–34.

34. KA KK, Ae:1 Luokkapäiväkirjat (1892–1899), I luokka 1894–1895; Salmi 2008, 23–24.

35. KA KK, Ae:1 Luokkapäiväkirjat (1892–1899), II luokka 1895–1896; Myöhemmin häntä rangaistiin muun muassa huonosta käytöksestä, laiskuudesta ja petoksesta. Ks. esim. KA KK, Ae:1 Luokkapäiväkirjat (1892–1899), IV luokka 1897–1898.

Heidän mukaansa kielen opettelu ilman ääntä jätti kuurot väistämättä kielitaidoltaan ja samalla älyltään puutteellisiksi.³⁶ Killinen vertasi eräässä kirjoituksessaan kielen oppimista näköaistitsee ikkunan kautta suoritettuun muuttoon, jolloin raskaimmat ja hienoimmat esineet jouduttiin jättämään ulkopuolelle. Tilannetta ei auttanut viittominen, jonka Killinen myönsi olevan kuurojen ”luonnollinen äidinkieli”, mutta joka visuaalisena kommunikointitapana jätti ajattelunkin käsitteellisen sijaan kuvalliseksi.³⁷ Väitteidensä tueksi hänellä ei ollut esittää tutkimuksia tai muita vakuuttavia perusteluja; aikakauden muiden oralistien tapaan hän väheksyi viittomista pitäen sitä jonkinlaisena pantomiimina.³⁸

Oralismin lupaus oli haasteista huolimatta tehdä kuuroista *lähes* kuulevien kaltaisia kom-

■ Kuva 3. Opetustilanne Kuopion kuurojenkoulusta 1890-luvulla. Oppilas tunnustelee opettajan kaulalta oikean tavan tuottaa puhetta. Kuvaaja: Victor Barsokevitch. Lähde: Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

munikoi- jia ja siten vapauttaa heidät kuurouden aiheuttamasta eristystilasta.³⁹ Yksinkertaisten sanojen opettelu onnistui kuva-arkkeja ja havainto-opetusta hyödyntämällä, mutta mitä laajempiin ja abstraktimpiin aiheisiin mentiin, sitä enemmän jouduttiin käyttämään erilaisia soveltavia menetelmiä.⁴⁰ Saksalaisen puhekoulu- luperinteen mukaan kaiken kuuroille annettavan opetuksen tuli tähdätä kieli- ja puhetaidon kehittymiseen. Tavoitteena oli, että he oppisivat kielen samassa järjestyksessä ja samalla tavalla

36. Ks. esim. Lauri Siisiäinen, Foucault and deaf education in Finland. *Nordic Journal of Social Research* 7 (2016).

37. Kust. Killinen, Kuinka kuuro ajattelee? *SAL* 9/1901, 157.

38. Viittomakieleen alettiin kohdistaa kielitieteellistä huomiota vasta 1960-luvulla, jolloin huomattiin, että kyse on puhutujen kielten kaltaisesta rakenteeltaan ja kieliopiltaan kehittyneestä kielestä. Ks. esim. Oliver Sacks, *Käsien kieli. Matka kuurojen maailmaan*. WSOY 1992, 98–99. Yksikkömuodostaan huolimatta viittomakieli ei ole yksi kieli, vaan kullakin kulttuurialueella on omat viittomakielensä. Suomalainen viittomakieli alkoi kehittyä maan ensimmäisissä viittomakouluissa 1800-luvun puolivälissä. Kieli pohjautui Tukholman Manilla-koulussa viitottuun kieleen.

39. Harjula 1995, 77; Salmi & Laakso 2005, 145–146.

40. Havainto-opetuksessa opeteltavaa esinettä tai asiaa katseltiin, haisteltiin, tunnusteltiin ja maisteltiin. Ks. Kust. Killinen, Havainto-opetuksen laajentamisesta. *SAL* 2/1902, 19.

käytännön kautta kuin kuulevat lapset.⁴¹ Oralistista opetusta Yhdysvalloissa tutkineen Douglas C. Bayntonin mukaan ajatus puheen oppimisesta ”luonnollisessa järjestyksessä” oli keskeinen osa puhekoulujen normalisoivaa ideologiaa.⁴²

Killisen mukaan yksi kuurojenopetuksen ongelmista oli, että havaintojen kautta saavutettu kielitaito jäi herkästi muistinvaraiseksi toistamiseksi, jolloin puheestakin tuli aidon kommunikoinnin sijaan matkimista.⁴³ Tämän vuoksi kieltä tuli harjoitella käytännön tilanteiden ja esimerkkien kautta. Keskeisin Killisen koulussa käytetty soveltavan kieliharjoituksen muoto oli päiväkirja- tai ainekirjoitusmenetelmä, jonka Killinen oli tuonut eräältä opintomatkaltaan.⁴⁴ Oppilaita kehoitettiin alaluokilta lähtien kirjoittamaan omia merkintöjä vihkoon, joka kulki aina mukana. Teksteissä edettiin kopioinnista vähitellen kohti itsenäisempiä kirjoituksia.⁴⁵ Lisäksi vihkoon harjoiteltiin ja luonnosteltiin erilaisia tekstityyppejä, kuten kirjeitä. Soveltavat kirjoitusharjoitukset tukivat puheopetusta siten, että ensin puhuttiin vapaasti jostain aiheesta ja sitten kirjoitettiin siitä vihkoon, tai toisinpäin.⁴⁶ Tavoitteena oli oppia käyttämään kieltä eri yhteyksissä ja sitä kautta osallistua aidommin vuorovaikutukseen kuulevien kanssa.

Abstraktien käsitteiden opettamista varten Killinen oli laatinut jo vuonna 1882 erästä ruotsalaista kirjaa mukaillen oppikirjan, joka sisälsi 100 tarinaa erilaisista ihmisiin liitettävistä ominaisuuksista. Vaikka muodollisesti kyse oli sisäluku- ja kielitaitoharjoituksista, tarinat olivat hyvin moralistisia ja opettavia. Kirjan esipuheessa Killinen myönsi, että tavoitteena oli vaikuttaa kuurojen asenteisiin tarinoiden kautta, ”heissä kun on suljettuna sielun ovi, jonka kautta

eniti [eniten] tuntoa valistavat vaikuttimet, äänet, sieluun pääsevät.” Tarinoita sovellettiin opetuksessa niin, että oppilaat saivat kysyä itseltään ja toisiltaan, ”oletko tai tahdotko olla sellainen kuin kappaleessa kerrotaan”.⁴⁷ Einon luokalla kirjasta opiskeltiin esimerkiksi kolmantena vuonna tarinat Ontuva, Kyttyräselkäinen, Kaksi raajarikkoa, Sokea, Silmäpuoli, Kuuro, Kuuromykkä, Perso, Kaunis nuorukainen, Juoppo, Kohtuullinen ja Herkkusuu.⁴⁸ ”Kaksi raajarikkoa” kuului esimerkiksi seuraavasti:

Nilolla on ainoastaan toinen käsi. Matilla ainoastaan toinen jalka ja hän kävelee kainalonsauvain avulla, Niilo ja Matti ovat *raajarikkoja*. – Raajarikot ovat onnettomia ihmisiä. Meidän tulee surkutella ja auttaa heitä.⁴⁹

Ei liene sattumaa, että kirjassa esiteltiin luonteenpiirteiden, hyveiden ja paheiden ohella vammaisryhmiä. Tarinoiden kautta oppilaat tunnustivat erilaisia ryhmiä ja identifioituivat omaansa, puhuviin kuuroihin. Kirjan Kuuro-tarinassa korostettiin, että kuurot eivät ole mykkiä, sillä he voivat oppia puhumaan. Sen sijaan eläimet olivat mykkiä.⁵⁰ Mykkyuden rinnastaminen eläimiin oli yleistä oralistien keskuudessa. Viittomakieltä vastustettiin väittämällä, että se edusti ihmislajin kehityksen varhaisvaiheita ja oli siten lähempänä eläinten viestintää kuin puhuminen, joka erotti ihmisen eläimestä.⁵¹ Samalla kuuroja opetettiin tyytymään osaansa, sillä joillain asiat olivat vielä huonommin. Hieman samoin Killinen esitti vuonna 1899 Kuopion kuurojenkoulun uuden rakennuksen avajaisissa pitämässään puheessa, että koulutalo oli kaupunkilaisille muistutuksena heidän etuoikeudestaan kuulla.⁵² Näin sekä kuu-

41. Ks. esim. Kust. Killinen, Kuuromykkäin koulujen opetus-ohjelma. SAL 6-7/1896, 94.

42. Baynton 1996, 136-138.

43. Kust. Killinen, *Aidinkielen oppikirja kuuromykille. I osa*. Kuopion uusi kirjapaino 1894, II-III; Kust. Killinen, Sananen kuuromykkäin arvosteluky'n kehittämistä. SAL 4/1898, 53; Killinen 1901.

44. SAL 7/1919, 100.

45. Kust. Killinen (Kln.), Kirjoitusharjoituksista. SAL 1/1904, 3-6.

46. Ks. KA KK, Ae:1 Luokkapäiväkirjat (1892-1899).

47. Kust. Killinen, 100 *Pientä Kertomusta Kuuromykille*. Kielen opetuksen tarpeeksi mukailemalla toimittanut Kust. Killinen. Aug. Haradlin kirjapaino 1882, III-V.

48. KA KK, Ae:1 Luokkapäiväkirjat (1892-1899), III luokka 1896-1897.

49. Killinen 1882, 7.

50. Killinen 1882, 8.

51. Ks. esim. Douglas C. Baynton, *Savages and Deaf-Mutes. Evolutionary Theory and the Campaign Against Sign Language in the Nineteenth Century*. Teoksessa John Vickerey Van Cleve (toim.) *Deaf History Unveiled. Interpretations from the New Scholarship*. Gallaudet University Press 1993, 93-99.

52. Kust. Killinen, Silmäys kuuromykkäin opetuksen nykyiseen asemaan. SAL 8/1899, 114.

rot että kuulevat saivat paikkansa säälin ja kiitollisuuden hierarkiassa.

Killisen koulun opetus tähtäsi selvästi pidemmälle kuin normaalipuhujien ja -kirjoittajien kasvattamiseen. Vaikka moralismi ja kansalaishyveet olivat keskeinen osa myös kansakoulun opetus sisältöjä, kuurojenopetuksella oli vielä paremmat lähtökohdat muovata oppilaiden asenteita ja ymmärrystä maailmasta. Tätä havainnollistaa esimerkiksi Killisen laatiman äidinkielen oppikirjan minä-sanaa koskeva teksti, joka käytiin Einon luokalla läpi toisena lukuvuonna.⁵³ Oppilaat saivat harjoitella itse lukemaan tekstin, täydentää tyhjät kohdat omilla tiedoillaan ja samalla hahmotella ajatusta omasta aistivasta ja toimivasta (vaan ei kuulevasta) minästä:

Minä olen poika (tyttö). Minun nimeni on - -. Sinun nimesi on - -. Minä olen - vuoden vanha. Minä en voi kuulla; minä olen kuuro. Opettaja kuulee; hän ei ole kuuro. Minulla on ruumis. [...] Minä näen silmillä. Neiti kuulee korvilla. Minä haistan nenällä ja maistan suulla. Kukka haisee hyvältä, mutta sika haisee pahalta. Vehnäleipä maistuu hyvältä, mutta viina maistuu pahalta. Sokeri maistuu makealta, mutta sinappi maistuu karvaalta. Minä puhun, syön ja juon suulla. Minä puren hampailla. Minä hengitän rinnalla. Minä voin tehdä monta työtä käsillä. Minä seison, kävelen, juoksen, hyppään ja tanssin (hyppelen) jaloilla. Minä kampaan tukkani kammalla ja pesen kasvoni ja käteni vedellä. Minä olen koulussa. Opettaja ja neiti opettavat minua. Minä taidan puhua ja lukea; minä taidan kirjoittaa, piirustaa ja laskea. Minä taidan - -. Minä olen ahkera ja tottelevainen; minä en ole laiska enkä tottelematon.⁵⁴

Kokonaan toinen kysymys on, kuinka ideaalit käytännössä tavoittivat oppilaat. Vaikka koulussa heitä pyrittiin valvomaan myös vapaa-

ajalla, oppituntien ulkopuolelle jäi epäilemättä katvealueita, joilla koulun tarjoamat minuuden mallit ja identiteettikehikot saivat haastajia. Joka tapauksessa koulun kieliopetus ja kuuroidentiteetti sen hiljaisena seuralaisena olivat erottamattomissa.⁵⁵

Kotielämä ja kasvatusta nöyryyteen

Vaikka koulusta tuli Einon lapsuusajan tärkein yhteisö, kodin vaikutus tuntui jatkuvasti taustalla. Ulkoisesti hänen elämänsä ei poikennut paljoakaan hänen sisarustensa elämästä. Molempia rytmittivät koulunkäynti vieraalla paikkakunnalla ja kotipappilassa vietetyt loma-ajat. Erona sisaruksiin nähden oli kuitenkin se, että koulusta kotiin tullessa Eino siirtyi aina samalla kuurojen koululaisten yhteisöstä kuulevien maailmaan. Perhe muutti vuonna 1895 Hailuodosta Piippolaan, jonne Niilo Karlsberg siirtyi kirkkoherraksi. Piippolan pappilasta puutarhaympäristöineen tuli Einolle ja perheen muille koulua käyville lapsille mieluinen lomaviettäpaikka. Seitsemästä sisaruksesta vuonna 1891 syntynyt pikkuveli Yrjö oli Einolle kaikkein läheisin, ja veljekset viettivät kesät yhdessä uinnin, kalastuksen ja erilaisen pihatöiden parissa.⁵⁶ Eino ei jäänyt kesäisin ulkopuoliseksi vaan osallistui muiden tavoin niin töihin kuin hupiinkin. Kesälomaansa kuvavassa ainekirjoituksessaan hän kertoo aputöiden ohella ratsastaneensa, ajaneensa polkupyörällä, pelanneensa krokettia ja ampuneensa pilkkaan.⁵⁷ Tällaisia aktiviteetteja hänen luokkakavereidensa aineista tuskin löytyi.

Kun kesätöiden ja -harrastusten fyysisyys muuttui joululomalla virsilauluksi, hartauspuheiksi ja kirkossakäynniksi, Einosta näyttäisi tulleen osallistujan sijaan sivustakatsoja. Kesälomasta hän kertoi Killisen äidinkielen oppikirjan minä-tekstiä muistuttavasti toimivana ja tekeväenä minänä, mutta saman vuoden joulunviettoa hän käsittelee osin ulkopuolisen näkökulmasta:

53. KA KK, Ae:1 Luokkapäiväkirjat (1892–1899), II luokka 1895–1896.

54. Kust. Killinen, *Äidinkielen oppikirja kuuromykille. I osa*. Kuopion uusi kirjapaino 1894, 52.

55. Kuurojenkoulu muistutti totaalista instituutiota etenkin alaluokilla, jolloin oppilaat myös asuivat koulussa. Samalla se oli tietynlaista kuuroidentiteettiä tuottava laitos. Siten se on rinnastettavissa Kaisa Vehkalahden tutkimiin kasvatustieteisiin, joissa "kasvatustieteiden identiteetti" (*reformatory identity*) oli sekä laitospäätöksen tavoiteltu lopputulos että harjoitetun vallankäytön muoto. Ks. Kaisa Vehkalahti, *Constructing reformatory identity. Girls' reform school education in Finland, 1893–1924*. Peter Lang 2009, xvi–xviii. Erotuksena kasvatustieteisiin, puhekoulujen oppilaat tulivat kouluun yleensä vailla käsitteitä ja kieltä, joten koulun identiteettiä muovaava vaikutus oli vieläkin suurempi.

56. Ks. Yrjö Karilaan arkisto, kirjoittajan hallussa (YKA). Yrjö Karilaan muistelmat, 13–16.

57. KMK EKA AV. Kotimatka.

Isä ja Hilma koristivat kuusta. Kuusi on kaunis. Koko perhe tuli saliin. He lauloivat Jouluvirren. Isä soitti harmoonilla. Pastori luki Jumalan sanaa. Renki meni sisään. Hän heitti joululahjoja ovelta. Me söimme lipeäkalaa, riisirypinpuuroa ja torttuja. Me menimme nukkumaan kl: 9. Joulupäivä on 25 p:vä joulukuuta. Jeesus on syntynyt joulupäivänä. Joulupäivänä papit saarnaavat Jesuksen syntymisestä. Silloin mennään kirkkoon hyvin varhain aamulla. Ulkona on pimeä mutta kirkko on valoisa. Minä en ole käynyt Piippolan kirkossa jouluaamuna.⁵⁸

Koti ja koulu eivät olleet Einolle kokonaan erilisiä paikkoja. Ainekirjoitusvihko kulki mukana kotonakin, ja vanhempia kehoitettiin kertaamaan ja kyselemään oppilailta sanoja myös kesällä.⁵⁹ Koulun vaikutus tuntui kotona myös isän välityksellä, sillä tämä tunsi Killisen henkilökohtaisesti. He olivat Helsingissä valtiopäiväedustajina sekä erilaisissa valiokunta- ja komiteatoissa samaan aikaan.⁶⁰ Niilo Karlsberg oli poikansa kautta kiinnostunut kuurojen asiasta ja teki myös siihen liittyviä aloitteita. Hän ehdotti esimerkiksi Kuopion hiippakunnan pappeinkokouksessa vuonna 1896 tietävästi ensimmäisenä Suomessa kuurojentyöhön suunnatun papinviran perustamista.⁶¹ Karlsberg kuului myös Kuuromykkäin Auttajayhdistykseen, joka oli kuulevien ylläpitämä kuurojen asialle omistautunut hyväntekeväisyysjärjestö.⁶² Isä oli siis kiinnostunut Einon kasvatuksesta, ja luultavasti he keskustelivat Killisen kanssa myös Einon asioista tavatessaan Helsingissä.

Isä joutui olemaan paljon poissa kotoa luottamustehtäviensä vuoksi, mutta piti Einoon

säännöllisesti yhteyttä kirjeiden välityksellä. Isän lähettämiä kirjeitä on säilynyt vuodesta 1899 lähtien. Viimeistään tuolloin Einon luku- ja kirjoitustaito mahdollistivat tasapuolisen kirjeenvaihdon. Einon kirjoittamat kirjeet eivät ole säilyneet, mutta isän vastauskirjeet paljastavat myös niiden sisältöjä. Pääasiassa Helsingistä lähetetyissä kirjeissään isä kertoo elämästään ja töistään sekä kyselee Einon koulukuulumisia. Silmiinpistävintä kirjeissä on kuitenkin niiden opettava, valistava ja osin holhoava sävy. Jokaisen kirjeensä hän päättää hieman mukailleen fraasilla: ”Ole, poikaseni, tottelevainen, ahkera ja siivo”.⁶³ Isän kirjeissään antamat opetukset tukivat koulun moraalista kasvatusta, mutta menivät pidemmälle tottelevaisuuden, nöyryyden ja ahkeruuden kaltaisten hyveiden korostamisessa.

Niilo Karlsberg oli teologiselta suunnaltaan beckiläinen ja yhteiskunnallisissa kysymyksissä vanhoillinen, mikä näkyi myös Einolle välitetyssä arvomaailmassa.⁶⁴ Isä korosti erityisen nöyrää suhtautumista koulutukseen, sillä monille kuuroille tätä mahdollisuutta ei suotu ollenkaan.⁶⁵ Lisäksi Einon tuli ymmärtää, että hänen vanhempansa ja opettajansa näkivät paljon vaivaa, jotta hänestä tulisi ”kelvollinen ihminen”. Se velvoitti hänet elämään niin kuin hänelle opetettiin.⁶⁶ Haaveileminen kuuloaistista ja normaalista elämästä oli turhaa ja loukkasi jopa Jumalan asettamaa järjestystä. Einon kerrottua kirjeissään yhdysvaltalaislääkäristä, joka väitti pystyvänsä parantamaan kuurouden, isän vastaus oli lähes tuotunut:

Minä luulen että se lääkäri Amerikassa, joka sanoo voivansa parantaa kuuron, valehtelee.

58. KMK EKA AV. Joulun vietto kotonani.

59. Kust. Killinen, Koti ja koulu. *SAL* 3-4/1903, 34-35.

60. Ks. Niilo Karlsbergin toiminnasta: Julkunen [tulossa]. Karlsberg ja Killinen tapasivat välillä Helsingissä, ja isä kertoi tästä myös Einolle kirjeissään. Ks. esim. Niilo Karilaan arkisto, Ilona Herlinin hallussa (NKA), Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille 6.5.1900.

61. Rantala, 2010, 37-38. Ehdotus lähetettiin myös kirkolliskokoukseen. Kirkon näkökulmasta ongelmana oli se, että kuurot jäivät usein kotona vaille kristillistä kasvatusta. Ensimmäiset kuurojenpappien virat perustettiin kuitenkin vasta 1906.

62. Ks. esim. Rantala 2010, 25.

63. Ks. esim. NKA, Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille Helsingissä 8.12.1899. On mahdollista, että opetusten välittämisen ohella kirjeenvaihto oli jopa Killisen suositteloima keino kehittää Einon kirjoitus- ja kommunikointitaitoja, ja näin se tuki myös koulun soveltavaa kieliopetusta.

64. Ks. Julkunen [tulossa]. Beckiläisyydestä ks. esim. Eino Murtorinne, *Suomalainen teologia autonomian kautena (1828-1918)*. Gaudeamus 1986, 135-137, 157-158.

65. NKA, Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille Helsingissä 27.11.1899.

66. NKA, Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille Helsingissä 9.2.1900.

Amerikan lehdissä on paljon valheita. Minä luulen että kuuroja ei voi kukaan ihminen parantaa.⁶⁷

Kuuroistakin saattoi kuitenkin tulla ”hyödyllisiä ihmisiä tässä maailmassa”, ja jos he uskoivat Jumalaan ja elivät tämän tahdon mukaisesti, hekin pääsivät taivaaseen. Taivaassa kuurojen ja kuulevien välillä ei ollut isän mukaan eroa, vaan ”kaikilla on yhtä hauska ja onnellinen olo ja elämä”.⁶⁸

Isällä ei luultavasti ollut todellista huolta Einon kunnollisuuden suhteen. Ensimmäisien lukuvuosien rikkomusten jälkeen viidennen luokan luokkapäiväkirjassa mainitaan, että Eino ”paransi paljon käytöstään” ja hänen käytösnumerosensa nousi yhdeksästä kymmeneen.⁶⁹ Luultavasti isän opetuksissa olikin kyse kuurojen älykkyyteen kohdistuneesta epäluulosta ja uskosta toiston voimaan. Välillä isä kirjoitti myös hyvin rakastavaan sävyyn lopettaen kirjeensä ”lempeä isäsi” tai ”hellä isäsi”, ja ajoittain hän lähetti Einolle pieniä lahjoja tai rahaa makeisten oston.⁷⁰ Tiettyyn rajaan asti Eino oli perheessään kuin muutkin lapset. Esimerkiksi isän antamat opetukset tuskin poikkesivat sisällöltään kuuleville lapsille annetuista, joskin niiden intensiteetti oli voimakkaampi.⁷¹ Tulevaisuuden ja siihen kohdistettujen odotusten suhteen Einon asema oli kuitenkin erilainen. Einon kohdalla tottelevaisuus, ahkeruus ja nöyryys riittivät hyvään elämään, muuta ei tarvittu eikä odotettu.

Kansalaisvelvollisuuksia vastaanottamassa ja välittämässä

Kunnon kansalaiseksi tuleminen oli voimakas viesti Einon koulun ja isän opetuksissa. Kuurojen odotettiin tulevan osaksi yhteiskuntaa, mutta tässä tapauksessa osallisuus tarkoitti kuuliaisuutta, itsensä elättämistä sekä Suomen kieleen ja

kulttuuriin sopeutumista. Killisen koulussa opetettiin perustiedot yhteiskunnasta, mutta tavoitteena oli saada oppilaat selviytymään kuulevien maailmassa ja esimerkiksi lukemaan sanomalehtiä ja kirjallisuutta, ei niinkään osallistumaan kehkeytymässä olevaan kansalaisyhteiskuntaan.⁷² Mitä pidemmälle opinnot etenivät, sitä enemmän opetuksessa korostuivat oppilaiden tulevat velvollisuudet kansalaisina. Einon ainekirjoitusvihkossa on vuosilta 1901 ja 1902 useita raittiutta, tottelevaisuutta ja kunnollisuutta tähdentäviä kirjoituksia.⁷³ Kyse oli luultavasti harjoituksista, joissa oppilaat saivat kirjoittaa omin sanoin siitä, kuinka heidän tuli elää koulun päätyttyä.

Samoin kuin kuulevien kansakoulujen, Killisen koulun opetus oli hyvin suomalaiskansallista. Einon vihkossa on kouluaineita niin Mikael Agricolasta suomalaisen kirjallisuuden isänä, suomalaisista muinaisuskonnoista kuin myös omasta kotiseudusta. Opetuksen tavoitteena oli liittää kuurot osaksi kansallista kulttuuria, mutta monin paikoin Eino tarkastelee ainekirjoituksissaan suomalaisia ja heidän asioitaan ulkopuolisen näkökulmasta.⁷⁴ Keväällä 1902 Killisen koulussa järjestettiin Elias Lönnrotin syntymän 100-vuotispäivän kunniaksi suuri juhla, josta eräs koulun oppilas kirjoitti kuvauksen *Kuuromykkään Lehteen*. Juhlaan kuului muun muassa esitys, jossa kaksi karjalaisukkoa lausui runoja kolmannen säestäessä kanteleella. Kirjoituksen laatija valitelti, etteivät oppilaat ymmärtäneet runonlausunnasta mitään, sillä karjalalaisukkojen suut olivat viiksien peitossa.⁷⁵ Tämä jopa hieman huvittava tapaus kertoo toisaalta Killisen koulun pyrkimyksestä sitoa kuurot kansalliseen kulttuuriin, mutta myös aiheutuneista yhteentörmäyksistä, kun normalisaatioissa unohtui oppilaiden todellinen poikkeavuus.

Vaikka Killisen koulussa oppilaita valmistettiin kuulevien maailmaa varten, heidät saatettiin

67. NKA, Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille Helsingissä 9.2.1900. Myös Suomen lääkärinkunnan yleinen näkemys tuolloin oli, ettei kuuroja voida parantaa. Ks. Harjula 1996, 115.

68. NKA, Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille Helsingissä 9.2.1900.

69. KA KK, Ae:1 Luokkapäiväkirjat (1892–1899), V luokka 1898–1899.

70. Ks. esim. NKA, Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille 6.5.1900; NKA, Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille Helsingissä 19.2.1900; NKA, Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille Piippolassa 21.10.1900.

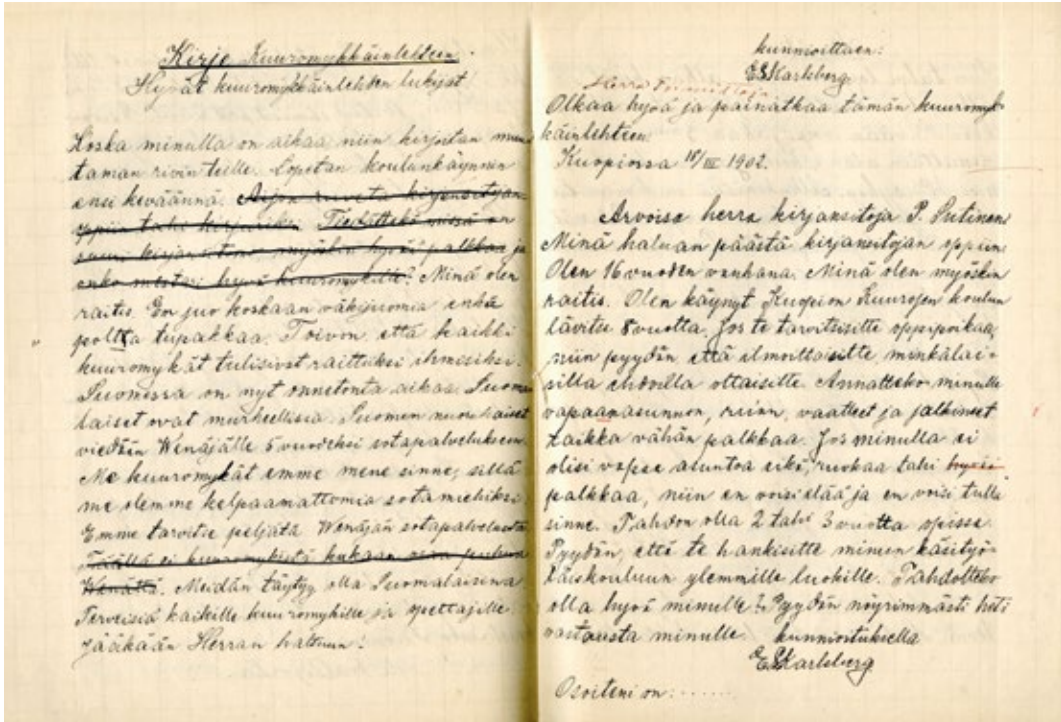
71. Vrt. YKA, Niilo Karlsberg Yrjö Karlsbergille Helsingissä 15.9.1902.

72. Ks. esim. Killinen 1896, 101.

73. Ks. esim. KMK EKA AV. Ihmisen velvollisuudet.

74. Ks. esim. KMK EKA AV. Mikael Agrikola.

75. *Kuuromykkään Lehti* (KL) 4/1902, 59–61.

tekemisiin myös aikuisten kuurojen kanssa. Esimerkiksi sunnuntai-iltaisin koulussa kokoontui entisten oppilaiden "sivistysseura", johon myös yläluokkien oppilaat saivat osallistua.⁷⁶ Kouluun tilattiin myös *Kuuromykkäin Lehteä*, jota ainakin yläluokkien oppilaat saivat lukea.⁷⁷ Lehdessä ilmestyi sen perustamisesta vuonna 1896 lähtien kuurojen lähettämiä lukijakirjeitä, joissa he kertoivat elämästään ja lähettivät terveisiä maan kuuroille "siskoille ja veljille".⁷⁸ Samaan aikaan kun eri puolille maata perustettiin kuurojenyhdistyksiä, lukijakirjeet rakensivat kuurojen ylipaikallista (kuviteltua) yhteisöä, joka alkoi hahmotua myös Killisen koulun yläluokkien oppilaille.⁷⁹

Einon ainekirjoitusvihkossa oleva *Kuuromykkäin Lehteen* lähetettävän lukijakirjeen luonnos keväältä 1902 viittaa siihen, että yläluokkien oppilaat myös harjoittelivat kuurojenyhteisössä kommunikointia. On epäselvää, lähetettiinkö lukijakirje lehteen vai oliko kyseessä pelkkä harjoitus. Joka tapauksessa Einon kirjoittama luonnos

■ Kuva 4. Ote Einon kouluvihkon kirjelunoksisista.
 Lähde: Työväenmuseum Werstas/Kuurojen museo.

kuuua, kuinka monenlaisia asioita hänen mielestään liikkui viimeisenä kouluvuonna:

Koska minulla on aikaa niin kirjoitan muutama rivin teille. Lopetan koulunkäynnin ensi keväänä. Aijon ruveta kirjansitajanoppia tahi kirjuriksi. Tiedättekö missä on suuri kirjansitomo, myöskin hyvää palkkaa ja onko mestari hyvä kuuromykkäille? Minä olen raitis. En juo koskaan väkijuomia enkä polta tupakkaa. Toivon, että kaikki kuuromykkät tulisivat raittiiksi ihmisiksi. Suomessa on nyt onnetonta aikaa. Suomalaiset ovat murheellisia. Suomen nuorukaiset viedään Wenäjälle 5 vuodeksi sotapalvelukseen. Me kuuromykkät emme mene sinne, sillä me olemme kelpaamattomia

76. SAL 7/1902, 117–120. Kuurojenyhdistystä Kuopiossa ei tuolloin vielä ollut.

77. KL 4/1896, 60; Salmi & Laakso 2005, 69.

78. Ks. esim. KL 2/1896, 32.

79. Ks. lukijakirjeistä tai paikalliskirjeistä osana suomenkielisen lehdistön kehitystä, varhaista ruohonjuuritason yhteiskunnallista toimintaa ja ylipaikallisen yhteisön syntyä Heikki Kokko, Suomenkielisen julkisuuden nousu 1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen merkitys. *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (2019), 12–21.

sotamiehiksi. Emme tarvitse peljätä Wenäjän sotapalvelusta. Täällä ei kuuromykistä kukaan osaa puhua Wenättä. Meidän täytyy olla Suomalaisina. Terveisiä kaikille kuuromykille ja opettajille.⁸⁰

Opettaja luultavasti yliviivasi työnhakuun liittyvät kohdat lukijakirjeeseen kuulumattomina, venäjän kielen osaamattomuuden ehkä varovaisuussyistä. Poikkeuksellinen aika asevelvollisuuslakeineen näyttäisi tulleen myös Einon tietoisuuteen.⁸¹ Hän esitti polveilevassa lukijakirjeessään, että suomalaisten parhaillaan käymä taistelu ei koskenut ”sotamiehiksi kelpaamattomia” kuuroja, joiden täytyi kuitenkin ”olla Suomalaisina.” Katse oli jälleen ulkopuolisen. Omalle ryhmälleen, kuurojen kuvittelulle yhteisölle, hän kertoi olevansa raitis ja kehotti muitakin olemaan. Näin hän pääsi ensi kertaa kokeilemaan itse valistajan positiota, jota varten hänellä oli sekä koulun ja isän toistama viesti että *Kuuromykkäin Lehden* kautta syntynyt yleisö.

Omaa paikkaa etsimässä

Valmistuttuaan keväällä 1902 Eino oli koulutautunut niin pitkälle kuin kuuroille oli tuohon aikaan mahdollista.⁸² Koulun alkaminen oli ollut iso elämänmuutos, ja nyt koulun päättymistä seurasi jälleen vaikea vaihe, kun Einon tuli löytää uusi paikkansa sekä kuulevien että kuurojen yhteisöissä. Koulussa oli pohdittu ammatinvalintaa, ja pojille oli opetettu käsitöitä toiselta luokalta alkaen.⁸³ Tämä heijastaa sitä, millaisille aloille koulun poikaoppilaiden odotettiin työllistyvän. Kaupungissa asuvien miespuolisten kuurojen yleisin ammatti oli puuseppä. Vuosisadan vaihteessa käytiin keskustelua myös kuurojen ammattialan laajentamisesta esimerkiksi graafi-

sen alan töihin ja konttoritöihin.⁸⁴ *Kuuromykkäin Lehti* laajensi osaltaan valikoimaa esittelemällä erilaisia kuuroille sopivia ammatteja, ja lehden lukijakirjeissä kuurot myös kertoivat, millaisille aloille olivat päätyneet. Aikaisemmin lahjakkaista oppilaista oli voinut tulla kuurojenkoulujen opettajia, mutta oralismin valtakaudella tämä vaihtoehto oli suljettu.

Einon ainekirjoitusvihkossa on seitsemännellä luokalla laadittu kirjeluonnos, jossa hän pyytää rovastilta papinkirjaa Oulun käsityöläiskouluun hakemista varten. Vihkossa on myös viimeisenä koulukeväänä kirjoitettu kirje, jossa hän hakee kirjansitojan oppipaikkaa.⁸⁵ Käsityöala näyttäisi siten olleen Einollekin ammatinvalinnan lähtökohta. Koulun jälkeen Piippolassa oleskellessaan hän ryhtyi harkitsemaan myös puuseppän ammattia. Tämä tiedetään, sillä hän ryhtyi kirjeenvaihtoon Killisen kanssa, jolla oli tapana opastaa ja neuvoa oppilaitaan myös koulun päätyttyä.⁸⁶ Killinen piti puuseppän ammattia Einolle sopivana, vaikka tämä olikin ollut ”liian hätäinen” koulussa. Toiseksi vaihtoehdoksi hän ehdotti kirjurin ammattia. Killinen kuitenkin painotti, ettei Einon kannattanut kiirehtiä oppipaikan etsimisessä, sillä tällä oli ”hyvä koti”, jossa ensin vahvistua ”sielun ja ruumiin puolesta”. Toista oli luokkakaivereilla, joiden oli pakko aloittaa työt heti koulun päätyttyä.⁸⁷

Samassa kirjeessä, jossa Eino pohti puuseppän ammattia, hän oli kysellyt Killiseltä, voivatko kuurot opiskella ruotsia, ja otetaanko Kansanvalistusseuraan jäseniksi kuuroja. Samalla hän oli ilmaissut kiinnostuksensa suomalaistaa sukunimensä. Killinen piti aikeita toissijaisina ja korosti puheen, kirjoittamisen ja laskennon harjoittelun tärkeyttä.⁸⁸ Ainakin aineiden kirjoittamista Eino jatkoi, sillä hänen vihkossaan on syksyiltä 1902 muun

80. KMK EKA AV. Kirje Kuuromykkäinlehteen 18.3.1902.

81. Isä kertoi kirjeessään Einolle huhtikuun 1902 kutsuntamellakasta Senaatintorilla. Eino myös kyseli isältään Nikolai Bobrikovista. Ks. NKA, Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille Helsingissä 6.2.1902; NKA, Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille Helsingissä 22.4.1902.

82. KA KK, Bbb:2 Oppilasmatrikkelit (1862–1908). Hän pääsi samalla myös ripille. Ammattikoulutusta tai muuta jatkokoulutusta ei ollut kuuroille tuolloin vielä tarjolla.

83. KA KK, Ae:1 Luokkapäiväkirjat (1892–1899), II luokka 1895–1896.

84. Harjula 1996, 87–91; Salmi & Laakso 2005, 247.

85. KMK EKA AV. Kirjeluonnos 5.2.1901; KMK EKA AV. Kirjeluonnos 1902. Karlsbergien perheessä oli harrastettu kesäisin kirjansidontaa. Heillä tapana oli sitoa esimerkiksi aikakauslehtien vuosikerrat yhdessä isoiksi niteiksi Ks. YKA, Yrjö Karilaan muistelmat, 14.

86. SKS KIA KKA, Kustaa Killinen Eino Karlsbergille Kuopiossa 21.9.1902, Kirjetoiste 1142:92:1. Killinen toivoi, että kirjeenvaihto jatkuisi läpi elämän.

87. SKS KIA KKA, Kustaa Killinen Eino Karlsbergille Kuopiossa 21.9.1902, Kirjetoiste 1142:92:1.

88. SKS KIA KKA, Kustaa Killinen Eino Karlsbergille Kuopiossa 21.9.1902, Kirjetoiste 1142:92:1.

muassa kirjoitus puusepän ammatista.⁸⁹ Samana syksynä Eino sai julkaistuksi myös ensimmäisen kirjoituksensa *Kuuromykkäin Lehdessä* nimimerkillä E.S.Kg. Kyseessä oli tarina kuurosta ja epäsiististä ”indianipojasta”, josta tuli puhekoulussa sivistynyt ja puhdas, ”kuin muutkin pojat”.⁹⁰ Kirjoitus oli luultavasti mukaelma jostain aiemmasta tarinasta, ja sisarukset ehkä auttoivat kirjoittamisessa, mutta sen kautta Eino oli jälleen askeleen lähempänä kuurojenyhteisöä.

Einon aika Piippolassa näyttäisi kuitenkin käyneen pitkäksi, ja hän kirjoitti Killiselle ikävöivänsä Kuopion kuurojenkouluun.⁹¹ Yrjö-veljestäkään ei ollut seuraa sen jälkeen, kun tällä jatkui koulu Oulussa kesän päätyttyä. Eino jatkoi kirjeenvaihtoa myös isänsä kanssa tämän oleskellessa jälleen Helsingissä. Isä piti tärkeänä, että Eino paransi käsialaansa tulevaa ammattia varten ja lähetti tälle oppaan kirjainten harjoittelua varten. Ruotsin opiskeluun isä sen sijaan suhtautui tylymmin kuin Killinen: ”Ei sinuun Ruotsin kielen oppimisestasi taida tulla mitään. Olisi hyvä, jos sinä oppisit oikein hyvin Suomeakaan.” Eino kyseli isältä jatkuvasti kirjeissään, milloin pääsisi oppipaikkaan tai edes vierailulle Ouluun. Isä piti parempana pysyä kotona siihen asti, kunnes Eino olisi kypsä herkästi huonoille teille johdattavaan kaupunkielämään. Vaikka kyseessä oli rippikoulun ja kuurojenkoulun käynyt 16-vuotias nuorukainen, isän asenne oli edelleen holhoava. Isä kielsi Einolta myös vierailun erään kaverin luo, sillä pelkäsi, että tämä vilustuu tai jää hevosen yliajamaksi, eikä tämä tullut muutenkaan yksin toimeen, koska puhui isän mukaan ”sekavasti”. Isä järjesti Einon kuitenkin tekemään puutöitä paikallisen kirkkoväärtin luo.⁹²

Eino kirjoitti tilanteestaan myös Killiselle, joka lohdutti, että tällä oli vielä aikaa elää itsenäisesti ja kannusti jatkamaan opiskelua. Eino oli valittellut kirjeessään puhumisen ja huulitalukemi-

sen vaikeutta. Killinen kannusti hengittämään syvemmin ja jatkamaan puheharjoituksia. Huulitalukemisen ongelmaksi hän arveli sitä, että ihmiset puhuivat Piippolassa eri murretta kuin Kuopiossa.⁹³ Pian perhe alkoi kuitenkin valmistella muuttoa Helsinkiin, kun isä sai keväällä 1903 kutsun tulla hoitamaan kirkollistoimikunnan esittelijäsihteerin virkaa. Killinen oli iloinen kuullessaan uutisesta, mutta aavisteli jo, että Helsingin kuurojenyhteisö saattoi olla uhka Einon puhetaidolle:

Helsingissä on suuri kuuromykkäin yhdistys ja luonnollisesti sinäkin joskus käyt heidän kokouksissaan; siellä aivan viitataan, vaikka kyllä siellä on ainakin muutamia kuuromykkiä, jotka osaisivat hyvin puhua. Minä toivon, ettet sinä unhottaisi puhetta ja puhehuomaamista, sillä se on kuuroille hyvin tärkeä ja suuriarvoinen lahja. Tulee hyvin toimeen kun vaan ymmärtää mitä toiset ihmiset puhuvat. Puhuminen ja puhehuomaaminen kehittää paljo enemmän kuuron ymmärrystä kuin käsillä viittaaminen.⁹⁴

Einon vihkon viimeinen kirjoitus käsittelee muuttoa Helsinkiin ja muistuttaa hieman hänen koulumatkamuistelmaansa. Jälleen hän joutui muuttamaan maisemaa, mikä aiheutti epävarmuutta: ”Olen ajatellut, että Helsingissä olisi minun ikävä olla, enkä tiennyt mihin toimeen ryhtyisin.”⁹⁵ Tällä kertaa matkassa ei kuitenkaan ollut mykkä ja kielitaidoton poika. Isän ja Killisen vähättelystä huolimatta hän oli jatkanut myös ruotsin opiskelua. Vuoden 1904 alussa *Tidskrift för Döfstumma* -lehdessä ilmestyi Einon ruotsinkielinen lukijakirje, jossa hän kertoo muutostaan Helsinkiin. Edelleenkin hän ei tiennyt, mille alalle ryhtyisi, mutta kuten Killinen oli arvellut, hän liittyi ensi töikseen jäseneksi Helsingin Kuurojenyhdistyksen. Yhdistyksessä oli muitakin Killisen koulun

89. KMK EKA AV, Puusepän ammatti. Vihkossa on myös uusi lukijakirjeen luonnos. Koulussa kirjoitetun tavoin se on polveileva edeten kuuroille suunnatusta raittiuskehotuksesta Amerikan siirtolaisuuden epäisänmaallisuuteen ja suomen kielen ”miehuullisuudesta” buurien isänmaallisuuteen. Ks. KMK EKA AV. Lukijakirjeen luonnos 16.11.1902.

90. KL 11/1902, 156–158.

91. SKS KIA KKA, Kustaa Killinen Eino Karlsbergille Kuopiossa 21.9.1902, Kirjetoiste 1142:92:1.

92. NKA, Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille Helsingissä 17.9.1902; NKA, Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille Helsingissä 8.10.1902; NKA, Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille Helsingissä 23.11.1902; NKA, Niilo Karlsberg Eino Karlsbergille Helsingissä 18.2.1903.

93. SKS KIA KKA, Kustaa Killinen Eino Karlsbergille Kuopiossa 18.1.1903, Kirje 1142:92:2.

94. SKS KIA KKA, Kustaa Killinen Eino Karlsbergille Kuopiossa 29.9.1902, Kirje 1142:92:3.

95. KMK EKA AV. Matkani Piippolasta Helsinkiin. Päiväty 5.11.1903.

käyneitä, mutta siitä huolimatta kaikki puhuivat viittoen: “Där talas nästan uteslutande med tecken.”⁹⁶

Lopuksi: kuin muutkin pojat?

Eino Karlsbergin nuoruuden kokemushistoriallinen tarkastelu osoittaa, kuinka rajatuista aineksista vuosisadan vaihteen kuurojen kansalaisuus rakentui. Virallisissa yhteyksissä käytetty ”aistivallinen” kuvaa hyvin sitä, kuinka Karlsberg kohdattiin kotona ja koulussa. Ympäristön hänelle antama apu tähtäsi siihen, että hänestä tulisi kuuroudesta huolimatta itsensä elättävä ja onnellinen ihminen. Onni löytyi tuonpuoleisen elämän odotuksesta sekä oman paikan löytämisestä säälin ja kiitollisuuden hierarkiassa; omaan osaan tyytymisestä ja kiitollisuudesta julkisesti kustannettua kieliovetusta ja kuulevien suopeutta kohtaan. Sen sijaan kansalaisuudelle osallistuvassa tai aktiivisessa merkityksessä ei ollut tilaa.

Karlsbergin saama kieliovetus ulottui hyvin syvälle hänen itseymmärrykseensä ja käsitykseensä maailmasta, eikä ole yllättävää, että hän ryhtyi etsimään kansalaistumisen väyliä esimerkiksi juuri raittiudesta ja raittiusvalistuksesta. Kuurojenyhdistyksessä valistus luultavasti kääntyi viittomakielelle ja sai vähitellen itsenäisemmän ja kypsemmän muodon. Oralistinen opetus soveltavine kieliharjoituksineen kykeni siten tietyin rajoituksin liittämään kuurot sekä käytännössä että kokemuksellisesti kansakuntaan. Vaikka Killisen koulussa kiellettiin viittominen, oppilaille tarjottiin yläluokilla myös mahdollisuuksia luoda siteitä kuurojenyhteisöön. Oralistinen koululaitos tuki siten myös ylipaikallisen kuurojenyhteisön ja kuuroidentiteetin syntyä. Eino ei myöskään tietävästi kyseenalaistanut missään vaiheessa puhetaidon merkitystä, vaikkakin valitteli ontuvaa puhetta usein.

Silti kuurot tulivat kansalaisiksi pikemmin oralismista *huolimatta* kuin sen ansiosta. Karlsberg halusi nuorena elämältään enemmän kuin koti ja koulu pystyivät tarjoamaan. Kuu-

levat ihmiset ympärillä osallistuivat erilaiseen aatteellis-yhteiskunnalliseen toimintaan, tekivät raittiuslupauksia, suomalaistivat sukunimiänsä ja puolustivat Suomen autonomiaa venäläistämispoliittikkaa vastaan, mutta kuuroille tällainen esitettiin toissijaisena puhe- ja kirjoitustaitoon nähden. Oralistisen koulun lupaus tehdä kuuroista lähes ”normaaleja” petti varmasti monet. Jos puhetaito jäi joka tapauksessa heikoksi, huulitalukeminen oli käytännön elämässä vaikeaa ja yhteiskunnallinen osallistuminen kanavoitui viittomakielisiin kuurojenyhdistyksiin, mitä hyötyä oli vuosia vaatineesta ja vaivalloisesta kieliovetuksesta? Anne Quartaro on todennut, että kun oralismi ei kyennyt Ranskassa integroimaan kuuroja luvutulla tavalla yhteiskuntaan, moni heistä kiinnostui työväenliikkeestä ja sosialismista⁹⁷. Poikivatko pettymyksen kokemukset Suomessa samankaltaista aktivoitumista, vai kanavoitui kuurojen toiminta puhtaasti kansalliseen projektiin? Tämä jää jatkotutkimuksen selvitettäväksi. Jos lopuksi katsotaan alussa mainittua viittomakuoroa hieman vinosti, voidaan kysyä, oliko kuoron esittämä Maamme-laulu sittenkin kuurojen suomalaistumisen huippukohdan sijaan provokaatio ja protesti, jolla pyrittiin horjuttamaan kuulevien hegemoniaa. Kansakunnanrakentamiseen elimellisesti kuulunut kuorolaulu, jos joku, oli saanut kuurot tuntemaan itsensä ulkopuoliseksi vuosikymmenten ajan.

Anonyymien arvioijien ohella esitän kiitokset tekstiä kommentoineille Ida Vesteriselle ja Karoliina Puraselle.

FM Lauri Julkunen viimeistelee Jyväskylän yliopistossa Suomen historian oppiaineessa väitöskirjaa, joka käsittelee Eino Karlsbergin pikkuveljeä Yrjö Karilasta poikien kasvattajana 1910–1960-luvuilla.

Sähköposti: lauri.julkunen@jyu.fi.

96. *Tidskrift för Döfstamma* 69/1904, 838–834.

97. Anne Quartaro, *The Paradox of Social Progress. The Deaf Cultural Community in France and the Ideals of the Third Republic at the Turn of the Twentieth Century*. Teoksessa Susan Burch & Michael Rembis (toim.) *Disability Histories*. University of Illinois Press 2014, 292–298.

Maija Koivisto ja Hisayo Katsui

”Meitä on uhattu vainota ja tahdotaan hävittää kenties sukupuuttoon”

Viittomakielisen yhteisön keskustelut kuurojen välisistä avioliitoista ja avioliittolaista kuuromykkäinlehdissä vuosina 1896–1930

Kuuromykkä¹ älköön myöskään sellaisetta luvatta menkö avioliittoon toisen kuuromykän kanssa, paitsi milloin jommankumman kuuromykkyys ei ole synnynnäistä.

Näin lukee vuonna 1929 säädetyn avioliittolain 13. momentissa.² Vuoteen 1969 asti voimassaollessa laissa oli useisiin vammaisryhmiin kohdistettuja avioesteitä. Ehdottomia esteitä olivat mielisairaus ja tylsämielisyyss (11§), minkä lisäksi synnynnäisiä kuuromykkiä ja kaatumatautisia kiellettiin erikseen avioitumasta keskenään.³ Tieto lakiesityksestä saavutti viittomakielisen yhteisön⁴ vuodenvaihteessa 1926 ja 1927, ja asiasta käytiin vilkasta keskustelua kuuromykkäinlehtien kirjoituksissa vuonna 1927. Syntymäkuuroja koskevaa lakialoitetta vastustettiin sekä yhteisössä että yleisen mielipiteen taholta.⁵ Lakikeskustelun aikoihin yhteisö oli juurtunut

suomalaiseen yhteiskuntaan, ja kuurojen väliset avioliitot olivat jo yleistyneet.

Avioliittolakia on tutkittu suhteellisen paljon, mutta ei yhteisön näkökulmasta. Tässä artikkelissa selvitämme aluksi kuurojen avioliittojen yleisyyttä ja yhteisön suhtautumista niihin. Tämän jälkeen kiinnitämme huomiota vuoden 1927 avioliittokeskusteluihin ja kysymme, millä tavoin yhteisö suhtautui uuteen avioliittolakiin, ja miten lakia vastustettiin. Aineistona käytämme kolmea kuuromykkäinlehteä vuosilta 1896–1930: *Kuuromykkäin Lehti* (KML, 1896–1930), *Tidskrift för Dövstumma* (TD, 1897–1930) ja *Kuurojen Ystävä*⁶ (KY, 1926–1930).⁷ Kuuromykkäin Liiton (myöh. Kuurojen liitto)⁸ *Kuuromykkäin Lehden* (suomeksi ja ruotsiksi) pitkäaikaisimmat toimittajat olivat kuuro, mutta vasta aikuisiällä yhteisöön tullut, John Sundberg (toimituksessa 1906–1927), kuurojenpappi Huugo Nyberg (1908–1935) sekä

1. Termi ei ole korrekki nykypäivänä, mutta artikkelissa käytetään samaa termiä kuin aikalaisaineistossa, toisaalta meidän on myös muistettava, että kuuromykkä-termini vaihtui kuuro-termini juuri oralismin myötä. Ks. Minna Harjula, *Vaillinai-suudella Vaivatut. Vammaisuuden Tulkinnat Suomalaisessa Huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. SHS 1996a, 51–54.

2. Asetus avioliittolain ja sen voimaannpanosta annetun lain soveltamisesta 22.11.1929 (No 368/1929).

3. Minna Harjula, Degeneraatio- ja invalidiuskeskustelu 1900-luvun alkupuolen Suomessa (1900–1939). Teoksessa Toivo Nygård & Kari Tuunainen (toim.) *Avunkohteesta itsensä auttajaksi. Katsaus Suomen vammaishistoriaan*. Atena 1996b, 132.

4. Jatkossa viittomakieliseen yhteisöön viitataan yhteisönä.

5. Markku Mattila, *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. SHS 1999, 269–273; Eva Salmi & Mikko Laakso, *Maahan lämpimään. Suomen viittomakielisten historia*. Kuurojen Liitto ry 2005, 202–205; Harjula 1996a, 154–157.

6. Lehden toimitti kuuro Väinö Sihvola omalla kustannuksella. Tarkempia syitä *Kuurojen Ystävä* -lehden ilmestymiselle ei ole tutkittu. Lehden näytenuumerossa (1926) kerrottiin lehden ilmestyvän kahdesti kuukaudessa eli *Kuuromykkäin Lehteä* useammin ja toimivan yhteisön yhteydenpitovälineenä: ”Kuuromykkien, jos kenenkään tulisi olla vuorovaikutuksessa ja kosketuksessa keskenään. Ei vain yhdistysten kautta, vaan myöskin heidän oman lehensä välityksellä.” Toimittajista mm. Rurik Pitkänen siirtyi vuonna 1928 *Kuuromykkäin Lehden* vastaavaksi toimittajaksi.

7. Jatkossa viitatessamme näihin lehtiin käytämme seuraavia lyhenteitä: KML, TD ja KY.

8. Kuuromykkäin Liitto perustettiin vuonna 1905 yhteisön toimesta ja ensimmäisessä hallituksessa oli viisi kuuroa, muun muassa David F. Hirn, ja neljä kuulevaa. Nimi vaihtui Kuuromykkäin Liitosta Kuurojen Liitoksi vuonna 1950. Ks. lisää Salmi & Laakso 2005.

avioliittolakikeskustelun jälkeen Sundbergin tilalle tullut kuuro Rurik Pitkänen (1928–1963). Julkaisuista saatu aineisto on heterogeeninen ja muodostuu lehtiin kirjoitetuista kirjeistä, uutisista ja mielipidekirjoituksista sekä vihki-ilmoituksista. Valittuihin lehtiin kirjoitti murto-osa yhteisön jäsenistä, useimmiten hyvin kirjoittavat kuurot, joista moni oli yhteisössä johtavassa asemassa, sekä kuulevat kirjoittajat, kuten kuurojen vanhempien kuulevat lapset, kuurojenpapat ja kuurojenopettajat.⁹ He olivat kuitenkin yhteisön jäseniä tai siihen vahvasti sidoksissa.

Lehtikirjoitusten perusteella voi saada jonkinlaisen kuvan yhteisön käsityksistä ja mielipiteistä, mutta tavallisen kuuron elämä ja eri näkökulmat jäävät vähemmälle. Kirjoitukset eivät kuvastakaan välttämättä koko yhteisöä, joka kävi keskustelua yhteisön sisällä viittomalla. Sen sijaan ääneen pääsee hyvän puhetaidon omannut kirjoittava eliitti¹⁰, sillä monen kuuron luku- ja kirjoitustaito oli vielä heikkoa.¹¹ Kuuromykkäinlehdet ovat kuitenkin paras saatavilla oleva aineisto, jonka avulla voimme vastata tutkimuskysymyksiin.¹² Lähestyimme tekstejä aineistolähtöisellä sisällönanalysillä, jossa pääpaino on ilmiön ja dokumenttien kuvailemisessa.¹³ Tällä menetelmällä saimme kerättyä hajanaiset ja heterogeeniset aineistot systemaattiseen muotoon.

Artikkelin teoreettisena viitekehystenä käytämme *Deaf Studies* -tutkimusalan ja vammaistutkimuksen teoreettista lähestymistapaa. *Deaf Studies* ja vammaistutkimus ovat syntyneet 1970–1980-luvuilla¹⁴ ja molemmissa kiinnitetään erityistä huomiota vammaisten ja kuurojen ihmisten omiin näkökulmiin, kokemuksiin ja toimijuuteen. Yksi esimerkki uudesta ajattelutavasta oli vammaisliikkeessä ja vammaistutkimuksessa tapahtunut laajempi paradigman muutos. Englannin vammaisjärjestö, *Union of the Physically Impaired Against Segregation* (UPIAS), esitti uudenlaisen vammaisuuden määritelmän, joka merkitsi siirtymistä lääketieteellisestä lähestymistavasta (*medical model*) sosiaaliseen malliin (*social model*).¹⁵ Lääketieteellinen malli vammaisuuteen edustaa lähestymistapaa, jossa vammaisen kokemat sosiaaliset haitat ja haavoittuvuus ovat seurausta henkilön vammasta.¹⁶ Vammaisyhteisö haastoi tämän ableistisen¹⁷ mallin, joka tekee vammaisista uhreja ja stigmatsoi heitä.¹⁸ He korostivat, että lääketieteellisen mallin sijasta vammaisuutta tulee ymmärtää kollektiivisena kokemuksena yhteiskunnassa. Tämän prosessin myötä syntyi vammaisuuden sosiaalinen malli, joka korostaa vammaisuuden muodostuvan yksilön tai vamman (*impairment*) ja yhteiskunnan rakenteiden vuorovaikutuksessa

9. Ks. Maija Koivisto, ”Ottaisiko soihdun vai lähtisikö kulkemaan pimeässä”. *Lausunta viittomakielisen yhteisön kieli-identiteetin ilmentäjänä Kuurojen valtakunnallisten kulttuuripäivien 50-vuotisessa historiassa*. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto 2010, 6–7.
10. Paddy Ladd luonnehti eliittiä pääasiassa kuuroutuneiksi henkilöiksi, joille suunnattiin oralistista propagandaa. Heihin istutettiin usko muun muassa puhetaidon myötä saadusta paremmuudesta muihin kuuroihin verrattuna. Paddy Ladd, *Understanding Deaf Culture. In Search of Deafhood*. Multilingual Matters 2003, 181. Ks. myös Koivisto 2010.
11. Eeva Salmi 2009, *Suomalaisen koulujärjestelmän synty ja oralismi*. Lisensiaatintutkimus, Helsingin yliopisto, 172.
12. Kaikki lehdet vuosilta 1896–1930 (725 kappaletta) löytyvät Kansalliskirjaston digitaalisesta aineistosta (digi.kansalliskirjasto.fi). Digikirjaston hakutoiminto mahdollistaa aineiston löytymisen, ja teimme listan hakusanoista, jotka lisääntyivät hau edetessä niin, että listassa oli lopulta 35 hakusanaa suomeksi ja ruotsiksi. Niitä olivat esimerkiksi vihitty, rotuhygieniä, avioliitto, kuuleva ja perhe. Vihkiuutisten ja -ilmoitusten osumia oli yli 300, jotka analysoimme erikseen, minkä jälkeen tarkastelimme muuta aineistoa ja rajasimme analyysin ulkopuolelle sen osan, joka liittynyt tutkimuskysymyksiin. Jäljelle jääneestä aineistosta otimme 116 kirjoitusta analysoitavaksi. Syötimme aineistot kokonaisina teksteinä Atlas-ohjelmaan, joka mahdollistaa aineistojen koodaamisen, järjestelemisen ja sisällönanalysin.
13. Jari Eskola & Juha Suoranta, *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino 2002, 86–94, 119.
14. Simo Vehmas, *Vammaisuus. Johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan*. Gaudeamus 2005, 117; Colin Barnes, *Understanding Social Model of Disability*. Teoksessa Alan Roulstone, Carol Thomas & Nick Watson (toim.) *Routledge Handbook of Disability Studies*. Routledge 2012; Joseph Murray. *Academic and Community Interactions in the Formation of Deaf Studies in the United States*. Teoksessa Annelies Kusters, Maartje De Meulder & Dan O’Brien (toim.) *Innovations in Deaf Studies. The Role of Deaf Scholars*. Oxford University Press 2017, 77–110.
15. Barnes 2012. Vammaisuuden eri malleista ks. myös Daniel Blackien ja Jenni Kuulialan katsaus tässä numerossa.
16. Colin Barnes, *Disabled People in Britain and Discrimination*. Hurst 1991, 1–2.
17. Robert McRuer, *Crip Theory. Cultural Signs of Queerness and Disability*. New York University Press 2006. Ableismi tarkoittaa syrjintää ja kieltävää asennoitumista vammaisia kohtaan, joka piilee asenteissa, oletuksissa ja rakenteissa.
18. Ks. Dan Goodley. *Against a Politics of Victimisation. Disability Culture and Self-Advocates with Learning Difficulties*. Teoksessa Sheila Riddle & Nick Watson (toim.) *In Disability, Culture and Identity*. Routledge 2014, 105–130; Jan Grue, *The Social Meaning of Disability. A Reflection on Categorisation, Stigma and Identity*. *Sociology of Health and Illness* 38 (2016), 57–64.

ja haastaa ”normaaliuden”. Vammaisuutta pidetään yhtenä syrjinnän muotona.¹⁹ Vammaistutkimuksen sosiaalisessa mallissa vammainen yksilö ei ole ongelma, vaan ongelma on yhteiskunnallinen kysymys historiallisine ja poliittisine olosuhteineen.²⁰

Ensimmäisinä kritiikkiä vammaisuuden sosiaalista mallia vastaan esittivät vammaiset naiset, jotka feminismin inspiroimina vastustivat sukupuolineutraalia lähestymistapaa vammaisuuteen.²¹ Yksilöllisiä näkemyksiä ja kokemuksia nostivat esille myös kriittistä realismia edustavat vammaistutkijat, jotka näkevät vammaisuuden vuorovaikutuksena yksilöllisen terveydentilan ja laajemman kontekstin välillä.²² Lisäksi kriittisessä vammaistutkimuksessa alettiin kiinnittää huomiota luokkien ja kulttuurien rooliin²³ vammaisuudessa ei-länsimaisessa kontekstissa,²⁴ muutamia esimerkkejä mainiten. Yksi tämän muutoksen seurauksista on, että todellinen tasa-arvo on vammaisten kannalta merkityksellisempää kuin muodollinen tasa-arvo, joka ei ymmärrä toiminnallisia eroja ihmisten välillä, vaan kohtelee kaikkia yhtäläisinä erilaisista lähtökohdista huolimatta ja vahvistaa siten eriarvoisuutta.²⁵

Deaf Studies korostaa kielellistä ja kulttuurista näkökulmaa.²⁶ Kuurot määrittelevät itsensä kulttuuris-kielelliseksi vähemmistöksi noudattaen vammaisuuden niin kutsuttua kulttuurista mallia²⁷. Täten kuurot ovat myös hylänneet vammaisidentiteetin, mikä on otettava huomioon

kuuroja koskevassa tutkimuksessa.²⁸ Ableismia vastaavana käsitteenä käytetään audismia, jolla korostetaan sitä, että syrjintä kohdistuu kuurouden lisäksi myös viittomakieleen ja kuurojen kulttuuriin.²⁹ Viittomakielisen yhteisön näkökulma auttaa meitä ymmärtämään osaa historian käännekohdista, jotka ovat johtaneet tämän päivän Suomen monitasoiseen epätasa-arvoisuuteen kuurojen ja kuulevien välillä. Aineiston analyysin ja vähemmistöihin, kuuroihin ja vammaisiin liittyvien tutkimusten läpinäkyvyydelle tutkijoiden positiot ovat olennaisia. Tämän artikkelin ensimmäinen kirjoittaja Maija Koivisto on kuurojen historiaan perehtynyt kuuro ja yhteisön jäsen.³⁰ Hisayo Katsui on pitkäaikainen vammaistutkimuksen tutkija, joka on tehnyt tutkimusta muun muassa kuurojen naisten kokemuksista Ugandassa.³¹

Rotuhygieniä ja kuurojen avioitumiset

Suomalainen viittomakielinen yhteisö syntyi 1800-luvun keskivaiheilla, kun kuuro Carl Oscar Malm (1826–1863) perusti Porvooseen Suomen ensimmäisen kuurojen koulun vuonna 1846. Koulussa opetus tapahtui viittomakielellä, ja monista Malmin oppilaista tuli opettajia ja yhteisön vaikuttajia, joiden myötävaikutuksella kuurojen yhdistyksiä perustettiin ensin Turkuun ja sitten ympäri Suomea johtaen Suomen kuurojen liiton perustamiseen vuonna 1905. Viittomakieli levisi viidessä vuosikymmenessä laajasti: 1800-

19. French, Sally. What Is Disability? Teoksessa Sally French (toim.) *On Equal Terms. Working with Disabled People*. Oxford 1994, 3–16.

20. Vehmas 2005, 115–124.

21. Ks. Jenny Morris, *Pride against Prejudice*. The Women’s Press. 1999; Carol Thomas, De-constructing Concepts of Care. *Sociology* 27(1993), 649–669.

22. Tom Shakespeare, *Disability. The Basics*. Routledge 2018, 158.

23. Ks. Dan Goodley, Dis/entangling Critical Disability Studies. *Disability and Society* 28 (2012), 631–644; McRuer 2006.

24. Ks. Helen Meekosha & Karen Soldatic, Human Rights and the Global South. The Case of Disability. *Third World Quarterly* 32 (2011), 1383–1397; Shaun Grech & Karen Soldatic, *Disability in the Global South*. Springer, 2016.

25. Katsui, Hisayo et al., *Reducing Inequalities. A human rights-based approach in Finland’s development cooperation with special focus on gender and disability*. Institute for Human Rights 2014.

26. Mm. Murray 2017.

27. Ks. Mairiam Corker, Deafness/Disability. Problematising Notions of Identity, Culture and Structure. *Disability, Culture and Identity*. Routledge 2003. 102–118.

28. Tracey Skelton & Gill Valentine, Political Participation, Political Action and Political Identities. Young D/deaf People’s Perspectives. *Space and Polity* 7 (2003), 117–134; Susan Burch & Alison Kafer, *Deaf and disability studies. Interdisciplinary perspectives*. Gallaudet University Press 2010.

29. Esim. Dirksen Bauman, Scott Simser & Gael Hannan, *Beyond Ableism and Audism. Achieving Human Rights for Deaf and Hard Of Hearing Citizens*. Canadian Hearing Society 2013; Dirksen Bauman, Audism. Exploring the Metaphysics of Oppression. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* 9 (2004), 239–246.

30. Koivisto 2010.

31. Hisayo Katsui, *Disabilities, Human Rights and International Cooperation. Human Rights-Based Approach and Lived Experiences of Uganda Women with Disabilities*. The Center for Human Rights of Persons with Disabilities 2012.

luvun loppuun mennessä Malmin viittomamuidon kanssa oli päässyt kosketuksiin noin tuhat kuuroa.³² Kuurojen toiseksi kodiksi sanottujen kuurojen yhdistysten perustamisen myötä kuurojen väliset sosiaaliset suhteet lisääntyivät ja myös parisuhteita alkoi muodostua.³³ Tietävästi Suomen ensimmäinen kuuro aviopari olivat Malmin oppilaat Maria Lovisa os. Klingberg ja David F. Hirn, jotka vihittiin vuonna 1863.³⁴ 1860–1870-luvuilla kuuroja aviopareja tiedettiin olevan viisi.³⁵ Sen jälkeen lukumäärä kasvoi: ainakin yli kymmenen Malmin oppilaista tiedetään solmineen avioliiton toisen kuuron kanssa.³⁶

Yhteisön alkuvaiheita on sanottu kulta-ajaksi, mutta puolessa vuosisadassa tapahtui muutos, kun rotuhygienialiikkeeseen sidoksissa oleva

■ Kuva 1. Kuuro aviopari Walter ja Olga Stadius (os. Härkönen) kuulevan Rea-tyttärensä kanssa 1910-luvun alkupuolella. Perhe kuului Helsingin kuurojen yhdistyksen aktiiveihin. Lähde: Työväenmuseo Werstaan/Kuurojen museon kuvakokoelmat.

oralismi³⁷ levisi Suomeen Euroopasta 1800-luvun loppupuolella.³⁸ Oralismien myötä viittomakielestä tuli kielletty kieli, ja kuurot opettajat irtisanoitiin viroistaan 1800-luvun loppuun mennessä. Kun avioliittolaki tuli voimaan vuonna 1929, avioliittomaiset kuurot olivat käyneet oralistisen koulun. Oralistinen koulu- ja kielipolitiikka johti siihen, että viittomakielestä tuli selvemmin yhteisön sisäinen kieli.³⁹ Tällä on ollut vaikutusta yhteisön

32. Päivi Rainò, Henkilöviittomien synty ja kehitys suomalaisessa viittomakieliyhteisössä. Kuurojen Liitto ry 2004, 25.

33. Rainò 2004, 24; Päivi Rainò, Viittomanimistä ja nimentajusta. Teoksessa Anja Malm (toim.) *Viittomakieliset Suomessa*. Kuurojen Liitto ry 2000, 201–204.

34. Aviopari on viittomakielisen yhteisön merkittäviä henkilöitä. David F. Hirn oli kuurojen yhdistystoiminnan uranuurtaja, toimi opettajana kuurojenkoulussa Turussa ja perusti ensimmäisen kuuroille lapsille tarkoitettua lastentarhan. Eläkepäivinänsä aviopari aloitti Suomen ensimmäisen viittomakielen sanakirjan tekemisen.

35. Rainò 2004, 24.

36. Kuurojen museo, Keisarin lupa avioliitolle, <http://www.kuurojenmuseo.fi/?p=1335&lang=fi> (9.12.2020).

37. Oralismi on puheeseen perustuva kuurojenopetusmetodi, joka oli ajan ja rotuhygienian hengen mukaisesti aatehistoriallinen ilmiö. Sen kannattajien mukaan viittomakieli oli alkukantainen kieli, jonka käytön ajateltiin hidastavan puheen oppimista ja näin ollen myös vaikeuttavan ajattelun edistämistä ja henkistä kehitystä, jolloin kuurojen olisi vaikea sopeutua yhteiskuntaan.

38. Salmi & Laakso 2005, 151–153.

39. Salmi & Laakso 2005, 182–183, 194–197.

asenteisiin ja käsityksiin viittomakielestä sekä kuurojen käsitykseen omasta ihmisarvostaan.⁴⁰

Suomessa ei ole tehty laajemmin kuurojen avioitumista koskevaa historiatutkimusta, vaikka kuurojen historian tutkimuksissa niitä sivutaan.⁴¹ 1700- ja 1800-luvun Ruotsi-Suomessa kuurojen avioitumisesta säädettiin siten, että kuuroilla oli lupa avioitua, jos he ymmärsivät kristinuskon perustiedot ja jos mies pystyi elättämään vaimonsa. Toisaalta kuurojen keskinäisiin avioliittoihin ei suhtauduttu hyvin, sillä kuurouden pelättiin periytyvän.⁴² Muutamia kuurojen avioitumista koskevia tutkimuksia löytyy Euroopasta ja Yhdysvalloista. Ruotsin ja Flaamin vammaisten ja kuurojen avioitumista 1700- ja 1800-luvulla on tutkittu keskittymällä työpaikan ja avioitumisen suhteeseen sekä avioitumisen vaikutuksiin vammaisten yhteiskunnallisessa asemassa ja perhesuhteissa.⁴³

1800-luvun Ruotsissa kuurot naiset avioituivat yhtä usein kuin ei-vammaiset naiset, mutta kuurot miehet sen sijaan avioituvat ei-vammaisia harvemmin, vaikkakin he avioituvat sokeiden tapaan muita vammaisryhmiä useammin.⁴⁴ Tuolloin vammaiset menivät harvoin naimisiin toisen vammaisen kanssa; vammaisten avioliitoista vain 5,4 prosenttia oli vammaisten välisiä.⁴⁵ Eräessä Mainen osavaltiossa eläneessä yhdysvaltalaisessa viittomakielisessä yhteisössä suhtauduttiin puo-

lestaan myönteisesti, jopa kannustavasti kuurojen välisiin avioliittoihin ennen degeneraatioteorian valtakautta.⁴⁶ Kuurojen välisten avioliittojen yleisyyden katsotaan perustuneen kommunikation helppouteen ja kuuroidentiteettiin.⁴⁷

Yhdysvaltalaisissa tutkimuksissa aiheeseen liittyy usein eugeniikka, sillä maan kuurojen historiaa on lähes mahdotonta käsitellä ilman Alexander Graham Belliä. Yleisesti Bell tunnetaan puhelimen keksijänä, mutta kuurojen historiassa hänet tunnetaan oralismin ja eugeniikan kannattajana.⁴⁸ Yhdysvaltojen kuurojen avioitumisia ovat sivunneet esimerkiksi Joseph Murray⁴⁹ ja William Ennis, joista jälkimmäinen on osoittanut kuurojen avioliittoihin kohdistuneen eugenistisen kritiikin levinneen kuurojen yhteisössä 1800-luvun puolivälistä 1900-luvun puoliväliin maailman ainoan kuurojen yliopiston, Gallaudetin yliopiston,⁵⁰ kautta. Tämän seurauksena kuurot avioituivat aiempaa vähemmän ja saivat siten vähemmän lapsia 1900-luvun alkupuolella kuin aikaisemmin.⁵¹

Suomessa etenkin Marjatta Hietala ja Markku Mattila ovat urauurtavissa tutkimuksissaan sivunneet rotuhygieenisiin perustein tehtyä avioliittolakia, lain taustoja, sekä syitä siihen, miksi laki meni eduskunnassa niin yksimielisesti läpi.⁵² Minna Harjula on tuonut esille, että avioliittolaki on valmisteluvaiheessa herättänyt vas-

40. Koivisto 2010.

41. Mm. Rainò 2000; Salmi & Laakso 2005; Birgitta Wallvik, *Viitotulla tiellä*. Finn Lectura 2001.

42. Keijo Plit, *Carl Henrik Alopæus aistivammaistyön uranuurtajana Suomessa*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura 1984, 40–41.

43. Sofie De Veirman, Breaking the silence. Family ties and social networks of the deaf. A case study of East Flanders, Belgium, 1750–1950. *The History of the Family* 20 (2015), 446–468; Lotta Vikström, Erling Lundevaller & Helena Haage, First a job, and then a family? Impacts of disabilities on young people's life courses in a nineteenth-century Swedish region. *Disability Studies Quarterly* 37 (2017); Lotta Vikström, Helena Haage & Erling Häggström Lundevaller, Marriages among people with disabilities in 19th-century Sweden. Marital age and spouse's characteristics. *The History of the Family* 25 (2020), 322–344.

44. Vikström, Lundevaller & Haage 2017.

45. Vikström, Haage & Häggström Lundevaller, 2020, 332.

46. Harlan Lane, Richard Pillard & Ulf Hedberg, Nancy Rowe and George Curtis. Deaf Lives in Maine 150 Years Ago. *Sign Language Studies* 7 (2007), 152–166.

47. Esim. Harlan Lane, H., Ethnicity, Ethics, and the Deaf-World. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education* 10 (2005), 291–310.

48. Brian H. Greenwald & John Vickery Van Cleve, "Deaf Variety of the Human Race" Historical Memory, Alexander Graham Bell, and Eugenics. *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era* 14 (2015), 28–48; Brian H. Greenwald. The Real "Toll" of A. G. Bell Lessons About Eugenics. *Sign Language Studies* 3 (2009), 258–265.

49. Joseph Murray, "One touch of nature makes the world kin." *The transnational lives of deaf Americans 1870–1924*. University of Iowa 2007

50. Gallaudetin yliopisto on vuonna 1846 perustettu maailman ainoa kuurojen yliopisto, jossa on käytetty amerikkalaista viittomakieltä alusta alkaen. Yliopistolla on ollut tärkeä rooli viittomakielisessä yhteisössä kansainvälisesti.

51. William Ennis, *Hereditarian ideas and eugenic ideals at the National Deaf-Mute College*. University of Iowa 2015.

52. Marjatta Hietala, Rotuhygieniä. Teoksessa Aira Kemiläinen, Marjatta Hietala & Pekka Suvanto (toim.) *Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*. SHS 1985; Mattila 1999.

tustusta yhteisössä.⁵³ Lain rotuhygieenisistä perusteista ja sen vaikutuksista yhteisöön ei ole kuitenkaan tehty laajempaa tutkimusta. Tämä artikkeli vastaa tähän tutkimukselliseen aukkoon tarkastelemalla lainsäätäjien ja viranomaisten sijaan yhteisön asenteita kuurojen välisistä avioliitoista ja yhteisössä käytyjä avioliittolakia koskevia keskusteluja.

Rotuhygienian synnyn taustalla on degeneraatioteoria, johon liittyy uskomus ja pelko ihmisten huonojen ominaisuuksien periytymisestä seuraaville sukupolville.⁵⁴ Degeneraation esitetään johtuvan eri syistä, kuten ulkoisista tekijöistä (esim. moraalittomat elämäntavat) tai perinnöllisyydestä.⁵⁵ Degeneroituneisiin laskettiin vaihtelevasti eri väestöryhmiä, kuten tylsämielisiä, rikollisia, tuberkuloosia sairastavia tai muuten poikkeavia henkilöitä.⁵⁶ Degeneraatioajattelu ja rotuhygieeniset vaatimukset konkretisoituivat lainsäädäntöön ja olivat yksi tärkeä tekijä uuden avioliittolain avioliiton esteitä käsittelevien lainkohtien valmistelujen takana. Vuonna 1929 säädetty avioliittolaki rajoitti avioitumista perinnöllisiksi katsottujen sairauksien tai tilojen takia, ja näihin sisältyi myös kuuromykyys. Laki säädettiin, vaikka oli tiedossa, ettei avioliittokielloilla saavuteta rotuhygieenisiiä tavoitteita, koska sillä ei estetä lasten syntymistä. Lain toivottiin antavan esimerkkiä toivotunlaisesta käyttäytymisestä, ”vahvistavan ihmisten velvollisuudentuntoa jälkeläistensä laadusta ja tukevan yleistä rotuhygieenisistä valistusta ja neuvontaa”.⁵⁷ Rotuhygieenisestä näkökulmasta kuuroutta pidettiin degeneraation rajamaille sijoittuvana erityiskäsitteeksi. Lainvalmisteluryhmä totesi, että synnynnäinen kuurous saattaa periytyä ja aiheuttaa muita vajavuuksia, joten siihen on kiinnitettävä huomiota. Ratkaisuna tähän otettiin mukaan synnynnäisille kuuroille asetettu avioliittokiello, joka muuttui lopuksi sellaiseen muotoon, että kaksi synnynnäistä kuuroa sai solmia avioliiton keskenään vain presidentin luvalla.⁵⁸

Kuurojenväliset avioliitot ennen avioliittolakikeskusteluja

Kuuromykkäinlehdistä löytyy vuosilta 1896–1930 lukuisia avioliittoneuvontaa ja elämänohjeita käsitteleviä tai sivuavia kirjoituksia, jotka rakentuvat usein samoista teemoista: puolison valinnasta, talousneuvoista, lasten kasvatuksesta ja parisuhdeneuvoista. Kirjoittajia on usein vaikea identifioida kuuroiksi tai kuuleviksi, sillä monissa kirjoituksissa kirjoittaja käyttää itsestään nimimerkkiä tai nimen ensimmäisiä kirjaimia. Monissa aiheeseen liittyvissä teksteissä kuurous mainitaan kuitenkin jo otsikossa⁵⁹ tai kuurous on oletuksena tekstissä:

Paljon löytyy kuuromykyä, joilla ei ole säästöä pankeissa ja saavat huonoa palkkaa, menevät avioliittoon, jossa ei voi elättää vaimoa ja itseään, sekä joutuu huonoon elämään ja työttömiksi.⁶⁰

Nämä seikat kertovat sen, että kuurojen väliset avioliitot ovat oletuksena. Useimmissa kirjoituksissa avioliittoja käsitellään yleisesti, mutta joissakin teksteissä tuodaan esille kuuron puolison paremmuus. Esimerkiksi kuurojenpappi Nybergin tekstissä vuodelta 1910 todetaan kuuroille olevan luonnollisempaa valita puolisoskseen toinen kuuro:

On luonnollista, että kuuromykkämies ja nainenkin, kun ovat kasvaneet lapsesta aikaihmi-seksi, tuntevat tarvetta saada itselleen avun elämässä. He etsivät sitä. He löytävätkin pian, — ehkä liiankin pian — km (kuuromykkä) toverin, jonka kanssa aikovat mennä avioliittoon. Näin on meillä Suomessakin muodostunut jo hyvin monta km-avioliittoa eli perhettä, joissa mies ja vaimo, kumpikin, ovat km. Tästä ei voi sanoa mitään pahaa. On luonnollista, että km-mies huomaa km-naisen itselleen sopivammaksi, kuin esim. kuulevan naisen. Vaikka on

53. Harjula 1996a; Harjula 1996b.

54. Marjatta Hietala, Eugeniikan ja rotuhygienian tausta ja seuraukset. *Tieteessä Tapahtuu* 27:8 (2009), 14.

55. Mattila 1999, 33–37.

56. Harjula 1996a, 130–149.

57. Mattila 1999, 341.

58. Liisa Rantala, *Sielunhoitajat sillanrakentajina. Kirkon kuurojentö 1896–1982*. Kuurojen Liitto ry. 2010.

59. Poimintoja otsikoista: Om äktenskap mellan döfstumma. *TD* 4/1897, 63–65; Eräs tosi-kuvaus kuuromykkäin elämästä. *KML* 4/1910, 77–80; Äänetön sota. *KML* 9/1910, 174; Kuuromykkäin avioliitosta. *KML* 9/1910, 163–167; J.S.-s, De döfstummas äktenskap. *TD* 10–11/1910, 174–176.

60. Lauri Vainola, Säästäväisyydestä. *KML* 2/1909, 28–29.

muutamia sellaisiakin avioliittoja, joissa mies on km. ja vaimo kuuleva.⁶¹

Argumentit kuurojen välisten avioliittojen puoltamisesta perustuvat kommunikointiin, eli yhteiseen kieleen, jota ei välttämättä löydy kuuron ja kuulevan välisessä avioliitossa. Tästä nimimerkillä ”En dövstum hustru” kirjoitti vuonna 1924:

Onko kuulevia, jotka pitäisivät rakkautensa ikuisesti kuuron aviomiehen tai vaimon kanssa naimisiin mennessä? Kuuleva aviomies tai vaimo väsy nopeasti, eikä hänellä ole kärsivällisyyttä kuuromykän kanssa avioliitossa. Monet kuurot kärsivät rinnassaan, kun he näkevät, että kuulevat ihmiset eivät halua vastata ja puhua heidän kanssaan.⁶²

Ennen avioliittolakikeskusteluja kuurojen mahdollisista aviokielloista tai rajoitteista ei lehtien palstoilla juurikaan kirjoitettu, ja niihin viittavia kirjoituksia löytyi vain viisi kappaletta. Yhtä lukuun ottamatta niihin suhtauduttiin kummastellen, kuten seuraava kirjoitus vuodelta 1924 osoittaa:

Toisen kerran kuulin kahden matkustajan keskustelevan siitä onko oikein, että laki myöntää kuuromykille oikeuden mennä avioliittoon. Olin iloinen, ettei asian ratkaisu riippunut noista miehistä!⁶³

Kuuromykkäin Lehdestä löytyy kuurojenpappien laatimia tilastoja 1920-luvun alusta kolmesta hiippakunnasta (Porvoo, Turku ja Kuopio).⁶⁴ Niiden mukaan avioliittoja oli solmittu 269, joista kuurojen välisiä oli 194 ja kuurojen ja kuulevien välisiä 75. Sukupuolia koskevia tietoja löytyi vain Turun hiippakunnasta, jonka mukaan 40:stä kuulevien kanssa avioliitossa olevista kuuroista 37 on miehiä ja vain kolme naisia. Näiden tilastojen mukaan noin 70 prosenttia kuuroista avioitui toisen kuuron kanssa. Katsaus lehtien vihki-ilmoituksiin ja uutisiin tuottaa samansuuntaisia tietoja: vuosina

1896–1930 kuuromykkäinlehdistä löytyi 183 kappaletta vihki-ilmoituksia tai vihkiuutisia. Vihki-ilmoituksissa ei kerrota kuuroudesta tai kuulevuudesta paria ilmoitusta lukuun ottamatta, mutta uutisissa ne ilmoitetaan useammin. Kuurous tai kuulevuus tulee ilmi lehdistä löytyneiden kuuloon liittyvien tietojen ja tuttujen nimien perusteella 51 ilmoituksesta tai uutisesta; niistä 41 on kuurojen välisiä vihkimisiä, 9 kuuron miehen ja kuulevan naisen ja vain yksi kuuron naisen ja kuulevan miehen. *Tidskrift för Dövstumma* -lehdestä löytyi 23 ilmoitusta tai uutista, joista kahdeksassa kuurous tai kuulevuus tulee ilmi, ja ne olivat kaikki kuurojen välisiä avioliittoja. Määrät viittaavat siihen, että hieman päälle 80 prosenttia lehdistä ilmoitetuista kuurojen avioliitoista oli kahden kuuron välisiä. Vaikka kuurous tuli ilmi vain noin neljäsosassa aineistostamme, voimme perustellusti olettaa, etteivät kuulevat, etenkin yhteisöön kuulumattomat, pane vihki-ilmoituksia näihin julkaisuihin. Kirjoitukset ja tilastolliset tiedot tukevat havaintoa, että kuurojen väliset avioitumiset ovat yleisiä. Tämä on merkittävää aikana, jolloin oralismi oli syrjäyttänyt viittomakielen kouluopetuksessa. Oralismien valta-asema tarkoitti sitä, että yhteiskunnassa oli vallalla sekä ableistisia että audistisia asenteita. Niillä ei aineiston perusteella kuitenkaan ollut vaikutusta yhteisön asenteisiin kuurojen välisistä avioliitoista. Aineisto osoittaa, ettei yhteisö kokenut kuurojen välisiä avioliittoja ongelmallisena. Näin ollen ei ole yllättävää, että valmisteilla ollut avioliittolaki herätti keskusteluja ja voimakasta vastustusta.

Avioliittolakikeskustelu käynnistyy kuuromykkäinlehdissä

Valmisteltavaan avioliittolakiin liittyvä keskustelu alkoi *Kuuromykkäin Lehdessä* heti vuoden 1927 ensimmäisessä numerossa. Aineistosta ei ole havaittavissa, että yhteisö olisi osannut odottaa, että valmisteilla ollut avioliittolaki tulisi koskemaan heitä. Reagoinnit lehden kirjoituksissa olivat sen mukaiset. *Kuuromykkäin Lehden* toimitus avasi avioliittolakikeskustelun ilmoitta-

61. H.N., Kuuromykkäin avioliitosta. *KML* 9/1910, 163–167.

62. En dövstum hustru, Brev från dövstumma. *TD* 8–9/1924, 50. Kirjoittajien vapaa käännös ruotsista suomeksi.

63. Ärrä, Matkoilta. *KML* 6–7/1924, 46–47.

64. Tietoja kotimaasta. *KML* 11/1922, 83; Tietoja kotimaasta. *KML* 6/1923, 52; Näiden hiippakuntien alueella oli kuurojenkouluja: Porvoo (1846), Turku (1860) ja Kuopio (1862) ja vanhimmat kuurojenyhdistykset (Turku, 1886), Helsinki (1895) ja Kuopio (1909).

malla lähettäneensä kiertokyselyn⁶⁵ suunnitteilla olevasta avioliittolaista ”eteville kuuromykille ja asiantunteville kuuromykkäin ystäville”, joita pyydettiin vastaamaan kahteen kysymykseen:

- 1) Mikä on kokemuksen kuurouden perinnöllisyydestä?
- 2) Olisiko kuuromykkäin avioliittoonmeno perinnöllisyyssyistä rajoitettava ja mitä seurauksia sellaisesta rajoituksesta voisi olla?

Vastaukset julkaistiin *Kuuromykkäin Lehdissä* 2/1927, 3/1927 ja 4/1927. Vastaajista kuulevia oli 7 ja kuuroja 4. Heistä vain yksi oli nainen.⁶⁶ Kiertokyselyn vastaukset olivat pääosin kuurouden sisältävää avioliittolakiehdotusta vastustavia, mutta niistä tulee esille erilaisia teemoja. Yksi niistä on yhteiskuntakelpoisuus, johon kuuluu kuurojen oikeus onneen. Se saavutetaan etenkin kuurojen välisissä avioliitoissa. Muita teemoja ovat muun muussa perinnöllisyys eli saavatko kuurot kuulevia vai kuuroja lapsia. Yhteisön kirjoituksista löytyy myös rotuhygieenisii kantoja, joita ei esiintynyt lehtien palstoilla ennen avioliittokeskusteluita. Poikkeuksena oli Laina Wainolan kirjoitus vuodelta 1920:

[K]uuromykkyys, sokeus, tylsämielisyyt, y. m. aistivallisuudet ja perinnölliset taudit ovat johtuneet juoppoudesta, irstailusta ja huonoista elämäntavoista. Eikö tämä onnettomuutemme, kuuromykkyys, velvoita meitä, kovaosaisia, tekemään jotain, ettei onnettomuus- ja kärsimysarjaa jatkuisi jälkeläisille, vaan että saataisi kansa terveemmäksi, raittiemmaksi ja kunniallisemmaksi? Urheilu ja sivistys ovat parhaimmat välikappaleet tässä työssä, sillä nämät kykenevät pitämään harastajia loitompana turmelevista tavoista.—⁶⁷

65. *KML* 1/1927.

66. Kuulevia: Kuurojenpapat E. J. K. Luoma, Yrjö Alikoski & Otto Myrskyläinen, kuuromykkäinkoulujohdajat Uuno Kahma & E. J. Pesonen, professori Kaarlo Hildén ja Eino Karilaan kuuleva veli, maisteri Yrjö Karilas ja Kuuroja: Ida Ylén (lehdessä esiteltiin vain rouva Yleninä, vaikka oli Hämeenlinnan kuuromykkäinyhdistyksen aktiivi ja sihteeriä ainakin vuonna 1926), Lauri Vainola (Riihimäen kuuromykkäinyhdistyksen puheenjohtaja), Eino Karilas (Kuuromykkäin Urheiluliiton puheenjohtaja) ja Elias Savisaari (Turun kuuromykkäinyhdistyksen sihteeri).

67. Laina Wainola, Mitä on itsekunnioitus? *KML* 6–7/1920. Salmi & Laakso tulkitivat (2005, 200–205) Laina Wainolan kirjoitusta siten, että tämä kannatti rotuhygieniää ja kärsimysarjan katkaisemista lapsettomuudella, mutta meidän tulkintamme on se, että Laina tarjosi urheilun ja sivistyksen degeneraation ehkäisemäksi.

68. Mattila 1999, 271–272.

69. Ida Ylén, Vastaus kiertokyselyyn. *KML* 2/1927, 15.

70. I. Ojala, Vastinetta ylläolevaan (Elämyksiä ja näkemyksiä). *KY* 8/1927, 71.

71. Martti Pihkala, *Minkälainen Suomi meidän on luotava?* K. J. Gummerus osakeyhtiö 1918.

72. Pihkala 1918, 112.

Myös kuuromykkäinlehdissä julkaistuissa avioliittolakikeskusteluissa esiintyy rotuhygieenisii kantoja, joissa kirjoittajat rajoittaisivat avioikeuden vain degeneroituneiksi katsottavilta kuuroilta. Samaan aikaan degeneroitujen avioitumisrajoituksista keskusteltiin laajasti ja näihin laskettiin suuri joukko ihmisiä, kuten kaatumatautisia, mielisairaita, tylsämielisiä, alkoholisteja ja rikollisia.⁶⁸ Tällaiset kannat tulevat esiin esimerkiksi seuraavissa teksteissä vuodelta 1927:

Pidän suotavana, että lain avulla rajoitetaan sairaalloisten ja heikkolahjaisten synnynnäisten kuuromykkien avioliittoon menoä. [...] Mutta jos lakiehdotuksen tekijät luulevat sillä lailla vähentävänsä kuuromykkien syntymistä erehtyvät he. Parhainta olisi rajoittaa tai kieltää kokonaan juomareilta avioliittoon meno silloin paremmin pääsisivät toivomaansa tulokseen.⁶⁹

Yhteiskunnassa on vielä monen monta ”suursiivousta” toimitettava ennen kuin voidaan oikeuden ja kohtuuden mukaisesti ruveta ”holhoamaan” kuuromykkiä.⁷⁰

Yhteistä näille kirjoituksille on se, että kirjoittajat katsovat juomareiden, heikkolahjaisten ja huonoja elämäntapoja elävien kuuluvan degeneroituihin, eivätkä nämä johdu kuuroudesta. Kirjoitukset edustavat samaa linjaa kuin Martti Pihkala, joka kirjassaan *Minkälainen Suomi on meidän luotava?* esitteli rotuhygieenisii ajattelua ja ohjelmaa.⁷¹ Tähän yhtymäkohtaan ei voi olla kiinnittävä huomiota, jo Pihkalan taustan takia.

[M]eidän pitää erikoisesti huolehtia siitä, että maailmaan syntyy todella henkisesti ja ruumiillisesti terveitä lapsia.⁷²

Martti Pihkala ei ollut vain Jyväskylän kuuromykkäinopettaja (1904–1920)⁷³, vaan yksi Jyväskylän kuuromykkäinyhdistyksen perustajajäsenistä (1907) ja sen ensimmäinen puheenjohtaja.⁷⁴ Lisäksi hänellä oli kuuroja palvelijoita⁷⁵ ja hän oli itse huonokuuloinen⁷⁶ sekä osasi perimätiedon mukaan viittoa.⁷⁷ Pihkala ei kirjassaan kertakaan viitannut kuuroihin, vaan korosti moraalia, siveellistä kuria ja raittiutta. Samaa linjaa noudattavat muut kuuromykkäinlehtien kirjoittajat, joten on todennäköistä että aiheesta on keskusteltu yhteisön sisällä viittoen. Pihkala on mahdollisesti osallistunut keskusteluun, sillä hänellä oli tiiviit yhteydet yhteisöön.

Käytiin aiheesta keskustelua yhteisön sisällä tai ei, kirjoituksista on selkeästi havaittavissa, etteivät kirjoittajat katsoneet kuurouden olevan itsessään degeneroitumisen merkki. Tätä perusteltiin etenkin kahdella argumentilla: kuuromykkien yhteiskuntakelpoisuudella ja sillä, että kuurot saavat kuulevia lapsia.

Lasten kuulevuus argumentina

Ennen vuoden 1927 avioliittolakikeskusteluja lasten kuulevuudesta tai kuuroudesta ei ole keskusteltu teksteissä, joissa lapset mainitaan. Suurimmassa osassa tekstejä lapsista puhutaan lapsina.⁷⁸ Jos lasten kuuloastetta sivutaan, sävy on informatiivinen, jolloin todetaan kuuroille vanhemmille syntyvän enimmäkseen kuulevia lapsia.⁷⁹ Esimerkiksi kuvauksessa Bernströmin kuuron pariskunnan hopeahääpäivästä vuodelta 1896 korostetaan lasten kuulevuutta:

Heitä ennen on ainoastaan pari kuuromykkää ollut keskenään naimisissa Suomessa. Nyt

täytyy jo useita naineita kuuromykkiä meidän maassamme. Tähän asti on kuuromykille vanhemmille Suomessa syntynyt ainoastaan kuulevia lapsia.⁸⁰

Samasta pariskunnasta löytyy vuodelta 1927 juttu, jossa kerrotaan, että 80 vuotta täyttäneellä Vilhelm Bernströmillä on kuuro lapsenlapsenlapsi neljännessä polvessa.⁸¹ Kuva jutun yhteydessä tekee siitä vielä mielenkiintoisemman. Muokatussa kuvassa kuuron lapsenlapsenlapsen kuva on lisätty jälkikäteen. Tämä kertonee sen, että kuurous nähdään merkittävänä asiana.

Se, ettei lasten kuulevuudesta ole kerrottu tarkoittaa myös sitä, ettei kuurojen vanhempien kuuroista lapsista kerrottu. Heistä ei mainittu edes uutisessa Savisaaren pariskunnan hopeahääpäivästä; siinä pariskunnalla kerrotaan olevan kuusi lasta, mutta lasten kuuroudesta ei kerrota.⁸² Yksi heistä on Elias Savisaari (1890–1972), joka kirjoitti oman vastineensa *Kuuromykkäin Lehden* kiertokyselyyn. Yhteisössä on kyllä tiedetty, että kuuroja lapsia syntyy. Kirjoituksessa Tietoja Suomen kuuromykkäistä⁸³ sivutaan kuurouden syitä ja todetaan, että kuuromykille pariskunnille syntyy miltei poikkeuksetta kuulevia lapsia.

Kuuromykkien avioitumisesteitä koskevan avioliittolain valmistelussa keskeisenä aiheena oli huoli kuurouden perinnöllisyydestä, johon liitettiin usein kuurouden lisäksi heikkomielisyyttä ja muita vajavaisuuksia.⁸⁴ Perinnöllisyyskysymys oli pinnalla, vaikka ajan tutkimusten tai selvitysten⁸⁵ mukaan kuurous ei ollut perinnöllistä sanan varsinaisessa merkityksessä. Yhtenä sitä tukevana löytönä pidettiin Lundborgin tutkimusta, jossa osoitettiin osan kuulevista kantavan kuuroutta

73. KML 12/1906.

74. KML 10/1907.

75. KML 12/1919.

76. Juha Pihkalan tiedonanto 21.2.2019.

77. Outi Ahonen, <https://viittomakielinenmuistitieto.blogspot.com/2013/04/minkalainen-suomi-meidan-on-luotava.html> (11.2.2021).

78. ”Joulujuhlaansa vietti Turun kuuromykkäinyhdistys uuden vuoden aattoiltana omassa huoneistossaan. [...] Juhllassa oli runsaasti kuuromykkiä ja heidän lapsiansa sekä kuulevia ystäviänsä.” Tietoja kotimaasta. Joulujuhlaansa. KML 1/1919, 7.

79. Pieniä tietoja. Harvinainen vihkiminen. KML 1/1903, 15; Tietoja Suomen kuuromykkäistä. KML 7-8/1925, 56.

80. Pieniä tietoja. Hopeahäät. KML 2/1896, 30.

81. Tietoja kotimaasta. Perinnöllisyyttä? KML 2/1927, 22; TD 1/1927.

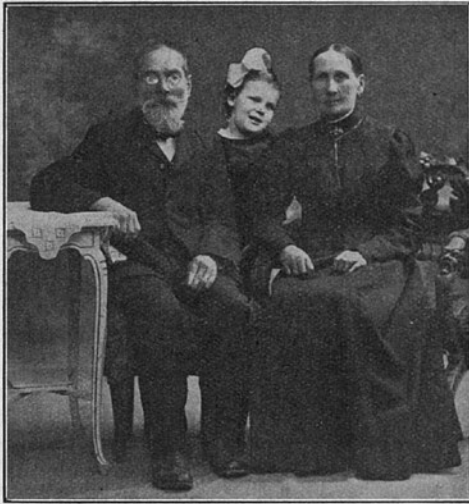
82. Tietoja kotimaasta. Hopeahäät. KML 7-8/1906, 89.

83. KML 7-8/1925, 56-58.

84. Mattila 1999, 265-267, 270-273, 344; Harjula 1996a, 154

85. E. E-m. Dövstumhetens nedärkning. Sakl 9/1923, 132; Kustaa Killinen, *Aistivilliset ja niiden opetuslaitokset. I Kuuromykkät. Oma maa III*. WSOY 1908, 379; E. E-m. Dövstumhetens nedärkning. Sakl 9/1923, 132-134. Teoksessa Harjula 1996a, 142-143.

— Perinnöllisyyttäkö? Lehtemme viime numerossa kerrottiin, että k.m. rouva *Vilhelmina Bernström* Helsingistä täytti 80 v. tammik. 13 p:nä ja että hänellä on las-

tenlastenlapsi, pieni tyttönen, joka myös on kuuromykkä. — Myöhästynyt kuvamme esittää rouva Bernströmin, hänen miesvainajansa sekä heidän kuuron lapsenlapsenlapsensa neljännessä polvessa.

■ Kuva 2. Bernströmin pariskunta. Lähde: Tietoja kotimaasta – Perinnöllisyyttä? *Kuuromykkäin Lehti* 2/1927, Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot.

piilevässä muodossa.⁸⁶ Onkin ymmärrettävää, miksi kuurojen vanhempien lasten kuulevuus tuotiin yhteisössä esille oleellisena argumenttina. Lähes kaikissa kiertokyselyyn ja muihin avioliittolakiin liittyvissä kirjoituksissa (36 kappaletta) tuotiin esille, että kuurot saavat pääosin kuulevia lapsia (25 kappaletta). Monet kirjoittajat muistuttivat siitäkin, että kuurot syntyivät pääosin kuuleville vanhemmille (12 kappaletta), mitä seuraava kirjoittaja korostaakin:

Meitä kuuromykkiä on alettu pitää yhteiskunnalle vaarallisina, jotka on hävitettävä sukupuuttoon. Meitä kenties pidetään syyllisinä siihen, että Suomessa tällä hetkellä on

500–600 synnynnäistä kuuromykkää. Vaikka me kuuromykkät melkein kaikki olemme vastoin tahtoaamme syntyneet maailmaan kuulevista vanhemmista, lue tarkkaan: kuulevista vanhemmista. Niin, kuulevista vanhemmista. Eivät kuuromykkät mykkiä synnytä, päinvastoin.⁸⁷

Aineisto ei osoita muutoksia siinä, millaisin sävyin kuuroista tai kuulevista lapsista kirjoitettiin. Kirjoitukset ovat samankaltaisia kuin avioliittolakikeskusteluja edeltävällä ajalla eli informatiivisia tekstejä, joissa todetaan kuuroille syntyvän pääosin kuulevia lapsia. Vain yhdestä tekstistä löytyy virke, jossa kuulevat lapset nähdään toivotuina: kuuleva Yrjö Karilas kirjoitti vuonna 1927, että "[n]äistä lapsista tulee se silta, joka yhdistää kuuromykkäin hiljaisen maailman kuulevien maailmaan"⁸⁸ Karilas katsoi, että kuulevat lapset voivat toimia kuurojen vanhempiensa tulkkeina. Mutta tässäkin Karilas selkeästi näki kuurot kieli vähemmistönä, ei ableismin ja audismin kautta degeneroituneina ihmisinä.

Yhteiskuntakelpoisuus argumenttina

Kuurouden laittamista avioesteen syyksi perusteltiin perinnöllisyyssyiden lisäksi kuurouteen liitettyllä tylsämielisyydellä ja heikolla henkiselällä tasolla. Tästä johtuen kuurot korostivat 1920–1930-luvulla kunnollisuuttaan ja toimeentulemistä ja pyrkivät siten erottautumaan tylsämielisistä.⁸⁹ Kuurouden laskemista samaan joukkoon tylsämielisten ja rikostekijöiden pariin kritisoi muun muassa Turun kuuromykkäinkoulun opettaja Emil Engblom, joka katsoi kuurojen olevan hyödyllisiä kansalaisia, jotka pystyvät elättämään itseään.⁹⁰ ”Onko yhteiskunnalla tällaisista avioliitoista ollut huomattavia vahinkoja?”, kysyi kuurojenpappi Luoma kirjoituksessaan vuonna 1927.⁹¹ Niin kuulevat kuin kuurotkin kirjoittajat käsittelivät teemaa ja totesivat, että kuurot eivät tarvitse holhontaa⁹² eivätkä ole yhteiskunnalle taakka, koska moni heistä elättää itsensä, kuu-

86. Harjula 1996a, 142–143.

87. Lollo. Paljon porua, vähän villoja. *KY* 4/1927, 32.

88. Vastaus kiertokyselyyn. *KML* 4/1927, 33.

89. Harjula 1996a, 154–155.

90. Engblom, Kuurouden periytyminen. *KML* 1/1927, 3–4; Kuurouden periytyminen (jatkoa). *KML* 2/1927, 13.

91. E. J. Luoma, Vastaus kiertokyselyyn. *KML* 2/1927, 14.

92. Esim. Otto Myyryläinen, Vastaus kiertokyselyyn. *KML* 3/1927, 26.

luu yhteiskuntaa kannattaviin voimiin ja maksaa veroja, on sivistyneitäkin.⁹³ Kuulevat kirjoittajat Alikoski ja Pesonen jopa totesivat, että syntymäkuurot ovat kuuroutuneita *henkisesti* kehittyneempiä, jolloin avioliittolain ei tulisi kohdistua heihin. Pesonen esitti syyksi sen, että mahdollinen kuuroutumiseen johtanut tulehdus voi jättää jälkiä henkisiin kykyihin, jolloin kuuroutuneista syntyy yhteiskunnalle enemmän hoitoa ja kustannuksia.⁹⁴ Kuurot kirjoittajat Eino Karilas⁹⁵ ja Elias Savisaari⁹⁶ olivat myös huolissaan siitä, että laki aiheuttaisi siveellisen turmeluksen ja sen myötä ikävyyksiä yhteiskunnalle. Avioliitto-oikeus ja -onni nähtiin osana yhteiskuntakelpoisuutta, johon moni otti kantaa, kuten kuuro Ida Viljavuo-Mouton ja nimimerkki K.A. seuraavassa:

On väärin tehdä kuuromykät oikeudettomiksi avioliiton rikassisältöiseen elämään sen perusteella, että he ovat syntyneet kuuromykkinä, vaikka olisivatkin muuten normaaliset.⁹⁷

Mitä pahaa me olisimme tehneet, kun tahdotaan riistää meiltä avioliitto-oikeus, joka on saavutettu kokemuksen perusteella? Onko kuuromykkäin avioliitot havaittu vahingollisiksi yhteiskunnalle, kun näin tahdotaan ottaa meiltä pois elämiin tärkeimmät oikeudet.⁹⁸

Kuuro Lauri Vainola ja kuuleva Yrjö Karilas toivat esille, että avio-onni saavutetaan etenkin kuurojen välisissä avioliitoissa: ”he viihtyvät hyvin ja ovat onnellisemmat k.mykän kuin kuulevan kanssa”⁹⁹ ja ”on luonnollisinta, että kuuromykät löytävät toisistaan itselleen elämänkumppanin. He ymmärtävät parhaiten toisiaan ja voivat tukea ja auttaa toisiaan monissa elämän vaikeuksissa”¹⁰⁰.

Se, että yhteisö koki, ettei kuuroja nähty sekä yhteiskuntakelpoisina että kykenevinä valitsemaan onneaan, toi teksteihin myös kärjekkäitä

äänenpainoja. Kirjoittajien mukaan tietämättömät kuulevat päättäjät tekevät päätöksiä puutteellisin tiedoin:

Luulen että suomen lääkärit, ja kansanedustajat tuntevat kuuromykkiä hyvin pintapuolisesti, jotenka kai arvostelevat k.m. vain oman korkean ”kulttuurinsa” huipulta, eivätkä tunne k.m:n ”psykologiaa” y.m. — Minun mielestäni k. m. matkapapit ja opettajat olisivat yleispäteviä ratkaisemaan tämän pulmallisen kysymyksen, he kun pitkäällisen kokemuksensa perusteella tuntevat k.m. psykologian, heidän luonteensa y.m. Olisi kai hieman nurinkurista, kun kuuromykkiä tuntemattomat ihmiset säätäisivät heille sopimattomia lakeja!¹⁰¹

Kirjoituksissa näkyy yhteisön kokemus siitä, ettei kuuroja pidetty eläimiä arvokkaampina ja heidät haluttiin hävittää sukupuuttoon¹⁰² paitsi avioliittolaille myös sterilioimalla. Avioliittolakiin liittyvien kirjoitusten yhteydessä sterilisaatioon viitattavia kirjoituksia löytyi muutamia, mikä kertoo yhteisön olleen tietoinen aiheesta käydyistä keskusteluista. Reaktiot lakia vastaan olivat voimakkaita ja me-hengen nouseminen näkyy teksteissä. Sävy on ”me” vastaan kuulevat päättäjät, joihin ei ole luottamista.

[O]lemme nukkuneet liian pitkään, olemme huonosti ajaneet omia asioitamme. Olemme liiaksi luottaneet parempiosaisten apuun. Katsokaa mitä jo rupeaa tapahtumaan: meitä rupeaa uhkaamaan naimisiinmenokielto, sterilisoimme! -- Mutta oma syyhme! Miksi olemme ajaneet huonosti asioitamme? Miksi emme ole ennen näyttäneet kuuleville mitä me olemme ja mitä me voimme aikaansaada! [...] Me olemme kaikki siskoja ja veljiä, kaikkia meitä painaa sama kohtalo: kuurous.¹⁰³

93. Esim. Engblom, Kuurouden periytyminen. Erään lakiehdotuksen johdosta. (Jatkoa.) *KML* 2/1927, 13; Uuno Kahma, Vastaus kiertokyselyyn. *KML* 2/1927, 14–15.

94. Yrjö Alikoski, Vastaus kiertokyselyyn. *KML* 2/1927, 15–16; E.J. Pesonen, Vastaus kiertokyselyyn. *KML* 3/1927, 32–33.

95. *KML* 4/1927, 33–34.

96. *KML* 4/1927, 34.

97. Ida Viljavuo-Mouton, Kuuromykkien avioliittoa koskevan lakiehdotuksen johdosta vielä pari sanaa. *KML* 9/1927, 85–86.

98. K.A., Vielä sananen avioliittokiellosta kuuromykkäin kesken. *KY*, 6/1927, 53.

99. Lauri Vainola, Vastaus kiertokyselyyn. *KML* 3/1927, 26.

100. Yrjö Karilas, Vastaus kiertokyselyyn. *KML* 4/1927, 33.

101. Frans Peräkorpi, Vähän vastinetta Lollolle. *KY* 6/1927, 52.

102. Lollo, Paljon porua, vähän villoja. *KY* 4/1927, 32–33.

103. Samuli Karjalainen, Kehoitus Suomen kuuromykille. *KY* 5/1927, 37–38.

MUISTAKAA ETTÄ VUOSI PIAN PÄÄTTYY JA...

1. Taas on tullut Kuuromykkäin Lehden viimeinen numero, muistuttaen vuoden pian loppuvan.

2. Kuurot rakastavat omaa lehteään ja rientävät kilvan sitä tilaamaan asiamiehiltä ja postikonttoreista.

3. Samalla kun tilataan lehti, muistetaan myöskin oma joululehtikin ja uudenvuoden onnittelevä Avikin vanhusten hyväksi. Näin säästyy postiraha ja yhdellä kertaa saadaan kaikki asiat selväksi.

4. Nämä edistyneen kuuron kunniaavelvollisuudet täytettyä voidaan iloita siitä, että jälleen tulee vanha, rakas lehtiystävä tuomaan iloa ja lämpöä kuuron yksinäiseen elämään koko alkavaksi vuodeksi.

[N]ouskaamme, kaikki kuuromykät kuorou-tuneetkin, korottamaan äänemme kuuluviin niin, että lainsäätäjien on pakko ottaa huomioon, mitä kuuromykät siitä puhuvat ja että ehdotus eduskunnassa hylätään.¹⁰⁴

Argumenteissa näkyvät yhteisön vastareaktiot ulkopuolelta tulevia ableistisia ja audistisia asenteita kohtaan. Yhteisö tuo esille, että ongelma ei ole kuuroissa vaan yhteiskunnassa, jota johtavat asiasta tietämättömät kuulevat.

Avioliittolakikeskustelu lehdissä loppui lyhyeen: vuonna 1928 avioliittolaista ei enää keskus-

■ Kuva 3. Erik Iso-Ettalan sarjakuvapiirros *Kuuromykkäin Lehden* tilauksesta. Sarjakuvan neljäs ruutu otti kantaa avioliittolakikeskusteluun. Lähde: *Kuuromykkäin Lehti* 12/1930, Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot.

tella minkään kuuromykkäinlehden palstoilla. Muutos on yllättävä, eikä aineistostamme löydy tälle selitystä. Yhtenä mahdollisena selityksenä on *Kuuromykkäin Lehden* toimituksessa tapahtunut muutos: kuuro John Sundberg jättäytyi pois ja tilalle tuli kuuro Rurik Pitkänen. Aiheeseen palataan lyhyesti vuonna 1929:

104. K. A. Vielä sananen avioliittokiellosta kuuromykkäin kesken. KY 6/1927, 53.

Tämä nyt on vain lakivaliokunnan ehdotus. Saa nähdä miten eduskunta asian päättää, tuleeko tämä ehdotus laiksi, vaiko ei. Pian se kuullaan. Mielestämme on tämä ehdotus hyvä.¹⁰⁵

Lehdessä julkaistusta kannanotosta ja keskustelun loppumisesta voi tulkita, että toimitus ja Kuurojen liitto olivat parissa vuodessa kääntyneet lain vastustajista sen kannattajiksi tai ainakin hiljaisiksi hyväksyjiksi. Avioliittolakiin liittyvät kriittiset keskustelut kestivätkin lehdessä vain vuoden 1927 ajan, minkä jälkeen laista ei edes keskusteltu. Yksi poikkeuksista on kuuron Erik Iso-Ettalan piirtämä sarjakuvamainos¹⁰⁶ *Kuuromykkään Lehdessä* tilauksesta. Jos kuvaa katsoo tarkkaan, huomaa kuvassa olevan lehden otsikossa lukevan ”avioliittolaki”.

Tämän voi tulkita piiloviestiksi eikä se todennäköisesti ole sattumaa, koska Iso-Ettala piirsi avioliittolakia käsittelevän sarjakuvan myös vuonna 1931¹⁰⁷. Sensuroinnin mahdollisuutta ei voi olla pohtimatta. Saman havainnon keskustelun päättymisestä ovat tehneet Salmi ja Laakso (2005) Suomen kuurojen liiton satavuotishistoriikissa: he totesivat, että avioliittolaista alettiin käydä keskustelua uudelleen vasta 1930-luvun loppupuolella, jolloin lakiin vaadittiin muutosta Kuurojen Liiton toiminnan vilkastumisen myötä. Toivottu muutos oli, että erotettaisiin synnynnäinen kuuro perinnöllisestä kuurosta eli lakia ei vaadittu kumottavaksi kokonaan.¹⁰⁸ Aikaa lakiehdotuksen muuttamiseen olisi kuitenkin ollut jo 1920-luvun lopulla, sillä keskustelu muualla kävi kiivaana, kunnes laki meni läpi ja hyväksyttiin eduskunnassa 13.6.1929.¹⁰⁹ Samalla tavoin kävi valtaväestön lehdissä: eduskuntakäsittelyn aikana lehdistö ei erityisesti kommentoinut lain rotuhygieenisii kohtia.¹¹⁰

Johtopäätökset

Lehtiaineiston perusteella kuurojen väliset avioliitot olivat yleistyneet ennen avioliittola-

kia ja asia nähdään luonnollisena, myönteisenäkin, osana yhteisöä. Tämä selittää, miksi valmisteilla olevaa avioliittolakia vastustettiin yhteisössä voimakkaasti vuoden 1927 ajan. Aineisto osoittaa, että kuurot olivat kohdanneet ableistisia ja audistisia asenteita keskinäistä avioitumistaan kohtaan, mutta yhteisö itse ei ollut avoimesti eikä eksplisiittisesti omaksunut mainittuja asenteita. Ei ole myöskään havaittavissa, että yhteisön sisällä olisi ollut vallalla rotuhygienistinen ajattelutapa, joka olisi vaikuttanut kielteisesti kuurojen avioitumisiin samaan tapaan kuin esimerkiksi Gallaudetin yliopiston piirissä Yhdysvalloissa.¹¹¹

Valmisteltavan avioliittolain syntymäkuurojen välistä aviokieltoa vastustavina argumentteina toimivat yhteiskuntakelpoisuus, johon kuuluu oikeus onneen, sekä kuulevien lasten syntyminen myös syntymäkuurojen liitoista. Argumentit olivat vastareaktio yhteiskunnan ableistisille asenteille, joissa kuurouden perinnöllisyys alettiin nähdä riskinä yhteiskunnalle kuurojen välisten avioliittojen kasvun myötä. Tämän seurauksena kuurot laskettiin degeneroituneeseen ryhmään. Argumenteista näkyy, että yhteisö ei omaksunut medikaalisen näkökulman vammaisidentiteettiä vaan kokivat itsensä yhteisönä, jossa kielellä on merkittävä rooli. Marginaaliryhmien taisteluissa oikeuksistaan on yleistä, että me-henki ja identiteetti vahvistuvat, kun ryhmään kohdistuu ulkopuolinen uhka. Tämä näkyy myös aineistomme lehtikirjoituksista.

Kuulevien lasten käyttäminen argumenttina oli ongelmallista, koska sen esilletuomisella oli mahdollisesti kauaskantoiset vaikutukset. Lehtiaineistosta löytyy niukasti keskusteluja lasten kuuroudesta tai kuulevuudesta ennen avioliittolakeskusteluja. Tämä selittyy sillä, että kuulevien lasten saaminen oli niin yleistä, ettei siitä tarvinnut keskustella. Nostamalla kuulevat lapset esille yhteisö tavallaan totesi ulkopuolisille ja myöhemmin itselleen, että kuurous ei ollut toivot-

105. Uusi avioliittolaki. *KML* 2/1929, 18.

106. *KML* 12/1930, 11. Ks. kuva 3.

107. Ks. kuva 4 artikkelin lopussa.

108. Salmi & Laakso 2005, 206.

109. Pasi Saarimäki, *Bourgeois Women and the Question of Divorce in Finland in the Late 19th and Early 20th Centuries. Scandinavian Journal of History* 43 (2018), 76.

110. Mattila 1999, 257–258.

111. Ks. yllä Ennis 2015.

tutkimusta tarvitaan myös siitä, miksi ainakin osa yhteisöstä siirtyi lain vastustajista lain hyväksyjiksi tai jopa kannattajiksi 1920-luvun lopulla ja lain kumoamisen vaatimisen sijasta Kuuromyrkään Liitto kampanjoi 1930-luvulla lain muuttamiseksi siten, että siinä aviokielto kohdistuisi perinnöllisiin kuuroihin syntymäkuurojen sijasta.¹¹⁵ Yhteisössä oli todennäköisesti erilaisia mielipiteitä avioliittoesteisiin liittyen, joita ei näkynyt aineistossamme. Asiasta on käyty jonkinlaista keskustelua lehtien palstoilla 1940-luvulla¹¹⁶ ja aihe ansaitsisi lisää tutkimusta.

Deaf Studies -tutkimusalan ja vammaistutkimuksen tavoitteena on tuoda esille kuurojen ja vammaisten ihmisten kokemukset ja näkemykset sekä edesauttaa ryhmien tasa-arvon saavuttamista yhteiskunnassamme. Tätä kirjoitettaessa valtioneuvoston käynnistämä ”Viitotut muistot: kuuroihin ja viittomakieliseen yhteisöön kohdistuneet oikeudenloukkaukset” -tutkimushanke

on alkanut, ja me molemmat kirjoittajat olemme hankkeessa tutkijoina mukana. Siinä tutkitaan vuoden 1900 jälkeistä vaiettua historiaa Suomessa, viittomakielisen yhteisön näkökulmasta. Tässä hankkeessa *Deaf Studiesin*, vammaistutkimuksen ja historian tutkimuksen risteys tuo kuuroihin kohdistuvat oikeudenloukkaukset päivänvaloon. Hankkeessa analysoidaan myös lähihistorian vaikutuksia nykypäivään ja tuotetaan lisää tutkimuksellista tietoa, jotta ymmärrämme kuurojen asemaa nyky-yhteiskunnassa.

KM **Maija Koivisto** tekee väitöskirjaa Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** maija.koivisto@helsinki.fi.

VTT, Dosentti **Hisayo Katsui** työskentelee vammaistutkimuksen apulaisprofessorina Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** hisayo.katsui@helsinki.fi.

115. Mattila 1999, 272–273; Salmi 2005, 206–208.

116. Mattila 1999, 273.

Virva Liski

”Vain veri yksin ei ole invaliditeetin merkki”

*Henkiset invalidit ja psyykkisesti sotavammaiset
valkoisessa Suomessa 1918–1939*

Tämä artikkeli käsittelee valkoisten veteraani- ja sotainvalidiorganisaatioiden piirissä sotienvälisenä aikana käytyä keskustelua Suomen vuoden 1918 sisällissodan valkoisella puolella sotineiden miesten psyykkisistä vammoista. Artikkelini pääkysymys on, miten henkiseen haavoittumiseen ja psyykkiseen sotavammaisuuteen suhtauduttiin valkoisten veteraani- ja invalidiorganisaatioissa, ja miten tämä näkyi aikalaiskeskusteluissa ja korvauskäytännöissä. Aineistoni koostuu Kansallisarkistossa säilytettävistä valkoisten sotainvalidieläkekemuksista, Vapaussodan rintamamiesliiton elämäkerta-aineistosta, valkoisen veteraani- ja invalidiliikkeen aikakauslehdissä, kuten *Vapaussodan invalidiidi*, *Jääkäri-invalidiidi* ja *Rintamamies*, ilmestyneistä kirjoituksista, sanomalehtikirjoituksista sekä invalidieläkkeiden lainvalmisteluun ja sotainvalideista tehtyihin tilastoihin liittyneistä tausta-aineistoista.

Väitän, että vuoden 1918 seurauksena virallisen sotainvalidistatuksen saaneiden joukossa oli myös psyykkisesti haavoittuneita. Eläkemyöntöjen ulkopuolelle jäi kuitenkin suuri joukko henkisesti vammautuneita veteraaneja, vaikka näihin tapauksiin suhtauduttiin armeijan silmäatekivien sekä valkoisten veteraani- ja invalidiorga-

nisaatioiden puolelta hyvin empaattisesti. Niin sanottu ”henkinen invaliditeetti” oli näiden toimijoiden käsityksissä paitsi välitön sotatrauma, myös laaja-alainen, pitkäaikainen ja sosiaalinen yksilön ja yhteisön vuorovaikutusta määrittävä ja myös siitä syntyvä psyykinen rajoite. Lisäksi esitän, että sisällissodan jälkeisiin mielenterveysongelmiin suhtautuminen oli Suomessa ideologisesti väritynyttä ja poliittisilla voimatekijöillä oli suuri merkitys sotavammaisuuden ja sen kompensoinnin määrittelyssä. Tarkastelen aikalaislähteistä nousevaa, valkoisen Suomen kontekstissa arvonimenä käytetyn ”invalidiidi”-käsitteen¹ määrittelyä psyykkisesti vammautuneiden kohdalla ja sitä, miten näiden henkilöiden vammaisuutta tai toimintakyvyttömyyttä konstruointiin, arvoitettiin ja merkityksellistettiin.

Suomalaista sotatraumaa on aiemmin tutkittu pääosin toisen maailmansodan osalta.² Myös sotavammaisuuden historiassa toinen maailmansota on korostunut.³ Tutkimukseni asemoituu toisen aallon historiallisen traumatutkimuksen⁴ ja vammaisuuden historian tutkimuksen risteyskohtaan.⁵ Sodat ovat kenties suurimpia yksittäisiä laajamittaista vammautumista aiheuttavia tapahtumia. Sotavammaisuus on myös kaikilla määrittänyt vammaisten avustusmuotoja,

1. Käytän tekstissä ”invalidi”-sanaa silloin, kun se on empiiristen aikalaismateriaalien esittelyn kannalta olennaista.

2. Ville Kivimäki, *Battled Nerves. Finnish Soldiers' War Experience, Trauma, and Military Psychiatry, 1941–44*. Åbo Akademi 2013. Sotienvälisen ajan osalta Jussi Jalonen on ansiokkaasti käsitellyt jääkäreiden sotatraumoja ja jääkärien keskustelua ”henkisestä invaliditeetista” artikkelissaan Jussi Jalonen, *War neurosis and Politics of Trauma among the Finnish Jägers, 1915–1939*. *Lähde. Historiatieteellinen aikakauskirja* 6 (2009), 75–91.

3. Ks. esim. Tuomas Hoppu, *Sotainvalidit edellä käyden - vammoista huolimatta. Sotainvalidien Veljesliitto 75 vuotta*. Sotainvalidien Veljesliitto 2015.

4. Marc Micale, *Toward a Global History of Trauma*. Teoksessa Jason Crouthamel & Peter Leese (toim.) *Psychological Trauma and the Legacies of the First World War*. Palgrave Macmillan 2017.

5. Catherine Kudlick, *Social history of Medicine and Disability History*. Teoksessa Michael Rembis, Catherine Kudlick, & Kim E. Nielsen (toim.) *Oxford Handbook of Disability History*. Oxford University Press 2018.

korvausjärjestelmiä ja järjestäytymistä.⁶ Sodan aiheuttama vammautuminen ja sotainvalidieläkehakemukset paljastavat sodan seurausten arki- ja eletyn kokemuksellisuuden.⁷

Sisällissotatilanteelle ominainen sotiminen oman maan kansalaisia, jopa tuttuja tai sukulaisia vastaan, sekä sodanjälkeinen arki samoilla paikkakunnilla ja työmailla aiheutti valtioidenvälisistä konflikteista poikkeavan tilanteen sekä sotatruuman synnylle että sen myöhemmälle yksilölliselle ja yhteiskunnalliselle käsittelylle.⁸ Sisällissodan voittaneen osapuolen sotavammaisuutta tarkastelemalla pyrin hahmottamaan psyykkiseen vammaisuuteen liittyneitä stigmoja ja sitä, kuinka tietyt tai tietynlaiset vammaisryhmät voivat saada etuoikeuksia.

Valkoisen Suomen perintöä sekä rintamamiesliikkeen, oikeistoradikalismien ja fasisin liikehdinnän historiaa on usein tarkasteltu kollektiivisen muistokulttuurin tai poliittisen aktivismin näkökulmasta.⁹ Osin tämän takia sotienvälisen ajan oikeiston ja niin sanotun valkoisen Suomen historiaa on määrittänyt mieskuva, joka korostaa isänmaallisuutta, uhrautuvuutta ja yhteiskunnallista aktiivisuutta, mutta myös pystyvyyttä sekä fyysistä ja psyykkistä kestävyyttä. Korvaushakemukset, henkisten invalidien ympärillä käyty keskustelu sekä vammaisuutta ja fyysistä tai

psyykkistä rajoitteisuutta kartoittavat näkökulmat osaltaan vahvistavat, mutta myös laajentavat näitä käsityksiä ja tuottavat siten hieman erilaisen näkökulman vuoden 1918 jälkeiseen Suomeen ja valkoisten mieskulttuuriin.

En käsittele artikkelissa suomalaisten lääkäreiden ja psykiatrien psyykkistä sotavammaisuutta koskevia näkemyksiä, vaan keskityn siihen, miten sisällissotaan osallistuneet maallikot kuvasivat ja määrittelivät valkoisten sotatraumaa ja psyykkistä sotavammaisuutta.¹⁰ En myöskään käsittele punaisella puolella sotaan osallistuneiden psyykkisiä vammoja.¹¹ Kartoitan aluksi valkoisten sotavammaisten korvauskäytäntöjä ja lyhyesti niissä sovellettuja lääketieteellisiä näkemyksiä psyykkisten sotavammojen etiologiasta. Sen jälkeen siirryn käsittelemään valkoisen Suomen veteraani- ja invalidijärjestöjen piirissä käytyä keskustelua ”henkisestä invaliditeetista”. Lopuksi seuraavat johtopäätökset.

Valkoisten invalidikorvauskäytännöt 1919–1937

Kaatuneitten joukossa näin erään miehen, joka makasi puun juurella vatsallaan. Huomattuani, ettei hänestä ollut vuotanut verta, käänsin hänet selälleen. Mies eli ja tuijotti lasimaisilla silmillään suoraan ylöspäin.

6. Joanna Bourke, *Dismembering the Male. Men's Bodies, Britain and the Great War*. Reaktion Books 1999; Deborah Cohen, *The War Come Home. Disabled Veterans in Britain and Germany, 1914–1939*. University of California Press 2001; David Gerber, *Disabled veterans in history*. University of Michigan Press 2012.
7. Paul Lerner, *Hysterical Men. War, Psychiatry, and the Politics of Trauma in Germany, 1890–1930*. Cornell University Press 2003.
8. Stanley G. Payne, *Civil War in Europe, 1905–1949*. Cambridge University Press 2011; Julián Casanova, Civil Wars, Revolutions and Counterrevolutions in Finland, Spain, and Greece (1918–1949). A Comparative Analysis. *International Journal of Politics, Culture, and Society* 13 (2000), 515–537; Olga Villasante, “War neurosis” during the Spanish Civil War (1936–39), *History of Psychiatry* 21 (2010), 424–435; Paloma Vázquez de la Torre & Olga Villasante, Psychiatric Care at a National Mental Institution During the Spanish Civil War (1936–39). Santa Isabel de Leganés. *History of Psychiatry* 27 (2016), 51–64; Rafael Huertas, Spanish Psychiatry. The Second Republic, the Civil War, and the Aftermath. *International Journal of Mental Health* 35 (2006), 54–65; Sean Guillory, The Shattered Self of Komsomol Civil War Memoirs. *Slavic Review* 71 (2012), 546–565.
9. Tuomas Tepora, *Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945*. Helsingin yliopisto 2011; Miika Siironen, *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Vastapaino 2012; Juha Siltala, *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Otava 1985; Aapo Roselius, *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Suomen Tiedeseura 2010. Oula Silvennoinen, Aapo Roselius & Marko Tikka, *Suomalaiset Fasistit. Mustan Sarastuksen Airuet*. WSOY 2016.
10. Kriittinen suhtautuminen ’medikalisoivaan’ lähestymistapaan (*medical model*) on vammaisuuden historian tutkimuksen keskeisiä teemoja. Psykiatristen näkemysten tutkimus on kuitenkin käsittelemäni ilmiön kannalta hyvin tärkeää. Rembis, Kudlick & Nielsen (toim.) 2018, 4; Beth Linker, On the Borderland of Medical and Disability History. A Survey of the Fields. *Bulletin of the History of Medicine* 87 (2013), 499–535; Gerber 2012.
11. Punainvalidit otettiin invalidieläkkeen piiriin vasta 1940. Lisätietoja rintamalla olleiden punaisten medikalisoituista sotatraumoista on löydettävissä esimerkiksi valtiolisten ja kunnallisten mielisairaaloiden potilasaineistoista, ja erityisesti punavankileirien sairaaloiden potilaspäiväkirjoista. Suomenlinnan vankileirillä oli oma osastonsa hermotaudeista kärsiville punavangeille. Ks. esim. KA (Kansallisarkisto). Sotavankilaitoksen arkisto. Suomenlinnan sotavankileirin arkisto. Hermotautiosaston potilaspäiväkirjat.

- Oletteko haavoittunut? kysyin.
- En tiedä.
- Minkä vuoksi olette jääneet toisten joukosta?
- En tiedä.

Tein hänelle vielä useita kysymyksiä, mutta vastaus oli aina sama: ”en tiedä”. Käänsin miehen takaisin vatsalleen ja jätin hänet siihen. Hänen hermonsia eivät olleet kestäneet sodan käyntiä. Kuoleman kammo oli hänet jäykistänyt.¹²

Suomen sisällissodassa ja sen seurauksena esiintyi erilaisia psyykkisiä sotavammoja.¹³ Kolme ja puoli kuukautta kestänyt sota oli lyhyt, joten rintamalla toimineet valkoisten lääkärit eivät joutuneet pohtimaan laajamittaisesti psyykkisesti sairastuneiden sotilaiden palautusta rintamalle tai heidän hoitoaan rintaman takana. Riippui täysin lääkäristä, palautettiinkö ”tärähtäneet”, ”heikot”, ”järkyttyneet”, ”hysteriset”, ”kranaattikonduusion” saaneet ja ”räjähdysten takia yleisesti hervottomat” takaisin joukkoihin vai ei.¹⁴ Osa lähetettiin pikaisesti pois rintamalta, mutta joissain tapauksissa joukkuetoverit joutuivat raaamaan takaisin rintamalle lähetettyä, toimintakyvyttömäksi pelästynyttä poikaa taistelusta ja kaupungista toiseen.¹⁵ Järkyttyneitä lääkittiin lähinnä valeriaanalla ja konjakilla.¹⁶ Pitkänimessä väliaikaisen sotasairaalan lääkärinä toimineen psykiatri Hannes Heikinheimon mielestä useimpien mielenmasennukseen ja hermostuneisuuteen lääkärinapua hakeneiden sotilaiden ainoana tautina oli liian nuori ikä:

He olivat säällittäviä. He pyysivät lääkärintodistusta päästäkseen vapaiksi sotapalveluksesta, johon olivat itse vapaaehtoisesti antautuneet,

mutta kun ei heissä ollut suoranaista sairautta, en katsonut voivani heille pelkän nuoren iän perusteella lääkärintodistusta antaa, koska sellainen selviää paremmin – papintodistuksesta.¹⁷

Useimmat mieleltään vammautuneet palasivat sodan jälkeen kotiinsa. Jos heillä oli perhe, joka kykeni huolehtimaan heistä, he usein myös pysyivät kotona. Osa kotiutetuista päätyi mielisairaaloihin, joskin osan kohdalla tämä tapahtui vasta useiden vuosien päästä. Tosin esimerkiksi Pitkänimien mielisairaalaan tulvehti heti sodan päätyttyä muutaman kuukauden ajan niin paljon sotatapahtumien aikana äkillisesti alkaneita psyykköoseja, ettei muita sairaita voitu ottaa vastaan.¹⁸

Valkoisella puolella sisällissotaan osallistuneita avustettiin eri tavoin heti sodan päättymisestä lähtien. Vapaussodan suorituskomitea maksoi sodan aikana haavoittuneille ja sairastuneille takautuvasti palkkaa, vaatetuskuuluja sekä päivärahoja sairaalaloajalta.¹⁹ Suorituskomitealle tulvineista kyselyistä johtuen huomattiin pian, että laajempi invalidieläkejärjestelmä oli tarpeellinen.²⁰ Täten Suomen valtio maksoi valkoisella puolella haavoittuneille tai sairastuneille sotilaille tai näiden perheille invalidikorvauksia huhtikuusta 1919 alkaen.²¹

Invalidikorvauksen ehtona oli, että vamma tai sairaus oli selvästi osoitettavissa sodasta johtuneeksi, ja että se alensi henkilön työkykyä vähintään 10 prosenttia. Korvauslaki uudistettiin pitkälti valkoisten veteraaniaktivistien painostuksesta vuonna 1931. Ennen lakiuudistusta Saksassa haavoittuneita jääkäreitä tai irredenttisotaretkillä Virossa, Aunuksessa, Vienassa ja Itä-Karjalassa haavoittuneita ei katsottu kuuluvaksi korvauslain piiriin.²²

12. Aarne Mauri Kuula. Haavoittumiseni. *Jääkäri-invaliidi* 1930, 66.

13. Helena Hirvonen, *Suomalaisen psykiatriatieteen juuria etsimässä. Psykiatria tieteenä ja käytäntönä 1800-luvulta vuoteen 1930*. Itä-Suomen yliopisto 2014, 203–205; Petteri Pietikäinen, *Kipeät sielut. Hulluuden historia Suomessa*. Gaudeamus 2020, 125–164.

14. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit, Lääkärien vastauksia.

15. KA, Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, Huolto- ja väestönsasto, Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön huolto- ja väestönsaston köyhäinhuoltoarkisto, Saapuneet asiakirjat vuoden 1918 invalideihin liittyen.

16. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit, Lääkärien vastauksia.

17. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit, Lääkärien vastauksia.

18. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit, Lääkärien vastauksia. Ks. myös Pietikäinen 2020, 126–142.

19. KA, Vapaussodan suorituskomitean arkisto, Suorituskomitean asiakirjat, Maksettuja invaliidimaksuja, 310.

20. KA, Vapaussodan suorituskomitean arkisto, Suorituskomitean asiakirjat, Maksettuja invaliidimaksuja, 310.

21. Varatuomari Inkeri Ahlroth, Katsaus invalideja koskevaan lainsäädäntöömme. *Vapaussodan invaliidi* 3 (1933), 49–52.

22. Miten eläkkeitä on haettava? *Vapaussodan invaliidi* 1/1932, 5–7.

Vuoden 1931 uudistus sai myös taustatukea sosiaaliministeriön sotainvalidien oloja Suomessa kartoittaneesta tilastollisesta erikoistutkimuksesta, jonka tuloksena todettiin invalidien taloudellisten ja terveydellisten olojen heikkous. Tutkimuksen mukaan vakinaista eläkettä nauttivista noin tuhannesta invalidista 20 oli ”mielisairaita”. Tähän lukuun ei laskettu niitä invalideja, jotka olivat lisäksi muutoin haavoittuneita tai niitä, joilla oli ”pää muutoin vioittunut”. Lisäksi tutkimuksessa todettiin, että useat eläkkeeseen oikeutetut eivät olleet hakeneet sitä määräjän puitteissa, ja osalla sodassa saadut vammat olivat alkaneet vaivata vasta vuoden 1919 lain määräämän hakuajan jälkeen.²³

Vaikka jääkärit, ”heimosoturit” ja ne, joiden vammojen tai sairauksien katsottiin työkyvyn kannalta merkittävästi pahentuneen, saatiin vuonna 1931 invalidieläkkeen piiriin, tyytymättömyys eläkeuudistukseen oli ilmeinen. Aktivisteja suututti se, että Tarton vuoden 1920 ”häpeärauhan” jälkeisten kahakoiden aiheuttamia invalideetteja ei korvattu, eikä taannehtivaa eläkettä myönnetty esimerkiksi invalidille, joka oli ollut vuosikaudet lähes täysin halvautunut ja mielisairas. Vakuutusneuvoston johtajaa ja liutaa maalaisliittolaisia epäiltiin vasemmistolaisuudesta ja puoluepoliittisista lehmänkaupoista.²⁴ Suurimaksi ongelmaksi muodostui se, että sodan ja vamman tai sairauden kausaalisuhte tuli osoittaa lääkärinlausunnolla. Kaikki lääkärit eivät suostuneet kirjoittamaan valalla todistuksia, joissa sota katsottaisiin suoraan esimerkiksi mielisairaudesta, varsinkin myöhemmin puhjenneen, syyksi. Lisäksi valtaosa mielenterveysongelmista kärsivistä ei todennäköisesti kuulunut invalidiliittoon eivätkä he kyenneet, ehtineet tai edes tienneet anoa eläkettä.²⁵

Invalidiaktivistit tekivätkin vuosien 1931 ja 1937 välisenä aikana hartiavoimin töitä, jotta lakia saatiin tältä osin muutettua. Ylimääräisten invalidieläkkeiden hakukierros järjestettiin lopulta

vuonna 1937. Merkittävää vuoden 1937 uudistuksessa henkisten invalidien kannalta olivat kolmannen pykälän kohdat c. ja f., joiden mukaan eläke voitiin myöntää

c) sotainvalidille tai hänen omaiselleen ruumiinvamman tai sairauden johdosta, jos on *todennäköistä*, että I pykälässä tarkoitetuille sotatoimille ominaiset erikoiset olosuhteet ovat aiheuttaneet tahi olennaisesti vaikuttaneet sairauden myöhempään puhkeamiseen tai esiintymiseen

f) sotainvalidille tai hänen jälkeensä jääneelle omaiselleen muissakin erittäin säällittävissä tapauksissa²⁶

Hakijoita kehoitettiin nyt painottamaan, että vamma tai sairaus oli *todennäköisesti* sodasta johtuva, ja suojeluskuntia ja Lotta Svärdiä kannustettiin tukemaan kaikkia oman paikkakunnan eläkkeettömiä invalideja hakemuksen teossa. Paikkakunnan papit, opettajat ja suojeluskuntalaiset kutsuttiin antamaan todistuksia invalideille, sillä lääkärintodistusten ohella muidenkin luotettavien todistajien lausunnot otettiin huomioon eläkkeestä päätettäessä.²⁷

Vaikeuksista huolimatta sodan aiheuttamaksi katsottujen mielenterveysongelmien perusteella myönnettiin invalidieläkkeitä kaikilla korvauskierroksilla (1919, 1931 ja 1937). Jo vuoden 1919 korvauskierroksella myönnettiin eläkkeitä psyykkisen sotavamman perusteella. Diagnoosina olivat muun muassa kommotiopsykoosi, hysteerinen neurasthenia, neurasthenia, yleinen hermostuneisuus, traumaattinen neuroosi, traumaattinen epilepsia, päänsärky, raajojen liikerautojen kapeus, toispuoliset selittämättömät halvaukset, tuska, hystertia ja vatsahaava.²⁸ Suomen armeijan ylilääkäri ja myöhempi suojeluskuntien ylilääkäri Hjalmar von Bonsdorff²⁹ on teoksessaan *Sjukvårdstjänsten i Finlands Frihetskrig* las-

23. Suomen sotainvalidien olot. Tilastollinen tutkimus. *Sosiaalinen aikakauskirja* (1930), vihko 9–10.

24. Onko uusi invalidilaki mennyt hukkaan? *Vapaussodan invalidi* 4/1932, 91–93. Aimo Lahti, Uusi eläkelaki eduskunnassa. *Vapaussodan invalidi* 3/1931, 36.

25. Niilo Mäki, Pohja riittävän laveaksi. *Vapaussodan invalidi* 2/1940, 24–25.

26. Ylimääräiset eläkkeet ja avustukset. *Vapaussodan invalidi* 4/1937, 125–127. Kursivointi tekijän.

27. Ylimääräiset eläkkeet ja avustukset. *Vapaussodan invalidi* 4/1937, 125–127.

28. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit.

29. Lääkäri Bonsdorffia ei pidä sekoittaa täyskaimaansa, kontra-amiraali Hjalmar von Bonsdorffiin (1869–1945), Isänmaallisen Kansanliikkeen perustajaan ja tunnettuun kansallissosialistiin.

kenut kaikki 47 myönnettyä eläkettä ”Kontusion, kommotion” -ryhmään, eli käytännössä aivotärähdyksen saaneisiin.³⁰ Bonsdorff sivuaa aihetta vuonna 1932 julkaistussa teoksessaan vain lyhyesti.³¹ Hän oli kuitenkin käsitellyt traumaattista neuroosia laajemmin käsikirjoituksensa taustoituvaiheessa, joka jäi lopullisesta julkaisusta pois.³²

Bonsdorff mukaili muistiinpanoissaan saksalaisen neurologin Herman Oppenheimin (1858–1919) työhön perustuvaa käsitystä traumaattisen neuroosin etiologiasta. Bonsdorff ilmaisi tyytyväisyytensä siitä, että vanhanaikainen käsitys neurooseista simulaatioina tai agravaationa, siis joko teeskentelynä tai oireiden lioitteluna, oli hylätty.³³ Bonsdorff arveli, että psyykkiset oireet saattoivat johtua räjähdysten ilmanpaineen aiheuttamista mikroskooppisista vaurioista aivokudoksessa, ja katsoi näin ollen useimpien psyykkisesti oirehtivien kärsivän traumaattisesta neuroosista. Psyykkiset haavoittumiset hyväksyttiin näin ollen invalidieläkkeen perusteeksi. Tämä ei kuitenkaan käytännössä riittänyt invalidiaktiivisteille, joiden mukaan psyykinen sotavammaisuus oli välitöntä traumaattista reaktiota laaja-alaisempi ja kauaskantoisempi, todellista sotainvaliditeettia aiheuttava ilmiö. Vuosien 1931 ja 1937 lakimuutokset eivät syntyneet tyhjästä, vaan olivat pitkällisen poliittisen lobbauksen, mielipidekirjoittelun ja psyykkisen sotavammaisuuden jatkuvan uudelleenmäärittelyn tulos.

Invalidi- ja veteraaniliike psyykkisen sotavammaisuuden määrittäjänä

Vuonna 1924 perustettu Vapaussodan invalidiliitto (VIL) ja vuodesta 1928 alkaen julkaistu *Vapaussodan invalidiidi* olivat sotainvalidien asian kiihkeimpiä ajajia, ja lehti piti myös sodassa

”sielullisia vammoja” saaneiden asiaa jatkuvasti esillä.³⁴ Invalidiliitto oli paperilla puoluepoliittisesti sitoutumaton, mutta antoi varauksettoman tukensa esimerkiksi Lapuan liikkeelle.³⁵ Invalidiliitto oli jääkärijohtoinen: järjestöä johti peräti 52 vuotta jääkärieversti Matti Laurila, vakituksena hallituksen jäsenenä oli jääkärieverstilutnantti Jalo Veikko Heikinheimo ja sihteerinä kansallissosialistinen jääkäriväpeli Gunnar Lindqvist.

Jääkäriliiton vuodesta 1928 alkaen julkaiseman *Jääkäri-invalidiidi*n toimituskunta koostui niin ikään pääosin Suomen armeijan silmäätekevistä entisistä jääkäreistä. Erityisen aktiivisena henkisten invalidien puolustajan esiintyi jääkärieversti Lasse Leander, joka oli puolustusministeriön sota-asiodenosaston päällikkö vuodesta 1922. Leander toimi Jääkäriliitossa aktiivisesti, mutta oli myös Vapaussodan Invalidiliiton hallituksen jäsen. Invalidiaktiivisteilla oli poliittista vaikutusvaltaa ja he myös osallistuivat aktiivisesti invalidieläkkeiden valmistelu- ja myöntöprosesseihin.

Puolustusministeriön toimeksiannosta Leander oli päävastuussa vuoden 1931 invalidieläkelakiuudistuksen asetusehdotuksen valmistelusta varatuomari Eino E. Louhion kanssa. Leander piti kirjoituksissaan esillä henkistä sotainvaliditeettia ja entisten jääkäreiden ja valkoisten sotilaiden vaikeutta sopeutua rauhan aikaan.³⁶ Invalidieläkeprosessia vakuutusneuvostossa johtanut varatuomari Inkeri Ahlroth oli invalidiaktivisti, ja toimi vapaaehtoisena Kyyhkylän invalidikodissa. Myös jääkärit ja Suomen armeijan silmäätekevät Arne Sihvo, Martti Wallenius ja Paavo Talvela ottivat kantaa henkisesti haavoittuneiden puolesta, kuten Jussi Jalonen on aiemmin osoittanut.³⁷

Myös vuonna 1929 perustettu veteraanijärjestö Vapaussodan Rintamamiesliitto (VRL) omaksui henkisten invalidien asian osaksi agendaansa.

30. Hjalmar von Bonsdorff, *Sjukvårdstjänsten i Finlands Frihetskrig*. Söderström & co. Aktiebolag 1931, 440.

31. Hjalmar von Bonsdorff, *Sjukvårdstjänsten i Finlands Frihetskrig*. Söderström & co. Aktiebolag 1931, 441.

32. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit.

33. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit.

34. Useimmissa invalideja käsittelevissä kirjoituksissa mainitaan ruumiillisen lisäksi sielun terveyden menetys. Ks. esim. Invalidiiden oikeuksia ja velvollisuuksia. *Vapaussodan invalidiidi* 1/1931, 3; Eversti W.E. Tuompo. 15 vuotta sitten. *Vapaussodan invalidiidi* 1/1933, 3; J.W.T. Hekin ovat invalideja. *Vapaussodan invalidiidi* 2/1933, 22.

35. Kommunismi on Suomessa tuhattava *Vapaussodan invalidiidi* 4/1930, 56–58.

36. Ks. esim. Lasse Leander: Eivätkö hekin ole jääkäri-invalidiideja? *Jääkäri-invalidiidi* 1/1932, 16–19.

37. ks. Jalonen 2009. K.M Wallenius. Invalidien puolesta. *Jääkäri-invalidiidi* 1/1930, 19–20. Myös esim. Talvela Jääkäriliitolle pitämässään puheessa vuonna 1934: ”Sodan moninaiset järkytykset, jyrkät elämänmuutokset ja kohtalon myöhempi ankeus ovat lisäksi horjuttaneet monen hermoston tasapainotilaa tehden ulkonaisesti vammattomista miehistä henkilöitä invalideja. Meiltä parempiosaisilta odottavat nämä kaikki apua ja ymmärrystä.” *Ilkka* 27.2.1934, 5.

Henkiset invalidit mainittiin VRL:n vuoden 1932 järjestöohjelman kohdassa 5:

Liitto tahtoo huolehtia siitä, että valkoisen armeijan invaliidit saavat kulloinkin vallitsevaa elintasoa vastaavan eläkkeen valtion varoista sekä että myöskin n.k. henkiset invaliidit saavat asianmukaista hoitoa ja että invaliidiiden asemaa muuten tuetaan.³⁸

Henkisille invalideille jopa puuhattiin omaa topilaskotia Vapaussodan Invalidiliiton omistamien Kyyhkylän invalidikodin, Suitian työkodin ja vuonna 1938 saadun Runnin terveyskylpylän lisäksi.³⁹ Myös Suomen Punaisen Ristin invalidikomitea kustansi mielisairaille sotainvalideille parantolahoitoa piirimielisairaaloissa ja Kamion parantolassa.⁴⁰

Henkistä invaliditeettia käsittelevillä kirjoituksilla pyrittiin herättämään myötätuntoa,

■ Kuva 1. Vapaussodan invalidiliiton vuosikokous Helsingissä 1932. Kuvaaja: Pietinen. Lähde: Museovirasto, Historian kuvakokoelma, Pietisen kokoelma, HK19670603:5588.

mutta niiden kautta invalidiaktivistit tulivat myös kuvanneeksi sitä, miten psyykkinen sotavammaisuus määriteltiin veteraaniliikkeen omassa piirissä. Henkisiä invalideja koskevassa keskustelussa on erotettavissa kolme pääteemaa: 1) patologian ja pelkuruuden kieltäminen 2) psyykkisen sotainvaliditeetin laaja-alaisen, pitkäaikaisen ja latentisti puhkeavan luonteen korostaminen sekä 3) mielenterveys hyväksyttynä menneenä ja tulevana uhrina isänmaalle. Seuraavaksi analysoin näiden yhdistysten aikakauslehtien kirjoituksia koskien niin sanottuja henkisiä invalideja: sisällissodassa, jääkärikaudella ja irredenttisodissa tai niiden seurauksena mielenterveytensä menettäneitä valkoisia veteraaneja.

38. Ylimääräisen edustajakokouksen hyväksymä V.R.L.:n ohjelma. *Rintamamies* 29/1932 (10.10.), 1.

39. Runnin lähdeä pidettiin lupaavana hoitomuotona myös hermosairaille. Alvar Wilska. Runnin mahdollisuuksista terveyskylpylänä. *Vapaussodan invaliidi* 2/1938, 70.

40. Ks. esim. Suomen Punaisen Ristin Invalidikomitean toiminta v.1930. *Vapaussodan invaliidi* 1 (1931), 6; Suomen Punaisen Ristin Invalidikomitean toiminta v. 1931. *Vapaussodan invaliidi* 1/1932, 8.

Patologian ja pelkuruuden kieltäminen

Useissa ensimmäisen maailmansodan osantajamaissa psykiatrit ja lääkärit päätyivät korostamaan yksilön sisäisiä ja perinnöllisiä tekijöitä sotaneuroosien syynä.⁴¹ Koska kukaan ei tarkkaan tiennyt, mistä sotaneuroosit johtuivat, perinnöllinen selitysmalli saattoi olla kaikkien, myös potilaan, kannalta helpottava. Sodan järjettömyyden ja väkivallan seurauksia ihmiselämälle ei tarvinnut kohdata, kun mielenjärkytys voitiin laittaa luonnon syyksi. Toisaalta Oppenheimin fyysisiä ympäristötekijöitä korostava selitysmalli sotaneuroosien aiheuttajana sai kaikissa sotakäydyissä maissa laajaa kannatusta nimenomaan rintamamiesten itsensä keskuudessa, sillä tällöin sotaneurootikko sai olla haavoittunut sotainvalidi siinä missä sotasokeat tai raajansa sodassa menettäneetkin.⁴²

Mielen sairaudet yhdistettiin kuitenkin sotienvälisenä aikana vahvasti degeneraatioon, perinnöllisiin sairauksiin ja suvun rappeutumiseen. Koska valkoisten muistokulttuurissa vuoden 1918 muisto korosti sankaruutta, puhdasta talonpoikaisarmeijaa ja nuoresta terveestä uhrista syntyvää isänmaata, sekä vapaustaistelijoiden spekulatiivinen perinnöllinen alttius että sota itsessään mielenterveysongelmien aiheuttajana olivat lähtökohtaisesti ongelmallisia vaihtoehtoja. Uhrin piti puhdistaa ja pyhittää, ei tahmata isänmaata. Valkoisten sotapropagandassa punaisia oli pidetty degeneroituneina jätkinä ja rikollisena

aineksena. Punaiset edustivatkin tässä asetelmassa patologista mieheyden puutetta: epäisänmaallisuutta, pelkuruutta, hajoavuutta ja vallankumouksellisuutta.⁴³ Samoja ominaisuuksia ei voitu liittää talonpoikaisarmeijaan. Valkoisten piti edustaa tervettä maskuliinisuutta: isänmaalista, uhrautuvaa ja taloudellisesti tuottavaa.⁴⁴

Sodassa traumatisoituneet valkoiset olivat siis sekä maskuliinisuuden ihanteiden, lääketieteellisen mieli–ruumis-jaottelun että poliittisen polarisaation kannalta kiusallisella rajapinnalla. Valkoisten keskuudessa huomattiin pian, että sodassa psyykkisesti vammautuneiden lukumäärä oli ”liian suuri ollakseen normaali”.⁴⁵ *Rintamamies*-lehden päätoimittaja Lauri Yrjölä veti tästä havainnosta sen johtopäätöksen, ”ettei se [henkinen invaliditeetti] johdu yksinomaan luonteen heikkoudesta vaan täytyy siihen olla vaikuttamassa myös jotain muuta ja syvempää.”⁴⁶

Kuten monessa muussakin ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä veteraaniorganisatiossa,⁴⁷ valkoisten veteraaniliikkeessä mielenterveysongelmia päädyttiin parhaan mukaan ymmärtämään, vaikka sen ilmenemismuodot eivät olisi istuneet terveen ja tuottavan mieheyden ihanteisiin:

Vapaussotamme, joka toi meille lopullisesti valtiollisen itsenäisyyden, vaati tuhansien nuorten, elämänsä kukoistusvuosia elävien nuorukaisten elämän ja jätti samalla myös-

41. Ks. esim. Marie Derrien, “Entrenched from Life.” The Impossible Reintegration of Traumatized French Veterans of the Great War. Teoksessa Jason Crouthamel & Peter Leese (toim.) *Psychological Trauma and the Legacies of the First World War*. Palgrave Macmillan 2017; Gundula Gahlen, “Always had a Pronouncedly Psychopathic Predisposition.” The Significance of Class and Rank in First World War German Psychiatric Discourse. Teoksessa Jason Crouthamel & Peter Leese (toim.) *Psychological Trauma and the Legacies of the First World War*. Palgrave Macmillan 2017. Heike Karge, Making Sense of War Neurosis in Yugoslavia. Teoksessa Jason Crouthamel & Peter Leese (toim.) *Psychological Trauma and the Legacies of the First World War*. Palgrave Macmillan 2017; Mark S. Micale & Paul Lerner (toim.) *Traumatic Pasts. History, Psychiatry, and Trauma in the Modern Age, 1870–1930*. Cambridge University Press 2001.

42. Bourke 1999.

43. Myös psykiatrit esittivät tulkintoja punaisten degeneraatiosta sisällissodan syynä. Psykiatri Akseli Nikulan mukaan sisällissodassa oli kysymys niin sanotuista affektirikoksista eli tunne-elämän säätelystä rikoksista, eikä poliittisesta liikkeestä. Nikula ei käsitellyt valkoisia tapausesimerkkeinä, koska näiden ei voittajina katsottu syyllistyneen rikoksiin. Katariina Parhi & Hannu Lauerma, Joukkosuggestion vallassa. Suomen sisällissotaan ja sitä edeltäneisiin levottomuuksiin osallistuneiden oikeuspsykiatrinen arviointi osana kansallisen eheytyksen politiikkaa. *Lähde. Historiatieteellinen Aikakauskirja* 15 (2018), 25–38, <https://lahde.journal.fi/article/view/69837> (25.2.2021).

44. Aapo Roselius, *Isänmaallinen kevät. Vapaussotamyytin alkulähteillä*. Tammi 2013.

45. Lauri E. Yrjölä, Hädänalaisten vapaussoturien asia vihdoinkin käytännöllisten toimenpiteiden alaiseksi. *Ajan Sana* 24.5.1932, 1–3.

46. Lauri E. Yrjölä, Hädänalaisten vapaussoturien asia vihdoinkin käytännöllisten toimenpiteiden alaiseksi. *Ajan Sana* 24.5.1932, 1–3.

47. Caroline Cox, *Invisible Wounds. The American Legion, Shell-Shocked Veterans, and American Society, 1919–1924*. Teoksessa M. Micale & P. Lerner (toim.) *Traumatic Pasts. History, Psychiatry, and Trauma in the Modern Age, 1870–1930*. Cambridge University Press 2001.

kin tuhansia luotien silpomia jäseniä, jotka kantajilleen joka päivä muistuttavat siitä, mitä vapautemme maksoi. Mutta se jätti ruumiillisten vammojen lisäksi usein ehkä vielä vaikeampia sielullisia vammoja. Se turmeli arvaamattoman monien sieluelämän siinä määrässä, että me joka päiväisessä elämässä olkapäitä kohauttaen saamme nimittää monia aseveljistämme rappiolla oleviksi hulttioiksi, miehiksi, jotka eivät viitsi tehdä työtä, jos sitä heille joskus tarjottaisiinkin, jotka juovat joka penninsä ja ovat siten yleisen katsantokannan mukaan parantumattomia raukoja.⁴⁸

Resuinen, humalainen, kerjäävä tai sekavasti käyttäytyvä entinen vapaussoturi ansaitsi kohdattaessa ymmärrystä ja apua. *Rintamamies*-lehti nuhteli mieleltään sairastuneisiin entisiin sotilaisiin penseästi suhtautuvia naislukijoitaan:

Moniko on tällöin tullut ajatelleeksi, miksi hän on sortunut, miksi hän on henkisesti tarmoton ja alamittainen? Ajateltakoon, että tuokin yksilö saattaa olla henkinen invalidi. Kuviteltakoon, että rintamakokemukset ovat saattaneet ehkäpä koko elämän ijäksi särkeä normaalisin, kehityskykyisen sieluelämän [...]. Ketkä muut, kuin vain ne, jotka itse ovat taistelujen kauhut eläneet, voivat täysin ymmärtää, että sota ja taistelu voivat myöskin ihmisieluja invaliideiksi saattaa? Kuka takaa, että tuokaan nuori mies on jaksanut noita syviä kokemuksiaan sieluunsa sen särkymättä sulkea. Tarvitaan myöskin kanssaihminen apua ja ymmärtämystä. Ja ne, jotka voivat apua ja ymmärtämystä sairaille sieluille eniten jakaa, ovat Suomen naiset. Suomen naiset! Älkää avutta apua pyytävää vapaussoturia oveltanne kääntäkö! Muistakaa, että sekin vähä, mistä itse ehkä voitte iloita ja nauttia, on lopultakin vain rintamamiesten teille turvaamaa!⁴⁹

Valkoinen veteraani- ja invalidiliike ei tehnyt jakoa henkisen terveyden ja sairauden, vaan rohkeuden ja pelkuruuden välille. Sodan aikana sotilaat oli jaoteltu epävirallisesti kahteen moraaliryhmään: vapaaehtoiseihin ja asevelvollisiin. Kutsuntojen kautta tulleita pidettiin herkemmin epäluotettavina simulantteina.⁵⁰ Sisällissodan valkoisen puolen lääkärit olivat yksimielisiä siitä, miten jalkapöytään tai vasemman käden kämmeneen ja sormiin haavoittuneiden kanssa tuli menetellä: kun omaan kätehen ampujat palautettiin pikaisesti takaisin joukko-osastoonsa, ei lisää enää tullut ainakaan samasta joukosta. Itse aiheutettujen ampumahaavojen peittelyssä edettiin niin pitkälle, että sotilaat keksivät laukaista aseensa määrän rievun lävitse, jolloin paljastavia ruutijäämiä ei tullut ampumahaavan ympärille.⁵¹ Käteenampujia, karkureita tai puolenvaihtajia kohtaan ei oltu lainkaan anteeksiantavaisia parinkymmenenkään vuoden jälkeen. Erään invalidin eläke todella peruttiin vuonna 1938, sillä joku oli kannellut eläkekomitealle, että sotavamma oli itse aiheutettu. Hän oli ampunut omaan käteensä päästäkseen pois rintamalta.⁵²

Onkin huomionarvoista, että pelosta henkisen invaliditeetin syynä ei puhuttu juuri lainkaan.⁵³ Vapaussoturiin kohdalla psyykinen murtuminen käsitettiin pikemminkin äärimmäisenä velvollisuudentuntona ja urheutena: mies ei paennut, vaan jatkoi itsensä uhraten taistelua niin kauan kunnes katkesi.⁵⁴ Tästä samasta syystä invalidiaktivistien kirjoituksista on turha etsiä lääketieteellisiä, patologisoivia ilmauksia tai viittauksia sotaneurooseihin. ”Henkinen invalidi” oli yksinkertaisesti velvollisuudentuntoinen, herkkä ja tulinen mies, joka saattoi itsensä raihteiltaan totaalilla uhrautuvaisuudella.

Henkisiä invalideja käsittelevässä keskustelussa vapaaehtoisten ja asevelvollisten välistä jakoa ei korostettu, mutta henkinen romahtaminen oikeutettiin vapaaehtoisuudella. Vaikka

48. L.E. Yrjölä, Huomiotta jäänyt vapaussodan seuraus. *Rintamamies* 1.6.1934, 4–5.

49. Naiset ja vapaussodan invalidit. *Rintamamies* 4/1932 (1.2.), 5.

50. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit, Lääkärien vastauksia.

51. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit, Lääkärien vastauksia.

52. KA, Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön huolto- ja väestönsuojelun osaston köyhäinhuolto-osasto arkisto, Lähetettyjen asiakirjojen toisteet vuoden 1918 invalideihin liittyen, Päätösten toisteet.

53. Aarne Kuulan kohtaaminen pelosta jäykistyneen sotilaan kanssa on tästä syystä harvinainen. Aarne Kuula. Haavoittumiseni. *Jääkäri-invalidi* 1/1930, 66.

54. Samankaltainen suhtautuminen upseeriston sotaneurooseihin on tunnistettu esim. Britanniassa ja Saksassa. Bourke 1996, 112; Gahlen 2017.

invalidiliikkeen piirissä varmasti tiedettiin, että kaikki psyykkisesti sairastuneet eivät olleet vapaaehtoisia, eivätkä välttämättä edes osallistuneet taisteluihin saati osoittaneet poikkeuksellista urhoollisuutta, esimerkkejä annettiin pääasiassa rohkeista valkoisten perheiden pojista.⁵⁵ Invalidieläkelain toisen uudistuksen kynnyksellä vuonna 1936 jääkärieversti Jalo Veikko Heikinheimo esitteli sellaisten ”todellisten invalidien” tapauksia, joiden anomukset oli aiemmilla hakukierroksilla hylätty.⁵⁶ Kirjoituksen tarkoitus oli osoittaa, millaisia hyvinkin akuutteja ja traagisia tapauksia oli vielä lähes 20 vuotta sodan jälkeen vailla oikeudenmukaista valtiollista apua.

On erittäin merkittävää, että Heikinheimo valitsi uuden eläkelain tarpeellisuuden perusteluun esimerkkitapauksiksi kolme mielisairasta entistä sotilasta. Heikinheimo kertoo vapaaehtoisina sisällissotaan lähteneistä pojista, jotka palasivat kranaattisokin tai järkyttävien kokemusten jälkeen kotiin lähes tunnistamattomina ja pysyvästi mielisairaina. Heikinheimo korosti, että kaikki olivat olleet ennen sotaa tavallisia, iloisia ja terveitä nuorukaisia. He kaikki olivat lisäksi vapaaehtoisia ja niin ”valkoisista ja kunnollisista” perheistä kuin kuvitella saattaa.⁵⁷ Vuoden 1937 lakiuudistuksen muuttunut määritelmä sodan ja sairauden *todennäköisestä* yhteydestä ja poikkeuksellisten olosuhteiden olennaisesta vaikutuksesta myöhempään sairauden puhkeamiseen takasi sen, että vuoden 1937 korvauskierroksella kaikki Heikinheimon psyykkisesti sairastuneet esimerkkitapaukset saivat lopulta invalidieläkkeen.⁵⁸

Eräs keskeinen syy henkisen invaliditeetin ymmärtämiseen oli se, että sisällissodan jälkeisen Suomen armeijan sekä invalidi- ja veteraan-

niliikkeiden johtoon kohosi pääasiassa entisiä jääkäreitä. Heillä oli rivimiehen tuntuma sotaan ja sen jälkiseurauksiin. He tiesivät, että sota *oli* kauheaa. Paavo Talvelan mukaan ”rauhan töissä ikänsä eläneiden on hyvin vaikea käsittää henkisiä invalideja”⁵⁹ Jääkärien sotienaikaiset ja etenkin sodanjälkeiset, lehdistöhuomiotakin saaneet mielenterveysongelmat⁶⁰ takasivat sen, että henkistä invalidia oli poliittisesti ja moraalisesti mahdotonta syyttää pelkuruudesta. Suomessa henkisiä invalideja varmasti haluttiin ymmärtää ja auttaa vilpittömästi, mutta muita vaihtoehtoja ei myöskään ollut. Valkoisten oli tässä asiassa pidettävä yhtä. Aseveljeys, saavutettu voitto, vastakkainasettelu epäisänmaalliseksi, degeneroituneiksi ja pelkurimaisiksi miellettyihin punaisiin ja rintamalla olleiden kohoaminen johtaviin asemiin takasivat sen, että valkoiset sotaneurootikot pelastuivat luokkasyllistämiseltä ja patologisoviltta hysteria-diagnooseilta ja saivat olla ”todellisia invalideja”.

Psyykkiset sairaudet pitkäaikaisina ja latentisti puhkeavina

Yleiseurooppalaisen rintamamieskokemuksen ytimessä oleva vaikeus sopeutua rauhanaikaan on nostettu esiin myös Suomen valkoisten kohdalla.⁶¹ Tämä vaikeus paitsi ajoi miehiä pakkoistoon omaisesti ääriilikkeisiin ja uusiin sotiin, myös vammautti. Henkisesti haavoittuneiden tarinoissa kuvataan melko laajasti henkisen järkytyksen aiheuttamia sosiaalisia ongelmia. Suoranaisten aivovamma-⁶², kranaattisokki-⁶³ ja sotaneuroosi-⁶⁴, trauma-⁶⁵ ja halvaustapausten⁶⁶ lisäksi aktivistit kuvasivat kirjoituksissaan päihteiden liikakäyttöä, köyhyyttä, työttömyyttä, perhe-elämän vaikeuksia, mielenmasennusta

55. Saman ilmiön on havainnut Caroline Cox USA:n veteraanijärjestö American Legion'n kirjoituksissa. Cox 2001.

56. V. H-o, Eläkkeettömiä invalideja. *Vapaussodan invaliidi* 3/1936, 47-49.

57. V. H-o, Eläkkeettömiä invalideja. *Vapaussodan invaliidi* 3/1936, 47-49.

58. KA, Sosiaali- ja terveysministeriö, Huolto- ja väestönosasto, Sosiaali- ja terveysministeriön huolto- ja väestönosaston köyhäinhoitotoimiston arkisto, Saapuneet asiakirjat vuoden 1918 invalideihin liittyen.

59. *Ilkka* 27.2.1934, 5.

60. ks. Jalonen 2009.

61. Silvennoinen et al. 2016.

62. Aivovammoja ei kumma kyllä käsitelty lehdissä muutoin kuin saksalaisten esimerkkien kautta. Niilo Mäki, Saksassa on n. 25 000 aivoinvalidia. *Vapaussodan invaliidi* 3/1931, 34-35. Niilo Mäki, Maailmasodan muistoja. Aivoinvalidi Sch. - tietämättään kuuluisuus. *Vapaussodan invaliidi* 3/1932, 66-68.

63. S.S. Taube, Juhan tarina. *Vapaussodan invaliidi* 6/1938, 200-201.

64. Elli Latvala, Menneitä muistellessa. *Vapaussodan invaliidi* 3/1933, 59.

65. Sairaalassa. *Vapaussodan invaliidi* 4/1928, 40. V. H-o. Eläkkeettömiä invalideja. *Vapaussodan invaliidi* 3/1936, 47-49.

66. Ville Timonen on poissa. *Vapaussodan invaliidi* 1/1936, 10.

sekä sosiaalisia ongelmia etenkin työmailla.⁶⁷ Invalidiaktivistit määrittivät henkisen invaliditeetin laajana yksilön kokemuksen ja yhteisön suhtautumisen välisenä ilmiönä, jossa sodan sisäisen luonteen seuraukset näkyivät etenkin työläistäustaisten valkoisten veteraanien jokapäiväisessä elämässä syrjintänä, vieroksuntana ja halveksuntana. Valkoiset rintamamiehet saivat ”kestää henkisiäkin järkytyksiä, joista he eivät koskaan voi vapautua ja joiden seurauksista he ovat joutuneet kärsimään taistellessaan jokapäiväisen leipänsä puolesta.”⁶⁸ Vuosien 1931 ja 1937 invalidieläkehakemuksissa ja VRL:n avustusanomuksissa etenkin paikalliset suojeluskunnat katsoivat lausunnoissaan valkoisten työmiesten työmailla kokeman kiusaamisen keskeiseksi mielenterveysongelmien puhkeamisen tai pahenemisen syyksi.⁶⁹

Laaja-alaisuudestaan huolimatta invalidikäsitys ei ollut epämääräinen. Invalidiaktivistit olivat äärimmäisen tarkkoja siitä, ketä sai nimittää invalidiksi ja ketä ei. Vapaussodan Invalidiliitolla oli tiiviit yhteydet muiden maiden, erityisesti Viron ja Saksan sotainvalidiliittoihin.⁷⁰ Sotavammaisten solidaarisuus ei kuitenkaan yltänyt oman maan toiseen suureen sotainvalidiryhmään, punainvalideihin.⁷¹ *Vapaussodan invalidi* kirjoitti myös pistävään sävyyn yksinoikeudestaan invalidi-käsitteeseen. Vuonna 1938 perustettu Suomen invalidiyhdistysten keskus ry ei olisi saanut käyttää nimessään invalidi-sanaa, joka oli aktivistien mukaan vakiintunut tarkoittamaan ”vapaussodassa haavoittuneita tai sairastuneita henkilöitä.”⁷²

Henkistä invaliditeettiä määriteltiin paitsi pitkäaikaisena sosiaalis-taloudellisten vastoinkäymisten kimpuna, myös latentisti ilmenevänä. *Rintamamies*-lehti kirjoittaa:

Ou muistettava, että vapaussodan valkoinen armeija oli v. 1918 suurelta osin par[h]aassa miehuuden iässä. Nyt lähes 20 vuoden kulu-
tua, vanhuuden lähestyessä ovat vapaussodan koettelemukset tulleet näkyviin. Lievät haavoittumiset, kylmettymiset ja sielulliset järkytykset eivät painaneet nuorena ruumiissa. Vasta nyt ne alkavat tulla esille. Kenellä ennen tuntematon haavoittuminen alkaa vaivata niin, että työkykykin menee. Toisella äärimmäinen kylmettyminen, maatessaan hiestyneenä hängellä monia tunteja jopa vuorokausiakin, tulee esille ankarana reumatismina. Joku on tullut mielisairaaksi, kukaties kuinka kamalan kokemuksen seurauksista, sillä niitähän ei vapaussodastamme puuttunut.⁷³

Vapaussodan invalidin mukaan eläkemyön-
nöissä painoa oli pantava sodan ja vamman suoran syy-seuraus-yhteyden sijaan sille, että haki-
joiden ”[I]nvaliditeetti [on] välillisesti syynä siinä, että he ovat nykyään täysin avuttomassa tilassa. Vatsakatarrin on kehittynyt vatsahaavaksi, hermostuneisuus vienyt täydelliseen mielisairauteen.”⁷⁴

Valkoisten joukossa sisällissotaan osallistunut *Rintamamiehen* päätoimittaja Lauri E. Yrjölä vaati vuonna 1934 Yleisradiossa pitämässään esitelmässä, että sodan aiheuttamat pysyvät henkiset häiriöt olisi käsitettävä samojen lakien alaisina pysyviksi invaliditeettitapauksiksi fyysisten vammojen kanssa. Yrjölä huomauttaa, ettei sodan seurauksia ja vaikutuksia ihmisen sielunelämään ole objektiivisesti ja suomen kielellä yleisesti käsitelty. Yrjölän mielestä erityisesti vuoden 1918 sodan sisäinen luonne raateli monille pysyvät sielulliset vammat. Hän arveli, että sisällissotaan valkoisella puolella vapaaehtoisesti lähteneet olivat pääosin herkkäluontoisia, tunteellisia urheita

67. Valtiovalta ryhtyy parantamaan sotainvalidien oloja. *Vapaussodan invalidi* 2/1931, 14–16. Lasse Leander, Eivätkö hekin ole jääkäri-invalidieja? *Jääkäri-invalidi* 1/1932, 16–19.

68. *Rintamamies* 1.4.1938, 8.

69. KA, Sosiaali- ja terveysministeriö, Huolto- ja väestönosasto, Sosiaali- ja terveysministeriön huolto- ja väestönosaston köyhäinhuoltoimiston arkisto, Saapuneet asiakirjat vuoden 1918 invalideihin liittyen; KA, Vapaussodan Rintamamiesliitto, Vapaussoturien elämäkerrasto.

70. Saksan ja erityisesti kansallissosialistien invalidihuoltoa ihailtiin varauksettomasti. *Vapaussodan invalidi* 3/1937, 47–48; Saksalaisten invalidien retkikunta vierailut Suomessa. *Vapaussodan invalidi* 4/1937, 129; Huomattava saksalainen invalidi ja rintamamiesvierailu. *Vapaussodan invalidi* 5/1937, 1; Saksalaisten vierailu. *Vapaussodan invalidi* 1936, 5; British Leaguen toiminnasta selostuksia *Vapaussodan invalidi* 1/1935, 1.

71. Vapaussodan invalidien työnsaanti. *Vapaussodan invalidi* 5/1930, 67; F. Suikkanen, Eivät kaikki invalidit ole kohtalotovereitamme. *Vapaussodan invalidi* 4/1929, 39.

72. J.T. Miksi sotkea käsitteitä? *Vapaussodan invalidi* 1/1938, 14.

73. *Rintamamies* 23.10.1936, 1, jatkuu sivulla 8.

74. Korjattavia kohtia invalidien eläkeoloissa. *Vapaussodan invalidi* 3/1936, 52.

nuorukaisia, jotka eivät miettineet omaa etuaan tai osanneet suojella itseään, vaan asettivat isänmaan onnen omansa edelle ja olivat siksi alttiimpia henkisille järkytyksille.⁷⁵

Yrjölä kertoi omien vuoden 1918 aikaisten aseveljiensä kohtaloista: eräs miehistön keskuudessa hyvin suosittu entinen upseeri asui rautatieasemalla kodittomana alkoholistina, koska ei voinut unohtaa erään vuonna 1918 teloittamansa miehen katsetta. Toinen entinen sotatoveri oli kesken taisteluiden saanut suruviestin isänsä ja veljensä kuolemasta, mikä oli murtanut hänen ”tervettäkin terveemmän hermostonsa”, ja raivoissaan hän oli syyllistynyt tekoihin, jotka olivat ”oikeastaan hänenlaiselleen luonteelle vieraita”. Tämäkin sotilas todettiin alkoholisoituneeksi, ja hän eli ”tahdottomana olentona ympäristönsä halveksimana”. Kolmas Yrjölän entinen aseveli, työmies, oli työmaaterrorin invalidisoima ja työttömyyden ja kiusaamisen kautta pulloon sortunut. Yrjölä arvioi, että pelkästään hänen omassa vuoden 1918 aikaisessa tuttavapiirissään oli kymmenittäin vastaavia tapauksia.⁷⁶

Valkoisten teloittajien vaikeudesta keväen 1918 tapahtumista on pidetty osallisten yhteisenä hiljaisuuden liittona.⁷⁷ Onkin harvinaista, että näihin tapahtumiin saati niiden psyykettä tuhoaviin seurauksiin viitattiin valkoisten julkisessa keskustelussa. Sen sijaan punaisten kertomusperinteessä toistuvat valkoisten teloittajien karmeat kohtalot ja tunnontuskien aiheuttama mielisairaus. Kertomukset resonoivat myös valkoisten keskustelijoiden kertomuksissa ja eleyssä todellisuudessa.⁷⁸ Yrjölän esimerkkitapaukset edustivat välittömän järkytysneuroosin saaneiden sijasta tappamisesta aiheutunutta pitkäaikaista ihmisen sielunelämän järkkymistä, raskaiden kokemusten ja sodan sisäisen luonteen johdosta syntyneiden sosiaalisten paineiden aiheuttamaa alamäkeä, masennusta ja päihdeongelmia.⁷⁹ Oman maan kansalaisten tappaminen oli valkoisten näkökulmasta perustavanlaatuisesti tuhoavaa ja vam-

mauttavaa, vaikka se nähtiinkin isänmaalle välttämättömänä velvollisuutena.

Mielenterveys hyväksyttynä uhrina isänmaalle

Invalidikeskustelua hallitsi eräänlainen patrioottinen uhrauskilpailu: korkeimmalle kohotettiin se, joka tuhosi ja uhrasi eniten isänmaalle. Kirjailija ja valkoinen veteraani Erkki Ilmari kuvaa *Vapaussodan Invalidiudessa* vuonna 1935 julkaisutussa kirjoituksessaan Antti-nimistä miestä, jonka Ilmari tapasi Lapissa poroerotuksen aikaan. Antti oli pitkä, voimakas, komea ja taitava porojen kanssa. Muuten mies oli puhumaton ja poissaoleva. Häntä kutsuttiin Höppänä-Antiksi. Ilmari kirjoittaa:

Olkaamme lyhytsanaisia, semminkin kun on kysymys asiasta, joka on useimmille tuttu. Se helvetillinen melu, jolla Tampereen portteja ryskytettiin huhtikuun ensimmäisinä päivinä 1918, oli ollut liikaa Antille, erämaan mykistävissä hiljaisuudessa kasvaneelle nuorukaiselle. Ja kun tuo punaisten lujin lukko viimeinkin murtui, kotiutettiin tuo ulkonaisesti terve ja kelvollinen sotilas käyttökelvottomana. Hän tuli antaneeksi enemmän, mitä moni uskokaan. -- [H]änen kohtalonsa oli yhtä syvästi, ellei ehkä syvemminkin traagillinen kuin niitten lukemattomien tovereittensa, joitten raajoja tai povea on luoti runnellut. Antin, entisen toverini kunniaksi olen nämä rivit kirjoittanut, se onkin ainoa, mitä me lähimmäiset voimme hänelle menetetyin tilalle antaa: myötätuntomme ja kunnioituksemme. On hyvä muistaa, ettei vain veri yksin ole invaliditeetin merkki.⁸⁰

Toisen maailmansodan jälkeistä yleistä tahtotilaa invalidisoituneiden veteraanien kuntoutuksen järjestämiseksi Suomessa on käsitelty kunniavelkana ja sotilaiden antaman uhrin pyhittämisenä. Ilona Kemppainen on liittänyt ajatuksen nationa-

75. L.E. Yrjölä, Huomiotta jäänyt vapaussodan seuraus. *Rintamamies* 1.6.1934, 4–5.

76. L.E. Yrjölä, Huomiotta jäänyt vapaussodan seuraus. *Rintamamies* 1.6.1934, 4–5.

77. Silvennoinen et al. 2016, 93–98.

78. Punaisten hyvityskertomuksista ks. Peltonen, Ulla-Maija. *Punakapinan Muistot. Tutkimus Työväen Muistelukerronnan Muotoutumisesta Vuoden 1918 Jälkeen*. SKS 1996.

79. Nykyisessä historiallisessa traumatutkimuksessa trauma mielletään yksittäisen järkytyksen sijaan usein juuri tällaisena ympäristöön ja yhteisöön laajenevana ketjureaktiona. Michael Roper, *The Secret Battle. Emotional Survival in the Great War*. Manchester University Press 2009; Crouthamel & Leese 2017.

80. Erkki Ilmari, Höppänä-Antti. *Vapaussodan invalidi* 1/1935, 11–12.

lismien logiikkaan, jossa uhri ylevöittää kuoleman ja haavoittumisen osaksi kansakunnan ylihistoriallista tarinaa.⁸¹ Valkoisten invalidiaktivistien kirjoituksissa vapaussodassa invalidisoituminen käsitettiin jopa suurempana uhrina kuin kuoleminen.⁸² Sotienvälisen ajan henkisistä invalideista käyty keskustelu sisällytti myös henkisen haavoittumisen osaksi uhridiskurssia. Vapaaehtoisesti sisällissotaan lähteneet ja siellä pysyvästi mieleltään vaurioituneet antoivat nuoren terveen ruumiinsa sijaan nuoren terveen mielensä. Invalidieläke käsitettiin ”korvaukseksi valtion jo haltuun ottamasta omaisuudesta”, siis nuoresta ”terveestä ruumiista ja sen työkyvystä”.⁸³

Suomalaiset aktivistit olivat huolissaan siitä, että invalidien huono kohtelu ja hoitamatta jättäminen ajaisi etenkin työläistäustaiset nuoret miehet suoraan kommunistien syliin. Samanlaisesti fasismin nousua pidettiin rintamamiesten huonon kohtelun aiheuttamana.⁸⁴ Valkoisen veteraaniliikkeen äänekkäs vaatimus vapaussodan loppuun saattamisesta, maan puhdistamisesta kommunisteista sekä kasvava pelko siitä, että sisällissodassa annetuista uhreista tulisi turhia ajoi aktivistien näkemyksen mukaan veteraaneja epätoivoisiin tekoihin. Nimimerkki Y. P-nen piti 1930-luvun alun väkivaltaista oikeistoradikalismia seurauksena sisällissodan henkisistä vammoista ja etenkin niiden korvaamatta jättämisestä. Kyyditykset, pahoinpitelyt ja kirjapainojen särkemiset olivat toki suurimmaksi osaksi entisten vapaussotureiden kontolla, mutta nämä rikokset (jos nyt olivat rikoksia lainkaan, nimimerkki huomauttaa) olivat kirjoittajan mukaan myös katsottavissa henkisesti invalidisoituneiden, itsensä jälleen uhraavien sotureiden teoiksi ja siksi niitä olisi pitänyt rankaisun sijaan ymmärtää.⁸⁵

Katse suunnattiin myös tulevaisuuteen. Oikeistolaisessa retoriikassa jatkuvasti välähdellyt pelonsekainen toive uudesta sodasta vaikutti invalidikeskusteluun. Valtion unohtamat, maata kiertävät invalidit toimivat huonona esimerkkinä tulevien sukupolvien sotureille.⁸⁶ Kuka haluaisi

uhrata nuoruutensa, fyysisen tai henkisen terveytensä tietäen päätyvänsä kadunkulmaan kerjäämään? Puolustustahto pysyi parhaiten yllä silloin, kun saatiin havaita, että valtio maksoi kunniavelkansa sen puolesta taistelleille.⁸⁷

Johtopäätökset

Olen tässä artikkelissa osoittanut, että sotaneurooseiksi tulkittavia psyykkisiä sairauksia esiintyi sisällissodan jäljiltä huomattavissa määrin, mutta todennäköisesti vain murto-osa näistä miehistä sai virallisen invalidistatuksen ja eläkkeen valtiolta. Valtio maksoi valkoisille invalidieläkkeitä vuosien 1919, 1931 ja 1937 eläkelakien perusteella. Jokaisella kierroksella myös psyykkisesti vammautuneille henkilöille myönnettiin eläkkeitä. Tämä on merkittävä uusi tieto siksi, että toisen maailmansodan jälkeen psyykkiset sotavammat jäivät täysin sotainvalidikorvausten ulkopuolelle. Onkin siis syytä olettaa, että suhtautuminen psyykkisiin sotavammoihin oli sallivampaa sotienvälisenä aikana kuin toisen maailmansodan jälkeen.

Vaikka psyykkisiä vammoja korvattiin, valkoisten invalidi- ja veteraaniliikkeen tyytymättömyys korvausta vaille jääneiden henkisten invalidien puolesta näkyi sotienvälisen ajan keskusteluissa säännöllisesti. Sodassa sielullisesti haavoittuneet eivät aktivistien määritelmien mukaan olleet pelkureita tai patologisesti alttiita mielenterveysongelmille, vaan urheita, terveitä ja kunnollisia nuoria miehiä, jotka uhrasivat isänmaan vapauden puolesta kalleimpansa, henkisen terveytensä. He olivat invalidiaktivistien silmissä todellisia sotainvalideja siinä missä raajansa menettäneetkin.

Sodan aiheuttamat mielenterveysongelmat käsitettiin myös pitkäaikaisina, mahdollisesti vasta myöhemmin puhkeavina ja monin tavoin elämänlaatuun vaikuttavina vaikeuksina. Valkoisessa Suomessa kunniakansalaisiksi kohotettujen jääkärien sodanaikaiset ja sotienjälkeiset, julkistakin huomiota herättäneet mielenterveysongelmat ja korkeat itsemurhaluvut sekä heidän

81. Ilona Kemppainen, *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. SKS 2006.

82. A—O L—i. Kun ette ole mitään tehneet isänmaan hyväksi... *Vapaussodan invaliidi 2/1932*, 29. Invaliidien oikeuksia ja velvollisuuksia. *Vapaussodan invaliidi 1/1931*, 3.

83. Korjattavia kohtia invaliidien eläkeoloissa. *Vapaussodan invaliidi 3/1936*, 55.

84. H.I., Kunniavelka. *Vapaussodan invaliidi 5/1937*, 140

85. Y. P-nen, Henkisistä invaliideja. *Rintamamies 1.6.1932*, 8.

86. Invaliidien oikeuksia ja velvollisuuksia. *Vapaussodan invaliidi 1/1931*, 3.

87. H.I., Kunniavelka. *Vapaussodan invaliidi 5/1937*, 140

keskeinen roolinsa armeijassa ja veteraani- ja invalidiorganisaatioissa takasi sen, että henkisesti invaliditeetista tuli poliittisesti ja moraalisesti hyväksytty ilmiö myös sisällissodan ja irredenttisotien valkoisten veteraanien keskuudessa. Poliittisesti vaikutusvaltaiset aktivistit kykenivät paitsi määrittelemään vammaisuutta, myös vai-

kuttamaan sen sosiaaliseen ja juridiseen kompensointiin, siis yhteisön suhtautumiseen ja eläkelakien määritelmiin.

FM **Virva Liski** työskentelee väitöskirjatutkijana Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** virva.liski@helsinki.fi.

Aleksi Huhta

”Joutuisi kykenemättömyytensä tähden yhteiskunnan rasitukseksi”

Neuvottelu kyvyllisyydestä ja kansalaisuudesta Yhdysvalloista Suomeen tehdyissä karkotuksissa vuosina 1924–1939

Syyskuussa 1924 Kanadassa asunut suomalaisnainen kirjoitti Suomen ulkoasiainministeriölle asiasta, jota käsiteltiin ”nykyään Yhdysvalloissa hallituspiireissä, Canadian hallituksessa ja myös siellä Suomessa valtio ja kunnallisneuvostoissa”. Kyse oli kirjoittajan Minnesotassa asuvasta tyttärestä, joka oli määrätty karkotettavaksi Yhdysvalloista prostituution vuoksi. Tytär oli asunut Pohjois-Amerikassa lapsesta saakka – hän oli ”enempi englannin kielinen kuin suomalainen”, äiti kuvasi –, mutta syntynyt Suomessa. Amerikkalaisviranomaiset uhkasivat karkottaa hänet nyt Suomeen, minkä äiti koetti estää. Hän pyysi ulkoasiainministeriötä kieltäytymään tyttärensä vastaanottamisesta. Kirjoittaja kuvaili tyttärtään kielitaidottomaksi, kouluttamattomaksi ja kahdeksasti ”kirurgisesti leikattavana” olleeksi ”sairaalloiseksi” henkilöksi, joka ei kyennyt ”raskaaseen ruumiilliseen työhön”. ”Siis kaikkien näiden sekä monen muun lukemattoman syyn tähden hän joutuis Suomen valtion ja kansan huolehdittavaksi jos hänet sinne tuotais”, kirjoittaja vakuutti.¹

Kanadalaisäidin pyyntö ei ilmeisesti tuottanut tulosta,² mutta hänen retorinen strategiansa oli pätevästi valittu. Kun karkotukset Yhdysvalloista Suomeen lisääntyivät Yhdysvaltain säädettyä tiukan siirtolaisuuslain vuonna 1924, suomalaisvi-

ranomaiset huolestuivat suomalaiskarkotettavien maalle aiheuttamasta yhteiskunnallisesta rasituksesta. ”[M]ielisairaksi, vanhuudenkyvyttömiksi tai muuten hyödyttömiksi” joutuneiden henkilöiden karkotukset – kuten Suomen Washingtonin lähettiläs Leonard Åström tapauksiin viittasi – uhkasivat kuormittaa Suomen sairaaloita, vankiloita ja köyhäinhuoltoa.³

Tarkastelen tässä artikkelissa suomalaisviranomaisten suhtautumista Yhdysvalloista Suomeen 1920- ja 1930-luvulla tehtyihin karkotuksiin sekä viranomaisten pyrkimyksiä kontrolloida vahingollisena pitämäänsä pakkopaluumuuttoa. Tuon esiin myös karkotettujen ja heidän läheistensä toimintaa karkotusprosesseissa. Kysyn, miten käsitykset psyykkisestä ja ruumiillisesta kyvyllisyydestä muovasivat karkotustapauksissa kansalaisuuden rajoista käytyä neuvottelua.

Yllä siteerattu Kanadasta Suomeen lähetetty kirje tuo esiin maailmansotienvälisen vuosien siirtolaisuuspolitiikan ylijärjestyksen. Vaikka valtiot koettivat 1920- ja 1930-luvulla monopolisoida alueilleen suuntautuvan liikkuvuuden kontrollointia, siirtolaisuuden hallinnointi oli käytännössä kansainvälistä ja ylijärjestyksellistä.⁴ Valtioiden lisäksi kontrollointiin osallistui omine intresseineen lukuisia ei-valtiollisia toimijoita, kuten laivayhtiöitä, poliittisia liikkeitä ja rikollisliigoja.

1. Kristina H. ulkoasiainministeriölle (UM) 16.9.1924. Ulkoministeriön arkisto, 21 Kansalaisten avustaminen ja suojeleminen ulkomailla, V. Karkotusasiat, a. suomalaiset ulkomailla (tästedes UMA 21Va), H. Karkotetuista ja heidän läheisistään käyttämäni etunimet ovat pseudonyymejä. Sukunimen ensimmäinen kirjain on oikea, mikä mahdollistaa viitatuun henkilömapin paikantamisen.

2. Varakonsuli Edvin Lundström UM:lle 30.10.1924. UMA 21Va, H.

3. Leonard Åström UM:lle 28.3.1928. UMA 21Va, Ulkomailla työkyvyttömiksi joutuneiden suomalaisten palauttaminen Suomeen.

4. Donna Gabaccia, *Foreign Relations. American Immigration in Global Perspective*. Princeton University Press 2012; Paul Kramer, *Geopolitics of Mobility. Immigration Policy and American Global Power in the Long Twentieth Century*. *American Historical Review* 123:2 (2018), 393–438.

Kuten kanadalaisäidin kirje osoittaa, karkotettavat ja heidän läheisensä eivät olleet vain toiminnan passiivisia kohteita, vaan he koettivat eri tavoin vaikuttaa kohtaloihinsa.

Viimeaikainen amerikkalainen siirtolaisuushistorian tutkimus on korostanut maahanmuuttopolitiikan ideaalien ja käytännön toteutuksen välistä kuilua. Rajoituslakien sovittaminen käytäntöön oli eri intressiryhmien ristipaineen, viranomaisten resurssipulan ja liikkumisen monimuotoisuuden vuoksi vaikeaa, eikä Yhdysvaltain kaltainen suurvaltakaan kyennyt toteuttamaan politiikkaansa yksin.⁵ Esimerkiksi karkotuspolitiikassaan se joutui tekemään yhteistyötä muiden valtioiden kanssa, sillä karkotus edellytti vastaanottavan valtion hyväksyntää ja esimerkiksi laivayhtiöiden kanssa tehtävää yhteistyötä.⁶

Valtaosa aiheen tutkimuksesta on keskittynyt maahanmuuttomaiden väliseen yhteistyöhön, mutta myös Suomen kaltaiset siirtolaisuuden lähtömaat osallistuivat yllirajaisen liikkumisen rajoittamiseen kontrolloimalla emigraatiovirtojaan. Maastamuuttajia siivilöimällä monet Itä- ja Etelä-Euroopan valtiot koettivat estää hyödyllisimmiksi nähtyjen väestönosien menetystä ja edistää haitallisiksi katsottujen poismuuttoa maailmansotien välisinä vuosina.⁷ Siirtolaisten paluumuuton kontrollointia, kuten ulkomailta karkotettujen vastaanottoa, on tutkittu kuitenkin vasta vähän.⁸

Siirtolaisuuden kontrolloinnin tutkimus on keskittynyt erityisesti rodun tai kansallisuuden perusteella tehtyyn rajoituspolitiikkaan, mutta kontrolloinnissa käytettiin myös muita luokitteluja. Sairaksi, vammaiseksi ja muilla tavoin vajavaisiksi kategorisoitujen ihmisten liikkumisen rajoittamisen pitkä historia loi pohjaa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa muotoutuneelle modernille liikkuvuusrajoitusten järjestelmälle. Douglas Baynton on todennut psyykkisesti, fyysisesti ja moraalisesti vajavaisiksi määriteltyjen maahantulorajoitusten luoneen Yhdysvalloissa puitteita siirtolaisrajoitusten asteittaiselle laajentamiselle muihin ryhmiin. Jo Yhdysvaltain liittovaltion ensimmäinen siirtolaisuuslaki vuodelta 1882 kielsi esimerkiksi ”mielenvikaisten” ja ”idioottien” maahantulon. Myöhemmät lait laajensivat kiellettyjen sairaus- ja vammairyhmien kirjoja ja ulottivat rajoituksia myös poliittisiin, kansallisiin ja rodullisiin ryhmiin. Baynton näkee pyrkimykset estää vammaisten ja sairaiden maahanmuuttoa elimellisenä osana amerikkalaisen eugeniikan ja rodullisen nationalismin historioita.⁹ Suomalainen vammaisuuden historian tutkimus on tuonut esiin, miten vammaispolitiikkaa on Suomessa käytetty rakentamaan kansakuntaa ja kansalaisuutta. Työkyvyn ja terveyden kytkeminen kansalaisuuden ideaaliin on muovannut vajavaisiksi määriteltyjen asemaa kansakunnan osana tai sysännyt heidät sen ulkopuolelle.¹⁰

5. Mae Ngai, *Impossible Subjects. Illegal Aliens and the Making of Modern America*. Princeton University Press 2004; Libby Garland, *After They Closed the Gate. Jewish Illegal Immigration to the United States, 1921–1965*. University of Chicago Press 2014; S. Deborah Kang, *The INS on the Line. Making Immigration Law on the US-Mexico Border, 1917–1954*. Oxford University Press 2019.
6. Torrie Hester, *Deportation. The Origins of US Policy*. University of Pennsylvania Press 2017, 35–45; Hidetaka Hirota, *Expelling the Poor. Atlantic Seaboard States and the Nineteenth-Century Origins of American Immigration Policy*. Oxford University Press 2017; Emily Pope-Obeda, National Expulsion in a Transnational World. The Global Dimensions of American Deportation Practice, 1920–1935. Teoksessa Kenyon Zimmer & Cristina Salinas (toim.) *Deportation in the Americas. Histories of Exclusion and Resistance*. Texas A&M University Press 2018, 18–49; Adam Goodman, *The Deportation Machine. America’s Long History of Expelling Immigrants*. Princeton University Press 2020.
7. Tara Zahra, *The Great Departure. Mass Migration from Eastern Europe and the Making of the Free World*. W.W. Norton 2017, 17.
8. Paluumuuton tutkimus on ylipäätään jäänyt maahanmuutto- ja integraatiotutkimuksen marginaaliin. Ks. Keijo Virtanen, *Settlement or Return. Finnish Emigrants (1860–1930) in the International Overseas Return Migration Movement*. SHS 1979; Mark Wyman, *Emigrants Returning. The Evolution of a Tradition*. Teoksessa Marjory Harper (toim.) *Emigrant Homecomings. The Return Movements of Emigrants, 1600–2000*. Manchester University Press 2005, 16–31.
9. Douglas Baynton, *Defectives in the Land. Disability and Immigration in the Age of Eugenics*. University of Chicago Press 2016.
10. Minna Harjula, *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnot suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. SHS 1996; *Hoitoonpääsyn hierarkioiden hierarkiat. Terveyskansalaisuus ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla*. Tampere University Press 2015; Heli Leppälä, Duty to Entitlement. Work and Citizenship in the Finnish Post-War Disability Policy, Early 1940s to 1970. *Social History of Medicine* 27:1 (2014), 144–164. Suomalaisesta eugeniikasta kansakunnan rakentamisen välineenä, ks. Markku Mattila, *Kansamme parhaaksi. Rotuhygienia Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. SHS 1999.

Suomalaistutkijat ovat kiinnittäneet huomiota irtolaisuuden ja muun maansisäisen liikkuvuuden patologisointiin suomalaisessa 1900-luvun sosiaalipoliittisessa keskustelussa,¹¹ mutta siirtolaisuutta ei vammaishistorian näkökulmasta ole tutkittu.

Amerikkalaisessa siirtolaisuuden ja vammaisuuden historioiden risteämien tutkimuksessa on keskitytty lähinnä lainsäädäntöön, asiantuntijatietoon ja julkisiin diskursseihin.¹² Siirtolaisuuspolitiikan käytännöt, ylijäinen vuorovaikutus tai sairaiden ja vammaisten siirtolaisten oma kokemushistoria on saanut vähemmän huomiota. Viimeaikainen tutkimus on tuonut näitä näkökulmia enenevästi esiin,¹³ ja vammaisuuden ja siirtolaisuuden historioiden ylijäisyyttä ja monitoimijaisuutta korostava artikkelini osallistuu tähän viriävään tutkimuskeskusteluun.¹⁴ Tarkastelen, miten vammaisten ja sairaiden kansainvälistä liikkumista rajoittanutta politiikkaa käytännössä toteutettiin ja miten eri toimijat osallistuivat karkotuspolitiikan käytäntöjen rakentamiseen. Kysyn, miten neuvottelu kansalaisuuden ja kyvyllisyyden merkityksistä ja rajoista muovasi karkotusprosesseja.¹⁵ Asetan Yhdysvalloista Suomeen tehdyt karkotukset osaksi globaalia rajojen ja liikkuvuuden hallinnan historiaa.

Aineistona käytän Suomen ulkoministeriön ja Washingtonin lähetystön arkistojen karkotusasioita käsitteleviä mappoja. Karkotus edellytti palautusmaan passin myöntämistä karkotetta-

valle, minkä vuoksi Suomen viranomaisten oli identifioitava karkotettava henkilö ja todettava hänen kansalaisuutensa. Toimintaa raamitti ulkoasiainministeriön ohjeistus, mutta Atlantin takana työskennelleillä viranomaisilla oli myös omaa harkintavaltaa. Ulkoministeriön arkiston mapit sisältävät pääasiassa karkotettavan identifioimiseen liittyvää kirjeenvaihtoa ministeriön ja ulkomaanedustustojen sekä ministeriön ja muiden suomalaisviranomaisten välillä. Washingtonin lähetystön arkisto Kansallisarkiston Oulun toimipisteessä sisältää lähetystön kirjeenvaihtoa Yhdysvaltain maahanmuuttoviraston, ulkoasiainministeriön ja Pohjois-Amerikan suomalaisskonsulien välillä. Niihin on arkistoitu myös amerikkalaisviranomaisten passipyyntöjen liitteitä, lähinnä henkilötietolomakkeita ja kuulustelupöytäkirjoja. Tuen analyysiani Yhdysvaltain työministeriön alaisen maahanmuuttoviraston vuositapauksilla.

Aiemmin suomalaisten karkotuksia Pohjois-Amerikasta on tutkinut vain Auvo Kostiainen artikkelissaan ”Deported Finns” (2014). Artikkelin perustuu yllä mainittuihin ulkoministeriön mappeihin, joissa on tietoja 61:stä Yhdysvalloista Suomeen vuosina 1910–1970 karkotetusta henkilöstä. Hän toteaa muiden arkistojen todennäköisesti paljastavan lisää tapauksia.¹⁶ Käyttämäni Washingtonin lähetystön arkistoaineistot sisältävät kirjeenvaihtoa 244 karkotustapauksesta vuosilta 1919–1940.¹⁷ Ne siis avaavat karkotusten

11. Ks. esim. Harjula 1996, 134; Pietikäinen 2020, 168, 188–189.

12. Ian Robert Dowbiggin, ”Keeping This Young Country Sane”. C. K. Clarke, Immigration Restriction, and Canadian Psychiatry, 1890–1925. *Canadian Historical Review* 76:4 (1995), 598–627; Amy Fairchild, *Science at the Borders. Immigrant Medical Inspection and the Shaping of the Modern Industrial Labor Force*. Johns Hopkins University Press 2003; Baynton 2016.

13. Gemma Blok, ”Insane Emigrants” in Transit. *Psychiatric Patient Files as a Source for the History of Return Migration*, c. 1910. *Social History of Medicine* 28:4 (2015), 889–901; Janet Golden & John Duffy, ”Normal enough”. Paula Patton, intellectually disabled immigrant children, and the 1924 immigration act. *Journal of Social History* 3:53 (2020), 792–816; Angela McCarthy & Catharine Coleborne (toim.) *Migration, Ethnicity, and Mental Health. International Perspectives, 1840–2010*. Routledge 2012.

14. Suomalaisessa mielisairaudesta ja vammaisuuden tutkimuksessa on myös viime vuosina korostunut viranomaistoiminnan kohteiden oma kokemushistoria. Ks. esim. Katariina Parhi, *Sopeutumattomat. Psykopatian historia Suomessa*. Silta 2019; Petteri Pietikäinen, *Kipeät miehet. Hulluuden historia Suomessa*. Gaudeamus 2020.

15. Kansalaisuudesta neuvotteluna ks. Frederick Cooper, *Citizenship, Inequality, and Difference. Historical Perspectives*. Princeton University Press 2018, 10–12.

16. Auvo Kostiainen, *Deported Finns*. Teoksessa Auvo Kostiainen (toim.) *Finns in the United States. A History of Settlement, Dissent, and Integration*. Michigan State University Press 2014, 226–227. Lisäksi UM:n arkistosta (21 Va) löytyy tietoa 42 Kanadasta karkotetusta henkilöstä.

17. Suurin osa karkotuskirjeenvaihdosta arkistointiin sarjoihin ”muu kirjeenvaihto, Yhdysvaltain viranomaiset” sekä ”karkoitussasiat”, joista tämän artikkelin aineisto on pääasiassa koottu. Arkistointi oli Suomen Yhdysvaltain-lähetystössä 1920- ja 1930-luvulla verrattain epäjärjestelmällistä, ja karkotustapauksia koskevaa kirjeenvaihtoa löytyy kuitenkin muualtakin arkistosta, esimerkiksi kirjeenvaihdosta yksityishenkilöiden kanssa. Koko lähetystöarkistoa ei ole käyty läpi tätä artikkelia varten, joten mainittu karkotustapausten lukumäärä tulee nähdä suuntaa-antavana, ei täydellisenä. Ulko-

Suomalaisten poistamiset Yhdysvalloista 1925–1932				
Vuosi (1.7.–30.6.)	Karkotuksia (<i>deported</i>) Suomeen	Karkotuksia yhteensä	Käännytettyjä (<i>debarred</i>) suomalaisia	Käännytyksiä yhteensä
1924/1925	111	9 495	222	25 390
1925/1926	137	10 904	107	20 550
1926/1927	67	12 055	158	19 755
1927/1928	117	11 625	131	18 839
1928/1929	82	12 908	107	18 127
1929/1930	115	16 631	65	8 233
1930/1931	174	18 142	49	9 744
1931/1932	161	19 426	32	7 064
Yhteensä	964	111 186	871	127 702

■ Kuvio 1. Käännytettyjen luku kuvaa rodultaan/kansallisuudeltaan suomalaisiksi luokiteltujen määrää, karkotukset pitävät sisällään kaikki Suomeen tehdyt karkotukset. Luvut eivät sisällä niin sanottuja vapaaehtoisia poistamisia tai muiden kuin liittovaltion viranomaisten tekemiä karkotuksia. Lähde: U.S. Department of Labor, Bureau of Immigration, Annual Report of the Commissioner General of Immigration to the Secretary of Labor. Fiscal Year Ended June 30, 1925. Government Printing Office 1925 (ARCGI), 161; ARCGI 1926, 143; ARCGI 1927, 158; ARCGI 1928, 158; ARCGI 1929, 152; ARCGI 1930, 168; ARCGI 1931, 186; ARCGI 1932, 168.

mittakaavaa ja luonnetta aiempaa laajemmin. Niiden avulla on mahdollista tutkia myös suomalaisten siirtolaisten terveyshistoriaa uudesta näkökulmasta.¹⁸

Aloitan analysoimalla karkotusprosessin käytäntöjä, minkä jälkeen tarkastelen suomalaisviranomaisten yrityksiä kontrolloida Yhdysvalloista Suomeen tehtyjä karkotuksia 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alussa. Lopuksi käsittelen karkotettavien siirtolaisten ja heidän läheistensä toimituutta karkotustapauksissa.

Karkotusten käytäntö

Vuoden 1921 toimintakertomuksessaan Yhdysvaltain maahanmuuttovirasto harmitteli, ettei se ollut onnistunut purkamaan maailmansodan aikana kertynyttä mielisairaapotilaiden karkotussummaa. Karkotusmääräyksen saaneista noin 3 000 ulkomaalaisesta potilaasta se oli onnistunut karkottamaan vasta puolet. Näitä ja muita karkotuksia vaikeutti muun muassa niiden edellyttämä

kansainvälinen yhteistyö, kuten toimintakertomuksessa selostettiin:

[P]assit [karkotettaville] hankitaan sen valtion diplomaattisilta tai konsuliedustajilta, jonka kansalainen tai alamainen muukalainen sattuu olemaan. Melkein jokaisessa tapauksessa nämä edustajat vaativat asiakirjatodisteita muukalaisen kansalaisuudesta ennen passin myöntämistä. Aivan liian usein muukalainen on hukannut kansalaisuudesta todistavat asiakirjansa, mikä pakottaa aloittamaan kirjeenvaihdon [...] kyseisen valtion kanssa todisteiden saamiseksi. Kaikki tämä vaatii valtavasti työtä ja tulokset ovat usein epävarmoja.¹⁹

Tilannetta sekoittivat Euroopan poliittisella kartalla tapahtuneet muutokset uusine valtioineen ja valtionrajoineen. Suomen kesällä 1919 perustettu Washingtonin lähetystö oli yksi uusista ulkomaisista edustustoista, joiden kanssa Yhdysvaltain

maanedustustojen epäyhtenäisistä arkistointikäytännöistä, ks. Jukka Nevakivi, *Ulkoasiainhallinnon historia 1918–1956*. Ulkoasiainministeriö 1988, 121.

18. Varpu Lindström, *Defiant Sisters. A Social History of Finnish Immigrant Women in Canada*. Multicultural History Society of Ontario 1988, 40–60; Reino Kero, *Suureen länteen. Siirtolaisuus Suomesta Pohjois-Amerikkaan*. Siirtolaisuusinstituutti 1996, 194–197.

19. U.S. Department of Labor, *Annual Report of the Commissioner-General of Immigration to the Secretary of Labor. Fiscal Year Ended 30 June 1921*, 15 (tästedes ARCGI). Passijärjestelmästä, ks. John Torpey, *The Invention of the Passport. Surveillance, Citizenship, and the State*. Cambridge University Press 2000.

maahanmuuttovirasto joutui karkotettavien vastaanotosta neuvottelemaan. Yhdysvalloissa asui vuonna 1920 noin 150 000 Suomessa syntyntä henkilöä, joista vain 40 prosenttia oli saanut Yhdysvaltain kansalaisuuden.²⁰ Suomen tuoreen itsenäistymisen ja kansainvälisen passijärjestelmän vakiintumattomuuden vuoksi harvalla heistä oli Suomen passia, joten karkotusmääräyksen saaneelle suomalaiselle se oli hankittava Suomen viranomaisilta. Pyyntö lisäntyivät vuoden 1924 maahanmuuttolain säätämisen jälkeen. Kyseinen laki asetti Yhdysvaltain siirtolaisuudelle ensi kertaa pysyvän numeerisen katon ja määritteli Euroopan maille siirtolaiskiintiöt, jotka syrjivät itä- ja eteläeurooppalaisia, myös suomalaisia. Suomen kiintiö oli vain 471 siirtolaista vuodessa, kun se esimerkiksi Ruotsin kohdalla oli 9 561 ja Norjan 6 452.²¹ Suomalainen "laiton" siirtolaisuus Yhdysvaltoihin lisääntyikin merkittävästi, kuten myös karkotukset Suomeen. Yhdysvallat karkotti Suomeen vuosina 1924–1927 keskimäärin noin 90 henkilöä, vuosina 1928–1932 noin 130. Sen sijaan Yhdysvaltain satamista käännetytjen (*debarred*) suomalaisten määrä laski, mikä johtui siirtolaisuuden yleisestä vähenemisestä sekä terveystarkastusten siirtymisestä Euroopan puolelle (ks. Kuvio 1).

Maahanmuuttoviraston passipyynnöt saapuivat Suomen Washingtonin lähetystöön viraston johtajan allekirjoittamina. Kirjeen muoto oli kaavamainen. Virasto totesi antaneensa karkotusmääräyksen henkilölle, jonka virasto uskoi kuulustelujensa perusteella olevan "Suomessa syntynyt tai Suomen kansalainen" (*native or citizen of Finland*). Karkotusperusteet mainittiin lyhyesti. Vuosina 1919–1940 lähetystössä käsitellyissä karkotustapauksissa yleisimmät karkotussyynä olivat luvaton maahantulo (75 prosenttia), todennäköisyys tulla yleiseksi rasitteeksi (*likely to become a public charge*) (30 prosenttia), rikos

(16 prosenttia) sekä sairaus tai vamma (viisi prosenttia). Monen kohdalla karkotusperusteita oli enemmän kuin yksi. Muodollinen karkotusperuste ei aina kertonut karkotuksen tosiasiallisista syistä. Mielisairaalapotilaan karkotusperuste saattoi olla esimerkiksi luvaton maahantulo, yleinen rasitteisuus tai "mielenvikaisuuskohtaus" (*attack of insanity*) ennen maahantuloa. Viranomaiset käyttivät perustetta, jonka he näkivät varminnakin takaavan karkotuksen onnistumisen.²²

Suomen lähetystö yleensä kieltäytyi hyväksymästä amerikkalaisviranomaisten toimittamia asiakirjoja todisteeksi karkotettavan Suomen kansalaisuudesta. Sen sijaan se pyysi Yhdysvaltain maahanmuuttovirastoa täyttämään karkotettavalla lähetystön suomalaisen passihakemulomakkeen sekä hankkimaan kahden luotettavan henkilön todistuksen karkotettavan suomalaisuudesta. Epäselvissä tapauksissa lähetystö konsultoi ulkoasiainministeriötä, joka selvitti henkilötietoja Suomessa muun muassa kirkonkirjojen ja valokuvatunnistuksen avulla.²³ Lisäselvitykset pitkittivät karkotusprosessia vähintään viikkoja, usein kuukausiakin, mutta yleensä passi lopulta myönnettiin. Washingtonin lähetystön vuosina 1929–1933 käsittelemistä 137 karkotustapauksesta se kieltäytyi passinmyönnöstä vain neljässä.²⁴

Suomalaisviranomaisten passinmyönnölle asettamissa kriteereissä ei ollut kyse vain "todellisen" henkilöllisyyden varmistamisesta ja kansalaisuusstatuksen todentamisesta. Niillä luotiin myös kuvaa Suomesta suvereenina, sivistyneenä ja modernina valtiona, joka kykeni identifioimaan kansalaisensa ja valvomaan heidän liikkuvuuttaan. Adam McKeown on todennut, että kyky tuottaa standardisoituja, henkilöidentiteetin todistavia asiakirjoja on kansallisvaltioille keskeinen tapa saada tunnustusta omalle suvereniteetilleen ja kuulumiselleen sivistyneeseen maailmaan.²⁵ Kun Yhdysvaltain maahanmuutto-

20. *Abstract of the Fourteenth Census of the United States 1920*. Government Printing Office 1923, 299, 338.

21. *ARCGI 1924*, 25–26.

22. Washingtonin lähetystön arkiston asiakirjaryhmissä Fb ("Suomalaisten karkotukset", 1929–1940) ja Fbe ("Kirjeenvaihto Yhdysvaltain viranomaisten kanssa", 1919–1928) löytyy tietoa 223 karkotustapauksesta, joissa mainitaan karkotuksen syy. Ks. myös Kostainen 2014, 277–278.

23. Valokuvatunnistuksesta ks. esim. kirkkoherra Uuno Sainio UM:lle 19.1.1928. UMA 21Va, E.

24. Washingtonin lähetystö (WL) Bureau of Immigrationille (BI) 8.5.1930. Kansallisarkiston Oulun toimipiste, ulkoasiainministeriön Washingtonin lähetystön arkisto (KAO-W), fr:1, 1929; WL BI:lle 25.11.1931. KAO-W, fr:2, 1931-3; WL BI:lle 26.11.1932. KAO-W, fr:3, 1932-1; WL BI:lle 31.7.1933. KAO-W, fr:3, 1933.

25. Adam McKeown, *Melancholy Order. Asian Migration and the Globalization of Borders*. Columbia University Press 2008, 1–3.

virasto vastaanotti, täytätti ja palautti suomalaisen passinanomuslomakkeen, teki se käytännöllään Suomesta Yhdysvaltain kanssa muodollisen vastavuoroiseen kanssakäyntiin kykenevän valtiotoimijan.

Suomalaisten kuuluminen sivistyneeseen läntiseen kulttuuripiiriin ei ollut itsestään selvää ajan Yhdysvalloissa. Rotuteorioissa suomalaiset yhdistettiin usein mongolirotuun, mikä vaivasi monia suomalaisia Yhdysvalloissa.²⁶ Vuonna 1930 lähettiläs Åström esimerkiksi harmitteli saaneensa kuulla eräältä amerikkalaiselta, ”että koko tieteellinen maailma Amerikassa on vakuutettu ja kaikissa Amerikan yliopistoissa opetetaan, että suomalaiset ovat mongolialaista alkuperää.”²⁷ Epäselvyydet suomalaisten rodusta johtivat myös suomalaisten henkisen kyvykkyyden kyseenalaistamiseen, sillä rodulla ja kansallisuudella nähtiin yhteys psyykkiseen terveyteen ja älyllisiin kykyihin. Esimerkiksi aasialaisten sekä itä- ja eteläeurooppalaisten maahantulon rajoittamisen toivottiin suojelevan amerikkalaisten mentaalista ja fyysistä terveyttä.²⁸ Kongressin maahanmuuttopoliittisen komitean teettämät selvitykset mielisairaaloiden ja vankiloiden ulkomaalaisasukeista, joita käytettiin 1920-luvun rasistisen rajoituspolitiikan oikeuttamiseen, esittivät myös suomalaiset alttiina mielisairauksille, alkoholismille, rikollisuudelle ja muille rappeutuneisuutta osoittaville ominaisuuksille.²⁹

Pyrkimys irtautua mielisairauksiin liittyneestä alemmuuden leimasta näkyy toisinaan suomalaisviranomaisten kommunikaatiossa ”mielenvikaisiksi” kategorisoitujen siirtolaisten kanssa. Vuonna 1929 Suomen New Yorkin pääkonsulinvirasto sai useita kirjeitä washingtonilaismielisairaalassa hoidetulta suomalaispotilaalta, joka tiedusteli karkotustapauksensa etenemistä.

Konsuli ei vastannut tiedusteluihin, ”kun hänen kirjeistään selvästi ilmenee, että hän on yhä mielisairas”.³⁰ Käsitellessään toisen mielisairaala-potilaan karkotusta vuonna 1938, lähetystövirka-lijä poikkesi normaaliprotokollasta, eikä lähettänyt naiselle suomalaista passilomaketta, ”[k]oska on luultavaa, ettei mielisairaalta karkoitettavalta voi saada asiallisia tietoja”. Lähetystösihteeri toimitti ulkoasiainministeriöön amerikkalaisviranomaisten naisesta ottaman valokuvan, josta naiset läheiset Suomessa hänet tunnistivat.³¹

Suomen ulkoasiainministeriön keski- ja yläluokkaiset viranomaiset epäilemättä tunsivat ajan keskustelua eugeniikasta, mistä kiinnostavan esimerkin tarjoaa Suomen Washingtonin lähettiläänä vuosina 1921–1934 palvellut Leonard Åström. Åström oli entinen toimittaja, laillisuusaktivisti ja kauppaopisto-opettaja, joka nousi Yhdysvaltain lähettilääksi ulkoasiainministeriön kauppapoliittisen osaston päällikön paikalta.³² Åströmin yhteiskuntapoliittisesta ajattelusta antaa kuvan hänen vuonna 1918 kirjoittamansa teos *Valtiollisia seikkailijoita: Psykopatologista ja yhteiskuntasielutieteellistä valaisua punakaarti-liikkeestä*, jossa toimittajana sisällissodan todistanut Åström analysoi punakapinaa psykiatrisin käsittein muun muassa ”siveellisenä vähämielisyytenä”, ”poliittisena vainoharhaisuutena” ja ”joukkohulluutena”. Teos viittasi moniin ajan kriminaali- ja sosiaalipsykologian auktoriteetteihin, ja osoitti Åströmin olleen perehtynyt 1900-luvun alun keskusteluihin eugeniikasta ja sen sosiaalipoliittisista sovellutuksista.³³

Åströmin kiinnostus psykiatrian yhteiskunnalliseen soveltamiseen näyttää jatkuneen Yhdysvalloissa, sillä hän osallistui toukokuussa 1930 Washingtonissa järjestettyyn ensimmäiseen mentaalihygienian kansainväliseen konferens-

26. Peter Kivisto & Johanna Leinonen, Representing Race. Ongoing Uncertainties about Finnish American Racial Identity. *Journal of American Ethnic History* 31:1 (2011), 11–33.

27. Lähettiläs Leonard Åström John Wuoriselle 27.6.1930. KAO-W, fbc:8, IV-1.

28. Baynton 2016, 25–29.

29. *Europe as an Emigrant-Exporting Continent and the United States as an Immigrant-Receiving Nation. Hearings before the Committee on Immigration and Naturalization*. Government Printing Office 1924, 1314. Suomalaisiirtolaisten älyllistä vajavaisuutta todistelleista ja siirtolaisuuspolitiikkasuosituksia esittäneestä aikalaistutkimuksesta ks. myös Gilbert L. Brown, Intelligence as Related to Nationality. *Journal of Educational Research* 5:4 (1922), 324–327. Ks. Baynton 2016, 25–29, 64.

30. Suomen New Yorkin pääkonsulinvirasto WL:lle 18.7.1930. KAO-W, fbg:10, VIII 67.

31. Lähetystösihteeri Sigurd von Numers UM:lle 14.4.1938. KAO-W, fr:4, P.

32. Ministeri A.L. Åström kuollut, *Helsingin Sanomat* 17.5.1939; Nevakivi 1988, 73–74.

33. L. Åström, *Valtiollisia seikkailijoita. Psykopatologista ja yhteiskuntasielutieteellistä valaisua punakaarti-liikkeestä*. Kirja 1918. Ks. myös Juha Siltala, *Sisällissodan psykohistoriaa*. Otava 2009, 174, 177; Pietikäinen 2020, 155.

siin.³⁴ Kun Åströmin luotsaamaan lähetystöön alkoi 1920-luvun lopulla saapua yhä enemmän passipyöntöjä henkilöille, joita pyyntökirjeet kuvasivat yhteiskuntaa eri tavoin kuormittaviksi, rappeuttaviksi ja vaarantaviksi muukalaisiksi, eugeenista keskustelua hyvin tuntenut lähettiläs piti tilannetta ymmärrettävästi hälyttävänä.

”Suomelle vahingollisten” karkotusten ehkäisy

Yhdysvaltain maahanmuuttoviraston tekemät karkotukset lisääntyivät merkittävästi 1920-luvun loppua kohti. Suuren lamakauden myötä maahanmuuttovirasto ryhtyi käyttämään karkotuksia entistä aggressiivisemmin työ- ja sosiaalipoliittisena välineenä, pyrkien työttömien ulkomaalaisten massakarkotuksin turvaamaan amerikkalaisia työpaikkoja ja vähentämään sosiaalipalveluiden kuormitusta.³⁵ Karkotusten lisääntymisestä huolestunut lähettiläs Åström ilmoitti Suomen

■ Kuva 1. Yhdysvaltain terveystarvaston tarkastajat koettivat etsiä maahan saapuvista siirtolaisista fyysisiä ja psyykkisiä vajavaisuuksia Ellis Islandilla vuonna 1923. Vuodesta 1924 lähtien siirtolaisten terveystarkastuksia siirrettiin lähtömaihin, ja amerikkalaisviranomaiset keskittyivät karkottamaan maassa jo olleita ”laittomia muukalaisia” muun muassa mielisairaaloista ja vankiloista. Lähde: The National Archives (Washington D.C.), U.S. Public Health Service Historical Photograph File.

Duluthin konsuli Aaro Jalkaselle lokakuussa 1927 lähetystön ryhtyneen ”toimenpiteisiin selvittääkseen kysymystä näiden Suomelle vahingollisten karkoitusten ehkäisemisen tai rajoittamisen mahdollisuuksista”.³⁶ Jalkanen lähetti vastauksena selostuksen seitsemästä käsittelemästään karkotusasiasta, joissa ”karkotettavaksi määrätty todennäköisesti olisi joutunut tahi joutuisi yhteiskunnan rasitukseksi Suomessa”.³⁷

34. Åström Dr. William A. Whittlelle 19.3.1930. KAO-W, fbg:10, 1930. Konferenssiin osallistui myös suomalaisdelegaatio, jonka Åström tapasi. Mentaalihygieenisestä liikkeestä sotienvälisessä Suomessa, ks. Pietikäinen 2020, 192–193.

35. Goodman 2020, 39–46.

36. Åström konsuli Aaro Jalkaselle 21.10.1927. Kansallisarkiston Oulun toimipiste, ulkoasiainministeriön Duluthin konsulinviraston arkisto (KAO-D), fb:7, karkotukset.

37. Jalkanen Åströmille 26.10.1927. KAO-D, fb:7, karkotukset.

Konsuli Jalkanen oli huolissaan tilanteesta, kuten hän ulkoasiainministeriölle kirjoitti:

[U]seat viimeaikaiset yritykset osoittavat Yhdysvaltain siirtolaisviranomaisten tahtovan milloin milläkin syyllä lähettää täältä pois henkilöitä, jotka ovat täällä menettäneet työkykynsä tahi täällä turmeltuneet.³⁸

Hänen mukaansa oli ”odotettavissa lukuisia täällä rappiolle joutuneiden ja hyödyllisyytensä menettäneiden siirtolaisten karkoituksia Suomeen Suomen elätettäväksi”.³⁹ Åströmin ja Jalkasen karkotettavista käyttämä kieli lainasi amerikkalaisviranomaisten käsitteistöä, mutta se heijasteli myös suomalaista aikalaiskeskustelua yhteiskuntaan sopeutumattomista ryhmistä, kuten irtolaisista, rikollisista, mielisairaista ja vammaisista. Työkyvyttömiä ihmisten – ja heidän liikkuvuutensa – patologisointi, joka oli osa maailmansotien välisten vuosien suomalaista sosiaalipoliittista keskustelua, sävytti myös Yhdysvalloissa toimineiden suomalaisviranomaisten suhtautumista uhkaavasti lisääntyneisiin karkoituksiin.⁴⁰

Suomalaisviranomaisten turhautuneisuus yhdysvaltalaisviranomaisten lisääntyvään mieltävaltauuteen tuli esiin viranomaisten välisessä kirjeenvaihdossa. Esimerkiksi keväällä 1927 lähetystöön saapui passipyyntö miehelle, joka oli muuttanut Suomesta Yhdysvaltoihin vuonna 1906, loukannut jalkansa työonnettomuudessa ja elänyt sen jälkeen kiertolaisena. Maahanmuuttoviranomaiset pidättivät miehen arizonalaisessa rajakaupungissa tämän palatessa lyhyeltä käynniltä Meksikon puolelta rajaa. Miehen katsottiin kuuluvan useaan luokkaan, joiden maahantulo oli kielletty: hänellä ei ollut viisumia, hän oli kerjääjä, todennäköinen yleinen rasite ja fyysisesti vajavainen. Suomen edustuston lähetystösih-

teeri ei kätkenyt turhautumistaan passipyyntöön vastatessaan: ”[karkotettava] päästettiin tähän maahan laillisesti vuonna 1906, ja [...] hän on tullut fyysisesti vajavaiseksi työskennellessään tässä maassa. Hänen viiden minuutin käyntiään Meksikossa ei reiluuden nimissä voi pitää poistumisena tästä maasta.” Miehelle kuitenkin myönnettiin passi.⁴¹

Suomalaisviranomaisten oli vaikeaa vaikuttaa amerikkalaislainsäädäntöön, mutta Suomen omaa kansalaisuuslakia pidettiin potentiaalisena välineenä amerikkalaisten karkotusinnon hillinnässä. Vuoden 1925 valtiopäivät oli ottanut käsittelyyn uuden lain Suomen kansalaisuuden menettämisestä, jonka tarkoituksena oli päivittää Suomen laki ”sivistysmaiden” tasolle esimerkiksi laajentamalla ulkomaisen miehen kanssa avioituneen suomalaisnaisen oikeutta säilyttää Suomen kansalaisuutensa. Laki hyväksyttiin kesällä 1927 ja se tuli voimaan vuoden 1928 alussa.⁴²

Konsuli Jalkanen kritisoi kansalaisuuslakia siitä, ettei se määrännyt ulkomailla määrääjän asunutta suomalaista menettämään kansalaisuuttaan. Tällainen pykälä, joka esimerkiksi Ruotsin kansalaisuuslaissa oli ollut, olisi laajentanut vahingollisen paluumuuton kontrollimahdollisuuksia. ”Siten voitaisiin estää, etteivät Yhdysvallat työntäisi takaisin Suomeen kaiken hyödyllisyytensä menettäneitä, jotka eivät sinne itsekään halua”, Jalkanen perusteli ulkoasiainministeriölle. ”Muut 10 vuotta poisolleet voitaisiin laskea kotimaahan esim. kansallisuustodistuksella ja määrätä, että lyhyempikin oleskelu kotimaassa riittäisi palauttamaan heille kansalaisoikeutensa.”⁴³ Myös lähettiläs Åström kannatti tällaista lisäystä kansalaisuuslakiin. Ulkoasiainministeriö kuitenkin totesi hallituksen jo pohtineen kansalaisuuden menetystä ulkomailla, todeten sen heikentävän ulkomailla asuvien suomalaisten siteitä kotimaahansa.⁴⁴ Konsuli Jalkanen ehdotti

38. Jalkanen UM:lle 11.10.1927. UMA 21Va, S.

39. *Ibid.*

40. Irtolaisuuden, kaupungistumisen ja maansisäisen siirtolaisuuden patologisoinnista Suomessa, ks. Harjula 1996, 134; Pietikäinen 2020, 168, 188–189.

41. Kuulustelupöytäkirjat 17.2.1927 & 23.2.1927, liitteenä acting commissioner general of immigration G. E. Tolman (BI) WL:lle 24.3.1927; Kivikoski Tolmanille 28.3.1927; Commissioner general of immigration Harry Hull (BI) WL:lle 12.5.1927. KAO-W fbe:3, 1927, asia 17.

42. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi Suomen kansalaisuuden menettämisestä 30.10.1925, nro. 84. *Valtiopäivät 1925 asiakirjat. Toinen ja kolmas osa.* Valtioneuvoston kirjapaino 1926; Laki Suomen kansalaisuuden menettämisestä, 28.3.1927, esitys nro. 84 (1925 vp.). *Valtiopäivät 1926 asiakirjat. Kolmas osa, I, II.* Valtioneuvoston kirjapaino 1927.

43. Jalkanen UM:lle 10.11.1927. UMA 21Va, S.

44. Åström UM:lle 28.3.1928. UMA 21Va, Ulkomailla.

ministeriölle myös Suomen köyhäinhuoltolakiin sisältyvien liikkumisrajoitusten ulottamista ulkomaille, jolloin konsuli voisi kieltää passin esimerkiksi Yhdysvalloissa köyhäinapua saavalta. Tällaista suomalaisen lain ”kansainväliselle alalle” ulottamista Åström piti kuitenkin epärealistisena, eikä ulkoasiainministeriökään ideaa tukenut.⁴⁵

Vaikka ulkomaille muuttaneiden suomalaisten kansalaisuutta ei voinut helposti katsoa menetetyn, kansalaisuuden laillinen määritelmä ei aina vastannut kulttuurista kansalaisuuskäsitystä.⁴⁶ Kuvaava esimerkki tästä on Sofia L:n tapaus. Kainuulainen nainen oli Michiganiin muutettuun avioitunut Yhdysvalloissa syntyneen miehen kanssa ja saanut kaksi lasta. Vuonna 1927 perheen kotipiirikunta julisti miehen vajaavaltaiseksi ja kykenemättömäksi perheensä elättämiseen. Vaimo lapsineen joutui piirikunnan köyhäintaloon. Piirikunta koetti nyt saada ”temperamenttisen” ja työkyvyttömän naisen poistettua maasta köyhäinhuoltoa kuormittamasta. Konsuli Jalkanen ilmoitti maahanmuuttovirastolle, että nainen oli ulkomaalaisen miehen kanssa avioituessaan menettänyt Suomen kansalaisuuden. Jalkanen jätti kertomatta virastolle, piirikunnalle ja naiselle itselleen Suomen muuttumassa olleesta kansalaisuuslaista, jonka nojalla nainen voisi saada takaisin kansalaisuutensa ja siten passin Suomeen. Ulkoasiainministeriö selvitti naisen Kajaanissa asuvalta isältä ja Kajaanin kaupungilta näiden suhtautumista naisen paluuseen. Isä kieltäytyi vanhuutensa ja tyttärensä ominaisuuksien vuoksi: ”jos tyttäreni [Sofia] olisi täysi normaali niin voisin puolestani hänen elatuksensa myöntää.”⁴⁷ Kajaanin köyhäinhuoltohallitus vastusti ”Amerikan kansalaisen” lähettämistä kaupungin ”rasitukseksi”,⁴⁸ eikä sosiaaliministeriökään pitänyt naisen paluuta ”suotavana”, sillä se pelkäsi hänen ”sairautensa takia [tulevan] täällä todennäköisesti joutumaan köyhäinhuoltoviranomaisten huostaan.”⁴⁹ Ulkoasiainministeriö ohjeisti Jalkasta helmikuussa 1928 ”kaikin tavoin” estämään Sofia L:n paluun, vaikka tiedosti

uoden alussa muuttuneen kansalaisuuslain tehneen naisesta oikeutetun Suomen kansalaisuuteen.⁵⁰

Sofia L:n tapaus tuo esiin, etteivät kansalaisuuslain kirjain ja käytäntö aina seuranneet toisiaan. Kulttuuriset ymmärrykset kansalaisuuden sidonnaisuudesta sukupuoleen, luokkaan, terveyteen ja kyvykkyyteen jäsensivät lakien käytäntöön soveltamista. Köyhäinapua saavan psykisesti epänormaalina pidetyn naisen oikeus kansalaisuuteen oli erityisen helppoa kiistää, kuten niin michiganilaisen piirikunnan, konsuli Jalkanen, ulkoasiain- ja sosiaaliministeriön kuin Kajaanin köyhäinhuollonkin toiminta Sofia L:n tapauksessa osoittaa.

Tapaus kertoo myös siitä, että konsulilla oli usein enemmän mahdollisuuksia vaikuttaa siirtolaisten karkotustapauksien kulkuun kuin kaukana siirtolaiskeskuksista sijaitsevalla Washingtonin lähetystöllä. Passinmyöntöoikeus antoi konsulille rajallista valtaa viranomaisiin nähden, minkä lisäksi hänellä oli käytettävissään paikallisia verkostoja esimerkiksi oikeusavun järjestämiseksi. Varatuomari Aaro Jalkanen aloitti ulkoasiainministeriön palkkaamana konsulina Duluthissa vuonna 1924, mutta oli asunut Yhdysvalloissa jo vuosina 1899–1903 ja uudelleen vuodesta 1914 lähtien.⁵¹ Englannintaitoisena, oikeusoppineena sekä Yhdysvaltain yhteiskuntaa ja amerikkansuomalaisia verkostoja tunteneena Jalkasella oli paljon hyödyllistä pääomaa amerikkalaisviranomaisten kanssa käydyissä neuvotteluissa. Amerikkansuomalaisista verkostoista oli hyötyä esimerkiksi vuonna 1925, jolloin Jalkanen pyysi suomalaistaustaista republikaanikongressiedustaja Oscar Larsonia kirjoittamaan puoluetoverilleen, työministeri John Davisille nuoren suomalaisnaisen karkotustapauksesta. Naista syytettiin prostituutiosta, ja Jalkanen mukaan oli ”peljättävissä”, että nainen olisi Suomessa joutunut ”sairaaloiden ja vankiloiden asukkaana yhteiskunnan rasitukseksi”. Larsonin vetoamus kuitenkin toimi, ja työministeri perui karkotuksen.⁵²

45. Jalkanen Åströmille 7.3.1928, liitteenä Åström UM:lle 28.3.1928. UMA 21v, Ulkomailla.

46. Leppälä 2014, 146.

47. Tauno L. ”konsuli wirastolle Amerikassa” 12.1.1928, liitteenä K. A. Lohi UM:lle 2.2.1928, UMA 21Va, L.

48. Kajaanin köyhäinhuoltolautakunta UM:lle 20.1.1928, UMA 21Va, L.

49. Lohi UM:lle 2.2.1928, UMA 21Va, L.

50. UM Jalkaselle 2.2.1928; Jalkanen UM:lle 27.2.1928, UMA 21Va, L.

51. Lähetystöneuvos A. J. Jalkanen kuollut, *Uusi Suomi*, 17.4.1960.

52. Jalkanen UM:lle 27.3.1925, UMA 21Va, L.; Jalkanen Åströmille 26.10.1927, KAO-D, fb:7, karkotukset.

Konsuli Jalkasen toimintaa, kuten koko Suomen ulkomaanedustusta, ohjasi tiukan taloudenpidon ja säästäväisyyden periaate.⁵³ Jalkanen korosti lähettiläs Åströmille hoitaneensa karkotusasiatkin niin ”ettei niistä syntyisi kustannuksia Suomen valtiolle”⁵⁴ Jalkanen kustansi konsulaatin varoista vain yhden karkotettavan oikeusavun, mutta perusteli tätäkin päätöstä valtion varojen säästämällä. Kuopiosta vuonna 1913 muuttanut mies, jonka oikeusavun konsulinvirasto maksoi, oli Jalkasen mukaan ”tunnettu kovaksi juopoksi” ja ”sangen vaaralliseksi tappelupukariksi”, joka oli Kanadassa käydessään tullut kupan ”saastuttamaksi”. Kanadan-vierailu oli antanut amerikkalaisviranomaisille verukkeen määrätä hänet karkotettavaksi luvattomasta maahanmuutosta ja kupan sairastamisesta maahantulohetkellä. Jalkasen palkkaama oikeusavustaja haastoi viranomaismenettelyn perustuslainvastaisena. Liittovaltion piirituomari mitätöi karkotuksen. Konsuli totesi oikeusapuun kuluneiden 115 dollarin kertyvän Suomelle takaisin moninkertaisesti kuopiolaismiehen paluun estämisellä:

[Karkotettava] olisi varmasti Suomessa joutunut viettämään suurimman osan ajastaan joko vankilassa tahi kuppatautinsa tähden sairaalassa ja kaikesta päätellen lopuksi mielenvikaisten sairaalassa ja siten aiheuttanut Suomelle paljon suurempia kustannuksia kuin mitä hänen puolustuksensa tuli maksamaan.⁵⁵

Passeja myöntävänä viranomaisena konsulilla oli mahdollisuus asiakirjaprosessia viivyttämällä hankaloittaa epämieluisiksi katsomiaan karkotuksia. Jalkanen raportoi lokakuussa 1927 tapauksesta, jossa pahoinpitelystä tuomittua suomalaismiestä esitettiin karkotettavaksi. Mies oli lisäksi vammautunut ja siten Jalkasen mukaan todennäköinen rasite Suomelle, mikäli hänet palautettaisiin:

[Karkotettava] on täällä menettänyt toisen jalkansa, [ja] on todennäköisesti kykenemätön elättämään itsensä ja joutuisi tuon kykenemättömyytensä ja epäsäännöllisen elämänsä tähden yhteiskunnan rasitukseksi Suomessa.⁵⁶

Jalkanen siirsi miehen henkilöllisyyden selvityksen ulkoasiainministeriölle viivyttääkseen karkotuksen toimeenpanoa tapauksen oikeuskäsittelyn ajaksi. Mies voitti juttunsa ja vältti karkotuksen.

Tietyissä tapauksissa konsulit koettivat estää karkotuksia vetoamalla liittovaltion maahanmuuttolakiin paikallisviranomaisten mielivaltaa vastaan. Maahanmuuttopolitiikka oli siirtynyt Yhdysvalloissa osavaltioilta liittovaltiolle 1800-luvun lopulla, mutta monet kaupungit, piirikunnat ja osavaltiot jatkoivat omaa epävirallista ulkomaalaispolitiikkaansa. Kuten aiemmin kuvatussa Sofia L:n tapauksessa, piirikuntien köyhäinhuoltoviranomaiset esimerkiksi kieltäytyivät ulkomaalaisen avustamisesta tai tarjoutuivat maksamaan tämän paluun kotimaahansa.⁵⁷ Lähetystön tai konsulien tietoon epämuodolliset karkotukset tulivat usein kiertoteitse. Helmikuussa 1930 lähettiläs Åström sai kirjeen lappeenrantalaiselta lakimieheltä, jonka asiakas oli saanut karjalaiseen kotikyläänsä kirjeen Massachusettsin osavaltion mielisairausrastolta (*Department of Mental Health*). Kirje totesi vastaanottajien sisaren olevan hoidettavana bostonilaisessa mielisairaalassa, kertoi potilaan voineen ”viime aikoina henkisesti huonosti” ja ”haluavan palata Suomeen”. Paluu kuitenkin edellytti perheenjäsenen maksavan hänen paluumatkansa osavaltiovirastolle.⁵⁸ Massachusettsilla oli ollut Yhdysvaltain osavaltioista kehittynein karkotusjärjestelmä 1800-luvulla. Osavaltio karkotti 1830- ja 1880-lukujen välillä noin 50 000 köyhäinavun varaan tai mielisairaalaan joutunutta ulkomaalaista.⁵⁹

Massachusetts jatkoi ulkomaalaispolitiikkaansa 1900-luvulle epämuodollisemmissa puitteissa.

53. Nevakivi 1988, 93.

54. Jalkanen L. Åströmille 26.10.1927, KAO-D, fb:7, karkotukset.

55. Jalkanen UM:lle 4.4.1927, UMA 21Va, H.

56. Jalkanen UM:lle 8.10.1927; 7.12.1927; 16.12.1927, UMA 21Va, K.

57. Goodman 2020, 11–20.

58. Charles Thompson H. H.:lle 18.11.1929, liitteenä Einar Salmi Åströmille 3.2.1930. KAO-W, fbg:10, VIII 26.

59. Hirota 2017, 2–3.

Osavaltion mielisairausvirastossa toimi karkotettavia potilaita etsivä osasto, joka vuosina 1898–1929 poisti ulkomaille tai muihin osavaltioihin liki neljätuhatta potilasta.⁶⁰ Osaston karjalaiskylään lähettämä kirje oli osa tätä epämuodollista karkotustoimintaa. Bostonilaisnaisen tapaus kuitenkin päättyi Yhdysvaltain suomalaisviranomaisten tietoon. Suomen New Yorkin pääkonsulinvirasto vastusti passinmyöntöä, sillä se piti tapausta epämuodollisena karkotuksena. Bostonilaispotilas oli konsulin mukaan oikeutettu Massachusettsissa köyhänapuun. Koska häntä ei voinut karkottaa virallisin perustein, osavaltion terveystoimikunta koettivat vapautua elatusvelvollisuudestaan maksuhaluisten Suomen-sukulaisten avulla. Pääkonsulinvirasto ilmoitti Washingtoniin, että ”niinkuin aikaisemmissa samanlaisissa tapauksissa”, se tulisi ”vaatimaan, että tšekäläiset viranomaiset kustantavat [naisen] matkan Suomeen.”⁶¹

Lähetystön kirjeenvaihto ei kerro, palasiko bostonilaispotilas sisartensa luo Karjalaan. Se tuo kuitenkin hyvin esiin, kuinka vaikeaa Yhdysvaltain suomalaisviranomaisille oli ”ehkäistä ja rajoittaa” Suomelle vahingollisina pidettyjä karkotuksia, kuten lähettiläs Åström oli toivonut. Suomalaisilla oli vähän vaikutusvaltaa Yhdysvaltain itsevaltaisena pidettyyn maahanmuuttovirastoon, mutta vaikuttamisen tekivät vaikeaksi myös monet karkotusprosesseihin osallistuneet ei-valtiolliset toimijat. Transatlanttisten laivayhtiöiden ja Euroopan siirtolaissatamakaupunkien viranomaisten linjaukset olivat suomalaisviranomaisten vaikutusvallan ulottumattomissa. Esimerkiksi joulukuussa 1926 ulkoasiainministeriön oli mukauduttava Oslon poliisin ja Den Norske Amerikalijne -laivayhtiön päätökseen, etteivät ne enää vastanneet Amerikasta mielisairaina karkotettujen siirtolaisten kustannuksista.⁶²

Bostonilaisnaisen tapauksessa keskeinen rooli oli paitsi Massachusettsin osavaltioviranomaisilla myös naisen kahdella sisarella jotka ryhtyivät

päättäväisesti organisoimaan sisarensa paluuta Suomeen. Vaikka Massachusettsista karjalaiskylään saapunut lyhyt viranomaiskirje ei sitä vaatinut, sisaret laativat kirkkoherranviraston ja asianajajan todistaman sitoumuksen, jossa he menivät ”täyteen omavelkaiseen takaukseen” sisarestaan. He vakuuttivat huolehtivansa, ”että hänet päästetään tulemaan Suomeen, jonne päästyään me hommaamme tulosatamaan vastaanottajan, joka kuljettaa hänet synnyinpitäjäänsä”. Lisäksi he takasivat, että sisar ”tulee koko loppuikänsä täällä Suomessa hoidettua[,] tuottamatta huolehtimiskustannuksia ollenkaan Yhdysvalloille tai kenellekään muulle”. Englanniksi käännetyn kirjeen he lähettivät asianajajatoimiston kautta Suomen Washingtonin lähetystöön, mistä se välitettiin bostonilaisairaalaan.⁶³ Karkotustapausten keskiössä olleet siirtolaiset ja heidän Yhdysvalloissa, Kanadassa, Suomessa ja muualla maailmassa asuvat läheisensä eivät olleetkaan toiminnan passiivisia kohteita, vaan toimijoita omine intresseineen.

”Särkevät toisen kotin vievät miehen”

Janet Golden ja John Duffy ovat erästä 1920-luvun karkotustapausta tutkiessaan tuoneet esiin, miten karkotettavaksi määrätyn lapsen perhe ei hyväksynyt lapsestaan tuotettua lääketieteellistä tietoa, jolla ”älyllisesti vajavaisen” lapsen karkotusta perusteltiin. Perhe haastoi onnistuneesti viranomaisluokitteluja ja käytti luovasti rajallisia resurssejaan, muun muassa siirtolaisyhteisön ja siihen linkittyneiden paikallisten poliitikkojen tukea.⁶⁴ Näin teki myös moni karkotusprosessiin joutunut suomalainen.

Amerikkalaisviranomaisten passipyöntökirjeisiin liitetyt karkotettavien kuulustelupöytäkirjat osoittavat, miten siirtolaiset suhtautuivat maahanmuuttoviranomaisten heihin kohdistamaan luokittelultaan. Maahanmuuttoviranomaisille oli esimerkiksi eduksi esittää karkotettavan sairaus tai vamma perinnöllisenä tai vähintään

60. Commonwealth of Massachusetts, *Report of the Department of Mental Diseases, November 30, 1928*. Wright & Potter Publishing 1929, 12.

61. Varakonsuli S. Wickard WL:lle 28.3.1930. KAO-W, fbg:10, m. VIII-26.

62. Ragnar Smedslund (lähetystösihteeri, Oslo) UM:lle 10.12.1926. UMA 21Va, S. Maasoordin psykiatrisen sairaala Rotterdamin lähellä ilmoitti jo vuonna 1917, ettei se enää ottanut hoitaakseen Amerikasta palautettuja ja satamakaupunkiin jumiutuneita mielisairaita. Ks. Blok 2015, 893.

63. Talollisen leski Sanna H:n ja työmiehenleski Kristiina V:n takauskirje 7.2.1930, liitteenä Einar Salmi Åströmille 3.2.1930. KAO-W, fbg:10, m. VIII 26.

64. Golden & Duffy 2020.

■ Kuva 2. Leonard Åström (1883–1939) toimi Suomen Yhdysvaltain lähettiläänä vuosina 1921–1934. Vuonna 1918 kirjoittamassaan *Valtiollisia seikkailijoita* -teoksessa hän analysoi punakapinaa yhteiskunnallisena mielenvikaisuutena. Hän siirtyi vuonna 1938 Suomen lähettilääksi Brysseliin, jossa hän teki itsemurhan toukokuussa 1939. Lähde: Blank & Stoller, N.Y./Museumvirasto, kuvanumero 850529.

hyvin pitkäkestoisena, sillä täten he kykenivät väittämään tilan olleen olemassa jo henkilön maahantulohetkellä. Esimerkiksi mielenvikaisiksi luokiteltujen karkotettavien diagnoosiksi määriteltiin usein psykoosisairaus *dementia praecox* (ennenaikainen dementia), jota on pidetty skitsofrenian edeltäjädiagnoosina. Dementia-diagnoosi toi psykoosisairaudelle ”lohdutonta kohtalonomaisuutta”,⁶⁵ mikä sopi siirtolaisuusviranomaisten tarkoitukseen. Kuulusteltava saattoi kuitenkin haastaa kehystystä korostamalla ympäristötekijöiden – esimerkiksi vaimon ja lapsen kuoleman – vaikutusta mielenhäiriöön.⁶⁶

Moni karkotettava koki rasitteeksi tai työkyvyttömäksi luokittelun loukkaavana. Eräs mielenvikaiseksi ja fyysisesti vajavaiseksi luokiteltu mies kiisti sairastaneensa päivääkään elämässään. Lääkäri oli diagnosoinut miehellä paranoian ja sydämen hiippaläpän ahtauman, mutta mies kiisti sydänvaivan haitanneen hänen koriste-maalarin työtään. ”Paranoiaansa” hän ei kommentoinut, vaan muutti lääketieteellisen diagnoosin vastauksessaan arkisemmaksi vaivaksi, myöntämällä unohtelevansa paljon asioita.⁶⁷ Mielisairaaloissa kuulustellut potilaat saattoivat kiistää edes saavansa hoitoa, kuulustelijan tivatessa heiltä hoitonsa kustantajaa.⁶⁸ Torontolaiseen ”hermosairaalaan” passitettu ja Suomeen vuonna 1932 karkotettu nainen vaati ulkoasiainministeriötä selvittämään karkotuksensa syyn, sillä hän ei omien sanojensa mukaan ”ollut kipeä mistään paikasta”.⁶⁹ Lääkärin kyky takautuvaan diagnosointiin voitiin myös kyseenalaistaa. Psykopaatiksi kolmen vuoden takaisen maahantulonensa hetkellä diagnosoitu mies protestoi:

[En] voi ymmärtää, kuinka [lääkäri] voi luokitella minut tällä tavalla. Kuinka hän voi tietää, miten voin helmikuussa 1934. Olin mielestäni mieleltäni terve (*mentally sound*).⁷⁰

Kuulusteltava siirtolainen saattoi myös vedota psyykkisiin ongelmiin perustellessaan muistamattomuuttaan tai antamiaan ristiriitaisia tietoja. Lokakuussa 1929 Idahossa kuulusteltu suomalaismies kertoi ensimmäisessä kuulustelussa saapuneensa Yhdysvaltoihin vuonna 1919, ja että hänellä oli Suomessa vaimo ja lapsi. Myöhemmässä kuulustelussa hän muutti saapumisvuodekseen 1914 ja kiisti olevansa naimisissa tai isä. Ristiriitaisuudet hän pani päänsä sekavuuden, unettomuuden ja juomaputken aiheuttaman ”hulluuden” piikkiin.⁷¹ Toisaalta karkotuskuulustelut todella olivat monille äärimmäisen stressaavia tilanteita, etenkin sairaille ihmisille. Kun maahanmuuttoviraston kuulustelija tivasi eräältä mielenvikaisena karkotetulta mieheltä,

65. Petteri Pietikäinen, *Hulluuden historia*. Gaudeamus 2014, 251.

66. Kuulustelupöytäkirja 23.11.1927, liitteenä Hull WL:lle 9.12.1927. KAO-W, fbe:3, 1927-2, 33.

67. Kuulustelupöytäkirja 15.1.1929, liitteenä Hull WL:lle 30.1.1929, KAO-W, fr:2, 1929.

68. Kuulustelupöytäkirja 24.9.1931, liitteenä commissioner general of immigration Edward Shaughnessy (BI) WL:lle 6.11.1931, KAO-W, Fr:2, 1932-4; kuulustelupöytäkirja 7.4.1931, liitteenä Harris WL:lle 20.5.1931, KAO-W, fr:2, 1931.

69. UM Montrealin pääkonsulinvirastolle 31.10.1932. UMA 21Va, P.

70. Kuulustelupöytäkirja 11.3.1937, liitteenä Shaughnessy WL:lle 19.6.1937. KAO-W, fr:6, if 37.

71. Kuulustelupöytäkirja 25.10.1929, liitteenä Hull WL:lle 15.1.1930. KAO-W, fr:1, 1929.

oliko tämä ymmärtänyt hänelle luetut päätökset ja niiden perustelut, vastasi mies ymmärtäneensä ne vain osittain: ”Kun päässä on jotain vialla, ei voi ymmärtää mitään”⁷²

Suomalaisviranomaisten kanssa tekemisiin karkotettavat tulivat yleensä passinmyöntöasiassa. Karkotusmääräyksen saaneilta henkilöiltä tuli säännöllisesti suomalaisviranomaisille pyyntöjä, ettei heille myönnettäisi karkotusta varten passia. Osa kirjoittajista omaksui viranomaiskielen luonnehdinnat ”rasitteisuudesta”, ja koetti käyttää niitä edukseen. Esittämällä itsensä rasitteena he toivoivat Suomen kieltäytyvän heidän vastaanottamisestaan. Näin teki esimerkiksi artikkelin alussa siteerattu kanadalaisnainen. Nainen vakuutti karkotusuhan alla olevan tyttärensä joutuvan Suomessa ”valtion ja kansan huollettavaksi”, mikäli tälle maan passi myönnettäisiin. Äiti toivoi, että tytär pääsisi sen sijaan Kanadaan, jossa hänellä oli perhettä ja ”tuntuva tuttavapiiri, jotka voivat hänestä huolehtia”⁷³ Idaholaisesta vankilasta lähetystöön saapuneessa kirjeessä karkotusmääräyksen saanut mies kertoi asuneensa Yhdysvalloissa 26 vuotta ja olevansa hyödytön Suomelle. Mies kirjoitti hapuillevalla suomella loukanneensa oikean kätensä, minkä vuoksi oli kelpaamaton työntekoon. Hän ei halunnut Suomeen ja pyysi lähetystötä auttamaan häntä pysymään maassa.⁷⁴ Konsuli Jalkasen monissa kirjeissään toistamaa näkemystä ”hyödyttömistä” suomalaiskarkotettavista pyrki siis vahvistamaan myös osa Suomeen joutumista välttelevistä karkotettavista. Moni Jalkasen kohtaama karkotettava – jotka Jalkasen mukaan ”[j]otakuinkin poikkeuksetta” vastustivat karkotuksiaan⁷⁵ – piti kenties edullisena esittää itsensä konsulille mahdollisimman epäedullisessa valossa.

Lamavuosina yhä useampi pulaan joutunut suomalaissiirtolainen alkoi vaatia lähetystöltä ja konsuleilta apua nimenomaan kansalaisoikeutenaan. Avunpyytäjät saattoi esimerkiksi vedota

isänmaallisuuteensa ja kertoa taistelleensa sisällissodassa valkoisten puolella.⁷⁶ Suomalaisviranomaisten avunantokykyä rajoitti ulkoasiainministeriön 1930-luvun alun tiukka säästäväisyyslinja.⁷⁷ Ministeriö ei esimerkiksi hyväksynyt Washingtonin lähetystön antamaa kahdenkymmenen dollarin avustusta Havannassa hädänalaiseksi joutuneelle suomalaismiehelle, jonka tapausta lähetystö kuvasi ”erittäin säällittäväksi”⁷⁸ Apua hädänalaisille suomalaisille koetettiin New Yorkissa järjestää yksityisten lahjoittajien avulla. Tällöinkin tehtiin ero apua ansaitsevien ja ansaitsemattomien välille. ”Avustettujen joukossa on kunnollista väkeä”, New Yorkin pääkonsuli K. F. Altio raportoi lähettiläs Åströmille, ”mutta laiskureita, pummeja ja kommunisteja on myös sakissa”⁷⁹

Karkotustapauksissa karkotettavat ja heidän läheisensä vetosivat usein kunnollisuuteensa, ja käänsivät karkotuspolitiikan logiikan pääläelleen: erottamalla miehiä perheistään ja lapsia vanhemmistaan karkotuspolitiikka aiheutti niitä sosiaalisia ja terveydellisiä ongelmia, joita se väitti ratkovansa. Siinä missä amerikkalaisviranomaiset esittivät sairaan tai vammautuneen kyvyttömyyden karkotuksen syynä, karkotettavat läheisineen saattoivat esittää vaivansa mielivaltaisen karkotuspolitiikan aiheuttamana asiantilana. Nainen, jonka mies oli karkotettu Yhdysvalloista luvottoman maassaolon vuoksi, pyysi vuonna 1932 Suomen Washingtonin lähetystötä vetoamaan amerikkalaisviranomaisiin miehensä puolesta. ”[T]arvitsen hänet täällä niin kipeästi olen sanut sydän vian tänä kesänä”, nainen kirjoitti, ja syytti maahanmuuttoviranomaisia hänen ja miehensä elämän tuhoamisesta:

[S]ärkevät toisen kotin vievät miehen lupaavat laskee takasin saa vartoa että kärsimys loppuun hän siellä ja minä täällä miksi ei lasketa häntä [...] voittehan auttaa kunnollisen ihmisen tulla takasin kotia.⁸⁰

72. Kuulustelupöytäkirja 20.1.1927; liitteenä Hull WL:lle 11.3.1927. KAO-W, fbc:3, 1927, 11.

73. Kristina H. UM:lle 16.9.1924, UMA 21Va, H.

74. M. M. WL:lle [1937], liitteenä Shaughnassy WL:lle 19.6.1937. KAO-W, fr:6, 1f 37.

75. Jalkanen L. Åströmille 26.10.1927, KAO-D, fb:7, karkotukset.

76. Johannes H. WL:lle 27.1.1932, UMA-W, fr:2, 1931-4.

77. Nevakivi 1988, 96.

78. Lähetystösihteeri Niilo Idman (WL) UM:lle 14.11.1931. KAO-W, fbg:11, VIII-24.

79. Pääkonsuli K. F. Altio Åströmille 5.12.1932. KAO-W, fbc:6, IV-16 32.

80. Mrs. Einar N. WL:lle 2.9.1932, KAO-W, fr:3, 1932-2, 31.

Toinen kirjoittaja oli saanut itse karkotusmääräyksen ja odottanut sen toimeenpanoa kaksi vuotta philadelphialaisen siirtolaisaseman sellissä:

Tahtoisin kysyä Teiltä minkä tähden Suomen lähetystö on antanut minua varten sellaisen karkoitus passin? Sitte kun minut on lähetetty Suomeen en voi päästä kotiani takaisin. Waimoni ja lapseni ovat täällä joita ei kukaan ole elättämässä, ja kipeä äitini joka on sairaalassa ollut siitä asti kun isäni kuoli ja minä jouduin tänne vankiksi, en tahtois että äitini kuolee minun tähteni ja nyt kun ne lähettää minut pois kotoa minnekä menen siellä ei mulla ole siellä ketään eikä paikkaa mentävänä.⁸¹

Tuberkuloosia sairastaneen ja ”yleisenä rasitteena” karkotusmääräyksen saaneen detroitilaismiehen äiti koetti estää poikansa karkotusta kieltäytymällä luovuttamasta miehen umpeutunutta Suomen-passia viranomaisille. Nainen onnistuikin viivästyttämään karkotusta, mutta hänen poikansa ehti kuolla ennen kuin pakkopäätös ehdittiin toteuttaa.⁸² Suomeen palanneet karkotettavat ja heidän läheisensä toivat epäkohtia myös suomalaisviranomaisten tietoon. Kesällä 1936 turkulainen nainen kirjoitti Suomen ulkoasiainministeriölle Yhdysvalloista karkotetusta sisarestaan. ”Karkotuksen syy on nähtävästi ollut se että sisareni on mielentilaltaan käynyt sairaalloiseksi”, nainen kirjoitti. Turkuun saapuessaan sisarella ei ollut ”penniäkään rahaa eikä mitään muuta tavaraa kuin päällään olevat vaatteet”. Kirjoittaja ei voinut ”käsittää”, kuinka Yhdysvaltain kansalaisen kanssa avioitunut sisar oli ”voitu karkoittaa kodistaan” ja vieläpä ilman omaisuuttaan. Nainen pyysi ministeriötä huolehtimaan siitä, että sisaren omaisuus lähetettäisiin tälle maksettua New Yorkista Turkuun.⁸³

Yllä kuvatut protestit olivat yksittäisinä tekoina pieniä, mutta niiden kumuloituminen loi 1930-luvun alun Yhdysvalloissa painetta karkotuspoli-

tiikan epäkohtiin puuttumiseksi – ainakin niiltä osin, jotka liittyivät perheellisten eurooppalais-siirtolaisten tapauksiin. Yhdysvaltain karkotuspolitiikka sai voimakasta kritiikkiä niin maan sisällä kuin ulkomaillakin.⁸⁴ Franklin D. Rooseveltin vuoden 1933 alussa aloittanut demokraattihallinto koetti korjata karkotusjärjestelmän räikeimpiä epäkohtia ja avata laittomasti maassa olleille siirtolaisille väyliä laillistaa statusensa. Vuosina 1935–1959 noin 58 000 siirtolaista haki mekanismin kautta laillista statusta, valtaosa menestyksekkäästi.⁸⁵ Maahanmuuttopolitiikan rajoittava logiikka ei kuitenkaan muuttunut, eivätkä oikeusturvaa kohentaneet reformitkaan jääneet pitkäikäisiksi. Maahanmuuttovirasto hylkäsi niistä valtaosan jo 1940-luvulla.⁸⁶ Karkotus- ja rajoituspolitiikan kohteena olivat nyt entistä selvemmin meksikolaiset, ”laittoman muukalaisen” käsitteen muuttuessa käytännössä rodullistuneeksi synonyymiksi meksikolaissiirtolaiselle.⁸⁷

Lopuksi

Artikkelini osoittaa Suomen ulkoasiainministeriön viranomaisten yhtäältä tehneen amerikkalaisten kanssa yhteistyötä karkotusten toteuttamisessa, toisaalta pyrkineen rajatun toimijuutensa puitteissa estämään Suomelle ”vahingollisina” pitämiään karkotuksia. Suomalaisviranomaisten määritelmä karkotuksen vahingollisuudesta ammensi 1920- ja 1930-lukujen eugeenisesta ajattelusta, jossa työkykynsä vammautuneina tai sairastuneina menettäneet ihmiset nähtiin kansakunnan kannalta hyödyttömiksi. Samat eurooppalaisesta ja amerikkalaisesta eugenikasta kummunneet käsitykset, jotka muovasivat ajan Suomen sosiaalipolitiikkaa, näkyivät myös Suomen ulkoasiainministeriön ja ulkomaanedustustojen työssä. Maailmansotien välisinä vuosina virinnyt yhteydenpito Suomen ja ulkosuomalaisten välillä ei siis ollut pelkkää sillanrakennusta, vaan myös portinvartijuutta, jossa Suomelle erisyistä vahingollisia suomalaisia koetettiin pitää maan rajojen ulkopuolella. Suomalaisviran-

81. Daniel T. WL:lle saap. 3.6.1932. KAO-W, fbe:3, 1932-1, 9.

82. WL BI:lle 8.12.1933; Shaugnessy WL:lle 6.12.1933. KAO-W, fbe:3, 1933, 12.

83. Outi S. UM:lle, liitteenä Oiva Haapalainen (Turun ja Porin läänin lääninkanslia) UM:lle 5.9.1936. UMA 21Va, S.

84. Ngai 2004, 76–80; Kang 2019, 71–72.

85. Ngai 2004, 87.

86. Kang 2019, 115–116.

87. Ngai 2004, 82–90; Goodman 2020, 39–46.

omaisten resurssit porttiansa vartiointiin olivat kuitenkin rajalliset. He joutuivat luovimaan heitä vahvempien valtiollisten ja ei-valtiollisten toimijoiden lomassa. Kansalaisuuden määrittely ei ollut yksin suomalaisviranomaisten käsissä, vaan käsitteen joustavuuden vuoksi he joutuivat neuvottelemaan sen sisällöstä paitsi muiden valtioiden viranomaisten myös siirtolaisten ja heidän läheistensä kanssa.

Suomalaisten ja muiden eurooppalaisten karkotukset Yhdysvalloista vähenivät 1930-luvulla, mutta laajemmassa kuvassa amerikkalainen karkotuspolitiikka kävi alati aggressiivisemmaksi. Nykyiset massiiviset mittasuhteensa Yhdysvaltain karkotuspolitiikka sai vasta toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä, jolloin sen kohteena ovat olleet ensisijaisesti meksikolaiset ja muut latinalaisamerikkalaiset. Vuosina 1892–2015 tekemistään yli viidestäkymmenestä miljoonasta karkotuksesta Yhdysvallat on tehnyt yli 95 prosenttia vuoden 1970 jälkeen.⁸⁸ Yksin vuonna 2019 maa karkotti yli 850 000 henkilöä, siis moninkertaisen määrän suuren laman vuosiin verrattuna.⁸⁹ Vaikka karkotusten määrä on noussut valtavasti, niiden perusteluissa on yhä kaikuja vuosisadan takaa. Karkotuspolitiikka on 1990-luvulta lähtien kohdistunut erityisen voimakkaasti julkisia palveluja oletetusti kuormittaviin siirtolaisiin. Presidentti Donald Trumpin hallinto tehosti entisestään julkisia palveluita käyttävien ulkomaalaisten karkotuksia, palauttaen siirtolaisuuspoliittiseen retoriikkaan ”yleisen rasitteen” (*public charge*) käsitteen.⁹⁰ Sosiaalipalveluja käyttäviin siirtolaisiin kohdistuva karkotuspolitiikka on jatkanut

myös vammaisten siirtolaisten epäsuoraa syrjintää, vaikka vuoden 1990 vammaisoikeuslaki poistikin muodolliset vammaisuuteen ja mielisairauteen perustuvat maahanmuuttokiellot.⁹¹

Karkotuskoneiston kasvu ja tehostuminen ovat lisänneet myös niitä psyykkisiä ongelmia, joista tämän artikkelin suomalaiskarkotettavat kertoivat. Amerikkalaisen *The Atlantic* -lehden New Yorkissa keväällä 2020 haastattelemat paperittomat guatemalalaisiirtolaiset kertoivat jatkuvan karkotuspelon aiheuttavan sosiaalista eristäytymistä, masennusta ja ahdistusta, mitä koronapandemia on pahentanut. Apua vaikeuksiin ei uskalleta hakea, sillä maahanmuuttoviranomaisten tiedetään kärkevään karkotettavia jopa sairaaloissa. Eräs guatemalalaishaastateltava kuvasi amerikkalaisviranomaisten käyvän ”psykologista sotaa” siirtolaisia vastaan; jatkuva karkotuspelko ja erossaolo perheestä teki elämästä ”taistelua ahdistusta vastaan”.⁹² Nyky-Yhdysvaltain – tai Suomen – paperittomien siirtolaisten tilanne poikkeaa monin tavoin vajaan vuosisadan takaisten Amerikan suomalaissiirtolaisten elämästä. Silti suomalaissiirtolaisten karkotuskokemukset voivat auttaa ymmärtämään myös nykypäivän ”laittomien” siirtolaisten kohtaamia ongelmia Atlantin molemmin puolin.

FT **Alexi Huhta** on Suomen Akatemian tutkijatohtori Pohjois-Amerikan tutkimuksen oppiaineessa Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** alexi.huhta@helsinki.fi

88. Hester 2017, 1.

89. U.S. Department of Homeland Security, Yearbook of Immigration Statistics 2019, www.dhs.gov/immigration-statistics/yearbook/2019 (21.12.2020).

90. The White House, President Donald J. Trump is Ensuring Non-Citizens Do Not Abuse Our Nation’s Public Benefit, whitehouse.gov/briefings-statements (21.12.2020). Trumpin hallinnon karkotuspolitiikasta, ks. Goodman 2020, 197–205.

91. Baynton 2016, 136–138; Rebecca Cokley & Hannah Leibson, Trump’s Public-Charge Rule Would Threaten Disabled Immigrants’ Health and Safety. Center for American Progress, 8.8.2018, www.americanprogress.org/issues/disability/ (19.1.2021).

92. Emily Kaplan, What Isolation Does to Undocumented Immigrants. *The Atlantic* 27.5.2020. Haastateltu kuoli huhtikuussa 2020 koronaviruksen aiheuttamaan tautiin, ehtimättä jättää hyvästejä perheelleen Guatemalassa. Turvapaikanhakijoiden psyykkisistä ongelmista Suomessa, ks. Susanna Kallakorpi, Pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden psyykinen sairastuminen ja psykiatriset hoitokokemukset Suomessa. Teoksessa Eveliina Lyytinen (toim.) *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Siirtolaisuusinstituutti 2019, 279–300.

Markku Mattila ja Petri Eskola

”Pikkutyttöjen ahdistelijat vaarattomiksi!”¹

Kastraatio seksuaalirikollisten käsittelymuotona

Suomessa vuosina 1935–1970

Ihmishyvyn perinnöllisestä rappeutumisesta alettiin länsimaissa olla huolissaan 1800-luvun lopulla. Lääkkeeksi tarjottiin eugeenista (rotuhygieenistä) sterilointia. Kun ihmiseltä kirurgisella toimenpiteellä riistettiin kyky hankkia lapsia, tämän ajateltiin oikein kohdistettuna estävän perinnöllistä rappeutumista. Tietävästi ensimmäiset eugeeniset steriloinnit tehtiin 1800-luvun lopun Yhdysvalloissa. Siellä alettiin myös säätää asiasta lakeja. Aloittaja oli Indianan osavaltio vuonna 1907, jonka esimerkkiä useat muut osavaltiot seurasivat. Euroopan valtioista ensimmäisenä sterilointilain säätö Tanska (1929). Sitä seurasivat Saksa (1933) Ruotsi ja Norja (1934) sekä Suomi (1935).²

Useissa ennen 1930-lukua säädetyissä yhdysvaltalaisissa sterilointilaeissa seksuaalirikolliset (raiskaajat, ”pervertikot”) oli sisällytetty sterilointilain kohteisiin. Esimerkiksi Indianan lain mukaan valtion laitoksissa olevat tuomitut rikolliset, idiootit, imbesillit ja raiskaajat voitiin steriloida. Usein steriloinnin tapa määriteltiin niin väljästi, että myös kastraatio oli mahdollinen toimenpide.³ Steriloinnissa sukusoluja kuljettavat tiehyet katkaistaan ja päät sidotaan kiinni. Kastroidi tarkoittaa sukuruuhasten (kivekset tai munasarjat) poistoa.

Kun Euroopassa alettiin Yhdysvaltain esimerkkiä seuraten säätää sterilointilakeja, sisällytettiin

niihin yleensä myös kastraatio. Näin meneteltiin Tanskan, Ruotsin, Norjan ja Suomen sterilointilaeissa. Saksassa sterilointilain rinnalle säädettiin laki taparikkolaisista (1933), joka sääteli myös kastraatiota. Nämä eurooppalaiset lait kohdistuivat etupäässä miehiin.⁴

Keskitymme tässä artikkelissa suomalaiseen pakkokastraatiokäytäntöön. Vapaaehtoinen (itse haettu) kastraatio on rajattu tarkastelusta pois kolmesta syystä. Ensinnäkin, vapaaehtoinen kastraatio oli mahdollinen senkin jälkeen, kun pakko toimi poistui lainsäädännöstä.⁵ Toiseksi, itse haettu tai määräämällä pakotettu toimi ovat luonteeltaan eri asioita. Vapaaehtoiseen kastraatioon saattoi toki sisältyä pakkoa, esimerkiksi siihen alistuminen vankilasta vapautumisen ehtona,⁶ mutta pakon osoittaminen ei käytetyn lähdemateriaalin pohjalta ole mahdollista. Kolmanneksi, vapaaehtoiseen hakemuksiin perustuneiden kastraatiolupien määrä on pieni. Lääkintöhallitus myönsi niitä tutkimusajanjaksollamme 13 kappaletta, kun määräyksiä annettiin 233 kappaletta.⁷

Kastraatiomääräyksiä lähestymme kahdella tavalla. Tutkimme, miten lainsäädäntö sai alkunsa, muovautui ja mitä sillä sanottiin tavoiteltavan. Toiseksi tarkastelemme, millaisista rikoksista tuomittuihin lakia sovellettiin. Lisäksi erityisyksymyksenä käsittelemme artikkelin viimeisessä käsittelyluvussa tämän teemanumeron aiheen

1. Miina Sillanpää, Pikkutyttöjen ahdistelijat vaarattomiksi! *Suomen Sosialidemokraatti* 8.5.1943, 3.

2. Markku Mattila, *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. SHS 1999, erit. 61–70.

3. Mattila 1999, 177.

4. Valtioapäivät (tästä lähtien VP) 1934, Asiakirjat III, Hallituksen esitys No 112, 6, 9–13; Merle Wessel, Castration of Male Sex Offenders in the Nordic Welfare State in the Context of Homosexuality and Heteronormativity, 1930–1955. *Scandinavian Journal of History* 40:5 (2015), 593–597.

5. Kastroimislaki 282/1970.

6. Ks. Toini Honkonen, Kastroimiskysymys lainkäytön valossa. *Lakimies* 1954, 45.

7. Lääkintöhallituksen kastraatiokortisto 1936 [sic], p.o. 1935]–1970 (Bg 1–4), Lääkintöhallitus V, Kansallisarkisto (tästä lähtien KA). Kortiston mukaan itse haettuja kastraatioita tehtiin 11 ja määrättyjä 124.

mukaisesti vajaamielisiksi määriteltyjen asemaa Lääkintöhallituksen kastraatiomääräyksissä.

Ensimmäistä kysymystä lähestymme aikalais-kirjallisuuden, arkistolähteiden ja lainsäädäntölähteiden pohjalta. Toista kysymystä tutkimme Lääkintöhallituksen kastraatiokortiston (jatkoissa kastraatiokortisto) kautta. Lääkintöhallitus oli viranomainen, joka käytännössä tulkitsee lakia antamalla (pakko)kastraatiomääräykset. Lääkintöhallituksen yläpuolella oli Korkein oikeus, jonne saattoi valittaa ja joka kumosi tai vahvisti jo annetun määräyksen.⁸ Kastraatiokortiston pohjalta tiedämme, että valitusten suhteen määräykset jakaantuivat seuraavasti:

Lääkintöhallituksen määräyksistä	Korkeimman oikeuden käsittelemistä valituksista
ei valitusta 63	kumottiin 99
valitus 170	vahvistettiin 71
yhteensä 233	yhteensä 170

Määräyksistä reilu neljännes jäi valittamatta. Valitetuissa jutuissa Korkein oikeus vahvisti kaksi viidestä (42 %) Lääkintöhallituksen määräyksestä. Niiden juttujen osuus, joissa Lääkintöhallituksen määräys jäi voimaan valittamatta tai valituksen jälkeen, oli siis kolme määräystä viidestä (134 määräystä, eli 58 % annetuista määräyksistä). Täten Lääkintöhallitus käytännössä määrittäi lain soveltamista käytäntöön.

Keskitymme Lääkintöhallituksen kantaan neljästä syystä. Ensinnäkin, se oli korkein lääkinällinen viranomainen ja kastraatiota pidettiin enemmän lääketieteellisenä (perinnöllisyystiede ja psykiatria) kuin juridisena ongelmana. Toiseksi, Korkeimman oikeuden linja ei tilastoanalyysin

valossa näytä muuttavan Lääkintöhallituksen päätösten kokonaiskuva, sillä Korkein oikeus näyttää kumonneen kolme viidestä käsitellynsä tulleista jutuista teon laadusta riippumatta.⁹ Kolmanneksi, Korkeimman oikeuden kannan selvitys vaatisi toista laajaa arkistotutkimusta.¹⁰ Ja neljänneksi, kaikkien näkökulmien huomiointi vaatisi artikkeleita laajemman käsittelyn.

Lääkintöhallituksen arkistossa tarkastelu rajoittuu kastraatiokortistoon. Siellä on kortti jokaisesta vireille tulleesta kastraatioasiasta. Kortista ilmenee esimerkiksi asian käsittelyn kulku, Lääkintöhallituksen päätös ja sen peruste, mahdollinen valitus ja sen lopputulos. Poimimme ne kortit, joissa Lääkintöhallitus määräsi pakkokastraation. Tapauskohtaisia henkilöakteja ei ole käytetty, sillä kastraation huippuvuosilta 1950–1955 henkilöakteja ei enää ole olemassa 1990-luvulla toteutetun arkistoseulonnan vuoksi.

Seksuaalirikollisten kastraatiota on tutkimuskirjallisuudessa käsitelty runsaasti ja useista näkökulmista, esimerkiksi lääketieteen, juridii-kan, kriminologian ja sosiologian ongelmana sekä historiallisena että aikalaisilmionä. Sitä on lähestytty niin yleisenä kysymyksenä kuin jonkin maantieteellisen alueen tai ryhmän näkökulmasta.¹¹ Pohjoismaista kastraatiopoliittikkaa on historiallisena ilmionä tutkittu esimerkiksi vertailevan lainsäädäntötutkimuksen otteella¹² ja liittämällä se hyvinvointivaltioon ja heteronormatiivisuuteen.¹³ Lisäksi kastraatiota on sivuttu tai käsitelty lyhyesti pohjoismaista maakohtaista eugeniikkaa käsittelevissä tutkimuksissa, joissa käsittely tyypillisesti jää yleiselle tasolle.¹⁴ Myös LGBTIQ-tutkimussuuntauksissa aihetta on sivuttu, mutta Suomen osalta päähuomio on ollut saman sukupuolisten seksuaalisten tekojen kriminalisoinnissa ja siitä joissakin tapauksissa seuranneissa vapausrajoituksissa.¹⁵

8. Sterilisoimislaki 227/1935, § 8; Kastroimislaki 84/1950, § 12.

9. Tilastotarkastelussa käytettiin samoja pääsyyntä kategorioita kuin tämän artikkelin analyysiosuudessa.

10. Vrt. Ann-Mari Sandholm, *Sukuviettiä vuoksi vaarallinen. Kastrointikäytännöt ja suomalainen seksuaalikontrrolli vuosina 1950–1960*. Julkaisematon pro gradu. Turun yliopisto 2013, 83–84.

11. Hakulauseke "castration of sex offenders" tuotti Google Scholar -hakupalvelussa noin 20 000 osumaa (5.5.2020). Mainitut näkökulmat piirtyvät osuissa esiin.

12. Daniela Alaattinoğlu, *The Path of Law. The Establishment, Abolition and Remedy of Involuntary Sterilisation and Castration in Sweden, Norway and Finland*. Dissertation. European University Institute 2019.

13. Wessel 2015.

14. Esim. Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1920–56*. Gyldendal 1996; Gunnar Broberg & Nils Roll-Hansen (toim.) *Eugenics and the Welfare State. Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland*. Michigan State University Press 1996.

Suomalaisesta tutkimuksesta voidaan mainita vuosien 1950–1960 kastraatiokäytäntöä käsitellyt opinnäyte.¹⁶ Työ eroaa artikkelistamme siinä, että artikkelimme käsittelee koko pakkokastraatiolain aikaa, ei vain sen osaa. Opinnäytteessä tarkastelu alkaa pakkokastraatioesityksistä, joita verrataan Lääkintöhallituksen antamiin määräyksiin ja suoritettuihin kastraatioihin. Artikkelimme keskittyy Lääkintöhallituksen pakkokastraatiopäätöksiin.

Kastraatioprosessissa tiivistyvät yhteiskunnan valtasuhteet. Seksuaalirikoksia käsitellessään tuomioistuin tulkitsi lakia ja käytti tuomiovaltaa. Lääkintöhallitus käytti lääketieteellistä asiantuntijavaltaa päättäessään kastraatiotapauksista. Korkein oikeus käytti korkeinta juridista asiantuntijavaltaa ottaessaan kantaa sinne kastraatioasioissa tullessiin valituksiin. Myös viranomaisvalta oli prosessissa mukana. Valtasuhteiden tarkastelu on eräs relevantti ja kiinnostava näkökulma kastraation historiaan. Tässä artikkelissa emme kuitenkaan analysoi näitä valtasuhteita, vaan jätämme sen toisen tutkimuksen tehtäväksi. Lääkintöhallituksen osalta tarkastelemme sitä, millaisista rikoksista tuomittuihin pakkokastraatiota sovellettiin: teemme perustutkimusta selvittämällä ilmiön määrän ja ”laadun”. Näitä tuloksia voidaan hyödyntää jatkotutkimuksessa, esimerkiksi valtasuhdeanalyyseissä.

Käytämme tekstissä suurelta osin aikalaiskäsitteitä. Puhumme niistä siinä merkityksessä kuin niitä tuona ajankohtana käytettiin, emmekä tutkijoina ota niihin kantaa. Esimerkiksi ilmaukset ’siveellisyysrikos’ ja ’siveellisyysrikollinen’ viittaavat tutkimuksessamme yksiselitteisesti asiaan tai henkilöön, joista nykykielessä käytetään nimitystä seksuaalirikos ja seksuaalirikollinen. Olemme tietoisia käsitteen *siveys* erilaisista käsittehistoriallisista tulkinnoista,¹⁷ mutta artikkelin aihepiirissä tätä tulkinnallisuutta ei ole. Lähdemateriaalissa käytetään myös älykkyden eri asteisiin viittaavia aikalaisilmauksia

(esim. oligofrenia, tylsämielinen, idiootti, heikkolahjainen). Olemme tiivistäneet nämä lukuisat termit ja viittaukset käyttämäämme ilmaukseen äly. Nykyisestä älyllisestä kehitysvammaisuudesta käytämme termiä vajaamielisyys, joka oli tutkimusajankohtana käytetty termi. Emme ota mitään kantaa siihen, olivatko aikalaisluonnehdinnat – tai ovatko ne nykytietämyksen valossa – paikkansapitäviä. Myös tekstiaineiston analyysimme on aineistolähtöistä. Analysoimme pakkokastraatiopäätösten syyt muodostamalla vuoden 1950 lainsäädännön ja kastraatiokortiston tietojen pohjalta aineistolähtöinen luokittelu¹⁸ ja analysoimalla se tilastollisesti.¹⁹

Vaatusukupuolirikollisten kastroinnista

1900-luvun eugeenisiin sterilointilakeihin liittyi Yhdysvalloissa ja Euroopassa usein mahdollisuus kastraatioon tai suoranaisia kastraatiopöytäkäliä. Kastraatiolla ja steriloinnilla ei kuitenkaan ollut muuta yhteistä kuin se, että lääketieteellinen operaatio kohdistui sukupuolielinten alueelle. Steriloinnissa sukusolujen liikkuminen estettiin pyrkimyksenä tuottaa hedelmättömyys ja lapsettomuus. Kastraatioissa puolestaan pyrkimyksenä oli sukurauhaset poistamalla lopettaa halu seksuaalisiin tekoihin ja siten estää seksuaalirikollisuutta sekä suojella kanssaihmisii. Kastraatioissa hedelmättömyys oli sukurauhasten poiston sivuvaikutus, ei sen ensisijainen pyrkimys. Kastroinnin ja steriloinnin kytkeytyminen ja kytkeminen yhteen selitty kahdella seikalla. Yhtäältä eugeeninen sterilointi oli uusi asia, jonka käytännöt, menetelmät ja tavoitteet eivät olleet laajalti itsestään selvät. Toisaalta asioita kytkettiin tietoisesti yhteen, jotta ne tukisivat toisiaan ja edistäisivät haluttujen lakien säätämistä.

Esimerkiksi Tanskan naisliitto (*Dansk Kvinde-samfundt*) vaati jo 1920-luvun alussa seksuaalirikollisten (erityisesti lastenraiskaajien) kovempaa

15. Ks. esim. Antu Sorainen, *Rikollisia sattumalta? Naisten keskinäistä haureutta koskevat oikeudenkäynnit 1950-luvun Itä-Suomessa*. Helsingin yliopisto 2005; Kati Mustola, Finland 1889–1999. A Turbulent Past. Teoksessa Jens Rydström & Kati Mustola (toim.) *Criminally Queer. Homosexuality and Criminal Law in Scandinavia, 1842–1999*. Aksant 2007, 215–250.

16. Sandholm 2015. Markku Mattila oli tämän pro gradun substanssiohjaaja.

17. Ks. Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (toim.) *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. SKS 2011.

18. Vrt. esim. Barney G. Glaser & Anselm L. Strauss, *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*.

Aldine 1967; Michelene T. H. Chi, Quantifying qualitative analyses of verbal data. A practical guide. *The Journal of the Learning Sciences* 6:3 (1997), 271–315; Klaus Krippendorff, *Content Analysis. An Introduction to its Methodology*. Sage 1980.

19. Samantapaista analyysiä käyttäjä myös Sandholm 2013. Analyysin perusajatus kehitettiin Markku Mattilan ja Sandholmin välisissä ohjauskusteluissa.

rankaisemista, elinikäistä eristämistä ja kastrointia. Sterilointilain siellä saama kannatus selittyi osittain sukupuolirikollisten kastraation laajalla kannatuksella, joka ohjautui kastraatiopykälän sisältäneen sterilointilain taakse.²⁰ Eugeenisen steriloinnin ja sukupuolirikollisten kastroinnin yhdistäminen samaan lakiin edisti sen säätämistä myös Suomessa.²¹

Vaatimukset rikollisten steriloinnista kuuluivat Suomessa alusta lähtien steriloinnista käytyyn keskusteluun. Asiaa sivuttiin 1910-luvulla muun muassa lääkäreiden ammatillisessa keskustelussa.²² Sterilointikomitea totesi mietinnössään (1929), että ”harhaan suuntautuvan tahi luonnottoman voimakkaan sukuvietin” poistamiseksi tai heikentämiseksi voitaisiin ryhtyä kastrointiin, mutta leikkaus pitäisi tehdä leikattavan omasta pyynnöstä, vapaaehtoisesti. Kastroinnin perusteena ei ollut kelvottomien jälkeläisten syntymisen estäminen. Peruste oli yhteiskunnan suojele seksuaalirikollisilta ja toisaalta hallitsemattomasta sukupuolihalusta johtuvan tuomio- ja vankeilakierteen katkaisu.²³

Erityisen voimakasta tukea sukupuolirikollisten kastroiminen sai yhteiskunnallisesti aktiivisten porvarillisten naisten piirissä ja heidän järjestöiltään.²⁴ Tuoreiden sukupuolirikostapausten herättämä huoli tiivistyi alkuvuodesta 1933. Tuolloin Kokoomuksen eduskuntaryhmän naisten lähetystö vaati oikeusministeriltä toimia lasten ja alaikäisten suojelemiseksi. Keinoiksi tarjottiin tekijän elinikäistä eristämistä ja ”lääketieteellistä käsittelyä” eli kastrointia. Tähän yhtyi Kokoomuksen naisten Helsingin järjestö. Myös Suomen naisten kansallisliiton siveellisyyskomitea laati samansisältöisen kirjelmän oikeusministerille. Naisten kristillinen raittius- ja siveellisyysliitto Valkonauha päätti anoa, että lastenraiskaajien rangaistus kovennetaan ”aina kastreeraukseen asti”. Asiaan tarttui myös sanomalehti *Uusi Suomi*.

Sen asiantuntijakyselyssä enemmistö hyväksyi sukupuolirikollisten kastroinnin.²⁵

Suomen naisten kansallisliiton siveellisyyskomitean kirjelmä eritteli laajasti sukupuolirikostapausten ajankohtaistamaa ongelmaa esittäen ratkaisuja. Taustalla nähtiin sukupuolirikollisuuden määrän kasvu. Tilaston sanottiin osoittavan lapsiin kohdistuneiden siveellisyysrikosten lisääntyneen 1920-luvun lopulla 70 prosenttia. Rangaistusasteikkoa oli juuri tarkistettu, mutta se oli yhä liian lievä, eikä vastannut ”kansan” oikeustajua. Esimerkin valossa epäiltiin, että tuomioistuimet eivät käytä ankarimpia rangaistuksia. Laki näytti sallivan myös rangaistuksetta jäämisen. Esimerkiksi nuoren rikoksen uhrin (15–17-vuotias) piti itse nostaa syyte. Lisäksi tilastojen mukaan yli 10 prosenttia oikeudessa aloitetuista seksuaalirikostapauksista päättyi ilman tuomiota joko siten, että syytettä ei voitu jatkaa tai vaihtoehtoisesti syytetty jätettiin rangaistukseen tuomitsematta. Sellaiset pykälät, ”joiden nojalla syytetty voi keinoitella itsensä vapaaksi tuomiosta”, piti poistaa. Rangaistuksia piti kiristää: myös kastraatio piti ottaa käyttöön.²⁶

Naiset jatkoivat työtä sukupuolirikollisuutta vastaan ja kastroinnin puolesta. Joukko porvarillisia naiskansanedustajia, jotka katsoivat edustavansa ”Suomen äitien ja naisten yhteistä, vakavaa tahtoa”, jätti syksyllä 1933 eduskunnalle toivomusaloitteen ”toimenpiteistä lasten ja nuorten suojelemiseksi sukupuolirikollisuudelta”. Aloite nojasi Suomen naisten kansallisliiton siveellisyyskomitean kirjelmään. Aloitetta tuki myös Valkonauhaliitto, jonka lähetystön piti käydä ”asiaa tehostamassa” opetusministerin, sisäministerin ja oikeusministerin luona.²⁷

Toivomusaloitetta käsitellyt eduskunnan valiokunta kuuli asiantuntijoina kahta sterilointikomitean jäsentä, Suomen naisten kansallisliiton siveellisyyskomitean puheenjohtajaa Tilma

20. Koch 1996, 55–56, 288.

21. Mattila 1999, 182–183.

22. Mattila 1999, esim. 156–160.

23. Komiteamietintö 1929:5, 47–48.

24. Vrt. Marjatta Hietala, From Race Hygiene to Sterilization. The Eugenics Movement in Finland. Teoksessa Gunnar Broberg & Nils Roll-Hansen (toim.) *Eugenics and the Welfare State. Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland*. Michigan State University Press 1996, 229.

25. Mattila 1999, 178.

26. Mattila 1999, 178–180; Rangaistusasteikon tiukentamisesta Sandholm 2013, 14–15.

27. Mattila 1999, 180–181.

Hainaria²⁸ sekä lastensuojeluntarkastajaa. Valiokunta suositti rangaistusten koventamista sekä lapsille ja alaikäisille jatkuvasti vaarana olevien sukupuolirikollisten pakkokastraatiota, mikä pitäisi liittää hallituksen tulossa olevaan sterilointilakiesitykseen. Eduskunta hyväksyi mietinnön ja lähetti sen toivomuksenaan hallitukselle.²⁹ Hallituksen sterilointilakiesitys sisälsikin sukupuolirikollisten pakkokastraation.

Myös jatkossa julkisuudessa käsiteltyjen lapsiin kohdistuneiden seksuaalirikosten merkitys kastraatiolainsäädännön muovaamisessa oli keskeinen.³⁰ Esimerkiksi keväällä 1943 Helsingissä paljastui kaksi alaikäisiin tyttöihin kohdistunutta siveellisyysrikosta, jotka herättivät ”yleistä suuttumusta” ja sanomalehtikirjoittelua sekä asiaa koskevan välilikysymyksen eduskunnassa. Väestöliitto lähetti sisäministeriöön kastraatiolain tehostamista koskevan kirjelmän.³¹ Seuraavana syksynä Valtioneuvosto asetti komitean pohtimaan sterilointilain tehostamista.³² Komitea ei julkaissut mietintöä, ainoastaan asetusluonnoksen.³³ Mietintönä voitaneen pitää komitean jäsenen, psykiatri Martti Kailan kirjoitusta, jonka ensimmäinen osa käsitteli sterilointilain uudistusta ja toinen kastraatiolakia.³⁴

Kastraatiolain tiukentaminen sai lisää puhtia kesällä 1948 mieliä kuohuttaneista rikostapauksista. Eduskuntaan jätetyssä toivomusaloitteessa vaadittiin, että kastraatiota pitäisi soveltaa paljon laajempiin ihmisryhmiin ja useampiin rikostapauksiin. Tätä perusteltiin nimenomaan useilla ja jatkuvilla seksuaalirikoksilla. Toivomusaloitteen allekirjoitti kaikkiaan 58 kansanedustajaa, jotka olivat sekä miehiä että naisia ja edustivat kaikkia

eduskunnassa olleita puolueita.³⁵ Kahta päivää aiemmin eduskuntaan oli jo toimitettu toinen toivomusaloite kastraation soveltamisen tehostamisesta. Sen oli allekirjoittanut kolme muuta kansanedustajaa.³⁶

Lakien säätäminen

Hallituksen esitys sterilisoimislainsäädännön (1934) oli asiaan perehtyneen lakitieteen tohtori Brynolf Honkasalon laatima.³⁷ Se sisälsi sekä seksuaalirikollisten pakkokastraation että omasta halusta haetun vapaaehtoisen kastraation. Aikaisemmin lainsäädännössä tuntemattoman kastraation käyttöönottoa perusteltiin kriminaalipoliittisena suojelutoimenpiteenä, joka estää rikollista uusimasta tekoaan, kuten ulkomaiset kokemukset Sveitsistä, Tanskasta ja Amerikasta osoittivat. Kastraatio esitettiin tehokkaana, halpana ja humanina keinona estää sukupuolirikollisuutta, erityisesti kun rikollinen saattoi tuomionsa kärsineenä ja kastroituna palata muille turvallisesti takaisin yhteiskuntaan. Kastraatio ei myöskään tuottanut ”sanottavaa kärsimystä” leikatulle.³⁸

Pakon peruste oli, että entistä tehokkaammat keinot olivat välttämättömiä, varsinkin alaikäisten suojelemiseksi siveellisyysrikoksilta. Pakko vaati kuitenkin vahvan näytön. Ennen kastrointimääräystä henkilön piti osoittaa vaarallisuutensa. Se todennettiin oikeuslaitoksen antamalla tuomiolla rikoksesta, joka osoitti tekijällä olevan ”voimakkuuden tai suuntautumisen vuoksi abnormin sukupuolivietin”. Lisäksi piti olla uhka, että hän siksi oli muille ihmisille vaarallinen. Koska ”luonnottomasta” seksuaalivietistä voi kummuta monenlaisia rikoksia – seksuaalirikosten lisäksi

28. Hainarin eugeenisesta toiminnasta, ks. Eija Jämbäck, *Siveellisemmän Suomen puolesta. Tilma Hainari uskonnollisena moraalireformistina ja rotuhygienian edistäjänä 1904–1934*. Helsingin yliopisto 2020, kastraatiosta erit. 217–227.

29. Mattila 1999, 181.

30. Vrt. Inkeri Anttila, *Alaikäisiin kohdistuneet siveellisyysrikokset ja niiden tekijät. Kriminologinen tutkimus*. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1956, 26.

31. Väestöliiton kirjelmä Sisäasiainministeriölle 29.6.1943. AD 1238/180 SM 1943. Sisäministeriön arkisto, KA; Martti Kaila, Sterilisoimislain uudistamisesta. *Suomen Lääkäriliiton Aikakauskirja* 1944a, 17; Lainvalmistelukunnan julkaisuja 1946:1, 3.

32. Akti KD 467/810 SM 1943. Sisäministeriön arkisto, KA; Kaila 1944a, 17; *Uusi Suomi* 15.3.1944, 8. Komitean jäsenet olivat professori Brynolf Honkasalo, psykiatri Martti Kaila ja kansanedustaja Kyllikki Pohjala.

33. Komiteamietintö Mon. 1944:16 on ehdotus kastroimisasetukseksi ilman perusteluja. Esipuheen mukaan lakiehdotus perusteluineen oli jo jätetty valtioneuvostolle. Sitä ei ole painettu, eikä alkuperäistä ehdotusta ole löytynyt valtioneuvoston arkistosta.

34. Kaila 1944a, 17–72; Martti Kaila Sterilisoimislain uudistamisesta. Kastroimisesta. *Suomen Lääkäriliiton Aikakauskirja* 1944b, 120–156.

35. VP 1948, Liitteet, VI,7, Toivomusaloite n:o 104.

36. VP 1948, Liitteet, VI,8, Toivomusaloite n:o 105.

37. Mattila 1999, 310–311.

38. VP 1934, Asiakirjat III, Hallituksen esitys No 112, 6, 7, 20–21.

esimerkiksi murhapoltto tai seksuaalisiin ärsykeisiin pohjaava hengenriisto eli niin sanottu ”himomurha” – jokainen pakkokastraatio piti erikseen harkita. Valmiita luetteloita pakkokastraatioon johtavista rikoksista tai rikosten maksimi- tai minimirangaistuksista ei voitu antaa.³⁹

Eduskunnassa lakiesityksestä keskusteltiin vilkkaasti. Pääosa keskustelusta kohdistui kuitenkin lain sterilointia koskeviin kohtiin – kastroinnista keskusteltiin vähemmän. Kastratiokeskustelussa eräät kansanedustajat esittivät, että kastraatiopykälää piti yhä tiukentaa: lieventämistä tai asiasta luopumista ei esittänyt kukaan. Kastratiomyönteisyyttä heijasti, että koko sterilointilainsäädäntöä saatettiin ehdottaa toimeenpantavaksi yksinomaan kastraatiolla. Tällöin ajatus kulki niin, että lasten saamisen estävä sterilointileikkaus lisää sukupuoliseettömyyttä, kun lasten saamisen pelko poistuu mutta kyky seksiin jää. Sen sijaan kastraatio sekä estää lasten saamisen että poistaa kyvyn seksiin ja oli sukupuoliseellisempi vaihtoehto.⁴⁰

Tiukentamisvaatimuksia esitti erityisesti oikeisto. Edustaja Heikki Niskanen (Kansanpuolue) vaati, että kaikki lakiehdotuksen tarkoittamat rikolliset olisi välttämättä – siis ilman tapauskohtaista harkintaa – kastroitava. Lain sanamuotoa pitäisi koventaa erityisesti lasten suojelemiseksi. Hän jatkoi perustelua kertomalla kotipitäjänsä ”namusedästä”. Niskasen mukaan naapurikunnan lautamiehet olivat sitä mieltä, ”että jos oltaisiin Amerikassa, niin tämä mies [namusetä] olisi ehdottomasti lynkattava”. Niskanen yhtyi ajatukseen.⁴¹ Myös rikosoikeuden professori ja kansanedustaja Bruno Sundström (myöh. Salmiala, IKL) vaati kahden muun IKL:n edustajan kannattamana lain koventamista.⁴² Vaateista huolimatta kastrointipykälää ei kovennettu. Sterilointilain – ja

samalla kastraatiopykälän – takana oli huomattava enemmistö: äänestyksessä 144 edustajaa kannatti ja vain 14 vastusti lakia (poissa 35 edustajaa).

Sterilointilain säätäminen ja voimaantulo aloitti suomalaisen sterilointi- ja kastraatiopolitiikan. Lähes välittömästi politiikkaa alettiin asian tuntijapiireissä arvostella sekä yleisestä tehottomuudesta että prosessin virittelyn ja käsittelyn erityisestä hankaluudesta.⁴³

Sotavuosina alkoi lainsäädäntötyö aborttilain säätämiseksi sekä sterilointilain uudistamiseksi. Työ eteni rinnakkain, sillä laeissa oli paljon samoja elementtejä, esimerkiksi yhteisiä eugenisia näkökulmia ja seksuaalisuuden säätelyä. Tämä hidasti prosessia ja Lainvalmistelukunnan mietinnöt valmistuivat vuosina 1946 (kastrointi), 1947 (sterilointi) ja 1948 (abortti).⁴⁴ Tuloksena syntyi kolme lakia: maan ensimmäinen aborttilaki sekä omat lait steriloinnille ja kastroinnille, jotka säädettiin vuonna 1949.⁴⁵ Kastratioasioiden erottaminen omaksi laikseen oli nähtävissä jo Kailan ”mietinnössä”, joka käsitteli sterilointia ja kastrointia toisistaan erillään.⁴⁶

Kun kastraatiolakia käsiteltiin eduskunnassa, se ei nostanut juurikaan keskustelua. Jokin vastarinta lain tiukennusta vastaan kuitenkin oli olemassa, mutta eduskuntalähteistä ei täsmälleen selviä, mistä oli kysymys. Kokonaan kastroinnista ei kuitenkaan haluttu luopua, sillä kun tätä ehdotettiin, ehdotus ei saanut kannatusta. Kun tiukennetun kastraatiolain hyväksymisestä äänestettiin, lakia kannatti 110 kansanedustajaa ja 53 edustajaa vastusti (poissa 31 edustajaa, tyhjiä 5).⁴⁷ Laki tuli voimaan heinäkuun ensimmäisenä 1950.

Eräs vastarinnan ääni oli rikosoikeuden professori Bruno Salmiala, joka kansanedustajana vuonna 1935 oli ehdottanut säädettyä kireämpää

39. VP 1934, Asiakirjat III, Hallituksen esitys No 112, 6, 20–21, 23.

40. VP 1935, Pöytäkirjat I, 253.

41. Talousvaliokunnan kokouksen ptk 9.11.1934. Talousvaliokunnan pöytäkirjat 1934–1952 (Mf 6), Eduskunnan arkisto, Eduskunta; VP 1934, Pöytäkirjat III, 3114–3115.

42. VP 1935, Pöytäkirjat I, 113, 130, 133, 134.

43. Mattila 1999, 236–237.

44. Niilo Pesonen, *Terveystien puolesta – sairautta vastaan. Terveystien- ja sairaanhoito Suomessa 1800- ja 1900-luvulla*. WSOY 1980, 645; Lainvalmistelukunnan julkaisuja 1946:1. [kastroimislaki]; Lainvalmistelukunnan julkaisuja 1947:3 [sterilointi]; Lainvalmistelukunnan julkaisuja 1948: 1 [abortti].

45. Hallituksen lakiehdotukset saivat numerot 58, 59 ja 60/1949 (kastrointi, sterilointi ja abortti). Valmiit lait julkaistiin numeroilla 82, 83 ja 84/1950 (abortti, sterilointi ja kastrointi).

46. Kaila 1944a; Kaila 1944b.

47. VP 1948, Pöytäkirjat I, 814, 857; VP 1949, Pöytäkirjat I, 866, 874–880 ja Pöytäkirjat II, 1970–1971, 2012–2013 sekä Pöytäkirjat III, 2046–2047.

kastraatiolakia. Vuonna 1951 hän julkaisi artikkelin, jossa kritisoi koko kastrointimenettelyä. Hänen mukaansa väite seksuaalirikollisuuden uusimisherkkyydestä ei tilastojen valossa pitänyt. Kastratio ei myöskään ollut varma keino seksuaalirikosten uusimisen ehkäisyyn. Vasten tahtoa tehty kastratio oli monin tavoin haitallinen. Salmiala perusteli kastration epäinhimillisyyttä seuraavasti:

[Koska se] kriminaaliterapeuttisena puuttumisena ihmisen ruumiin keskeisiin organeihin vaikuttaa syvällisesti ihmisen koko persoonallisuuteen sitä muuttaen. Se voi aiheuttaa ihmisessä vaarallisia sielullisia ja hermostollisia häiriöitä. Se riistää ihmiseltä jo ehkä nuorena koko eliniäksi ja ilman pienintäkään rehabilitation mahdollisuutta siinäkin tapauksessa, että tuomittu myöhemmin todettaisiin rikokseen syyttömäksi, yhdenvertaisuuden toisten kanssa. Siten menettää kastroitu sekä itseluottamuksensa että ympäristönsä kunnioituksen, minkä johdosta hänen resosialisointinsa ja toimintansa yhteiskunnassa oleellisesti vaikeutuu. Näin voi hän muita helpommin sortua, jollei seksuaali- niin muuhun rikollisuuteen. Kaiken tämän aiheuttavaan kastratioon ryhdytään kuitenkin ilman, että on mitään varmuutta siitä, että sen kautta saavutetaan sitä kriminalipoliittista päämäärää – vaaratomuutta seksuaalirikollisissa suhteissa –, johon sillä pyritään.

Hän huipensi kritiikkensä:

Joka tapauksessa on kastroimislakimme, joka jo on herättänyt meille ikävää huomiota ulko-

mailla, kiireellisesti ainakin perusteellisesti tarkastettava, jos mieli säilyttää maamme maine oikeusvaltiona.⁴⁸

Lääkintöhallitus entisen pääjohtaja Niilo Pesosen (virassa 1954–1969) mukaan kastrointilaki herätti arvostelua ja pakkokastratio vaadittiin poistettavaksi. Pesosen mukaan viranomaisten mieli muuttui ja määräysten antaminen lopetettiin:⁴⁹ viimeinen määräys annettiin vuonna 1958. Koska kastratiosta päättäneen kokouksen puheenjohtajana toimineen Lääkintöhallituksen pääjohtajan rooli oli uuden lainsäädännön mukaan suhteellisesti vahvistunut⁵⁰ ja päätöskokouksiin osallistuneet pysyivät pääjohtajaa lukuun ottamatta tuolloin samoina,⁵¹ Pesonen kuvailee tässä omalla johdollaan Lääkintöhallituksessa toimeenpantua lain tulkinnan muutosta. Bruno Salmiala totesikin, että vaikka lakia ei ole muutettu, on pakkokastratiosta Suomessa käytännössä luovuttu. Hänen mukaansa syy oli humanisuus ja yksilön persoonallisuuden kunnioitus.⁵² Asia liittyi siis tuolloin yleismaailmallisesti nousseen huoleen (hallinnollisen) vallankäytön kohteiden ihmisoikeuksista.⁵³ Sen nousua Pesonen seurasi kansainvälisessä yhteistyössä ja lääketieteen eräältä aitiopaikalta ollessaan mukana Maailman terveysjärjestön (WHO) toiminnassa vuosina 1955–1969.⁵⁴

Kastratiolain toimeenpanosta siis luovuttiin nimenomaan Lääkintöhallituksessa. Vuoden 1970 kastratiolaissa linjanmuutos vietiin lakiin, kun mahdollisuus pakkokastratioon poistettiin. Tätä perusteltiin seuraavasti: 1) Seksuaalisuutta säätelevää fysiologista toimintaa on muuallakin kuin

48. Bruno A. Salmiala, Onko pakkokastratio oikeus- ja kulttuurivaltiossa hyväksyttävä reaktiomuoto rikoksen seuraamukseksi? *Defensor Legis* 1951, erit. 148–149, 167.

49. Pesonen 1980, 656; Vrt. Sandholm 2013, 36–38.

50. Niilo Pesonen, Terveyden- ja sairaanhoito. Teoksessa *Siviilitoimituskunta – Sisäasiainministeriö 1869–1969*. Sisäasiainministeriö 1969, 88.

51. Sandholm 2013, 36–38, 90–91, 97.

52. Bruno A. Salmiala, Pakkokastratio Suomessa. *Defensor Legis* 1962, 104–107.

53. Esim. Markku Mattila, Rotuhygieniä ja kansalaisuus. Teoksessa Ilpo Helén & Mikko Jauho (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Gaudeamus 2003, 110–127, 269–272; Paavo Kastari, *Kansalaisvapauksien perustuslain turva*. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1972, 157–159; Ulf Schmidt & Andreas Frewer (toim.) *History and Theory of Human Experimentation. The Declaration of Helsinki and Modern Medical Ethics*. Steiner 2007; Lynne M. Healy, Exploring the History of Social Work as a Human Rights Profession. *International Social Work* 51:6 (2016), 735–748; Herwig Czech, Christiane Druml & Paul Weindling (toim.) *Medical Ethics in the 70 Years after the Nuremberg Code, 1947 to the Present*. International Conference at the Medical University of Vienna, 2nd and 3rd March 2017. *Wiener Klinische Wochenschrift* 139: Supplement 3 (2018). Alaattinoğlu (2019, 263, 264) painottaa lisäksi, että kastratio alettiin lääketieteessä nähdä tehottomana ja vanhanaikaisena.

54. Niilo Pesonen, *Lääkärinä ja virkamiehenä*. WSOY 1973, 168–198.

sukurauhasissa, joten haluttua vaikutusta ei saavuteta sukuruhaset poistamalla. 2) Sukupuolidentiteettiin vaikuttaa persoonallisuus. Sukupuolisen käyttäytymisen pysyvät häiriöt johtuvat enemmän persoonallisuuden kehityksen häiriöistä kuin hormoneista. 3) Kastratiolla on epäsuotuisia vaikutuksia aineenvaihduntaan ja jopa terveyteen. Lisäksi tulevat psyykkiset ongelmat, kuten alemmuudentunto ja neuroosit sekä depressiivisyys. Nämä aiheutuvat sekä hormoneista että psykologiasta. 4) Vapaaehtoinen kastratio on tuloksellisempaa kuin pakko.⁵⁵

Talousvaliokunta kuuli kaikkiaan 37 asiantuntijaa ja yhtyi lakiesitykseen.⁵⁶ Myös eduskunta yhtyi siihen. Laki vapaaehtoisesta eli ”omasta vakaasta pyynnöstä” haetusta kastratiosta hyväksyttiin ilman keskustelua.⁵⁷ Samaan aikaan luovuttiin seksuaalirikollisten pakkokastratiosta ja eugeenisesta pakkosteriloinnista ja aborttilakia liberalisoitiin.⁵⁸

Lakien sisältö

Kesäkuussa 1935 voimaan tullut sterilointilaki määritteli ensimmäisessä pykälässään eugeenisen pakkosteriloinnin perusteet ja kohderyhmät. Saman pykälän toinen momentti säati:

Sama [pakko-operaatio] olkoon lakina, jos joku lainvoiman saaneella tuomiolla on osoitettu syyppääksi rikokseen tai rikoksen yritykseen, joka todistaa hänellä olevan voimakkuutensa tai suuntautumisen puolesta luonnottoman sukuvietin, ja on perusteltua syytä varoa, että hän sen vuoksi on vaarallinen toiselle henkilölle.

Lain mukaan kastroitavaksi voitiin määrätä vain täysi-ikäinen (tuolloin 21-vuotias). Pakkoprosessin laittoi vireille vankilanjohtaja, kruununvouti, nimismies, kaupunginviskaali tai poliisipäällikkö.

Lisäksi laissa oli mahdollisuus hakea kastratiolupaa itse, jos hakija ”sukuviettinsä luonnottoman voimakkuuden tai suuntautumisen takia joutuisi tekemään rikoksia”⁵⁹

Kun kastrointilakia pyrittiin muuttamaan, haluttiin sitä ensisijaisesti tiukentaa, tehostaa ja sujuvoittaa.⁶⁰ Vuoden 1950 kastratiolaissa tämä tehtiin lisäämällä vanhoihin määräyksiin kolme uutta seikkaa.⁶¹ Ensimmäinen niistä koski ”sielullisesti vajaakykyistä” tai ”pysyvästi mielisairaasta”, jota hoidetaan mielisairaalassa tai muussa siihen verrattavassa laitoksessa. Tällainen henkilö voitiin määrätä kastroitavaksi, jos hän sukuviettinsä vuoksi on vaarallinen toiselle henkilölle. Näytöksi vaadittiin ”luotettava selvitys”, eli vähemmän kuin tuomioistuimen lainvoimainen päätös. Tällä pyrittiin ulottamaan laki myös sellaisiin, jotka syyntakeettomuutensa vuoksi eivät joutuneet oikeuden tuomittaviksi ja tuomionsa perusteella kastroinnin kohteeksi. Toinen seikka oli poliisin virka-apu. Vanhan lain perusteella operaatioon määrättyä ei voitu poliisin voimin saattaa leikkaukseen. Nyt poliisi velvoitettiin pyynnöstä antamaan virka-apua, jotta kastratio voidaan suorittaa.

Kolmas seikka oli, että lakiin rakennettiin automaatti. Laissa lueteltiin eräitä seksuaalirikoksia ja määrättiin, että kun joku sai tuomion niiden pohjalta, piti asia automaattisesti siirtää Lääkintöhallitukselle pakkokastratiion harkintaa varten. Tämä nosti Lääkintöhallituksen tulevien kastratioasioiden määrän vuosittain toiselle sadalle, kun se aiemmin oli tyypillisesti ollut alle kymmenen esitystä vuosittain.⁶²

Laissa kastratiooperusteeksi yksilöitiin eräitä rikoksia. Lisäksi mainittiin yksilöimättömästi ”muu vaikeanlaatuinen seksuaalirikos”.⁶³ Auki kirjoitettuna luetellut lainkohdat⁶⁴ tarkoittivat seuraavia tekoja (järjestys ei ole arvottava, vaan vastaa rikoslain järjestystä):

55. VP 1969, Asiakirjat I, Hallituksen esitys n:o 106, Hallituksen esitys Eduskunnalle kastroimislaki.

56. VP 1969, Asiakirjat I, Talousvaliokunnan mietintö n:o 17.

57. VP 1969, Pöytäkirjat III, 3235, 3250, 3268, 3387, 3475.

58. Kastroimislaki 282/1970; Steriloimislaki 283/1970; Laki raskauden keskeyttämisestä 239/1970.

59. Sterilisoimislaki 227/1935.

60. Kaila 1944b; Lainvalmistelukunnan julkaisuja 1946:1.

61. Kastroimislaki 84/1950, § 1, mom. 2, § 5, mom. 2, § 11.

62. Kastratioesitykset 1935–1937 (Martti Kaila, Sterilisoimislain kastratiota koskevien säännösten ja niiden täytäntöönpanon tarkoituksenmukaisuudesta. *Lakimies* 1940, 98–103), esitykset 1939–1952 (SVT XI:56, taulu 53), esitykset 1953–1957 (SVT XI:60, taulu 45), 1958–1970 (SVT XI:72 & 73, taulu 8.2.4). Vuoden 1938 määrä puuttuu.

63. Kastroimislaki 84/1950, § 5 mom. 2.

- 1) Auktoriteettiaseman väärinkäyttö: Tekijä sekaantuu tai harjoittaa muuta haureutta a) kasvattinsa, b) holhottinsa, c) jonkun, jonka kasvatus tai opetus on rikoksen tekijän vastuulla, kanssa, d) yleisen laitoksen virkamies sekaantuu laitoksen hoidokkiin tai asukkiin.
- 2) Lapsen kohdistunut seksuaalinen teko: sekaantuu tai harjoittaa muuta haureutta 15 vuotta nuoremman kanssa.
- 3) Mielipuolen naisen makaaminen.
- 4) Naisen pakottaminen luvattomaan sekaanukseen, eli raiskaus
- 5) Tunnottomaan tilaan tai puolustuskyvyttömäksi saattamansa naisen makaaminen.
- 6) Tunnottomassa tilassa tai puolustuskyvyttömänä olevan naisen makaaminen, olipa tekijä itse tämän tilan tarkoituksella aiheuttanut tai ei.
- 7) Naisen pakottaminen sietämään haureellisen teon, joka ei ole luvaton sekaannus.

Kaikki muut teot paitsi lapsiin kohdistuvat tai auktoriteettiaseman väärinkäyttöön liittyvät, oli rikoslaisissa määritelty siten, että kohteena on nainen.⁶⁵ Tekijän sukupuolta ei yksilöity. Aineisto-analyyssissä havaitsimme, että laissa yksilöimättömästi mainittu ”muu vaikeanlaatuinen seksuaalirikos” tuli käytännössä tarkoittamaan sukurut-saa, haureutta samaa sukupuolta olevan kanssa, eläimeen sekaantumista ja sitä, että kohteena oli iältään nuori (15–16-vuotias) ihminen. Nämä perustuivat rikoslain 20:n luvun pykälisiin.⁶⁶

Lääkintöhallituksen pakkokastraatiomääräykset

Lääkintöhallitus antoi 233 pakkokastraatiomääräystä vuosien 1935 ja 1950 lakien perusteella. Määräyksen saaneet olivat yhtä lukuun ottamatta miehiä. Tarkastelemme määräysten ajallista jakautumaa päätöksentekovuoden mukaan.

Asioiden käsittely alkoi heti lain tultua voimaan vuonna 1935. Toiminta oli jatkuvaa, sillä vain sota-

vuosina 1941 ja 1942 määräyksiä ei annettu. Myös vuosi 1947 oli jostain syystä määräyksetön vuosi.

Määräysten anto oli ajallisesti keskittyneyttä. Määräyksistä viidesosa (20 %) tehtiin vuoden 1935 lain aikana ja loput vuoden 1950 lain aikana (Taulukko 1). Vuosina 1951–1955 annettiin kolme neljäsosaa (75 %) kaikista määräyksistä. Jos ajanjakson määräyksiä tarkastellaan vain vuoden 1950 lain puitteissa, silloin annettiin lähes kaikki (94 %) tämän lain aikana annetuista määräyksistä.

Taulukko 1. Lääkintöhallituksen antamat pakkokastraatiopäätökset.

Vuosi	Kpl	Vuosi	Kpl
1935	2	1950	1
1936	1	1951	27
1937	6	1952	34
1938	3	1953	47
1939	3	1954	45
1940	1	1955	21
1943	5	1956	5
1944	14	1957	5
1945	3	1958	1
1946	1		
1948	4		
1949	4		
1935–1949	47	1950–1958	186
% kaikista	20		80
N			233

Lähde: Lääkintöhallituksen kastraatiokortisto 1936–1970 (Bg 1–4). Lääkintöhallitus V. Kansallisarkisto.

Määräysten syistä olemme muodostaneet hierarkkisen jaon vuoden 1950 kastraatiolain perusteella (Taulukko 2). Tämän jaon olemme projisoineet myös vuoden 1935 lain aikana annettuihin määräyksiin. Vuoden 1950 laissa lueteltiin muutama tarkka rikos, joiden perusteella kastointi oli aina pantava vireille. Sitten mainittiin yleisesti

64. Kohdat ovat rikoslain 20. luvun (”Luvattomasta sekaannuksesta tai muusta haureudesta”) § 6, § 7 mom. 1 ja § 8 sekä 25. luvun (”Rikoksista toisen vapautta vastaan”) § 4, 5 ja 6. Suomen rikoslaki 39/1889.

65. Vrt. Sandholm 2013, 14–15.

66. Suomen rikoslaki 39/1889, 20 luku, § 1–5, 9a ja 12.

muu vakava seksuaalirikos, joka osoitti tekijän olevan sukuvietinsä takia vaarallinen toiselle ihmiselle. Nimetyistä seitsemästä rikoksesta olemme analyysin pohjaksi muodostaneet neljä ”rikosnimikettä” (kategoriaa): seksuaalisen teon kohde on lapsi (eli alle 15-vuotias), seksuaalinen teko on tehty auktoriteettiasemaa väärinkäyttämällä, raiskaus (penetraatio, haureellinen teko jne.) sekä mielipuolen naisen makaaminen.

Muiden vakavien seksuaalirikosten rikosnimikkeet olemme määritelleet siten, että aineistosta on sulkeistettu edellä esitellyt neljä kategoriaa. Jäljelle jäänyt aineisto on uudelleen lähiluettu ja katsottu, millaisia seksuaalirikoksia sieltä nousee. Tunnistimme seuraavat kategoriat: sukurutsa, homoseksuaalisuus (hauraus samaa sukupuolta olevan kanssa), eläimeen sekaantuminen ja kohteena 15–16-vuotias nuori. Lisäksi tunnistimme vielä yhden kategorian, jota tässä kutsumme seksuaalisuuden säätelyksi. Tämä kohdistui esimerkiksi kunnalliskodin tai mielisairaalan kaltaisessa laitoksessa olevaan henkilöön, jonka seksuaalisuus oli aiheuttanut ’hämminkiä’. Tällaisena lähteissä näyttäytyi esimerkiksi hoitokkien välinen seksi tai henkilökunnan kimpupuun käyminen seksuaalisessa tarkoituksessa. Katteoria pohjaa kastroidintilain säädökseen laitoksessa hoidettavasta ”sielullisesti vajaakykyisestä” tai ”mielisairaasta”.⁶⁷

Lisäksi neljässä kastraatiokortissa syy oli niin yleisluontoisesti muotoiltu, että kategorioihimme sopivaa syytä ei ollut. Näistä muodostimme kymmenennen kategorian, yleisesti muotoiltu syy. Aineisto jaettiin näihin kymmeneen kategoriaan.⁶⁸

Rikoksille on ominaista kompleksisuus ja yksilöllisyys. Analyysissä pyrittiin löytämään ensisijainen ja vakavin syy kastraatiomääräykseen. Se oli helppoa, jos rikos oli ”yksiselitteinen”, esimerkiksi

pelkästään raiskaus. Silloin kun rikos oli kompleksinen, esimerkiksi auktoriteettiasemaa väärinkäyttäen tehty seksuaalinen kanssakäyminen samaa sukupuolta olevan lapsen kanssa, arvoimme rikokset. Edellisessä esimerkissä arvotus meni näin: kohteena lapsi, auktoriteettiasema, homoseksuaalisuus.⁶⁹

Arvottaminen perustuu aineistoon.⁷⁰ Aineistossa lapsiin kohdistuneita tekoja oli määrällisesti eniten. Arvoimme lapsen kohdistuneen teon aina pääsyyltään lapsen kohdistuneena rikoksena. Auktoriteettiasemaa käytettiin aineistossamme sekä poikiin että tyttöihin. Arvoimme auktoriteettiaseman vakavammaksi rikokseksi kuin samansukupuolisuuden. Samaan tapaan menettelimme omaan lapsen kohdistuneiden tekojen osalta: ensisijaisesti ne sijoitettiin kategoriaan kohteena lapsi ja toissijaisesti kategoriaan sukurutsa. Kompleksisuus ja yksilöllisyys otettiin lisäksi huomioon siten, että kukin määräys pyrittiin sijoittamaan kolmeen syyryhmään: pääsyy, syy 2 ja syy 3. Jotkut päätöksistä menivät vain ryhmään pääsyy, toiset kolmeen ryhmään ja jotkut olisi voitu sijoittaa vielä lisäryhmään. Päätimme kuitenkin kolmen ryhmän riittävän.

Kun aineisto jaettiin kymmeneen kategoriaan ja kolmeen syyryhmään, havaitsimme, että syyryhmissä 2 ja 3 oli käytetty myös sellaisia kategorioita, joita alkuperäisessä kymmenen kategorian järjestelmässä ei ollut. Tärkeimmät, eli syyryhmässä 2 esiintyneet ovat uusija, väkivalta, kuolema ja äly (lisäksi kerran huoruus).⁷¹ Uusijalla tarkoitamme jokaista, jolla jo oli aiempi seksuaalirikostuomio. Sen ei kuitenkaan tarvinnut olla samankaltaisesta teosta. Jos raiskauksesta aiemmin tuomittu syyllistyi nyt lasta vastaan tehtyyn tekoon, sijoitimme hänet uusijaksi. Väkivalta viittaa seksuaalirikoksen yhteydessä käytettyyn ja ”ylimääräiseksi” tulkittuun fyysi-

67. Kastroidimislaki 84/1950, § 1, mom. 2; Vrt. Kaila 1944b, 142–143.

68. Sandholmin käyttämä kategorisointi on paljon yksityiskohtaisempi, siinä on 17 kategoriaa. Hän myös sijoittaa tapaukset kategorioihin hieman eri lailla kuin me. Sandholm 2013, 57–60, liite 5. Näin ollen meidän tilastomme ja Sandholmin tilastot eivät ole suoraan vertailtavissa.

69. Martti Kaila laati 10 ensimmäisestä kastraatiosta samantyyppistä taulukkoa. Kastraation näkökulmasta tehdyn arvottamisen sijasta hän käytti tuomiosta nousevaa rikosoikeudellista näkökulmaa. Kailalla esim. järjestys on rutsa, lapsi. Meillä se on lapsi, rutsa. Kaila 1940, 105.

70. Arvottamisemme tukeutuu myös kastraatiolain säädäntöön osallistuneen Honkasalon, Lääkintöhallituksen pääjohtaja Pesosen ja Lääkintöhallituksen kastraatiokokousten sihteerin LL Toini Honkosen näkemyksiin. Brynolf Honkasalo, Uusi sterilisointilakiehdotus. *Defensor Legis* 1934, 381–382; Pesonen 1973, 251; Honkonen 1954, erit. 45–53.

71. Vrt. Honkonen 1954, 42–43.

seen väkivaltaan,⁷² kuolema puolestaan uhrin kuolemaan. Sitä ei huomioitu, jos esimerkiksi joskus aiemmin oli syylistynyt jonkin muun kuin seksuaalirikoksen yhteydessä väkivaltaan tai vaikkapa tappoon. Äly puolestaan viittaa mainintoihin älyllisestä vajavuudesta (esim. debiili, imbesilli), viittauksiin mielisairaudesta (esim. skitsofrenia) tai luonnevikaisuudesta (psykopaatti). Syyryhmästä 3 tunnistettiin lisäksi analyysin kannalta merkityksettömät kategoriat biseksuaalisuus (uhreina sekä tyttöjä että poikia) ja ruumiinhäpäisy.

Näin analysoituna Lääkintöhallituksen määräykset jakautuivat pääsyyn mukaan seuraavasti (Taulukko 2). Kastroidimääräykset kasaantuivat pääasiassa alle 15-vuotiaisiin lapsiin sekaantuneille (lähes kolme neljästä). Seuraavaksi suurin joukko oli täysi-ikäisen uhrin raiskannut (lähes joka viides). Loput seitsemän pääkategoriaa jakavat keskenään kymmenesosan tapauksista. Kahta pääkategoriaa ei käytetty lainkaan pääasiallisena syynä. Jakaantuma vastaa järjestykseltään Lääkintöhallituksen 1950-luvulla tulleiden kastraatioesitysten jakaantumaa.⁷³

Toisen syyn kohdalla on huomattava, että vain kolmessa neljäsosassa (170/233) määräyksistä oli ylipäätään löydettävissä toista syytä (Taulukko 2). Toisen syyn ryhmässä määräykset kasaantuivat lukuisammin neljään kategoriaan: kyseessä oli uusija (neljäsosa), kyseessä oli sukurutsa (reilu viidesosa), kyseessä oli äly (miltei joka seitsemäs) tai kyseessä oli homoseksuaalisuus (joka kahdeksas). Kirjasimme kolmannen syyn neljäsosaan (53/233) määräyksistä. Näistä kirjauksista kaksi viidestä koski kastroidtavaksi määrätyn älyä ja joka seitsemäs uusijuutta. Muiden syiden esiintymismäärät olivat näihin verrattuna pieniä ja hajonta suurta.

Taulukosta 2 voidaan myös lukea eri kategorioiden yleinen korrelaatio kastroidimääräykseen summaamalla vaakarivin esiintymiskerrat yhteen. Kastraatiokorteissa tehtiin yhteensä 456 viittausta taulukossa 2 esitettyihin kategorioihin. Kastraatiomääräyksillä oli kaikkein eniten tekemistä sen kanssa, oliko teko kohdistunut

Taulukko 2.
Lääkintöhallituksen antamien kastroidimääräysten kategoriat ja syyryhmät, (kpl).

KATEGORIA	SYYRYHMÄ			
Pääkategoria	Pääsy	Syy 2	Syy 3	Yhteensä
Kohteena lapsi	169	–	1	170
Auktoriteettiasema	–	12	3	15
Raiskaus	40	1	1	42
Mielipuolen makaus	2	1	–	3
Sukurutsa	6	38	1	45
Homoseksuaalisuus	2	21	4	27
Kohteena nuori	1	3	2	6
Seksuaalisuuden säätely	9	2	–	11
Eläimeen sekaantuminen	–	6	2	8
Yleinen muotoilu	4	2	–	6
Kategoria 2				
Uusija	–	44	7	51
Äly	–	25	23	48
Väkivalta	–	9	2	11
Kuolema	–	5	2	7
Huoruus	–	1	–	1
Ei toissijaista syytä		63		
Kategoria 3				
Biseksuaalisuus	–	–	4	4
Ruumiin häpäisy	–	–	1	1
Ei kolmatta syytä			180	
Yhteensä	233	233	233	456

alle 15-vuotiaaseen lapseen. Sitten seuraa neljän melko tasaväkisen seikan ryhmä: oliko teko uusin tekemä, oliko tekijän älyssä määritely jotain normaalista poikkeavaa, oliko kyseessä sukurutsa tai oliko kyseessä raiskaus. Muiden kategorioiden osuus on selvästi näitä viittä vähäisempi.

72. Ajan ajattelun mukaan esim. raiskaus ei ollut väkivaltaa. Jos siihen liittyi jotain ”ylimääräiseksi” katsottua väkivaltaa – esim. uhrin mukilointi jne. – se on kastraatiokortissa mainittu. Kategoria väkivalta liittyy tämän kaltaisiin tekoihin. Vrt. Anttila 1956, 41.

73. Sandholm 2013, 62. Esityksistä 53 % koski lapseen kohdistunutta tekoa, 18 % raiskausta ja 14 % auktoriteettiaseman väärinkäyttöä.

Jotkut rikokset myös liittyivät kiinteästi toisiinsa. Tämän valaismiseksi tutkimme kahden yleisimmän pääkategorian – kohteena lapsi tai tekona raiskaus – toisen syyryhmän kategorioita (Taulukko 3)

Lapsiin kohdistuneiden seksuaalirikosten erityispiirre on se, että miltei neljäsosassa teoista mukana oli myös sukurutsa: kohteena oli siis joko oma tai puolison lapsi. Toiseksi merkittävin lisäpiirre näissä teoissa on se, että joka kuudes kerta asialla on seksuaalirikoksen uusija: usein hän uusii samanlaista tekoa, mutta joukossa on myös aivan muihin seksuaalirikoksiin syyllistyneitä. Homoseksuaalisuus on mukana reilussa kymmenessä prosentissa tapauksista. Kaikki tapaukset ovat sellaisia, joissa miestekijän uhrin ovat olleet alle 15-vuotiaita pikkupoikia. Joka neljästoista teko sisälsi auktoriteettiaseman väärinkäytön: tyypillisesti asialla oli opettaja tai nuorisohjaaja. Kolmasosassa näistä tapauksista (4 tapausta) oli mukana myös samansukupuolinen seksi, sillä kahdessa tapauksessa uhrin olivat poikia ja kahdessa muussa sekä poikia että tyttöjä. Jos nämä tapaukset liitetään homoseksuaalisuusryhmään, kohooa homoseksuaalisuuden osuus hieman.

Kaikkiaan homoseksuaalisuus oli jollain tavoin mukana 29 kastroatiomääräyksessä. Kuitenkin vain kahdessa määräyksessä se oli ensisijainen syy. Kun toinen niistä kohdistui vankiin, joka vankielisairaalassa oli edelleen yrittänyt samansukupuolista seksiä toisen hoidokin kanssa, voidaan tulkita, että kyseessä oli myös laitoksen taholta tapahtunut seksuaalisuuden säätely, ei pelkkä homoseksuaalisuuden tähden annettu kastroatiomääräys. Kahdessa tapauksessa kyseessä oli raiskaus, josta toinen myös väkivaltainen (”sitenut miehen penkkiin kiinni hihnoilla, koiteerasi miehen väkivaltaisesti”) ja jonka tekijä arvioitiin myös ”debiiliksi”. Lopuissa 25 määräyksessä kyse oli lapsiin kohdistuneista teoista, joissa osassa oli mukana auktoriteettiaseman väärinkäyttöä.⁷⁴ Näin ollen voitaneen sanoa, että Lääkintöhallitus ei käyttänyt kastroatiolakia samansukupuolista seksiä harrastaneita vastaan. Näissä kastroatiomääräyksissä oli – yhtä lukuun ottamatta –

Taulukko 3.
Lääkintöhallituksen kastroatiopäätösten kahden yleisimmän kategorian suhde toisen syyryhmän kategorioihin, (%).

Kohteena lapsi		Tekona raiskaus	
Sukurutsa	22	Uusija	38
Uusija	16	Väkivalta	17
Homoseksuaalisuus	12	Kuolema	10
Äly	11	Muut	12
Auktoriteetti	7	Ei toissijaista syytä	23
Muut	6	Yhteensä	100
Ei toissijaista syytä	26	N	40
Yhteensä	100		
N	169		

kyseessä aina jokin muu, vakavampi seksuaalirikos: tyypillisimmillään lapsen kohdistunut teko. Samansukupuolisuus oli tässä sivuseikka, sillä ylipäätään lapsiin rikoksensa kohdistaneet määrättiin kastroitaviksi.⁷⁵ Pohjoismaista on esitetty yleistävä tutkimustulos, että homoseksuaalisuus ja siihen liittyvät rikokset muodostivat suurimman osan kastroiotapauksista.⁷⁶ Tämä ei Suomen osalta pidä paikkaansa.

Raiskausten kohdalla leimallista on, että tekijä on seksuaalirikoksen – ja hyvin usein juuri raiskauksen – uusija (Taulukko 3). Toiseksi leimallisin piirre on tekojen väkivaltaisuus: osa niistä johti uhrin kuolemaan, osassa käytetty väkivalta ei ollut aivan näin tuhoavaa. Jos nämä kaksi ryhmää liitetään toisiinsa, saadaan tulokseksi, että reilussa neljäsosassa teoista tekijä oli väkivaltainen.

Lääkintöhallituksen kastroatiomääräykset näyttävät suuntautuneen juuri sinne, minne lainsäätäjä tarkoittikin niiden suuntautuvan: kohteena olivat lapsiin sekaantuneet ja vaaralliset sekä rikoksenuusijat. Näyttää myös siltä, että kastroatiolain muutos vuonna 1950 ei merkinnyt muutosta lääkitöhallituksen antamien määräysten perusteihin, vaan lain toteuttaminen oli johdonmukaisesti samanlaista koko sen ajan, jolloin lakia ylipäätään pantiin toimeen (Taulukko 4).

74. Auktoriteettiasemasta ja homoseksuaalisuudesta, ks. Honkonen 1954, 43; vrt. Kim Bentz, *Kastroitu*. Liberté 1989. Mainittu raiskaus, ks. myös Sven Erkkilä, Rikollisuuden ehkäisystä lääketieteellisin keinoin. *Vankeinhoito* 1951, 98.

75. Vrt. Sandholm 2013, 76–82.

76. Wessel 2015, 605.

Kastrointipolitiikka ja vajaamielisyyt

Lääkintöhallituksen kastrointilinja kohdistui raskaimmin vajaamielisiin. Jos kastrointiesityksen syy oli vajaamielisyyt, mielisairaus sinänsä tai se, että rikosentekijä oli näiden syiden takia jätetty rangaistukseen tuomitsematta, niin kaksi kolmesta esityksestä johti Lääkintöhallituksen kastrointiääräykseen – muiden esitettyjen kohdalla vain joka kahdeksas esitys. Esitetyistä vajaamielisiä tai mielisairaista lähes kolme viidestä myös kastroitiin, kun muiden esitettyjen joukossa leikkauksen koki vain viisi prosenttia.⁷⁷

Takana oli näkemys siitä, että vajaamielisten osuus siveellisyysrikosten tekijöissä oli merkittävä ja heitä myös pidettiin vaarallisimpina seksuaalirikollisina. Tutkimuksen oli tuolloin todettu, että siveellisyysrikolliset ovat ”melkein poikkeuksetta sielullisesti sairaita tai abnormeja”. Lisäksi oltiin sitä mieltä, että kastroatio tehoaa heihin hyvin ja seksuaalirikollisuutta ehkäisevästi.⁷⁸ Näkemystä vahvisti vertailu alaikäisiin tekonsa kohdistaneiden seksuaalirikollisten ja muiden seksuaalirikollisten välillä aineistolla, joka perustui vuosina 1951–1954 Lääkintöhallitukseen tulleisiin kastroatioesityksiin. Tilastollisen analyysin perusteella tultiin tuloksiin, että alaikäisiin tekonsa kohdistaneiden tekijöiden vanhempien ja sisarusten joukossa vajaamielisyyt oli muihin seksuaalirikollisiin nähden yliedustettua, tekijöiden joukossa yliedustettuna olivat seniliteetti, mielisairaudet, vajaamielisyyt ja heikkolahjaisuus. ”Vajaamielisten osuus siveellisyysrikosten tekijöiden joukossa on erittäin merkittävä”⁷⁹

Jo Kailan ”mietinnössä” vuoden 1935 lain ongelmana pidettiin sitä, että kastroatio ei koskenut ”syntakeettomia vajaamielisiä ja mielisairaita”, ellei heitä ollut tuomioistuimessa seksuaalirikoksesta tuomittu. Heidän tilansa usein tarkoitti sitä, ettei heitä voitu tuomita.⁸⁰ Esimerkiksi Lääkintöhallituksenkin asiantuntijana käyttämän professori Sven Erkkilän mukaan kastroatio pitäisi kuitenkin suunnata yhä enemmän juuri heihin.⁸¹ Vuoden 1950 laissa tämä kohdennus toteutettiin.

Taulukko 4.

Kastroatiomääräysten jakaantuminen pääkategorioittain vuoden 1935 lain ja vuoden 1950 lain alaisuudessa, (%).

Pääkategoria	1935–1949	1950–1970
Kohteena lapsi	68	73
Auktoriteettiasema	–	–
Raiskaus	13	18
Mielipuolen makaus	2	1
Sukurutsa	2	2
Homoseksuaalisuus	4	–
Kohteena nuori	–	1
Yleinen muotoilu	7	1
Seksuaalisuuden säätely	4	4
Yhteensä	100	100
N	47	186

Kastroatioasioihin liitettiin lääkärinlausunto. Käsitellessään asiaa Lääkintöhallitus nojasi tähän lausuntoon. Vaikka lausunnossa usein otettiin kantaa myös tutkittavan älyyn, henkiseen terveyteen ja sielulliseen ”normaaliuteen”, lausunnon antajan ei tarvinnut olla psykiatri, vaan hän saattoi olla kuka tahansa lääkäri, vaikka yleislääkäri. Tämä yhdessä tutkimusmenetelmien yhteismitattomuuden kanssa tuotti epätasaisuutta diagnooseihin, lausuntojen laatuun ja pätevyteen.⁸² Lääkärinlausuntojen yhteismitattomuus jopa vankilapsykiatrien kesken pantiin merkille Lääkintöhallituksessa.⁸³

Vajaamieliseksi määritelyjen käsittely kastroatioprosessissa vastaa hyvin lääketieteellis-geneettistä selitysmallia ja diagnostista kulttuuria. Poikkeavana pidetty käytös nähdään sairauden tai poikkeavan luonnetyyppin seurauksena ja sairaaksi luokitellulta voidaan esimerkiksi riis-

77. Laskettu taulukko 8 (Sandholm 2013, 64) perusteella.

78. Erkkilä 1951, 98–99; Anttila 1956, 84.

79. Anttila 1956, 36–37, 44–47, 52–53, 56, 77–85.

80. Kaila 1944b, 142–143.

81. Erkkilä 1951, 98–99.

82. Sandholm 2013, 44–51; Anttila 1956, 92–93. Tuolloin käytetyistä älykkyystutkimuksista ja niiden puutteista, esim. Markku Mattila, Sterilization policy and Gypsies in Finland. *Romani Studies* 5, 28:1 (2018), 118–120.

83. Honkonen 1954, 44; vrt. Pesonen 1973, 148–250.

tää yhteiskunnallinen aloitekyky ja oikeus ruumiilliseen koskemattomuuteen.⁸⁴ Vuoden 1970 uusien kastointi- ja sterilointilakien tavoitteena oli vahvistaa yksilön itsemääräämisoikeutta ja poistaa pakkotoimenpiteet.⁸⁵ Edes vapaaehtoista kastointia ei voinut hakea, jos oli mielisairas, syvästi vajaamielinen tai erittäin vaikeasti sielullisesti häiriintynyt.⁸⁶

Vajaamielisten asema kastroatiopolitiikan kohteena tiivistyy ainakin neljään ongelmaan. Ensinnäkin, älyn toteamisessa käytetyt älykkyystutkimukset eivät tuolloin olleet kovin kehittyneitä ja käytössä oli monia menetelmiä pelkästä puhuttelusta kliiniseen tutkimukseen. Toiseksi, älyä koskevan lausunnon saattoi kirjoittaa kuka tahansa lääkäri: lausujien ammattitaito asiassa ei ollut yhtenäinen. Kolmanneksi, Lääkintöhallitus kohdensi selvästi kastroatiopolitiikkaa kohteen ”älyllisen tason” mukaan. Neljänneksi, silloisenkin oikeuskäytännön mukaan vajaamielisiä ei voitu pitää täysin syntykeisena, jolloin tuli käyttää lievää rangaistusasteikkoa.⁸⁷ Kastroatiolain yhteydessä otettiin kuitenkin kanta, ettei kastroatio ole rikoslain määrittelemä rangaistus, vaan yhteiskunnan ennakoiva kriminaalipoliittinen suojelutoimenpide. Sitä voitiin käyttää, mikäli oli osoitettavissa, että rikokseen syyllistyneestä olisi vaaraa vastaisuudessakin.⁸⁸ Kastroatiota pohdittaessa parantumaton vajaamielisyys oli siten raskauttava tekijä, ei lieventävä asianhaara.

Pakkokastroatiosta luopuminen 1950-luvun lopulla käy yhteen vajaamielisyyden määrittelyn ja heihin suunnattujen toimien muutoksen kanssa. Vajaamieliset siirtyivät lääketieteellisestä ongelmaryhmästä sosiaalisen huollon ja hoivan kohteiksi. Vuonna 1959 vajaamielisyyden johtavana asiantuntijana pidetty *American Association of Mental Retardation* määritteli vajaamielisyyden älykkyystason ja sen lisäksi myös sosiaalisen sopeutumiskyvyn mukaan. Suomessa tämä käänne näkyi vaikkapa siinä, että vajaamielisten hoito ja huolto siirrettiin vuonna 1958 Sisäasiain-

ministeriöltä (lääkintöviranomaiset) Sosiaaliministeriöön (sosiaalihuollon viranomaiset). Näkemys vajaamielisistä sosiaalihuollon kohteina, ei lääketieteellisenä ongelmana, kypsyy ja vakiintui Suomessa lopullisesti 1970-luvulle tultaessa.⁸⁹

Kastroatiopolitiikan keskeiset kohdat

Suomalaista kastroatiopolitiikkaa toteutettiin varsin lyhyt aika: käytännössä parisenkymmentä vuotta. Varsinainen ”kultakausi” osui heti vuoden 1950 tiukennettua lakiuudistusta seuranneisiin vuosiin (1951–1955). Tämän jälkeen Lääkintöhallitus lopetti kastroatiomääräysten antamisen, vaikka itse laki oli yhä voimassa. Laki jäi ”kuolleeksi kirjaimeksi”. Mahdollisuus pakkokastroatioon poistettiin laista kymmenkunta vuotta käytännön harjoittamisesta luopumisen jälkeen. Keskeinen syy kastroatiosta luopumiseen oli ihmisoikeusnäkökannan esiin nousu.

Tilastoanalyysin valossa näyttää siltä, että Lääkintöhallitus sovelsi kastroatiolakia juuri niihin, joihin sitä lain säätämisen yhteydessä käydyssä yleisessä ja eduskuntakeskustelussa haluttiin kohdennettavan. Kohde oli seksuaalirikoksensa lapseen (alle 15-vuotias) suunnannut mies, joista usea oli seksuaalirikoksen uusija. Lapsiin sekaantuneet muodostivat myös Lääkintöhallituksen tulleiden esitysten ydinjoukon. Sen sijaan homoseksuaalisilla teoilla ei kastroatiomääräyksissä ollut merkitystä. Silloin kun ne liittyivät juttuun, seksuaalirikoksen kohteena oli tyypillisesti ollut joko lapsi tai nuori. Tällaisen seksuaalirikoksen tuloksena saattoi aina olla kastroatiomääräys, olipa teko homo- tai heteroseksuaalinen.

Vajaamieliseksi määriteltyjen asema kastroatiolainsäädännön rattaissa oli kova, ja hyvin suurta osaa seksuaalirikollisista pidettiin lähtökohtaisesti tällaisina. Tuolloin käytetyt älykkyystutkimusmenetelmät ovat nykytiedon valossa hyvin summittaisia, osin jopa virheellisiä. Myös lausuntoja kirjoittaneen lääkärikunnan osaaminen asiassa vaihteli. Vajaamieliseksi määriteltyjen

84. Alf Ronnby, *Socialarbetets förklaringsmodeller*. LiberFörlag 1983, 17–23.

85. Raimo Lahti, Vuoden 1970 abortti-, sterilisaatio- ja kastroatiolainsäädäntö. Teoksessa *Festskrift utgiven i anledning av Juristklubben Codex' 30-års jubileum*. Judex 1970, 68–71.

86. Kastroimislaki 282/1970, § 2.

87. Martti Kaila, Mielisairauksien ja sielullisten vajavuustilojen yleisyydestä rikoksiin syyllistyneiden joukossa. *Lakimies* 1941, erit. 560–561, 573–574.

88. Esim. VP 1934, Asiakirjat III, Hallituksen esitys No 112, 6, 7, 20–21; Kaila 1940.

89. Petri Eskola, *Vajaa mieli, vajaa kansalaisuus. Kehitysvammaisten lakisääteinen kansalaisasema Suomessa 1927–1970*. Julkaisematon pro gradu. Itä-Suomen yliopisto 2016, 36, 152–159; Vajaamielislaki 107/1958, § 3.

asema prosessissa vastaa hyvin näkemystä lääketieteellis-geneettisestä selitysmallista ja diagnostisesta kulttuurista, jossa sairauden tai poikkeavan luonnetypin seurauksena voi menettää oikeuden ruumiilliseen koskemattomuuteensa. Tilanteen ongelmallisuus myös tunnustettiin ja vuonna 1970 kaikenlaisen kastration mahdollisuus poistettiin ihmiseltä, joka oli mielisairas, syvästi vajaamielinen tai erittäin vaikeasti sielullisesti häiriintynyt.

Jatkotutkimuksen paikka olisi esimerkiksi selvittää kaikkien kastratiomääräyksen saaneiden tekijöiden ja rikosten suhde niihin, jotka määräystä eivät Lääkintöhallituksessa saaneet. Toimen selvitettävä seikka olisi kastratiomääräyk-

sistä Korkeimpaan oikeuteen tehtyjen valitusten kohtalo. Sen selvittäminen, mitkä valitetut määräykset kumottiin ja millä perusteella, on toisen tutkimusartikkelin tehtävä.

FT, Suomen historian dosentti **Markku Mattila** työskentelee vanhempana tutkijana Siirtolaisuusinstituutissa. **Sähköposti:** markku.mattila@migrationinstitute.fi.

FM **Petri Eskola** on väitöskirjatutkija Itä-Suomen yliopiston historia- ja maantieteiden laitoksella. **Sähköposti:** pm.eskola@gmail.com.

Annastiina Mäkilä

Diagnoosina työtön

*Masennusta ja työelämän ulkopuolisuutta kuvaavat kirjoitukset
1900-luvun lopun suomalaisessa arkikulttuurissa*

Itse henkilökohtaisesti olen kokenut työttömyyden joka kerta yhtä masentavana ja stressaavana, oli se yhteiskunnan taholta hyväksyttävää tai ei, tai olipa taloudellinen tilanne millainen hyvänsä. Uskoisin, että suurin osa työttömistä haluaisi saada TYÖTÄ. Vasta silloin elämä tuntuisi olevan tasapainossa ja mieli virkeä.¹

Keskellä talouslamaa vuonna 1993 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) pyysi kertomaan työttömyydestä. Lainauksen kirjoittaja koki työssäolon mielen virkeyden edellytyksenä. Tässä artikkelissa analysoin työttömyyden ja työssä väsymisen kuvauksia suhteessa mielenterveyden palvelujärjestelmässä 1980-luvulla käyttöön otettuun masennuksen määritelmään, joka pohjautui DSM-III-tautiluokitukseen.² Väitän, että työttömyydelle oli suomalaisessa kulttuurissa rakentunut 1900-luvun loppupuolella omat sanallistamisen tapansa, jotka 1980- ja 1990-luvun diagnosoinnissa yhdistyivät uuden masennustautiluokan kanssa. Yhdysvalloissa vuonna 1980 julkaistu tautiluokitus tunnettiin suomalaisessa praktiikassa heti vuosikymmenen

alussa ja otettiin soveltaen käyttöön vuonna 1987 uudistettaessa maan omaa Lääkintöhallituksen hyväksymää tautiluokitusta.³ Käyttämällä psykiatrista tautiluokitusta työn puutteen tai työssä väsymisen diagnosointiin työelämän ongelmista luotiin mielikuvaa ihmisen yksityisinä mielen sisäisinä ongelmina.

1900-luvun lopulla psykiatristen tautiluokkien merkitys muuttui. Vahva tautiluokkakeskeisyys niin tieteessä, arjessa kuin yhteiskunnallisten instanssien toiminnassakin on kuluvalle vuosituhanella johtanut tutkimuksiin, joissa työttömyyden katsotaan altistavan masennussairaudelle. Vielä 1990-luvun puolivälissä masentuneisuudella viitattiin tällaisissa tutkimuksissa useimmiten patologisoimattomaan tilaan. Muun muassa vuonna 1998 julkaistussa vuodet 1987–1996 kattavassa suomalaisessa tutkimuksessa työttömyyden katsottiin aiheuttavan vaihtelevin määrin psyykkistä pahoinvointia, kuten masentuneisuutta tai unetomuutta.⁴

Keskityn suomenkielisessä kulttuurissa jaetuihin käsityksiin vertaamalla niitä palvelujärjestelmissä tuolloin käyttöön otettuihin diagnostisiin kriteereihin. Olen kiinnostunut siitä,

1. SKS KRA (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, perinteen ja nykykulttuurin kokoelma), Työtön (Työttömän tarina) 6049–6050, 1993.
2. American Psychiatric Association (toim.) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. 3. uusittu painos. APA 1980.
3. Vuonna 1987 käyttöön otettu Suomen tautiluokitus pohjautui ICD-9-tautiluokitukseen, mutta mielenterveyshäiriöiden pääluokka perustui valtaosin DSM-III:n kriteereihin. Lääkintöhallitus (toim.) *Tautiluokitus 1987*. Valtion painatuskeskus, 1986, 76; Jorma Laitinen, *Lääketieteen mallit psykiatriassa. Skitsofrenia tieteenfilosofisessa katsannossa*. Turun yliopisto 1994, 17–18.
4. Kortteinen & Tuomikoski 1998, 39–40. Psykotieteissä työttömyyden mukanaan tuomat ongelmat tunnustettiin, mutta niitä ei vielä liitetty selkeästi masennussairauteen. Vuonna 1978 julkaistussa suomalaisten psykiatrien kirjoittamassa teoksessa käsitellään nuorten työttömyyttä ja todetaan työttömyyden nujertavan ja masentavan laajasti psyykkisesti sekä altistavan mielenterveyden häiriintymiselle, sillä työttömyys aiheuttaa niin massiivisen itsetunnon trauman. (Tor-Björn Hägglund, Kari Pylkkänen & Vappu Taipale, *Nuoruusien kriisit*. Gummerus 1978, 151.) Psykologian opinnoissa 1980-luvun puolivälissä käytössä olleessa ruotsalaisessa oppikirjassa kirjoittaja kuvailee yllättävään työttömyyteen voivan liittyä itsehalveksuntaa, itseinhoa, hyödyttömyyden tunnetta ja kokemusta siitä, ettei ihminen kykene huolehtimaan itsestään ja perheestään. Tämä voi johtaa ”depressiiviseen asenteeseen” ja elämänhalun ja jaksamisen vähenemiseen. (Johan Cullberg & Mirja Rutanen, *Tasapainon järkkyyssä. Psykoanalyttinen ja sosiaalipsykiatrinen tutkielma*. Otava 1977, 168.)

miten jaetun kulttuurin välinein sanallistettiin työn ulkopuolella olemista. Kulttuurilla tarkoitin kulttuuripsykologi Svend Brinkmannin tavoin sitä, miten ihmiset ymmärtävät itsensä, toisensa ja maailman käyttämällä erilaisia semioottisia tai materiaalisia merkitysten välittäjiä, kuten kieltä. Kulttuuri on yhtä aikaa sekä yksilöllistä että yhteistä. Kulttuurihistorioitsija Anne Ollila toteaa, että voidakseen toimia kulttuurissa yksilön on täytynyt omaksua ainakin osittain siinä jaetut arvot, normit, uskomukset ja tavat jäsentää kokemuksia ja suuntautua maailmaan. Samalla yksilöt muokkaavat osaltaan näitä arvoja, normeja ja käsityksiä. Analysoin millaista jaettua käsityksimaailmaa lähdeteksteissä luodaan ja toisinnetaan.⁵

Tieteen historian tutkija Lorraine Daston puhuu byrokraattisesta tiedosta tarkoittaen tiedon piiriä, jossa yhteiskunnassa kerätään tilastoja, luokitellaan, kontrolloidaan ja omataan käytäntöjä eri työtehtävien jakamiseksi.⁶ Itse lavennan ajatusta ja käytän termiä *hallinnollinen tieto*, jolla tarkoitan psykotieteellisen ja sellaiseksi mielletyn tiedon soveltamista julkisen, yksityisen ja kolmannen sektorin tarpeisiin. Suomessa erityisesti sosiologit ovat tutkineet masennustautiluokkaan liittyvää murrosvaihetta 1900-luvun lopulla hallinnollisen tiedon piirissä.⁷ Keskityn kirjoituksissa DSM-III-luokituksen masennustilan diagnostisissa kriteereissä lueteltujen oireiden mainitsemiseen sekä yleisemmin sairastamiseen viittaavaan terminologiaan. Samalla tunnustan

jokaisen kirjoittajan tai muutoin aineistoissa kuvatun ihmisen oman kokemuksen.

Esimerkkinä aikansa puhetaivoista toimivat pääasiassa kaksi kirjoituskilpailuvastausaineistoa; vuosina 1990–1991 kerätty Satasärmäinen nainen ja vuonna 1993 kerätty Työttömän tarina. Vain nämä kaksi kirjoituskilpailua antoivat useampia osumia masennus-sanan käytöstä vuosina 1980–1995.⁸ Lisäksi käytän otantaa lehtiteksteistä, joista olen etsinyt sanoja ”masennus”, ”depressio” tai jotain näiden johdannaisista. Lehdistä valikoin mukaan yhden mahdollisimman laaja-levikkisen ja läpi tutkimani ajanjakson ilmestyneen aikakauslehden ja kriteerit täytti *Anna-lehti*. Mielenterveyslehdistä analyysin kohteina ovat *Mielenterveys*, *Käsi kädessä*, *Helmi*, *Kipunoita* ja *Labyrintti*. Kirjoituskilpailuista toinen sekä *Anna-lehti* olivat naisille suunnattuja. Analyysissäni en kuitenkaan ota huomioon kirjoittajan sukupuolta tai alueellista sijaintia, vaan haen jaettuja käsityksiä lukemalla kirjoituskilpailuvastauksia ristiin lehtiaineiston kanssa. Kiinnitän huomiota toistuviin tapoihin sanallistaa työttömyyttä tai työssä väsymistä.

Käytän analyysini tukena monitieteistä kulttuurista mielenterveystutkimusta. Tutkimuskenttä kokoaa yhteen tutkimusperinteitä, joissa psykotieteitä lähestytään osana yhteiskunnallista, taloudellista ja kulttuurista viitekehystä. Samalla tunnustetaan mielenterveyden ja -sairauden määrittelyn kulttuurisidonnaisuus ja historiallinen muovautuvuus.⁹ Artikkelini sivuaa vammaistut-

5. Ville Vuolanto, Tutkimusprosessi, metodit ja historiantutkimuksen ominaislaatu. *Historiallinen Aikakauskirja* 105 (2007), 304–316; Riitta Laitinen, Kokeva ihminen käytäntöjen maailmassa. Teoksessa Heli Rantala & Sakari Ollitervo (toim.) *Kulttuurihistoriallinen katse*. k&h 2010, 116; Anne Ollila, Yksilö ja yhteisö. Kiista kontekstualisoimisesta. Teoksessa Heli Rantala & Sakari Ollitervo (toim.) *Kulttuurihistoriallinen katse*. k&h 2010, 75–77; Svend Brinkmann, *Diagnostic Cultures*. Taylor and Francis 2016, 5, 16, 21, 64; Svend Brinkmann, Mad or Normal? Paradoxes of Contemporary Diagnostic Cultures. *Tidsskrift for forskning i sygdom og samfund* 26 (2017), 173.
6. Lorraine Daston, The History of Science and the History of Knowledge. *A Journal on the Formation of Knowledge* 1:1 (2017), 146.
7. Psykiatrisen masennustautiluokan käytöstä eri tarkoituksiin erityisesti tuolloin laajentuneella mielenterveyssektorilla ovat kirjoittaneet muun muassa Ilpo Hélen, Saara Kanula & Lotta Hautamäki.
8. Vuosien 1980–1995 aikana, kuin myös lama-aikana toteutettiin myös monia muita kirjoituskilpailuja. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto järjestivät 1992–1993 Satasärmäinen nainen -kirjoituskilpailua vastaavan kilpailun miehille otsikolla ”Eläköön mies”, jonka vastauksien pohjalta Juha Siltala kirjoitti teoksen *Miehen kunnia* (1994). Kummastakin käyttämästäni kirjoituskilpailusta on myös toimitettu oma teoksensa; Pekka Laaksonen & Ulla Piela (toim.) *Työttömän tarina*. SKS 1993; Ulla Piela (toim.) *Satasärmäinen nainen. Elämäkertoja*. SKS 1992.
9. Saara Jäntti, Kirsi Heimonen, Sari Kuuva & Annastiina Mäkilä, Hulluus kulttuurisena kysymyksenä. Teoksessa Saara Jäntti, Kirsi Heimonen, Sari Kuuva & Annastiina Mäkilä (toim.) *Hulluus ja kulttuurinen mielenterveystutkimus*. Nykykulttuurin tutkimuskeskus 2019, 9, 11–12. Pitkän aikavälin historian tutkimuksia mielenterveyden hoidosta ovat kirjoittaneet mm. Michel Foucault, *Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge Classique*. Plon 1961, Roy Porter, *Madness. A Brief History*. Oxford U. P. 2002 ja Suomen osalta Petteri Pietikäinen *Kipeät sielut. Hulluuden historia Suomessa*. Gaudeamus 2020. Masennuksen historian perusteoksena pidetään Stanley Jacksonin teosta *Melancholia and Depression. From Hippocratic*

kimusta lähestymällä työttömyyttä ja työssä väsymistä sekä diagnosoinnissa käytettyjä masennustautiluokkia sopimuksenvaraisina kategorioina. Näitä jatkuvassa muutoksessa olevia työn ja mielen ongelmien kategorisointeja tuotetaan osittain yhteiskunnan sosiaalisissa ja taloudellisissa rakenteissa sekä kansalaisen oikeuksien ja velvollisuuksien määrittelyssä.¹⁰ Yksilö otti kategorisoinnin vastaan saadakseen muun muassa yhteiskunnan etuuksia, kuten työttömyyskorvausta tai sairauspäivärahaa. 1900-luvun lopun Suomessa työn ongelmia kuvattiin ajoittain kuin oireyhtymää, johon sairastuttiin ja josta parannuttiin. Oireet muistuttivat monin tavoin DSM-III-tautiluokituksen mukaista masennusoireyhtymää, mikä mahdollisti elämän ongelman psykiatrisen diagnosoinnin.

Työn ongelmien tautiluokkaistuminen

Osallistun artikkelillani keskusteluun elämän ongelmien medikalisaatiosta sekä psykotieteellisen tiedon soveltamisesta yhä uusille elämänalueille. Erityisesti huomioni kohdistuu tautiluokkien käyttötapojen muutokseen ja painoarvon lisääntymiseen. Voidaan puhua tautiluokkaistumisesta: tällä viitataan 1980- ja 1990-luvulla tapahtuneeseen muutokseen, jossa psykiatrisesta tautiluokasta alkoi tulla yksilön henkisen tilan määrittelyn lähtökohta. 1990-luvulle tultaessa tautiluokkakakeskeinen ajattelu ei ollut vielä Suomessa vakiintunut. Muutos oli kuitenkin jo käynnistymässä hallinnollisen tiedon piirissä ja laajemmin suomalaisessa kulttuurissa.

Samalla hallinnollisessa tiedossa siirryttiin kohti oireet sairauden oireiden sijasta itse sairaudeksi ymmärtävää biopsykiatrista masennuskäsitystä. 1980-luvulla elettiin hyvinvointivaltion aikaa. 1970-luvun jäljiltä työttömyys oli yhä suhteellisen korkealla, mutta lähti laskuun vuosikymmenen loppua kohden. Läpi 1980-luvun toteutettiin mielenterveyssektorilla hallittua siirtymää raskaasta laitoshoidosta kohti avohoitoa. Sen sijaan, että olisi keskitytty jo puhjenneisiin vakaviin mielenterveysongelmiin, tähdättiin kattavaan mielenterveysongelmien ennaltaehkäisyyn.

Tutkittuna ajankohtana psykotieteistä oli omaksuttu arkeen teorioita ja termejä, mutta tautiluokat säilyivät pääasiassa asiantuntijoiden työkaluina. Suomalaisella tieteen kentällä – ainakin Turun yliopistossa – uusi tautiluokitus ja paradigma tiedostettiin, mutta 1990-luvun puoliväliin saakka DSM-III-tautiluokitus oli ainoastaan yksi sairauskäsitys ja luokittelutapa muiden joukossa.¹¹ Työelämä oli kiinnostanut psykologian alalla jo pitkään, ja myös sosiologit kiinnostuivat työn ja ihmisen psyko-emotionaalisten piirteiden suhteista 1980-luvulla.¹² Psykologiset mallit työelämän tutkimuksessa ovatkin vaikuttaneet työttömyyden ja työssä väsymisen tautiluokkaistumiseen.

Vuonna 1990 alkanut syvä talouslama nosti työttömyysasteen nopeasti 3,4 prosentista 18,4 prosenttiin ja kymmenkertaisti siihen asti mallillisena pysyneen pitkäaikaistyöttömyyden. Valtion ja kuntien ylläpitämä mielenterveyssektori menetti määrärahoja ja hallittu psykiatristen lai-

Times to Modern Times. Yale U. P. 1986. Oleellisia masennuksen historian tutkijoita ovat myös mm. Edward Shorter, *How Everyone Became Depressed. The Rise and Fall of the Nervous Breakdown*. Oxford University Press 2013 ja Jennifer Radden, *Moody Minds Distempered. Essays on Melancholy and Depression*. Oxford University Press 2009.

10. Elina Vaahtera, Vammaisuuden tutkimuksesta kriittiseen kyvykkyyksien tutkimukseen. *Naistutkimus* 1 (2012), 42, 45; Heli Leppälä, *Vammaisuus hyvinvointivaltiossa. Invalideiksi, vajaamieliseksi tai kehitysvammaiseksi määriteltyjen kansalaisasema suomalaisessa vammaispolitiikassa 1940-luvun taitteesta vuoteen 1987*. Turun yliopisto 2014, 10, 12, 17; Brinkmann 2016, 14.
11. Aki Äijälä, *Psykiatrisen tahdosta riippumaton hoito Suomessa*. Syventävien opintojen opinnäyte. Turun yliopisto 1996, 5; Matti Kortteinen & Hannu Tuomikoski, *Työtön. Tutkimus Pitkäaikaistyöttömien Selviytymisestä*. Tammi 1998, 11; Matti Pohjola, *Suomalainen Työttömyys*. Taloustieto 1998, 8–9; Jukka Kärkkäinen, *Onnistuiko psykiatrian yhdentymisen somaattiseen hoitojärjestelmään?* Stakes 2004, 17; Lotta Hautamäki, *Mahdollinen masennus. Eettinen työ valistusteksteissä*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2006; Jarkko Eskola, Mielenterveystyö ja yhteiskunnan muutos. Teoksessa Jarkko Eskola & Antti Karila (toim.) *Mielekäs Suomi. Näkökulmia mielenterveystyöhön*. Edita 2007, 25; Jarkko Eskola & Antti Karila, Kiteytyksiä. Teoksessa Jarkko Eskola & Antti Karila (toim.) *Mielekäs Suomi. Näkökulmia mielenterveystyöhön*. Edita 2007, 206; Juha Hyvönen, *Suomen psykiatrisen hoitojärjestelmä 1990-luvulla historian jatkumon näkökulmasta*. Kuopion yliopisto 2008, 118–119; Ilpo Helén, Pertti Hämäläinen & Anna Metteri, Komplekseja ja katkoksia. Psykiatrian hajaantuminen suomalaisen sosiaalivaltioon. Teoksessa Ilpo Helén (toim.) *Reformin pirstaleet. Mielenterveyspolitiikka hyvinvointivaltion jälkeen*. Vastapaino 2011, 12–13; Antti Parpola, *Toivo | häpeä. Psykiatria modernissa Suomessa*. Suomen psykiatriyhdistys 2013, 234, 236, 238; Brinkmann 2016; Työn alla oleva väitöskirjani.
12. Pekka Varje, *Cracks in the Mirror. The Ideal Worker and the Labor Process in Finnish Working Life After the Second World War*. Helsingin yliopisto 2018, 15.

tospaikkojen väheneminen muuttui laajemmaksi ja nopeammaksi. Hoidontarvetta vastaamaan nousi yksityinen ja kolmas sektori, ja 1970-luvulta lähtien perustettujen mielenterveyspotilas- ja omaisvetoisten järjestöjen määrä kasvoi ja toiminta aktivoitui. Valtion osalta sosiaalipalvelut, päihdehoito ja vankeinhoito paikkasivat psykiatristen palvelujen alasajoa. Psykiatri Jarkko Eskola toteaa palveluiden käytännössä taantuneen ja monen jääneen kokonaan vaille tarvitsemaansa hoitoa. Sen sijaan akuuttipsykiatria voimistui, sillä 1980-luvulla aloitettu itsemurhien ehkäisyprojekti oli luonut sille uusia käytänteitä. Samaan aikaan 1980-luvun ajan noussut itsemurhakuolleisuus lähti vuosikymmenten vaihteen jälkeen laskuun. Tälle on esitetty useita hypoteeseja, kuten avun hakemisen stigman hälveneminen. Varmoja syitä on mahdotonta saada selville ja yksi syy muiden joukossa saattoi olla ajallisen etäisyyden kasvu vaikeasta sota-ajasta. Hyvinvointivaltiota ja julkista sektoria oli kritisoitu jo 1960-luvulla ja postmodernismin hengessä kaivattu mielivaltaisina pidettyjen laitosten sijaan asiakaspalvelua ja asiakkaan valinnan vapautta korostavaa yksityistämistä ja markkinaistamista. Ajatus oli johtotähtenä 1970-luvulla käyttöön otetussa uudessa julkishallinnossa.¹³

Talouselämä muutti ajattelutapoja. Yhteiskuntapolitiikan syvempää muutosta oli toivottu jo aiemmin ja akuutti talouskriisi mahdollisti myös ideologisen kriisin tunnelman luomisen. Vielä 1980-luvulla oli riittänyt, että kansalainen oli autonominen ja itse itsensä elättävä. Vuosituhannen vaihdetta lähestyttäessä vastuu valtion kannalta oikeiden päätösten tekemisestä siirtyi yhteiskunnalta yhä enemmän kansalaiselle eli

yksilölle itselleen, ja työttömyydestä tuli vahvemmin yksilön ominaisuus. Työtön oli nyt epäonnistunut kansalaisen tärkeimmässä tehtävässä eli itsensä kehittämässä kilpailukyvyä ja talouskasvun parantamiseksi.¹⁴

Brinkmannin mukaan ihmisen elämään kuuluva kärsimys ja vaikeat elämäntapahtumat ovat viime vuosikymmeninä päätyneet yhä laajemmin psykiatristen tautiluokkien piiriin ja ihmiset tulkitsevat omaa kärsimystään enenevässä määrin tautiluokkien kautta.¹⁵ Tämä on suoraa heijastumaa hallinnollisen tiedon piirissä tapahtuneesta muutoksesta, jossa tautiluokkia on alettu vaatia useammin ja uusilla yhteiskunnallisen toiminnan alueilla.

Vuonna 2001 julkaistiin Isossa-Britanniassa toteutettu haastattelututkimus¹⁶, joka osoitti sekä vastaanotolle hakeutuneiden että heidän lääkäreinsä olleen tietoisia masennusdiagnoosin taustalla olevista konkreettisista elämän ongelmista. Rajattujen resurssien tähden lääkärit kokivat, etteivät he voineet antaa kuin lähinnä psykofarmakologista apua.¹⁷ Samanlaista turhautumista näkyi Suomessa asiantuntijoiden puheenvuoroissa, jotka liittyivät työelämän ongelmiin. Vuonna 1991 *Anna*-lehdessä käsiteltiin talouselämää ja haastateltiin Tampellan pitkäaikaisena työterveyslääkärinä esiteltyä lääkärinä. Hänen mukaansa ”depressioivaivat” puhkesivat ”yhtä hyvin niillä, jotka ovat saaneet pitää työpaikkansa kuin niillä, joille on annettu ’lappu käteen’”:

Pelko on kaikilla sama, ja varmuus asiasta antaa taas luvan normaaliin elämään. Negatiivinenkin tieto on parempi kuin epävarmuus.
- Ensimmäinen oire piilodepressiosta on

13. Kortteinen & Tuomikoski 1998, 11; Eskola 2007, 30–31, 34; Antti Karila, Asukkaiden hyvinvointi muuttoliikeen pyörteissä. Teoksessa Jarkko Eskola & Antti Karila (toim.) *Mielekäs Suomi. Näkökulmia mielenterveystyöhön*. Edita 2007, 158; Ville Yliaska, *Tehokkuuden toiveuni. Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*. Into 2014, 92–94, 107; Findikaattori.Fi ”Itsemurhat.”, <http://www.findikaattori.fi/fi/10> (5.7.2016); Marko Ampuja, Yrittäjämääränsä Kulttuurisena Hegemoniana. Teoksessa Marja Jalava, Ilkka Levä, Tuomas Tepora & Ville Yliaska (toim.) *Yhteisöstä yksilöön*. Into 2017, 245–249.
14. Helena Blomberg, Matti Hannikainen & Pauli Kettunen, Lamafatalismin historiallinen ja vertaileva kritiikki. Teoksessa Helena Blomberg, Matti Hannikainen & Pauli Kettunen (toim.) *Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora 2002, 9–11; Noora Kallioniemi & Elina Karvo, Lama-ajan joutilas mies ja homososiaalinen yhteisö Pekko Aikamiespoika -elokuviissa 1993–1997. *Lähikuva. Audiovisuaalisen kulttuurin tieteellinen julkaisu* 30:3 (2017), 29–30; Ks. myös Reino Elosuo, Katseet kuntoutukseen. Teoksessa Karl Achte, Jaakko Suominen & Tapani Tamminen (toim.) *Seitsemän vuosikymmentä suomalaista psykiatriaa*. Suomen Psykiatriyhdistys 1983, 281–282.
15. Svend Brinkmann, Perspectives on diagnosed suffering. *Nordic Psychology* 69:1 (2017), 1–4.
16. Tutkimuksessa haastateltiin kahtakymmentäseitsemää masennusdiagnoosin saanutta potilasta sekä kymmentä diagnooseja tehnyttä lääkärinä
17. Carl Rogers, Dianne May & Anne Oliver, Experiencing Depression, Experiencing the Depressed. The Separate Worlds of Patients and Doctors. *Journal of Mental Health* 10:3 (2001), 317–333.

yleensä aamuyön tuntien unettomuus. Potilas alkaa heräillä kolmen aikaan eikä enää saa unta. Haluttomuus ja innottomuus näkyvät selvästi potilaan ilmeissä ja eleissään. Lisäksi mukana kuvassa ovat epämääräiset vatsakivut ja selkävaivat. Mattila tunnustaa, ettei turhautuminen ole tällaisessa tilanteessa kaukana lääkäritätkään, joka ei voi taudin varsinaista aiheuttajaa, Suomen talouselämän tilaa, muuksi muuttaa.¹⁸

Elämän ongelmien tautiluokkaistaminen ei tapahtunut huomaamatta ja ilman vastarintaa. Moni lääketieteen ja psykotieteiden asiantuntija oli tietoinen työelämän ongelmien aiheuttaman pahoinvoinnin syistä, mutta apukeinoina voitiin ainoastaan tukea yksilöllistä jaksamista, usein lääkehoidolla.

Työttömyys ja masennus oireyhtymänä

Analysoimissani teksteissä työttömyyteen yhdistettiin samoja oireita, mitä DSM-III-tautiluokitus katsoi masennustilan oireiksi. Näihin kuuluivat muun muassa toivottomuus, univaikeudet ja vaikeudet pysyä päivärytmissä, ruokahalun ja ulkonäön muutokset, ärtyisyys, apaattisuus ja syyllisyys. Nimimerkillä ”masentunut, nuori työtön” kirjoittanut parikymppinen mies mainitsee kirjoituksen mittaan työttömyyden oireluetteloa; Työttömyys aiheutti ärtymistä, ulkopuolisuutta, ankeutta, toivottomuutta, tyhjyyden tunnetta. Hän kuvailee, kuinka ilman työtä hän koki olevansa yhteiskunnan ulkopuolella. Hän koki, ettei työttömänä hänellä ollut mitään käyttöä eikä hänen elämällään paljoakaan merkitystä. Mies toivoi hartaasti saavansa töitä, jotta saisi kokea yhteenkuuluvuutta muuhun yhteiskuntaan.

Ilman töitä ja työpaikkaa elämäni menettää suuresti merkitystä. [...] Tunsin itsensä kuin tyhjäksi kuoreksi, jolla ei ollut mitään käyttöä. Tunsin itseni mitättömäksi hylkiöksi, joka kulkee rahattomana, ankeana ja ärtyisenä samoissa vaatteissa, vailla mitään toivoa omasta, paremmasta elämästä. Osalta tyhjyyden tunnetta lisäsi kotona oleva paine

joka muuttui eräänlaiseksi stressiksi. [...] Työpaikka poistaisi epävarman ja epäluottavaisen tunteen tulevaa vastaan, sisältäni. Se antaisi tunteen kuulumisesta asemaan, josta olisi pidettävä kiinni, pystyäkseen ansiotulon turvin tuntea hyvinvointia ja yhteenkuuluvuuden tunnetta yhteiskuntaa vastaan antamalla sille työpanokseni.¹⁹

Työttömän tarina -keruun kirjoituksessa kolmekymppinen nainen kuvailee ystävättärensä työttömyyskokemusta, jota hän oli seurannut likeltä. Nainen seurasi ystävänsä vaipumista masennukseen ja rahapulaan. Hän oli niin huolissaan ystävästään, että toivoi tämän hakevan apua ammattiauttajilta, mutta ystävä ei suostunut. Lopulta yli puolen vuoden työttömyyden jälkeen ystävä löysi työtä: ”Työt alkoivat tammikuun puolessa välissä ja ovat toistaiseksi jatkuneet. [Naisen ystävätär] on itekin tyytyväinen työpaikkaansa ja on nyt saanut itseluottamuksensakin täysin takaisin. Puoli vuotta kestänyt surkeus on ohii.”²⁰

Vajaa parikymppinen nainen puolestaan kertoo valmistuneensa tarjoilijaksi vuotta aikaisemmin ja joutuneensa suoraan työttömäksi. Noin vuoden aikana hän onnistui saamaan töitä vain muutamaksi kuukaudeksi, vaikka kyseli kaikista mahdollisista paikoista. Nainen kuvailee voineensa todella huonosti työttömyytensä takia. Kirjoituksensa lopuksi hän kirjoittaa saaneensa töitä: ”Nyt kun kirjoitan tätä olen ollut viikon töissä. [...] Nyt on hyvä olo. Paljon pirteämpi. En masennu enää turhista asioista ja ilmapiiri kotonakin on paljon leppoisampi. Kiitos työn.”²¹ Teksteissä työn puute oli oireyhtymä, josta työ paransi.

Nelikymppisen yksinhuoltajanaisen kirjoituksessa kuvataan sekä työtä masennuksen poistajana että työttömyyden aiheuttamaa masennusta. Nainen kertoo jopa lääkärin ehdottaneen työtä lääkkeeksi masennukseen.

Koska koko elämäni oli tehnyt työtä, työ - tuntuu olevan tänä päivänä ihmisen - mitta. Ei ollut väliä mitä teit, kunhan olit töissä. [...] Tilasin ajan mielenterveystoimistoon, siellä 2 kertaa lääkärissä käynnin jälkeen lääkäri sanoi:

18. Kristiina Harjula & Kimmo Torkkeli, Tampellasta tuli hillittömän kasvun mannekiini. *Anna* 43/1991, 29–30.

19. SKS KRA, Työtön 6336, 6337 ja 6339–6340, 1993.

20. SKS KRA, Työtön 7731, 1993.

21. SKS KRA, Työtön 12678–12679, 1993.

Teillähän on kaikki hyvin! Teidän ei tarvitse täällä käydä, tänne odottaa pääsyä sellaiset ihmiset joilla todella on vaikeuksia. Menkää vain töihin niin kaikki järjestyy. – ”Mihin töihin, kun työtä ei saa?”²²

Kirjoituksessa näkyvät myös muut toistuvat teemat, kuten työttömyyden häpeä. Nainen kirjoittaa irtisanoutuneensa joitain vuosia aiemmin pitkäaikaisesta työstään eikä yrityksestä huolimatta ollut saanut uutta työtä. Hän kuvailee, kuinka työttömyys oli muuttanut ympäristön suhtautumista häneen. Rahavaikeuksien ja yksinäisyyden lisäksi nainen kohtasi sosiaalisia paineita, juoruilua ja panettelua, kun sukulaiset, ystävät ja jopa oman kerrostalon porrassiivoja ihmettelivät, miksei hän käy töissä. Nainen koki masentuneensa, mutta mielenterveystoimistossa oltiin vastahankaisia antamaan apua ja nainen pääsi hoitoon vasta kun sisar otti yhteyttä ”terveyskeskuksen johtoon” ja vaati naiselle eri lääkärin kuin aiemmin epäasiallisesti kommentoineen.²³

Kirjoituksessa työ ja masennus kietoutuvat toisiinsa monin tavoin. Nainen koki masentuneensa työttömyytensä pitkittyessä ja haki apua masennukseen asiantuntijalta, joka puolestaan kehotti naista parantamaan masennuksensa menemällä töihin. Lopulta masennus parani uudella työllä: ”Loppukesästä sain velvoite työn. Olin intoa täynnä, nyt asiat järjestyy, talous saadaan parempaan kuntoon jne.”²⁴ Asiat eivät kuitenkaan järjestyneet lopullisesti ja uusi työttömyysjakso alkoi. Kirjoitushetkellä nainen oli sanojensa mukaan masennuksesta sairauslomalla. Työttömyys muuttui lopulta mielenterveysdiagnoosiksi.

Häpeä, työ ja masennus

1970-luvun lopulla työttömäksi jäänyt nainen aloittaa koko pitkän kirjoituksensa työttömyyden aiheuttamalla häpeällä:

Häpesin työttömyyttäni. Minut oli kasvatettu protestanttiseen työn kunnioittamiseen,

käytännössä työnarkomaniaan. Kun jouduin vasten tahtoani työttömäksi, olin syyllinen. Ongelma oli paitsi taloudellinen myös – ja ennen muuta – psyykinen. En pystynyt vähääkään nauttimaan vapaudesta. Stressin puute aiheutti stressiä.²⁵

Naisen työttömäksi jäämiseen liittyi epäkohtia, sillä hän oli juuri palaamassa muista kuin mielenterveysongelmista johtuvalta sairauslomalta, mutta yllättäen hänen työsopimustaan ei uusittu syrjivien perusteiden.

Kun tämä selvisi, masennus iski täydellä teholla. Depressiota hoidettiin lääkityksellä. Lääkkeet lievensivät oireita, mutta eivät poistaneet masennuksen syytä. Pienentyneen talouden työt eivät tyydyttäneet. Turhauduin. En hoitanut kunnolla edes niitä vähiä töitä, joita kotona olisi ollut.²⁶

Työn menetys ja tapa miten hän työnsä menetti, olivat naisen kirjoituksessa suora syy hänen masennukseensa. Työn merkitys mielenterveydelle toistuu kirjoituksessa monissa kohdin. Nainen pohti kodin töitä ja koki epäonnistuneensa jopa niissä ilman palkkatyön tuomaa mielekkyyttä. Samalla: ”Pienikin toivo [työstä] esti minua vaipumasta täydelliseen apatiaan.”²⁷ Nainen haki töitä viisi vuotta, kunnes luovutti.

Depressio väliin helpotti, väliin paheni. Kelpaamattomuuden tunne nousi pintaan, samoin kuluttava katkeruus taannoista työnantajaani kohtaan. Hyvää tarkoittavat ihmiset ihmettelivät miksi lorvin kotona. [...] Pahinta kuitenkin oli, etten itse hyväksynyt itseäni.²⁸

Nainen kirjoittaa kokeneensa itsensä kelpaamattomaksi, mikä palaa yhteiskunnan arvoihin. Abstraktimpien asenteiden lisäksi nainen kohtasi monessa muussakin kirjoituksessa esiintyvät konkreettiset ihmettelyt työttömyyden syistä.

22. SKS KRA, Työtön 292, 1993.

23. SKS KRA, Työtön 302, 1993.

24. SKS KRA, Työtön 293, 1993.

25. SKS KRA, Työtön 10339, 1993.

26. SKS KRA, Työtön 10341, 1993.

27. SKS KRA, Työtön 10342, 1993.

28. SKS KRA, Työtön 10342, 1993.

■ Kuva 1. Työttömäksi ilmoittautuminen ei ollut yksityinen tapahtuma. Lähde: Työväenmuseumo Werstas, tkk_23818.

Työttömyyden, masennuksen ja häpeän liitto näkyy myös seuraavassa lainauksessa, jossa nainen kertoo, millaista oli kohdata tuttuja ihmisiä, kun oli hoidettava omia työttömyyteen liittyviä asioitaan.

Depression taudinkuvaan kuuluu kuitenkin köyhtymispelko. Omaa rahaa sain vain työttömyyskassasta. Se oli murto-osa siitä mitä olisin hyvässä virassa ansainnut. Sitä paitsi koin nöyryyttävänä työkkärissä käynnit ja rahan haun postipankista, jossa työskenteli tuttuja rouvia.²⁹

Jokseenkin kaikissa kirjoituksissa työstä poissaolo rasitti taloutta ja aiheutti ajoittain suunnatonta huolta sekä itsestä että läheisistä. Yllä olevassa lainauksessa nainen katsoi köyhtymispelon kuitenkin sairauden oireeksi, mikä korostaa

työttömyyden ja masennussairaudeksi tulkittuun tilaan päällekkäisyyttä. Kirjoituksessa masennussairautta pohditaan useassa kohdissa ja kirjoittaja liittyy sen niin vahvasti työstä poissaoloon, että ilman työttömyyttään hän olisi sairastunut masennukseen jäätyään eläkkeelle eli jäätyään pois töistä:

Kirjallista harrastusta tuskin olisin koskaan löytänyt, jos olisin ollut työssä tähän vuoteen asti, ehkä loppuun palaneena. Ehkä olisin nyt siinä depressiossa, jonka koin 15 vuotta sitten. Niinhän käy monelle, jotka eläkkeelle joutuessaan huomaavat, että elämässä ei ole ollut muuta kuin työtä.³⁰

Työn ja työn puutteen totaalisuutta elämässä kuvaa naisen kirjoitus työhön liittyvistä unista:

Aivan viime vuosiin asti näin tämän tästä unia, joissa minulla oli työpaikka. Tosin työpaikat ja -tehtävät olivat outoja. Kenties on totta, mitä jotkut unien tutkijat ovat sanoneet: unet suojelevat valvetilaa. Painajaisia uneni eivät olleet. Kiitävä hetki työssä. Uni armahti.³¹

Työttömyyttä ja asiantuntijan nimeämää psykiatrista masennustautiluokkaa leimaa teksteissä usein häpeä ja oman arvon kyseenalaistus osana yhteiskuntaa. Normaali ihminen piti työpaikansa tai löysi uuden työpaikan eikä ollut mielen asiantuntijoiden hoidon kohteena. Työn ulkopuolelle jouduttiin niin työn epätoivotun loppumisen kuin muiden työelämän ongelmienkin tähden. 1900-luvun lopulla mielisairaanhoidon piiriin päättymiseen tai joutumiseen liitettiin yhä ajatuksia elinkautisesta ja ulkopuolisuudesta, mikä oli perua ajalta, jolloin mielenterveyssektorin potilaana oleminen tarkoitti lähinnä pitkäaikaista ja ainakin alkuun vastentahtoista laitoshoidoa. Toiseutta rakensivat myös fyysiset ympäristöt. 1900-luvun mittaan rakennettu raskas mielisairaalaverkosto sijoittui usein muusta asutuksesta ja terveydenhoidosta erillisiin tiloihin. Työttömäksi jouduttuaan yksilö puolestaan joutui fyysisestikin työelämän ulkopuolelle jäädessään kotiin muiden lähtiessä aamulla töihin ja työttömyyskorvaus haettiin konkreettisesti tis-

29. SKS KRA, Työtön 10342–10343, 1993.

30. SKS KRA, Työtön 10345–10346, 1993.

31. SKS KRA, Työtön 10343, 1993.

kiltä mahdollisesti yksilön jo entuudestaan tuntemalta ihmiseltä.³²

Työn ulkopuolella oleminen ja mielenterveysdiagnoosin omaaminen altistivat häpeälle. Sitä koetaan todellisen tai kuvitellun yleisön edessä. Häpeä ei kuitenkaan ole ainoastaan sosiaalinen tunne, vaan siihen sisältyy olettamus valtasuhteesta. Asiantuntija tunnistaa ja nimeää vallan kohteena olevan objektin ja määrittää hänen yhteiskunnallisen asemansa suhteessa muun muassa etuuksiin. Tässä mielessä asiantuntijan rooli on aktiivinen ja potilaan tai työttömän passiivinen, vastaanottava. Kun sosiaalisen määrittelyn sijaan analysoidaan työn ulkopuolella tai mielenterveyssektorin potilaana olemiseen liitettyä häpeää yksilön kokemuksena, näyttäytyä häpeä henkilökohtaisempaan ja hienosyisempään. Kirjallisuuden tutkijat Siru Kainulainen ja Viola Parente-Čapková kirjoittavat häpeän olevan valtaan, väkivaltaan ja hierarkiaan kiedottu tila, jonka alistettu sisäistää ja joka saattaa lopulta määrittää hänen koko elämänsä.³³

Asiantuntijoiden nimeämisestä masennustautiluokasta ja mielenterveyssektorin hoidon piiriin päättämisestä ei aina koettu häpeää, mutta yleensä näissäkin teksteissä kommentoitiin häpeän mahdollisuutta ja kerrottiin, miten häpeän kokemus vältettiin.³⁴ 1980-luvulla työttömyysjaksoja kokenut mies kirjoittaa:

Koskaan työttömyyteni aikana en ole tuntenut sen takia masennusta tai alemmuuskompleksia tai mitään muutakaan henkistä painetta, koska en ole syyllinen työttömyyteeni.³⁵

Kirjoittaja ei siis ollut kokenut häpeää, mutta tiedosti sen mahdollisuuden ja halusi tuoda ilmi välttäneensä kokemuksen. Häpeä on työttömyydessä, työssä väsymisessä ja psykiatrisessa diagnoosissa läsnä potentiaalisena, ei väistämättä aktualisoitavana. Häpeästä saatettiin aktiivisesti kieltäytyä tai saada ympäristöstä toisenlainen kokemus.

Työttömyys, masennus ja häpeä kietoutuivat toisiinsa myös kirjoituksessa, jossa keski-ikäinen nainen kertoo kokeneensa työttömyyttä kolmella eri vuosikymmenellä – ensimmäisen kerran 1960-luvulla. 1980-luvun puolivälissä hän joutui jälleen hetkeksi työttömäksi ja kuvaa tuntojaan näin:

Olin masentunut, itsetuntoni laski nolville. Tunsin olevani yhteiskunnan loinen. Tilanetta ei yhtään parantanut kommentti: 'Kyllä tekevälle töitä löytyy.' Eräiden, mielipiteiden mukaan työttömyyskortistossa olivat vain ne, jotka eivät viitsineet tehdä töitä. Työttömyys oli siis hyvin tuomittavaa. Olin siis muiden mielestä toisen luokan kansalainen, kun en viitsinyt töitä tehdä.³⁶

Asiantuntijoiden diagnosoima psykiatrinen tautiluokka ja asiantuntijoiden hoidon kohteeksi päätyminen herätti epätietoisuutta ja jopa pelkoa "elinkautisesta". Epätietoisuus liittyi myös työttömyyteen. Mielenterveysongelmaiseksi tai työttömäksi todettu joutui helposti yhteiskunnan marginaaliin, ja häntä kohtaan asetetut odotukset muuttuivat toisenlaisiksi. Nämä ovat myös vammaistutkimuksesta tuttuja marginalisoinnin välineitä. Aiemmin tuotteliaasta ja aktiivisesta yksilöstä tuli työttömyyden myötä "yhteiskunnan loinen" ja mielenterveysdiagnoosin myötä menetetttiin autonomisen pärjäämisen tila.

Yllä lainatussa otteessa nainen kertoo kuulleensa ihmisiltä suoraan tuomioita työttömyydestään. Mielisairaaksi katsottujen sekä työttömien keskenään jakama yksityinen häpeän kokemus ei kuitenkaan vaadi muiden taholta tulevaa tuomitsemista, sillä yhteiskunnan odotusten edessä epäonnistuminen ovat teksteissä selvästi sisäistettyjä asioita. Häpeä on jaettua kulttuuria, joka tiedotetaan jo ilman ensimmäistäkään yksilön ulkopuolista tuomiota. Yhteiskunnan prosesseihin on rakennettu kyvykkyyden ideaali, josta poikkeavat joutuvat neuvottelemaan omasta marginalisoi-

32. Kun vuoden 1977 lopussa pakkohoitopotilaiden osuus kaikista psykiatrisista potilaista oli 83 %, niin vuoden 1983 lopulla prosenttiosuus oli enää 23 eikä se noussut tutkimani ajanjakson loppuun mennessä. Äijälä 1996, 7.

33. Siru Kainulainen & Viola Parente-Čapková, Häpeän latautunut toiminta. Esipuhe. Teoksessa Siru Kainulainen & Viola Parente-Čapková (toim.) *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä*. Utukirjat 2011, 10; Peter N. Stearns, *Shame. A Brief History*. University of Illinois Press 2017, 1.

34. Ks. esim. Kirsti Ollila, Taavi Takaperoinen. *Mielenterveys* 3/1987, 31–32.

35. SKS KRA, Työtön 105, 1993.

36. SKS KRA, Työtön 6047, 1993.

tumisestaan niin yhteiskunnassa kuin kulttuuris-
sa.³⁷ Työn ulkopuolelle päätyminen ei välttämättä
tarkoitannut marginaaliin päätymistä. Marginaali-
in asettaminen ja häpeä toimivat yhdessä, mutta
juuri kyvykkyyden kautta potentiaali joko aktua-
lisoitui tai ei. Kirjoituksissa on selvää, että osalla
mielenterveysdiagnoosin saaneista sekä työttö-
mäksi päätyneistä oli elämässään resursseja, joi-
den tuella he väistivät yhteiskunnan ja kulttuurin
tuottaman marginalisoinnin.

Tuomitseminen itsessään oli usein myös
eksplisiittistä. Ihmiset kertovat kuulleensa ja
kokeneensa työttömyyteen liitettyjä negatiivisia
asenteita. Työttömän tarina -keruun kirjoituk-
sessa nainen kuvailee miehensä työttömyysko-
kemusta ja miehen vaipumista syvään lamaan
ja masennukseen. Nousukauden loppupuolella
miehen yritys teki konkurssin, josta seurasi ongel-
mia ja rahahuolia. Nainen kuvailee, kuinka ympä-
röivä maailma oli raadollinen hänen työttömäksi
joutunutta miestänsä kohtaan eikä kukaan – edes
suku ja ystävät – osoittanut myötätuntoa tämän
tilanteessa. Mies turvautui alkoholiin ja nainen
yritti saada miehelle apua. Mies törmäsi kuiten-
kin apua hakiessaankin tuomitsemiseen:

Täydellinen masennus ja itsesääli vei voiton.
Kuvaan tuli alkoholi, joka vähitellen alkoi
hallita elämää. [...] Päihdehuoltolaitos, jonka
apuun oli lopulta turvauduttava, latisti mie-
hen entisestään. Henkilökunta leimasi kaikki
asiakkaansa samaksi 'rupusakiksi', 'sosiaali-
pummeiksi' jne. Johtajatar ilmoitti inhoavansa
kaikkia köyhiä ja juoppoja. Lopputulos oli, että
mies oli entistä katkerampi yhteiskunnalle.³⁸

Talouselämyksen keskellä kerätyissä Työttömän
tarina -kirjoituksissa kerrotaan aika ajoin, kuinka
julkisuudessa työttömyyteen liitettiin henkinen
pahoinvointi ja masennus. Ajoittain juuri asian-
tuntijoiden huomioitiin tekevän tämän yhteyden:

Työttömyys on monelle meistä kirosana. Se
on vaikea ja arka asia, joka rassaa ihmistä joka
kantilta. Paitsi, että se kaventaa jokapäiväistä

toimeentuloa ja elämisen tasoa, se tekee myy-
räntyötä myös ihmisen psyydessä. Pahim-
massa tapauksessa se rikkoo perhe- ja muutkin
ihmissuhteet, murtaa isetunnon ja vie elä-
mänhalun. Nämä tutkijoiden ja asiantuntijoi-
den mielipiteet olen poiminut julkisen sanan
valtavasta tietotulvasta. Työttömyys on tämän
hetken kuuma peruna. Sitä ja sen mukanaan
tuomia ongelmia pyöritellään julkisuudessa
vinhaa vauhtia edestakaisin, mutta kukaan ei
halua tarttua siihen tehdäkseen sille jotain.³⁹

Aihe oli julkisuudessa niin tiuhaan, että ihmiset
ajoittain refleктоivat omaa työttömyyden koke-
mustaan median kautta saatuun kuvaan:

Luen lehtiartikkeleita ja yleisönosastokirjoi-
tuksia työttömyyden kurjuudesta, apatiasta ja
masennuksesta, taloushuolista. Mietin, voinko
samaistua kirjoittajiin, tuntuuko tutulta? Ei
tunnu, vastaan rehellisesti itselleni.⁴⁰

Sotien jälkeisinä vuosikymmeninä hulluuden
häpeä rakentui mielenterveyssektorin potilaana
olemiseen liitettyjen merkitysten kautta. Kotona
koettu pahoinvointi oli yhä tutun ja normaalin
piirissä, mutta mielen asiantuntijakulttuuriin
astuminen siirsi ihmisen konkreettisesti vierai-
siin tiloihin jo mielenterveystoimistokäynnin
myötä, mutta erityisesti psykiatriseen osastohoi-
toon päädyttyä. Vasta 1990-luvulle tultaessa
ja tautiluokkakakeskeisyyden yleistyessä alettiin
mielenterveyssektorin potilaaseen liitettyjen
merkitysten sijaan neuvotella tautiluokkien väli-
sestä hierarkiasta. Masennussairaat alkoivat
muodostaa oman potilasryhmänsä selkeämmin
kuin sotien jälkeisinä vuosikymmeninä. Masen-
nustautiluokan häpeää purettiin vertaamalla sitä
ruumiillisiin sairauksiin, kuten kipsattuun käteen.
Samalla psykiatristen tautiluokkien välillä raken-
nettiin arvoasteikkoa, kun skitsofrenia nimettiin
todelliseksi "hulluudeksi".

Tautiluokkien välisen hierarkian rakentamisen
lisäksi häpeästä pyrittiin pois retoriikalla, jossa
masennussairaus oli kaikkien yllä leijuva riski.

37. Vaahtera 2012, 42.

38. SKS KRA, Työtön 12299, 1993.

39. SKS KRA, Työtön 110, 1993.

40. SKS KRA, Työtön 559, 1993.

Kuka tahansa saattaisi elämänsä aikana sairastua masennukseen ja päätyä mielenterveyspotilaaksi.⁴¹ Samankaltaista riskiretoriikkaa näkyi 1990-luvun talouslaman myötä liittyen työttömyyteen. Kun pahimmillaan lähes viidennes työikäisistä oli työttömänä, oli muidenkaan turha olla täysin varma oman työsuhteensa jatkumisesta. Muutamissa kirjoituksissa todetaan asenteiden työttömiä kohtaan muuttuneen hyväksyvämmiksi.⁴² 1990-luvulla työttömäksi joutunut nelikymppinen nainen kuvailee omaa kokemustaan näin:

Tällä kertaa työttömyys on kuitenkin hyväksyttävää. Onhan meitä työttömiä satoja tuhansia, joten ihan kaikkia ei voi kai luokitella työtä vieroksuviksi. Työttömyys on jopa joidenkin mielestä kadehdittava asia. Punnitaan tarkoin kumpi on edullisempaa käydä työssä vai nostaa työttömyysrahaa ja olla vapaana. Vapaasta puuttuvat vain punnikset masennukselle, ahdistukselle, toivottomuudelle ja turhautu-

■ Kuva 2. Kansaneläkelaitokselta saattoi hakea työttömyysetuuksia sekä psykiatrisen diagnoosin nojalla muun muassa sairauspäivärahaa. Kuvaaja: Veikko Seppänen. Lähde: Työväenmuseumo Werstas, tkk_26698.

neisuudelle. Tällä kertaa päättäjät haluavat horjuttaa työttömän asemaa.⁴³

Nainen oli ollut työttömänä myös 1980-luvulla ja koki, että tuolloin yhteiskunnan asenteet aiheuttivat hänelle itsetunnon laskun ja masennuksen – ei niinkään itse työttömyys. Lopulta nainen päätyi siihen, että suurin ongelma on se, että nimenomaan työ tuo elämään mielekkyyttä.⁴⁴ Yhteiskunnan ilmapiiriä aiempaa ymmärtävämmäksi kuvailevat kirjoitukset jäävät kuitenkin selkeään vähemmistöön. Moni kertoo kohdanneensa eksplisiittistä syyllistämistä työttömyydestään myös 1990-luvulla, laajan työttömyyden aikaan.

41. Työn alla oleva väitöskirjani.

42. SKS KRA, Työtön 12304, 1993.

43. SKS KRA, Työtön 6049, 1993.

44. SKS KRA, Työtön 6049–6050, 1993.

Masennus ja liiallinen työnteke

Työn ulkopuolelle ja jopa työkyvyttömyyseläkkeelle saattoivat ajaa myös työssä ilmenneet ongelmat, kuten työpaikkakiusaaminen. Vuonna 1987 *Mielenterveys*-lehdessä julkaistiin esimiehen kiusaamisen tähden psykiatriselle osastolle ja myöhemmin työkyvyttömyyseläkkeelle joutuneen nelikymppisen poliisin haastattelu.

Ongelma ei ole ainoastaan [miehen]. Hänen työtovereistaan liian moni on viime vuosina tehnyt itsemurhan ja puolikymmentä joutunut palaamaan vuosia töitä tehneenä loppuunpalaneina siviilielämään.⁴⁵

1980-luvulle tyypillisesti yksilölle diagnosoitua tautiluokkaa ei kerrota, mutta artikkelissa puhutaan masentumisesta ja masennuskausista. Täysin työelämästä ulkopuolelle ja mielenterveyssektorin piiriin joutuminen tuotti miehelle häpeää, vaikka hän kokikin syyn ongelmiin olleen työilmapiirissä ja esimiehen systemaattisessa vallan väärinkäytössä.

[Miehen] mielestä on paljon helpompi sairastaa vaikka käsi kipsissä, niin että toiset näkevät sinun olevan sairas. Psykkisiin ongelmiin suhtaudutaan vieroksuen. Ei tulla sairaalaan kukkakimppu kädessä vointia tiedustelemaan.⁴⁶

Haastattelussa mainittu loppuunpalaminen oli tuolloin vielä paikkaansa etsivä käsite. Burn out oli 1970-luvulla julkaistu psykologinen malli, jolla kuvattiin terveydenhuollossa ja sosiaalialalla ihmissuhdeammattissa työskentelevien reaktiota krooniseen emotionaaliseen stressiin. Kyse ei ollut sairaudesta, saati masennussairaudesta,

vaan psykologisesti määritellystä reaktiosta. Vuosikymmenen edetessä alkoi tieteen sisällä muodostua ajatus, jonka mukaan normaalina pidetty psykologinen reaktio saattoi pitkittyessään muuttua patologiseksi tilaksi, masennussairaudeksi. Samalla tila alettiin liittää kaikkeen työelämään ja jopa ylipäätään kiireiseen elämäntyyliin.⁴⁷

Pekka Varjeen mukaan työelämän terveysuhkia koskevassa julkisessa keskustelussa keskityttiin 1960- ja 1970-luvulla fyysisiin sairauksiin ja loukkaantumisiin, kun 1980-luvulla psykologiset riskitekijät ja mielenterveys nousivat keskiöön – jopa siinä määrin, että 1990-luvulla stressi ja uupumus katsottiin uhaksi suomalaiselle työelämälle. Samalla työelämän itsensä katsottiin olevan muutoksessa 1980-luvulla, kun ajatuksen tasolla siirryttiin hierarkkisesta mallista keskiluokkaisia arvoja paremmin palvelemaan horisontaaliseen organisaatioon, mikä toi mukanaan vaatimuksen työhön ja työpaikkaan sitoutumisesta ja osallistumisesta myös tunnetasolla.⁴⁸

Suomen osalta on oleellista, että toisin kuin esimerkiksi Ruotsissa ja Alankomaissa, burnout ei ole koskaan ollut virallinen tautiluokka. Voidakseen jäädä etuuden turvin pois työstä yksilön oli otettava vastaan jokin, yleensä psykiatrinen, tautiluokka, joksi soveltui helposti 1980-luvulla sateenvarjomaiseksi muuttunut masennustautiluokka.⁴⁹ Suomalaiseen kulttuuriin puhe loppuunpalamisesta ja burnoutista alkoi juurtua 1980-luvun loppupuolella. Samalla se etsi yhteyttä masennukseen ja vakiintumassa olleeseen tautiluokkakakeskeiseen masennussairausajatteluun. Aina yhteyttä masennukseen ei mainita, kuten tässä:

Kun ensimmäisen kerran yliopistosta valmistumiseni jälkeen jäin työttömäksi, se

45. Kristina Salonen, Turhilta uhreilta voitaisiin välttyä. *Mielenterveys* 4/1987, 20.

46. Salonen 1987, 22.

47. Yrjö O. Alanen, Kalle Achté & Pekka Tienari (toim.) *Psykiatria* 2. 4. painos. WSOY 1981, 396; Kenneth J. Gergen & Mary M. Gergen. *Social Psychology*. 2. painos. Springer 1986, 348; Tiina Stenfors-Laajala & Soili Keskinen, *Päiväkotihenkilöstön burn out*. Turun yliopiston psykologian laitos 1988, 1–2, 12–13; Ville Lehtinen, Yrjö O. Alanen, Erik E. Anttinen, Kaija Eerola, Jouko Lönnqvist, Kari Pylkkänen & Vappu Taipale, *Sosiaalipsykiatria*. Tammi 1989, 12; Harjoitusaine, *Psykologia*, 1989, Tekijän hallussa oleva aineisto; *Neuropsykologia*, Kevät 1989, Psykosomatiikka, Tekijän hallussa oleva aineisto; Väsyminen ja virkistyminen, Luentomonistekirjanen, joka luultavasti vuodelta 1990, 107–111, Tekijän hallussa oleva aineisto; Lakikurssi 1990 syysy, Tekijän hallussa oleva aineisto; Ulla Kinnunen, Stressi ja sen hallinta. Teoksessa Kirsti-Liisa Kuusinen (toim.) *Terveyspsykologia*. WSOY 1993, 68.

48. Varje 2018, 44–45.

49. Burnout syndrome in Europe. Towards a harmonized approach in occupational health practice and research. *Industrial Health* 57 (2019), 745–752; Tekeillä oleva väitöskirjani.; Wilmar B. Schaufeli, Burnout. A Short Socio-Cultural History. Teoksessa S. Neckel et al. (toim.) *Burnout, Fatigue, Exhaustion*. Springer International Publishing 2017, 122–123.

tapahtui sairasloman jälkeen. Olin kokenut burn-out-ilmion lähes kolmen vuoden sosiaalityö-periodin jälkeen. Itkettyäni ulos väsymystäni ja ahdistustani tauottoman rääkkäytymisen loputtua kaksi ensimmäistä työttömyyskuukauttani, jaksoin kiinnostua lopulta muustakin kuin nukkumisesta, ja aloin miettiä, mitä haluaisin päivilläni tehdä.⁵⁰

Sairauslomasta huolimatta kirjoittaja ei identifioinut itseään mielenterveyspotilaaksi eivätkä näin tehneet myöskään yhteiskunnan instanssien virkailijat, joten kirjoittaja koki jäävänsä yhteiskunnan tukimuotojen ulkopuolelle.

Olen aikuisuuteni ajan etsinyt vastausta kysymykseen, kuinka voisi elää kokemuksen ja vaiston syvän intensiteetin kanssa ilman, että kuormittuu katkeamispisteeseen. Koska herkkyys ei ole diagnosoitavissa oleva sairaus, en voi yrittää hakeutua eläkkeelle, kuten työvoimaneuvoja oivaltavasti totesi.⁵¹

Suurin ero 1900-luvun lopun työttömyyden ja loppuunpalamisen kuvauksien välillä oli häpeän kokemus. Siinä missä työttömyys tuotti ihmiselle konkreettisten ongelmien lisäksi itsen kohdistuvaa negatiivisuutta, liiallinen työnteko pääasiassa väsytti, ajoittain äärimmäisen paljon. Asiantuntijan nimeästä masennussairaudesta huolimatta liiallisen työnteon uuvuttama ei välttämättä samastunut masennussairaaksi. Satasärmäinen nainen -aineistosta löytyy kahden vuoteen keskittyvä kuvaus kaupan ostamisesta, sen pyörittämisestä, työssä uupumisesta ja uupumuksesta selviämisestä. Kirjoittaja kuvailee kokeneensa itsensä ylläsiirtuneeksi, stressaantuneeksi ja väsyneeksi. Hakiessaan apua mielenterveystoimistosta lääkäri kysyi ensimmäiseksi: ”Oletteko masentunut?”⁵², mutta nainen piti itseään ainoastaan väsyneenä. Lopulta lääkärin mielestä kyseessä oli ”melko selvä ns. BURN OUT tapaus”⁵³.

Lääkärin kysymys oli naiselle yllättävä ja asiantuntijan tekemä nimeäminen sai naisen

■ Kuva 3: Etuuskien ja avun saamiseksi oli avettava ovia aivan konkreettisesti hallinnollisen tiedon alueelle. Työvoimatoimistoon tai mielenterveystoimistoon astuminen saattoi olla myös symbolinen siirtymä työttömyyteen tai mielenterveyspotiluuuteen. Lähde: Työväenmuseum Werstas, tkk_23807.

pohtimaan tilaansa masennussairautena. Myöhemmin tekstissä hän on omaksunut sairaan identiteetin käyttäen ajoittain sairausterminologiaa ja kirjoittaa esimerkiksi ”sairaudesta toipumisestaan”. Masennuksesta hän puhuu tekstissään silti enää yhden kerran. Sairauspuheesta huolimatta nainen ei tulkitse elämäänsä sairauden kautta, vaan tekstissä tilan katsotaan johtuvan elämänhistoriasta; liiallisesta työnteosta mutta myös naista kuormittaneista yksityiselämän tapahtumista. Kirjoituksessa ei myöskään näy masennussairauteen tuona aikana usein liitettyä itsen kohdistuvaa negatiivisuutta eikä kirjoittaja syyttänyt itseään asioista, joihin ei ollut voinut vaikuttaa.⁵⁴

50. SKS KRA, Työtön 559, 1993.

51. SKS KRA, Työtön 559, 1993.

52. SKS KRA, Sata (Satasärmäinen nainen) 2745, 1991.

53. SKS KRA, Sata 2746, 1991.

54. SKS KRA, Sata 2725–2765, 1991.

Vuonna 1994 *Käsi kädessä* -lehdessä nainen kertoo työelämän ongelmista, jotka veivät hänet mielenterveyssektorin potilaaksi. Ensimmäisen kerran hän väsyi työhön hieman alle viisikymppisenä, kun hänen työnkuvaansa tuli tietokoneen käyttö ilman kunnon perehdytystä. Väsymys paheni ja hän päätyi puoleksi vuodeksi psykiatrieen osastohoitoon. Nainen koki saaneensa apua ja palasi töihin työkavereidensa kannustamana. Myös ylilääkäri oli kannustanut ja muistuttanut, että vanhanakin oppii, vaikka se vie aikaa. Mielenterveyspotilaaksi identifioituminen hävetti, mutta häpeästä autoitivat eroon työkaverit.

- Tämä depressio on sellainen tauti, että se saattaa uusiutua. Ja niin kävi minullekin. Tein pitkiä päiviä ja ylitöitä, enkä halunnut luovuttaa. Minä kun olen lisäksi sellainen, että yritän tehdä kaiken mahdollisimman hyvin, Elsa luonnehtii itseään.

Toisella kerralla diagnoosi oli 'työstä väsyminen'. Nyt Elsa osasi jo vaatia sairaalaan pääsyä, vaikka hänelle jälleen ehdotettiin muita vaihtoehtoja. Paikka järjestyikin nopeasti ja parin kuukauden hoito kuntoutti hänet taas takaisin työelämään.

Vielä kolmannenkin lyhyen hoitajakson jälkeen Elsa palasi työpaikalleen. Mutta sitten hän joutui vastakkain taas uuden automaatio-systeemin kanssa. Sen opiskeluun ei Elsanakaan motivaatio enää riittänyt.⁵⁵

Haastatteluhetkellä nainen oli eläkkeellä ja koki itsensä terveeksi. Vaikka mielenterveyssektorin potilaaksi päätyminen ajoittain hävettikin, nainen ei puhu itsestään negatiivisesti. Hän näki tilansa johtuneen koulutukseen nähden liian vaativista työtehtävistä ja koki hakeneensa ja saaneensa apua oikeilta tahoilta.⁵⁶

1990-luvun alussa⁵⁷ julkisuuden henkilöiksi noussut Anna-Kaisa Hermunen kertoo vuonna 1992 *Käsi kädessä* -lehden haastattelussa uupu-

neensa liiasta työnteosta vuonna 1986, mistä alkoi vuoden ja kolmen kuukauden toipumisjakso.⁵⁸

- Sairauteni pysäytti minut täysin, kertoo Hermunen. Elin siihen aikaan täysin aikatauluorjuudessa. Tein töitä kilpaa kellon kanssa. [...] Tein töitä yli voimieni.

- Fyysiset oireet tulivat ennen lopullista psykikistä romahtamista. Tiesin itsekin, että käyn ylikierroksilla, mutta en kyennyt hiljentämään tahtia. Lopulta tuli romahdus, ymmärsin hakea sairaslomaa.⁵⁹

Vuonna 1993 Hermunen kertoi uupumisestaan *Mielenterveys*-lehdessä.⁶⁰ Näissä haastatteluissa kirjoitetaan välillä loppuunpalamisesta ja burnoutista ja välillä sairastumisesta masennukseen. Kirjoituksissa toistuukin näiden käsitteiden käyttäminen lähes synonyymeina toisilleen. Vuonna 1994 *Käsi kädessä* -lehdessä julkaistiin haastattelu, jossa mies kertoo sairastavansa nimenomaan masennusta. "Sairastuminen"-otsikon alla kerrotaan: "Vaikkei kiihtyvää työtahtia voikaan yksin syyttää Björnin loppuun palamisesta ja uupumisesta ne olivat varmasti ratkaisevia tekijöitä sairastumiselle."⁶¹ Tässäkään ei jää epäselväksi, että nimenomaan burnout aiheutti masennussairaudesta tai oli ainakin perusta masennussairaudelle.

Burnoutista oli 1990-luvulla tullut jo niin tunnettu ilmiö, että siitä saatettiin käyttää termiä "fraasi". Vuonna 1994 mielenterveyttä käsittelevässä jäsenlehti *Helmissä* oli haastattelu kirjoitushetkellä työtoiminnassa mukana olleesta miehestä. Miehen kerrotaan sairastuneen masennukseen liiallisen työnteon seurauksena:

- Toteutin fraasin loppuunpalamisesta. Jälkikäteen näen kovan tahdin vaikuttaneen sairastumiseeni - en osannut, enkä jaksanut esimerkiksi laukaista stressiä muuta kuin alkoholin avulla.⁶²

55. Heli Ilaskari, Sisukas ja rohkea Elsa Karvonen on kulissien kaataja. *Käsi Kädessä* 2/1994, 32.

56. Ilaskari 1994.

57. Vuoden 1991 syksyllä Kolmoskanavalla alettiin esittää Hermusen juontamaa *Hermunen* haastatteluohjelmaa.

58. Inkeri Salovaara, Anna-Kaisa Hermunen: "Olen hallitun kaaoksen kuningatar". *Käsi Kädessä* 3/1992, 20.

59. Salovaara 1992, 20.

60. Hille Puusaari, Uupuminen voi olla kuin toinen syntymä. *Mielenterveys* 5/1993, 20–22.

61. Timo Peltowuori, Björn Nyman: Tosi masennuksessa sukelletaan syvällä... *Käsi Kädessä* 5/1994, 24.

62. Marjatta Nurminen, Selviytymisen tiellä. *Helmi* 2/1994, 12.

Johtopäätökset

1900-luvun viimeisten vuosikymmenten aikana työelämä muuttui ja yhä useampi kohtasi työttömyyden ja pitkäaikaistyöttömyyden. Samalla työssä väsymisestä alettiin puhua uudella terminologialla.⁶³ Jotta ihmiset saattoivat saada apua työttömyyden tai työssä väsymisen aiheuttamiin ongelmiin, heille oli annettava ja heidän otettava vastaan tautiluokka, joka usein oli masennus. Elämän ongelmien patologisointi ei tapahtunut vaivihkaa, vaan sitä myös kyseenalaistettiin. Yhteiskunnan ja työelämän muutokset kuitenkin vaativat sairauslomien tai työkyvyttömyyseläkkeiden kaltaisia yksilölähtöisiä ratkaisuja, joihin psykiatriset tautiluokat soveltuivat. Työelämän ongelmilla oli jo valmiiksi kulttuurissa jaetut omat puhetapansa, jotka oli helppo yhdistää uuteen inkluusiviseen masennustautiluokkaan.

Elämän ongelmien tautiluokkaistaminen hallinnollisen tiedon piirissä muuntaa ongelmat yksilölähtöisiksi ja yksilöiden vastuulle, jolloin työelämään ja yhteiskunnan toimintaan liittyvät ongelmat sivuutetaan. 1900-luvun lopun kehitys kulki tautiluokakeskeisyyttä kohti ja tällä vuosikymmenellä kehitystä on tukenut yksilöiden valtion kannalta oikeanlaisen vastuunkannon mahdollistava terapeuttinen kulttuuri ja diagnostisten kulttuurien levittäytyminen yhä useammille elämän alueille.⁶⁴

Kun puhutaan työn ongelmien vastuun siirtämisestä yksilöiden harteille, kritiikki kohdistetaan usein psykotieteiden suuntaan ja kyseenalaistetaan niiden liiallinen valta yhteiskunnassa ja kult-

tuurissa. 1900-luvun lopun suomalaisen kulttuurin, tieteellisten kulttuurien ja yhteiskunnallisten instanssien sisäisten muutosten valossa voidaan kuitenkin kysyä, voiko vika todella olla mielen ongelmiin keskittyvissä tieteenaloissa vai enemmän muualla yhteiskunnassa ja kulttuurissa tehdyissä valinnoissa ja vaatimuksissa. Jokaisella elämän alueella on omat tapansa todellisuuden luokitteluun ja määrittelyyn ja voidaan perustellusti kritisoida näiden sekoittamista toisiinsa. Työttömyydestä tai työssä väsymisestä aiheutuvat ongelmat voisi yhtä hyvin merkitä tilastoihin juuri sellaisina, eikä ihmisille avun tarjoaminen työttömyyden tai työssä väsymisen perusteella sulkisi pois tieteen sisäisiä luokitteluja ja tutkimustyötä. Työn ongelmat olisi hyvä nähdä nimenomaan työn ongelmina.

Kiitos väitöskirjaohjaajilleni Kirsi Tuohelalle ja Hannu Salmelle sekä kollegoilleni Heta Aalille, Annikka Immoselle, Maiju Kannistolle ja Anna-Leena Perämäelle sekä kulttuurihistorian oppiaineen (TY) 1800- ja 1900-lukujen tutkijaseminaarin ihmisille kommentista tekstiini. Kiitos Matti Roitolle lukuvinkeistä. Kiitos kahdelle kommentillaan artikkelia eteenpäin vieneelle vertaisarvioijalle. Kiitos artikkelin mahdollistaneesta rahoituksesta Waldemar von Frenckellin säätiölle.

FM Annastiina Mäkilä on väitöskirjatutkija kulttuurihistorian oppiaineessa Turun yliopistossa.

Sähköposti: aemaki@utu.fi.

63. Työn alla oleva väitöskirjani.

64. Sanna Rikala, *Työssä uupuvat naiset ja masennus*. Suomen Yliopistopaino 2013; Brinkmann 2016; Nikolas S. Rose, *Our Psychiatric Future. The Politics of Mental Health*. Polity Press 2019; Suvi Salmenniemi, Suvi, Harley Bergroth, Johanna Nurmi, & Inna Perheentupa. From Culture to Assemblages. An Introduction. Teoksessa Suvi Salmenniemi, Harley Bergroth, Johanna Nurmi & Inna Perheentupa (toim.) *Assembling Therapeutics. Cultures, Politics and Materiality*. Routledge 2019, 2–19.

Minna Harjula

Eletty hyvinvointivaltio

Kokemushistorian näkökulma vammaisuuden tutkimukseen

Vammaisuuden historian haasteena on, miten yhdistää yhteiskunnallisten rakenteiden makrotaso ja yksilön mikrotaso tutkimuksessa. Kun vammaisuus nousi suomalaisen historiantutkimuksen kohteeksi sosiaali- ja naishistorian vanavedessä sekä kansainvälisen vammaisten vuoden (1981) innoittamana, tavoitteeksi asetettiin vammaisuuden tarkastelu yhteiskunnallisena kokonaisilmiönä. Tutkimus tuotti tietoa vammaisuuteen nivoutuvista instituutioista – kuten erityiskouluista, järjestöistä, hoitolaitoksista ja sosiaaliturvasta – sekä vammaiskysymyksen rakentumisesta yhteiskunnallisessa keskustelussa. Yhtenä lähtökohdانا oli tehdä ”näkyvätömiön historia näkyväksi”. Vammaisten ihmisten arki ja kokemus jäi kuitenkin 1990-luvun tutkimuksissa vähälle huomiolle.¹

Sittemmin sekä rakenteista että yksilöstä käsin suuntaava tarkastelu on tuottanut vammaistutkimuksen piirissä hyvin erilaisia tulkintoja vammaisuuden ja yhteiskunnan välisestä suhteesta. Vammaisuuden ja muiden sosiaalisten vähemmistöjen tutkimus on toisaalta nivottu osaksi hyvinvointivaltion menestystarinaa. Hyvinvoin-

tivaltiokehityksen on katsottu johtaneen vammaisten ihmisten erityisongelmien tunnistamiseen ja vammaisen yksilön mahdollisuuksien laajentumiseen. Toisaalta kriittisissä tulkinnoissa hyvinvointivaltiokehitys on nähty vammaisuutta tuottavana ja vammaisia henkilöitä syrjäyttävänä prosessina. Vammaisuuden kategorian ja vammaisten erityishuollon on katsottu merkinneen yksilöiden ulossulkemista yhteiskunnalliseen huono-osaisuuteen.²

Kokemuksen historia avaa mahdollisuuden vammaisuuden ja hyvinvointivaltion suhteen tarkastelun syventämiseen. Kun hyvinvointivaltiota lähestytään kokemuksesta käsin, *elettynä hyvinvointivaltiona*, tutkimuksen fokus asettuu yksilön ja yhteiskunnan rakenteiden kohtaamiseen. Elettyn hyvinvointivaltion käsite suuntaa huomion siihen, miten hyvinvointivaltio ja vammaisuus rakentuvat arjessa, yksilön ja instituution kohdattessa. Tällaisessa alhaalta ylöspäin suuntaavassa tarkastelussa makro- ja mikrotason analyysit nivoutuvat yhteen.³

Yksilöpsykologiaan rajautumisen sijaan kokemuksen käsite laajenee yhteiskunnalliseksi, kun

1. Suomen Akatemian tutkimusprojektit *Yhteisö ja vammaiset* 1991–1993 ja *Sorrettujen, solvattujen ja unohdettujen historia* 1994–1996. Tuula Vuolle, *Paikallisesta hyväntekeväisyydestä valtion asiaksi. Aistivillis- ja raajarikkoiskoulutus Suomessa 1846–1892*. Jyväskylän yliopisto 1993; Hannu Mähönen, *Vammaisjärjestökentän kehitys Suomessa*. Suomen historian lisen-siaattitutkimus. Joensuun yliopisto 1994; Minna Harjula, *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. SHS 1996; Toivo Nygård, *Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Atena 1998.
2. Kattava katsaus ks. Heli Leppälä, *Vammaisuus hyvinvointivaltiossa. Invalideiksi, vajaamielisiksi tai kehitysvammaisiksi määriteltyjen kansalaisasema suomalaisessa vammaispolitiikassa 1940-luvun taitteesta vuoteen 1987*. Turun yliopisto 2014.
3. Eletty hyvinvointivaltio Suomen Akatemian Kokemuksen historian huppuyksikön (HEX) teema-alueena, ks. <https://research.uta.fi/hex-fi/eletty-hyvinvointivaltio/> (10.6.2020); Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen, *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Vastapaino 2019. Yhteistyössä Heikki Kokon kanssa kehitellyn tutkimusasetelman teoreettiset lähtökohdat ovat: Peter L. Berger & Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality*. Penguin 1966; Reinhart Koselleck, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Columbia University Press 2004 [1979]; Reinhart Koselleck, *Sediments of time. On possible histories*. Stanford University Press 2018 [2000].

kokemus ymmärretään sosiaalisessa vuorovai-
kutuksessa rakentuvana merkityksenantona ja
todellisuuden rakentamisena. Jaetut kokemukset
kerrostuvat kieleen, kulttuuriin ja instituutioiden
käytäntöihin. Hyvä osoitus tästä on vammaisuutta
kuvaavien käsitteiden nopea muutos ja aiempien
käsitteiden hylkääminen niiden leimaavuuden
takia. Tämä prosessi kertoo osaltaan kunkin aika-
kauden jaetusta kokemuksesta sekä kokemusten
ja uusien odotusten jännitteestä.

Kokemukset ovat ajallisesti monikerroksisia:
sekä aiemmat kokemukset että tulevaisuuden
odotukset ovat läsnä tämänhetkisessä merki-
tyksenannossa. Tämä kokemusten ajallinen
monikerroksisuus suuntaa ensinnäkin huomion
siihen, kuinka hyvinvointivaltion instituutioissa
on rinnakkain eri aikojen kokemuksia kantavia
rakenteita ja käytäntöjä. Pala palalta rakentuneet
hyvinvointivaltion instituutiot ovat ylläpitäneet
ja legitimoineet varsin erilaista kokemusta vam-
maisesta yksilön ja yhteiskunnan suhteesta, mikä
näkyä eri vammaisryhmien erilaisena *elettynä
kansalaisuutena*.⁴ Esimerkiksi 1930-luvun Suo-
messä työssäkäyville, kunnollisille sokeille mak-
settiin sokeainavustusta. Samaan aikaan monien
vammaisryhmien, kuten kuurojen ja kaatuma-
tautisten mahdollisuutta avoittumiseen ja per-
heen perustamiseen rajoitettiin. Sisällissodan
valkoiset invalidit saivat eläkettä, mutta punain-
validit olivat köyhäinavun varassa.

Kokemuksen historian kautta avautuu näkö-
ala eri aikakausien sosiaaliturvajärjestelmien
tulevaisuushorisontteihin. Eletyn hyvinvointival-
tion käsite mahdollistaa tarkastelun ulottamisen
myös modernin hyvinvointivaltion rakentumista
edeltävään kehitykseen. Tällöin voidaan pohtia,
miten tuonpuoleiseen iankaikkiseen elämään
suuntaava kristinopin tulkintakehitys näkyi vam-
maisesta ihmisen yhteiskunnallisessa asemassa.
Entä millaista elettyä kansalaisuutta kristillisen
tulkinnan rinnalle rakentunut maalliseen yhteis-
kuntaan suuntautunut odotushorisontti aiheutti?

Avunsaajan kokemuksen kannalta olennaista
on, suuntautuko avustaminen senhetkisen
hädän tilapäiseen lievittämiseen vaiko avuntar-
peen syvenemisen ennaltaehkäisyyn pitkäjän-
teisemmällä tuella. Avustamisen aikajänteen
ohella kokemusta raamitti myös se, rakentuiko
avunsaannin oikeutus menneisyyden, nykyhet-
ken vai tulevaisuuden perusteella: oliko kyseessä
senhetkiseen välittömään tarpeeseen perustuva
avustaminen vai nojasiko avustamisen oikeutus
henkilön aiempaan yhteiskunnalliseen panok-
seen tai avustamisesta ennakoituun tulevaan
yhteiskunnalliseen hyötyyn.⁵

Kun vammaisuutta tarkastellaan eletyn hyvin-
vointivaltion näkökulmasta, esiin nousee hyvin-
vointivaltion kytkeytyvä yksilön ja yhteiskunnan
jännitteinen suhde. Yksilötasolla hyvinvointival-
tio pyrkii suojelemaan kansalaisiaan äärikoke-
muksilta, kuten kuolemalta, sairaudelta, köy-
hyydeltä, turvattomuudelta ja avuttomuudelta.
Yhteiskunnan tasolla sosiaalisen turvallisuuden
tavoite nivoutuu koko väestön hyvinvoinnin sekä
sosiaalisen eheyden ja kansakuntaan kuulumi-
sen kokemukseen. Vammaisesta yksilön kannalta
hyvinvointivaltion perusedilemma on, että vam-
maisuus on makrotason tarkastelussa nähty
lähtökohtaisesti kielteisenä asiana, yhteiskun-
nallisena ongelmana. Eletyn hyvinvointivaltion
tarkastelu mahdollistaa sen pohtimisen, millaisia
kyvykkyysodotuksia (*ableism*) kunkin aikakauden
vammaishuoltojärjestelmä ylläpitää ja rakentaa,
ja millaista kokemusta kansalaisuudesta järjes-
telmä erilaisine etuuksineen ja käytäntöineen
tuottaa niille ihmisille, jotka eivät näitä odotuk-
sia täytä.⁶ Tämä kertoo myös laajemmin yksilön ja
yhteiskunnan välisestä suhteesta eri aikakausina.

Dosentti **Minna Harjula** työskentelee yliopistotutki-
jana Kokemuksen historian huippuyksikössä (HEX)
Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: minna.harjula@tuni.fi.

4. Esim. Kirsi Pauliina Kallio, Bronwyn Elisabeth Wood & Jouni Häkli, Lived citizenship. Conceptualising an emerging field. *Citizenship Studies* (2020), <https://doi.org/10.1080/13621025.2020.1739227> (10.6.2020).

5. Esim. Tijs Laenen, Federica Rossetti, & Wim van Oorschot, *Why deservingness theory needs qualitative research*. SPSW Working Paper No. CeSo/SPSW/2019-01. KU Leuven 2019.

6. Simo Vehmas, Kuka kokee ja mitä kokee? Teoksessa Simo Vehmas (toim.) *Vammaisuuden kokeminen ja kokemuksen vammaisuus*. Kehitysvammaliitto 2010, 6–14; Outi Hytönen, Vammaisten kertomuksia arjestaan. Teoksessa Simo Vehmas (toim.) *Vammaisuuden kokeminen ja kokemuksen vammaisuus*. Kehitysvammaliitto 2010, 15–27; Elina Vaahtera, Vammaisuuden tutkimuksesta kriittiseen kyvykkyyksien tutkimiseen. *Naistutkimus* 25:1 (2012), 41–45.

Hullut, vammaiset ja vammattomat

Tutkiessani hulluutta historiassa olen välillä miettinyt, kuka oikein onkaan hullu - vaivaistalon koppiin teljetty hoidokki vai ne, jotka panivat oven säppiin? Tuskaisen ahdistuksen takia yönensä ja hermonsensa menettänyt nuori aikuinen vai asiantuntijat, jotka aiheuttivat ahdistusta määrittelemällä masturbaation sotaa pahemmaksi vitsaukseksi? Ovatko omalla laillaan vammaisia ne ”vammattomat”, jotka ovat käyttäneet (mieli)valtaa kuuroihin, kehitysvammaisiin tai vaikkapa Stickler-oireyhtymästä kärsineisiin? Kuulin yhdeltä tuttavaltani, kuinka hänen kotikylässään pidettiin 1960-luvulla eräässä uskovaisessa talossa kehitysvammaista työvoimana navetassa, joka oli samalla hänen asuinpaikkansa. Itse olen *Kipeät sielut* -teoksessani kirjoittanut mielisairaiden usein karusta kohtelusta omissa kyläyhteisöissään ja vaivaistalojen kaltaisissa köyhäin-hoitolaitoksissa.

”Hullu” tai ”vammainen” on ollut suhteellisen helppo tunnistaa, nimetä ja ottaa toimenpiteiden kohteeksi. Esimerkiksi 1900-alun Suomessa, jossa ei ollut juuri muita selvästi erottuvia marginaaliryhmiä kuin romanit, saamelaiset ja pieni ryhmä juutalaisia, mielisairaille ja vammaisille lankesi helposti Toisen rooli. Tätä roolia eivät asiantuntijat, viranomaiset ja poliitikot suinkaan pyrkineet hälventämään, pikemminkin päinvastoin: he laativat lakeja, perustivat laitoksia ja antoivat diagnooseja ”mielipuolille”, ”vajaamielisille” ja muille ”vajamittaisille”. Näitä ei-ihan-ihmisiä steriloiitiin, heidän aivojaan leikattiin, heitä kieltettiin avioitumasta ja äänestämästä. Julkisen vallan vaino ja simputus saatettiin myös piilottaa tai koko ”ongelma” kieltää, kuten tehtiin Neuvostoliitossa: vuoden 1980 olympialaiset järjestettiin Moskovassa, mutta paralympialaiset puolestaan Hollannissa. Näin siksi, ettei työläisten paratiisissa ollut lainkaan vammaisia. Miksi siis isännöidä vammaisten kisojakaan?

2000-luvulla niin hulluuden/mielenterveyshäiriöiden kuin vammaisuudenkin historia ovat olleet voimakkaassa nousussa niin maailmalla kuin Suomessakin. Itse olen keskittynyt edelliseen ja kertonut muun muassa toimittajille jo

useita kertoja, miksi olen käyttänyt maallikkoterminä ”hullu”, en toki joka käänteessä, vaan yleisenä terminä kuvaamaan hulluuden vuosituhantista historiaa. Hullu on pitkän historiansa lisäksi hyödyllinen arkikielen sana myös siksi, että se häivyttää eroa meidän ja Toisten eli mielisairaiden tai mielenterveyshäiriöisten välillä. Jos ”jokainen on vähän homo” (kuten Jukka Takalo laulaa) niin jokainen on myös vähän hullu. *Kipeitä Sieluja* valmistellessani luin Juhani Ahon tuotannon ja laskin hänen käyttäneen *Kootuissa teoksissaan* kaikkiaan 60 kertaa ”hullua”, ja lähes aina kirjailija viittasi sillä ihmisen tai tämän tekojen tai ajatusten älyttömyyteen ja arvaamattomuuteen. Sen sijaan termiä ”mielipuolisuus” Aho käytti vain kolmeen otteeseen. Myös Pentti Haanpää viittasi kansankuvauksissaan usein hulluuteen ja hulluihin, mukaan lukien kenraali Impolan kaltaiset kylähullut.

Yksi ”hulluustutkimukseni” tavoite on ollut suhteellistaa ja arkipäiväistä mielen terveyden häiriöitä ja niistä esitettyjä väitteitä ja uskomuksia. Tähän tavoitteeseen on vaikuttanut se, että olen lukenut niin vakavasti sairaiden mielisairaalopotilaiden kuin niin sanotuista neurooseista eli lievemmistä mielenterveyshäiriöistä kärsineiden ihmisten potilasasiakirjoja. Oma tutkimuskokemukseni on vahvistanut sitä jo 1800-luvulta peräisin olevaa ajatusta, jonka mukaan mielen terveyden häiriöt eivät useimmiten ole niinkään kategorisesti terveydestä poikkeavia tauteja, vaan ne pikemminkin ilmentävät sairauden ja terveyden välistä jatkumoa. Tällä suhteellistamisella en halua vähätellä mielenterveysongelmia, koska tiedän hyvin, että psykoottiset tilat, syömishäiriöt, addiktiot tai vakava masennus aiheuttavat tuskaa ja kärsimystä. Haluan sen sijaan muistuttaa henkisen kivun ja ahdingon ja vaikkapa äänien kuulemisen tai näkyjen näkemisen olleen erottamaton osa ihmisyyttä läpi historian. Sitä paitsi: aivan kuten kenen tahansa mielen terveys voi järkkäyä, se voi myös palautua. Oulun ja Pitkämäen mielisairaaloiden sairauskertomuksia lukiessani huomasin, että varsin usein potilaat poistettiin sairaalasta joko ”parempana” tai ”ter-

veenä.” En tietenkään voi mennä takuuseen siitä, etteikö ainakin osa heistä olisi kokenut myöhemmin uuden sairausepisodin. Kuten useat kansainvälisetkin potilasaineistoja käyttävät tutkimukset osoittavat, mielenterveyden häiriöistä on kuitenkin toivuttu. Psykiatrina toiminut Vappu Taipale on viisaasti todennut, kuinka mielenterveys on uusiutuva luonnonvara.

Aikoinaan psykiatrian kriitikot esittivät, että mielisairautta ei niinkään pidä etsiä yksilöstä ja hänen psyykestaan vaan häntä ympäröivästä sairaasta yhteiskunnasta. Näillä kriitikoilla saattoi olla hyvin ideologinen ja ehdoton ajattelutapa, mutta korostaessaan yhteiskunnan rakenteiden ja instituutioiden merkitystä sairastuvuudelle he olivat oikeilla jäljillä. Viime vuosikymmenien aikana vahvasti esiin noussut sosioekonomisten terveyserojen tutkimus on osoittanut köyhyyden, turvattomuuden ja osattomuuden lisäävän ihmisen sairastuvuutta ja alentavan eliniänodotetta. Epätasa-arvo ei varsinaisesti aiheuta mielisairautta eikä varsinkaan psyykkistä kehitysvammaisuutta tai kuuroutta, mutta mielenterveyshäiriöt ja vammaisuus ovat helposti marginalisoineet ihmisiä sosiaalisesti, taloudellisesti ja psykologisesti ja ty pistäneet heidät ihmisinä; heitä on määritellyt (mielen)vika, vamma ja kyvyttömyys.

Me, jotka tutkimme hulluutta ja vammaisuutta historiallisesti voimme osaltamme vaikuttaa paitsi yleiseen tietämykseen myös yleiseen mielipiteeseen, ainakin mikäli tutkimuksemme

jollakin lailla noteerataan julkisuudessa. Oma pyrkimykseni suhteellistaa mielenterveysongelmia (myös osoittamalla, että jo 1800-luvulta lähtien on esitetty väitteitä mielenterveyshäiriöiden jatkuvasta lisääntymisestä) on yksi tapa yrittää vähentää niihin liittyvää stigmaa ja samalla ”demystifioida” sekä häiriöitä itseään että niiden hallintaan tai hoitoon keskittyneitä laitoksia ja muita rakenteita. Esimerkiksi suomalaiset mielisairaalat olivat kaikessa kolkoudessaan potilaille usein paljon parempi vaihtoehto kuin vaivaistalon (myöhemmin ”kunnalliskodin”) koppi tai seinään kiinnittäminen kahleilla. Vammaisuuden historioitsijat voivat tutkimuksillaan vaikuttaa vammaisuuteen liittyviin yleisiin oletuksiin ja asenteisiin, ja historian tutkijoilla ylipäänsä on erinomainen mahdollisuus luoda uudenlaista tai ainakin monivaihteisempaa kuvaa niin vammaisuudesta kuin hulluudestakin. Jo sekin, että tutkija kuvaa vammaisia ja hulluja/mielisairaita/mielenterveyskuntoutujia myös yksilöllisinä toimijoina eikä vain toiminnan kohteina luo osaltaan totuudenmukaisempaa kuvaa heistä ja samalla myös niin sanotuista terveistä ja vammattomista.

Petteri Pietikäinen on tieteiden ja aatteiden historian professori Oulun yliopistossa.

Sähköposti: petteri.pietikainen@oulu.fi.

Monipuolisesti alkoholinkäytöstä

Jenni Lares:

Alkoholinkäytön sosiaaliset merkitykset 1600-luvun länsisuomalaisessa maaseutuyhteisössä. Tampereen yliopisto 2020. 300s. ISBN 978-952-03-1628-0.

Alkoholinkäyttö on usein lähtökohtaisesti kehystetty ongelmaksi niin nykypäivässä kuin historiassakin. Varsinkin populaareissa esityksissä tai museo-opastuksissa ovat vuosikymmenten mittaan tulleet tutuiksi kuvaukset ankarasti ryypäävistä ja tolkuttomasti käyttäytyvistä suomalaisista. Tällöin unohtuvat sellaiset entisajan puheenvuorot, joissa korostettiin, että ”kohtuullinen paloviinan käyttö on talonpojan paras lääke ja apteekkihoito”, kuten esimerkiksi hyvinkäänykyläläinen valtiopäiväedustaja Jaakko Matinpöytä Modelius totesi vuoden 1772 valtiopäivillä.

Jenni Lareksen väitöskirja ottaa nyt monipuolisemman tarkastelunäkökulman menneisyyden alkoholinkäyttöön. Lares tarkastelee alkoholikulttuuria ja alkoholinkäytön sosiaalisia merkityksiä 1600-luvun länsisuomalaisessa maaseutuyhteisössä, ennen kaikkea Ala-Satakunnassa. Lares asemoi itsensä uuden alkoholi-historian tutkijaksi ja ottaa kriittistä etäisyyttä aiempaan tutkimukseen, jonka hän määrittelee raittiushistorialliseen perinteeseen ankkuroituvaksi.

Tutkimusaineistonaan Lares käyttää TUOKKO-tuomiokirjakortistoon turvautuen 1600-luvun tuomiopöytäkirjoja ja niissä käsiteltyjä tapauksia, joiden kautta alkoholinkäytön yhteisöllisiä merkityksiä voidaan avata. Hän ankkuroi tutkimuksensa sekä kotimaiseen että kansainväliseen alkoholikulttuureja käsittelevään tieteelliseen keskusteluun.

Oletus ”suomalaisesta viinapäästä” ja jonkinlaisesta syntymäjuoposta kulttuurista lienee kaikilla tullut vastaan. Suomalainen suhde viinaan ei kuitenkaan ole ikiaikainen, sillä viinanpolton taito tuli tutuksi vasta 1500-luvulla ja yleistyi vähitellen 1600-luvulla. Sitä ennen juotiin oluen ja sahdin tyyppisiä juomia.

Lares toteaa tutkimustuloksenaan, että alkoholin käyttö oli yhteisöllistä ja sai merkityksensä kulloisestakin tilanteesta. Alkoholin merkitys tunnistettiin lääk-

keenä, ravintona, ilon tuojana, välillä humalluttajanakin. Keskeistä on, että Lareksen väitöskirja välttää ajatuksen erityisestä myötäsyttyisestä suomalaisesta juoppoudesta. Samalla kyseenalaistuu ajatus, että juomakulttuuri olisi muuttunut samansuuntaisesti, nimenomaan alkukantaisesta holtittomuudesta kohti maltillisuutta ja itsehillintää.

Työn ansioihin kuuluu aiemmassa tutkimuksessa esitettyjen lähtöolettamien purkaminen. Juominen esitetään väitöskirjassa sosiaalisesti rakentuneena ja yhteisöllisyyttä rakentavana, mikä näkyi esimerkiksi siinä, miten yhdessä juomalla vahvistettiin sopimuksia ja kiistojen jälkeistä sopua. Juomiseen liittyvät oikeustapaukset kertovat myös vaikkapa siitä, miten kuokkavieraita kohdeltiin tai mitä ajatuksia naisen ja miehen alkoholinkäyttö aikalaisissa herätti.

Lares tarkastelee lähdeaineistoja kriittisesti ja avoimin mielin ja toteaa, että käräjille päätyi lopulta suhteellisen vähän tapauksia, joissa juominen olisi liittynyt tai johtanut väkivallantekoihin. Toisaalta tapauksista voi huomata, että rajukin päihtyminen oli sallittua. Rungas juominen sai myös maagisia merkityksiä, korosti yltäkylläisyyden tavoittelua ja juhlahetkeä ja teki eroa arkisempaan alkoholin ravintokäyttöön. Raittiushistorialliselle tutkimukselle on tehtävä se myönnytys, että menneisyyden alkoholinkäyttö ei ollut vain hallittua maljojen nostelua. Mutta juomatavoissa oli myös piirteitä, joihin yleensä on totuttu liittämään sana ”eurooppalainen”, vastapainona ”suomalaiselle”.

Lares toteaa, että 1500-luvulta 1600-luvun lopulle on havaittavissa asennemuutos, joka kiteytyy vuoden 1686 kirkkolaissa. Aiemmin itse juopumustila ei ollut tuomittavaa, vaan häiritsevää käytös. 1600-luvun mittaan juopuneena kirkkoon saapuminen alettiin nähdä tuomittavana, riippumatta juopuneen käytöksestä. Lares liittää asenteiden muuttumisen osaksi yhteiskunnallista muutosta, jossa ylhäältä ohjattu kontrolli voimistui ja myös käsitys kehollisuudesta muuttui. Aikakaudelle oli ominaista myös paloviinan valmistamiseen liittyvien lähdemainintojen lisääntyminen.

Lares pohtii laajasti aihepiiriin liittyviä eettisiä kysymyksiä, mutta ei raittiushistoriallisesta vaan menneisyyden ihmistä kunnioittavasta näkökulmasta. Hän on valinnut huolellisesti aikalaiskäsitteiden käännökset, jotta ne olisivat mahdollisimman neutraaleja vastineita

ruotsinkielisille ilmaisuille. Väkivaltaa ja sukupuolisuh- teita, joihin liittyy juopumus, ei tulkita ylimalkaisesti juopumisesta johtuvan kehollisen kontrollin pettämi- seksi, vaan tapahtumakulkuja analysoidaan tapauskoh- taisesti. Tällöin vältetään se, että alkoholin vaikutuksen alaisena tehdyt väkivallantyytöt tai seksuaalirikokset automaattisesti pelkistyisivät juoppouden traagiseksi tai tragikoomiseksi seurauksiksi. Tässä mielessä teos on hyvää luettavaa kenelle tahansa, joka haluaa miettiä tuomiokirja-aineistojen tulkintaa uudelta kannalta.

Työssä on myös ongelmansa. Käsitellyistä oikeusta- pauksista on esitelty pätkiä siellä täällä, joten niistä on vaikea saada kokonaiskuvaa, ja ilmaisussa on paikoin pientä huolimattomuutta tai kapulakielisyyttä. Työhön alun perin kuuluneet taulukoinnit on loppuvaiheessa jätetty pois, ja tämän tukiaineiston poistaminen on aiheuttanut paikoin hahmottomuutta.

Tästä huolimatta käytetyt aineistot, tutkimusote ja jaottelu palvelevat tutkimuksen tavoitteita. Työn ansioihin kuuluu aiemmassa tutkimuksessa esitettyjen lähtölehtien purkaminen. Juominen esitetään väit- töskirjassa sosiaalisesti rakentuneena ja yhteisöllisyyttä rakentavana, mikä näkyi myös kuokkavieraiden kohte- lussa ja yhteisissä maljoissa. Lareksen väitöskirja mus- tuttaa, että alkoholinkäytön merkitykset ja siten myös seuraukset eivät olleet vain ”suomalaista juoppoutta”, vaan juomat olivat monipuolinen ja vaihteleva osa men- neisyyden ihmisten arkea ja juhlaa.

Anu Lahtinen, professori
Helsingin yliopisto

Uusi avaus 1800-luvun britti- synnytysten kulttuurihistoriaan

Anna Niiranen:

“The Health and Happiness of the Expectant Mother”. Constructions of Pregnancy and Child- birth in British Medical Writings, 1840–1902.

Jyväskylän yliopisto 2020. 372 s. 978-951-39-8291-1.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8291-1>

Anna Niirasan yleisen historian alaan kuuluva väitös- tutkimus keskittyy synnyttämisen yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen historiaan 1800-luvun brittiläisessä kontekstissa. Tutkimusajanjakso noudattelee löyhästi Britannian saarivaltakunnan viktoriaaniseksi kutsuttua ajanjaksoa käsittäen vuodet 1840–1902. Niirasan tutki- malla maantieteellisellä alueella miespuolisten lääkärin työkentäksi vakiintui jo 1700-luvun jälkipuolella myös odottavien ja synnyttävien naisten hoito ja synnytyk- sissä avustaminen.

Niiranan tutkii erityisesti sitä, miten pääasiassa mies- puolisten brittilääläkärin pätevyyttä määriteltiin, miten siitä keskusteltiin ja miten siitä väiteltiin brittiläisissä synnytysoppaissa ja lääketieteen alan aikakauslehdissä 1800-luvun kuluessa. Niiranan pohtii myös sitä, miten synnytyslääkärit konstruoivat naisen raskausaika ja synnytystä ja omaa rooliaan, miten he kirjoittivat nai- sista ja naisille ja miten he itse oikeuttivat aktiivisen roolinsa synnytysluoneissa.

Synnytysterveyden ja synnytyslääketieteen histo- riassa Niirasan lähestymistapa ja kysymyksenasettelu on uusi ja innovatiivinen. Historiankirjoitus on usein ollut voittajien historiaa ja lääketieteen historia pääasiassa lääketieteellistymisen, medikalisaation, historiaa. Niin on ollut myös synnytyslääketiedettä ja naisten synny- tysterveyttä tutkittaessa, kun suurin huomio on kiinnit- tynyt synnytyskivun lääkkeelliseen hoitoon, anestesian ja antiseptiikan kehitykseen tai onnistuneisiin keisarin- leikkauksiin liittyneisiin voittoihin ja merkkipaaluhiin.

Niiranan purettu lähteiden tarkkaa lähiluentaa ja huolellista kontekstualisointia hyödyntäen raskauden, synnytysten ja lapsivuodeajan kulttuurihistoriaan aika- kaudella, joka sisälsi useita alaan liittyviä lääketieteelli- siä innovaatioita. Niiranan problematisoi uudella tavalla näitä raskausajan ja synnytysten hoidon muutoksia ja pohtii sitä, liittyikö niin synnytyslääketieteen kehityk- seen kuin synnytyslääkärin työhön myös sivupolkuja ja katkoksia. Työn fokuksessa on aiemman tutkimuk- sen valtavirrasta poiketen se, muodostuiko synnytysten hoidosta jo 1800-luvun kuluessa niin lääketieteellisty- nyt tapahtuma kuin aiemmassa tutkimuksessa on usein oletettu.

Niiranan pitäytyy läpi tutkimuksensa valitsemassaan näkökulmassa ja luo samalla prisman, jonka kautta avautuu hyvin monitasoinen ja moniääninen näkymä brittiläisten naisten, joskin usein vain keski- ja yläluok- kaisten naisten, odotusaikaan ja synnytysterveyteen. Niiranan osoittaa, että 1800-luvun brittiläinen synnytys oli sosiaalinen tapahtuma. Läheinen naispuolinen ystävä oli lääkärinkin suosittama tukihenkilö synnytysluo- neessa, ja myös aviomies oli yleensä lähellä ja emo- tionaalisesti osallinen. Nainen sai niin sanotussa avau- tumisvaiheessa liikkua mielensä mukaan, ja suositui- synnyttäsento oli kylkiasento, ei selällään makuulla. Synnyttäjää pyrittiin tukemaan myös henkisesti kaikin tavoin. Ihanteellinen synnytyslääkäri oli puolestaan myötätuntoinen, kannustava ja luottamusta herättävä. Huono lääkäri oli epävarma, arka, hermostunut ja päät- tämätön. Luonnollinen syntymä oli lähteissä lähinnä tekninen, ei ideologinen, termi, jolla kuvattiin syntyvän lapsen tarjontaa ja synnytysten kestoa.

Metodina käytetty lähteiden tarkka lähiluenta pal- jastaa sen, miten vanhemmat lääketieteelliset käsitykset ja ajatukset elivät vielä pitkään 1800-luvun ammatti- laisten ajatuksissa ja sitä kautta myös käytännön hoi-

totyössä. Lääketieteen läpimurtojen voittokulku ei ollut yksimielistä tai lineaarista. Monet lääkärit pitivät vielä pitkään sikiön ensimmäisiä liikkeitä tärkeänä merkinä raskaudesta, ja äidin mielenliikkeiden vaikutusta sikiön hyvinvointiin pidettiin mahdollisena kautta 1800-luvun. Tässä nousevat esiin myös käytettyjen lähteiden erot. Potilaille suunnatuissa oppaissa äidin mielenliikkeiden seuraamisesta luovuttiin aiemmin kuin lääkäreiden keskinäisessä ajatustenvaihdossa *British Medical Journalin* sivuilla. Oppaissa korostuivat lääkäreiden yhteneväiset näkemykset, mutta joulunpäivän voitiin vain ammattilaisten kesken olla vapaammin eri mieltä asioista.

Niirasan tutkimus osoittaa, etteivät 1800-luvun synnytysterveyteen liittyneet kysymykset todista pelkästään yksinäisestä lääketieteellistymisen voittokulusta. Itse asiassa kysymys oli paljon monimutkaisemmasta yritysten ja erehdysten, toisaalta onnenkantamoisten ja toisaalta täydellisten epäonnistumisten ja jatkuvien kokeilujen kudelmasta. Samoin Niiranan osoittaa, ettei synnytyslääkärin työ suinkaan ollut helppoa tai hohdokasta. Siihen sisältyi paljon riskejä ja moraalisia pulmia. Se oli usein heikosti palkattua suhteessa raskaaseen vastuuseen samalla kun ammatillinen kilpailu oli kovaa.

Laajan tutkimuskirjallisuutensa Niiranan hallitsee erinomaisesti ja hän keskustelee asiantuntevasti aikaisemman tutkimuksen kanssa. Hänen huomionsa ovat tässä suhteessa aina kunnioittavia mutta tarpeen tullen kriittisiä ja aiempia käsityksiä täydentäviä ja jopa oikovia. Tämä nousee esiin esimerkiksi Niirasan pyrkimyksessä tutkia lääkärin ammatillista mieheyttä heidän tunne-elämäänsä, siviilisäättyään ja avioitettuaan unohtamatta tai tilanteissa, joissa Niiranan kumoaa monien historiantutkijoiden esittämiä väitteitä siitä, miten 1800-luvun lääketieteellistyminen olisi johtanut jo samalla vuosikymmenellä liikkumattomaan selällään synnyttämiseen ja aviomiesten roolin kaventumiseen.

Samoin Niiranan voi todeta aineistoonsa tukeutuen, ettei potilaan ääni suinkaan hävinnyt lääketieteen kehittyessä, vaan potilaskertomuksissa kuului edelleen sekä lääkärin että potilaan ääni diagnoosista keskusteltaessa. Ylipäätään Niiranan toteaa, että toisin kuin aiemmin on oletettu, hänen aineistonsa osoittaa, miten raskaana olevan naisen omilla tuntemuksilla oli vielä 1800-luvulla usein vahvempi asema kuin lääkärin kliinillä havainnoilla. Pidänkin erittäin kiinnostavina Niirasan lukuisia huomioita lasta odottavien ja synnyttävien naisten toimijuudesta. Myös naiset itse tarkkailivat ja tutkivat ruumistaan ja mielialojaan ja osallistuivat ja kantoivat aktiivisesti vastuuta hyvinvointinsa rakentamisesta, myös synnytystilanteissa ja jopa keisarinleikkausta edellyttävissä kriiseissä.

Anna Niirasan tutkimus on vaikuttava uusi aluevalta raskauden, synnytyksen ja lapsivuodeajan arjen ja aineellisen kulttuurihistorian saralla. Kootessaan tutkimustuloksiaan ja vastatessaan tutkimuskysymyk-

siinsä Niiranan on kyennyt osoittamaan, ettei synnytyslääketieteen ja synnytysterveyden historia ole ollut suoraviivaisesti lääketieteellistynyt kehityskulku, vaikka Niirasan tutkimusjakson kuluessa käsitykset synnytysterveyteen liittyvän puhtauden merkityksestä ja kivunlievityksen, anestesian ja keisarinleikkausten mahdollisuuksista muuttuivat muutamassa vuosikymmenessä. Lähteidensä avulla Niiranan on kyennyt yksityiskohtaisesti konstruoimaan sekä synnyttämisen mikrohistoriaa että ajan laajempia lääketieteellisiä keskusteluja raskaudenkeskeytysten, synnyttäjän kivunlievityksen ja leikkaushoidon osalta.

Kirsi Vainio-Korhonen, professori
Turun yliopisto

Laitos-Suomen hullut ja haitalliset

Petteri Pietikäinen:

Kipeät sielut. Hulluuden historia Suomessa.

Gaudeamus 2020. 424 s. ISBN 978-952-345-090-5.

Petteri Pietikäisen jatkaa uudessa teoksessaan hulluuden historian kartoitusta ja kokonaishahmotusta eräänlaisena kakkososana teokselle *Hulluuden historia* (2013). *Kipeät sielut* keskittyy Suomeen, vaikka suomalaista historiaa ei edellisestäkään teoksesta puuttunut. *Kipeät sielut* on myös edeltäjänsä astetta tutkimuksellisempi, sillä se nojaa osin alkuperäiseen tutkimukseen ja rakentuu kahden ison potilasasiakirja-aineiston varaan. Pietikäinen on hyödyntänyt sekä Pitkäniemen sairaalan sairauskertomuksia 1900–1954 että Oulun piirimielisairaalan sairauskertomuksia 1925–1964. Tarkennus näihin aineistoihin mahdollistaa tutkijan katseen potilaaseen, tämän kipeään sieluun.

Kirjalla on maineikkaita kansainvälisiä verrokkeja. Psykiatrian ja hulluuden historian tuotteliaista tutkijoista useat ovat päätyneet kirjoittamaan myös yleisesityksiä. Edward Shorterin 1997 ilmestynyt *History of Psychiatry: From the Era of the Asylum to the Age of Prozac* on käännetty useille kielille ja myös suomeksi nimellä *Psykiatrian historia* (Into Kustannus 2019). Psykiatria laajempaa kulttuurista ja yhteiskunnallista maisemaa ja järkkävän mielen pitkää historiaa on tarkastellut Roy Porter viimeiseksi jääneessä kirjassaan *Madness: A Brief History* (2002). Suunta tieteen historiasta kohti sosiaali- ja yhteiskuntahistoriaa ja kulttuurihistoriaa näkyy kansainvälisessä tutkimuksessa ja myös hulluuden historian yleisesityksissä. Viimeisimmistä Andrew

Scullin *Madness in Civilization* (2015) on asemoitunut jo kulttuurihistoriaksi: sen alaotsikko kuuluu *A Cultural History of Insanity from the Bible to Freud, from the Madhouse to Modern Medicine*. Tähän laajenevien maisemien kokonaisuuteen Pietikäisen teos istuu hyvin. Sujuvasti etenevänä ja kiehtovia tarinoita tarjoavana teoksena *Kipeät sielut* on ehdottomasti ajassaan kiinni ja edeltäjiensä tavoin vaikuttava lukuelämys.

Teoksen nimi viittaa potilaan ilmaisuun ja kokemukseen, mutta potilaan näkökulma ei ole sen ainoa punainen lanka, vaan tarinan keskiöön nousee "laitos-Suomen" syntyminen, "mielenterveyshoidon kehittyminen ja institutionalisoituminen". Näitä Pietikäinen kutsuu myös "sosiaalisiksi insinööritaidoksi" ja "tiedeperustaiseksi sosiaalisuunnitteluksi". Kokemuksia avataan sairauskertomuksiin pohjautuvien potilaiden 'pienoiselämäkertojen' avulla, mutta yhteiskunnan rationaalinen oireilevien mielten hallinta, sen muotoutuminen ja vaiheet noin sadan vuoden aikajaneläällä 1800-luvun puolivälistä 1900-luvun puoliväliin vie juonta eteenpäin.

Suomalaisen *Kipeät sielut* -teoksesta tekee tiettyjen kansallisten teemojen käsittely (esim. sisällissota) ja vahva kontekstualisointi suomalaiseen yhteiskuntaan, kulttuuriin ja poliittiseen historiaan. Ylirajaista on sitäkin paljon alkaen "psykiatrisesta vallankumouksesta", jonka myötä psykiatrian ja mielisairaalahoitoon varhaiset idut levisivät muualta Euroopasta autonomian ajan Suomeen ja jatkuen perinnöllisyyden, degeneraation ja eugeniikan opeissa tai mielisairaaloiden hoitomenetelmissä, jotka 1950-luvulle asti olivat pääosin somaattisia. Teos jakaantuu kahteentoista temaattiseen lukuun jäsentyen 1800-luvun uudistuksista, vaivahoidosta ja kansankulttuurista 1900-luvun sairauskategorioidiin, oikeus- ja sotapsykiatriaan. Myös Pietikäisen suvereenisti hallitsema hermostuneisuuden teema on mukana teoksessa, vaikka enemmistö hänen käsittelemistään potilaista kärsikin vakavista mielisairauksista.

Kun teosta lukee hallinnan ja instituutioiden historiana, on kansan elämään astuva julkinen toimija etenkin tarinan alussa, 1800-luvulla, ennen muuta myötätuntoinen reformaattori. Pyrinnöt kansan auttamiseksi, valistamiseksi ja sairastuneiden kohtelun muuttamiseksi ovat aluksi ja pitkälle 1800-luvun loppupuolelle kuitenkin vaatimattomia – kansan epäonneksi. Teoksen johdantoa seuraava, 1800-lukua käsittelevä aloitusluku on lyhyt ja tarkoitettu ehkä alkusoitoksi sille ajanjaksonle, johon työ painottuu ja jolta potilasasiakirjat ovat. Ymmärrettävästi 1800-luku on maalattu levein pensselinvedoin, mutta tulkinta korostaa kuitenkin ehkä tarpeettoman jyrkästi kauhukuvaa oppimattomasta ja raa'asta kansasta, jonka parissa mielisairasten kohtelu oli "mitä inhottavinta räökkäystä" ennen tiedettä ja valistusta, ennen valtionisien asetuksia ja kunnanmiesten toimintaa. Toki kurjuudelle on todistusaineistoa ja vaivahoidon historia erityisesti tarjoaa sitä, mutta

kokonaiskuvassa voisi ehkä olla vähän enemmän harmaan sävyjä.

Teos alkaa kahdella potilastarinalla, sairauskertomuksella, joista piirtyy kuva myös ihmisestä yhteisönsään ja hänen paikastaan yhteiskunnassa. Pietikäinen on valinnut teoksensa päähenkilöiksi potilaat ja esittelee aluksi Marian ja Ailan, Pitkäniemen ja Oulun piirimielisairaalan ensimmäiset potilaat. Lähes tuhannesta potilastarinasta kirja kertoo tarkemmin noin sadasta, ja näiden "sirpaleisten elämäntarinoiden ja kärsimyshistorian" avulla tavoite on tuoda teokseen kokemushistoriallinen ulottuvuus, kuvata "mielenterveyspotilaiden kokemuksia". Kuvauksia löytyy runsaasti ja teos tavallaan nousee siivilleen sisällissotaa koskevassa viidennessä luvussa, jossa kuvataan, miten sota kosketti suoraan Pitkäniemen sairaalaa Nokialla, lähellä Tamperettä. Se toimi jonkin aikaa myös sotasairaalana ja oli taisteluiden ydinalueella. Pietikäinen lukee väkivaltaisen konfliktin seurauksia potilasasiakirja-aineistosta ja tuo vakuuttavan joukon potilaita esiin: Anna, Erika, Aimo, Irma, Kaarlo, Ilkka, Eino, Kustaa, Viljo, Arvo, Juho, Aleksanteri ja Jaakko saavat kukin tarinansa. Tarinat perustuvat sairauskertomuksiin siten, että henkilöiden nimet on muutettu ja viittaukset tunnistettaviin paikkakuntiin ja muihin tunnistamisen mahdollistaviin tietoihin jätetty kertomatta. Pietikäinen itse kutsuu tätä osaa teokseensa "laverteleväksi", ja joku voi pitää sitä tarpeettoman laajana, mutta se palvelee myös tarkoitusta antaa menneisyyden näkymättömille ja unohdetuille tarina ja historia – myös yksilöllinen historia ja olemassaolo ainutkertaisella traagisen yhteiskunnallisen konfliktin hetkellä. Näin ihmiset eivät ole vain numeroita tilastoissa tai potilasaineiston esiintymiä ja variantteja vaan historiallisia yksilöitä (vaikka ilman oikeaa nimeään he eivät ehkä ole historiallisia henkilöitä?).

Aineiston laaja esittäminen palvelee myös sen osoittamista, miten ihmisistä tulee sodan psyykkisiä uhreja (Pietikäinen haluaa välttää trauma-termiä) ja miten tällaisissa kokemuksissa pelko näyttelee keskeistä roolia. Toinen kiinnostava havainto on uskonnon keskeinen merkitys ihmisten psyykkisessä todellisuudessa sisällissodan aikoihin – ja myöhemmän aineiston valossa paljon sen jälkeenkin.

Samalla logiikalla on rakennettu muitakin lukuja, ja metodi on erittäin vaikuttava myös teoksen viimeisessä, jatkosotaan keskittyvässä luvussa. Tarinat rintamalla "hermonsia menettäneistä" ja psyykkisesti vammautuneista ovat toinen toistaan riipaisevampia – etenkin kun kehystenä ovat ankarat olot, kuten ruuan vähäisyys ja "akkamaisuutta" kitkevät ja ylevää uhrimieltä vaativat sodan johtajat, psykiatrit mukaan lukien.

Vaikka potilaat ovat sairaskertomusten kautta vahvasti läsnä monessa teoksen luvussa, kirja sisältää myös yhden luvun ("Sielu on kippee": lähikuvia potilaista ja heidän sairauksistaan"), jossa potilaiden kokemukseen

luvataan kohdistaa ikään kuin vielä muuta teosta tarkempi mikroskooppinen katse. Luvun ja myös koko kirjan otsikko, viittaus kipuun sielussa, tulee eräältä Oulun piirimielisairaalan potilaalta, ja ilmaus vie tässäkin lähelle potilaan kokemusta. Tämä vahvistaa teoksen empaattista otetta, mutta sen lisäksi luvun tarkoitus on Pietikäisen mukaan tuoda säröjä hallinnan historiaan, tarinaan psykiatrisista käytännöistä ”virallisen vainon” välineinä. Ajatus tuntuu olevan, että 1900-luvun alkupuolen psykiatriassa ja hoidossa, joka sisältää eugeniikkaa ja lobotomiaa ja on siten maineeltaan ikävä, on nähtävissä myös hyvää. Potilaiden elämässä on joskus myös onnea. Tähän on tietenkin helppo yhtyä, ja myös Pietikäinen toteaa, että yhtä potilaan kokemusta ei ole; toiset halusivat mielisairaalaan pois, toiset olivat kiitollisia ja tyytyväisiä.

Pietikäinen kutsuu itsekin teostaan ”kärsimyshistoriaksi” ja lukija kohtaa potilaiden tarinoissa kipua ja tunteita laajalla skaalalla. Kuitenkin sairaaloista, sairaupaikoista, potilaista ja diagnooseista kerrotaan myös lukuja, ja yhteiskunnallista muutosta kuvataan myös niiden kautta. Tieteen historialle tuttuun tapaan diagnostisen systematiikan muutokset ja eri opilliset virtaukset psykiatrian sisällä tulevat käsitellyiksi, ja vaikka pääosassa ovat potilaat, myös psykiatrit, kuten Christian Sibelius, Martti Kaila, Y.K. Suominen, Aarne Soininen, Akseli Nikula, Konrad von Bagh, Ilmari Kalpa ja Sven Donner nousevat vähintäänkin tärkeiksi sivuhenkilöiksi.

Kipeät sielut on paitsi antoisa ja rikas lukukokemus, myös hienosti monia suomalaisen psykiatrisen kulttuurin piirteitä ja niiden historiaa kiteyttävä. Se viittaa lopussa 1950-luvun ”psykologiseen käänteeseen” ja luo samalla kutkuttavan odotuksen historiasarjan kolmannesta osasta. Pietikäinen pohtii huolella myös mielen-terveyshistorian tutkimusetiikkaa ja tuo tärkeällä tavalla esiin, miten ”mielisairaaloiden potilasarkistot ovat osa kansakuntamme kollektiivista muistia”. Pietikäisen kanssa voi olla vain samaa mieltä, että meidän tulisi olla huolissamme niiden säilymisestä. Ei vain potilaiden historian takia, vaan myös siksi, että virheiden ja kielteistenkin asioiden tulisi säilyä historiallisissa muistissamme.

Kirsi Tuohela, FT, dosentti
Turun yliopisto

Kirjallisen hulluuden analyysi

Anna Ovaska:

Fictions of madness. Shattering minds and worlds in modernist Finnish literature. Helsingin yliopisto 2020. 300 s. ISBN 978-951-51-5742-3 (pbk.) ISBN 978-951-51-5743-0 (PDF).

Hulluudeksi kutsutun ilmiön kulttuuriset ulottuvuudet ja historialliset jäsenyykset ovat viime vuosina kiinnostaneet eri alojen tutkijoita Suomessa. Tuoreita julkaisuja ovat esimerkiksi Anna Kinnusen perinteentutkimuksen väitöskirja *Johtolankoja hulluuteen* (2020), Petteri Pietikäisen *Kipeät sielut* (2020), Tuomas Laine-Frigrenin, Jari Eilolan ja Markku Hokkasen toimittama *Encountering Crises of the Mind* (2018) sekä Saara Jäntin, Kirsi Heimosen, Sari Kuuvaan ja Annastiina Mäkilän toimittama *Hulluus ja kulttuurinen mielen-terveyshistoria* (2019).

Muulla maailmassa hulluustutkimuksella (*madness studies*) on jo suhteellisen pitkä ja elinvoimainen traditio takanaan. Erityistä mielenkiintoa on suunnattu kaunokirjallisuuden kykyyn kuvata ja jäsentää sellaisia mielen-tiloja ja maailmassa olemisen tapoja, jotka horjuttavat vallitsevia normeja.¹ Suomessa hulluustutkimus kuitenkin vasta orastaa. Jo siksi Anna Ovaskan kirjallisuuden alan väitöskirja hulluudesta suomenkielisessä modernistisessa kirjallisuudessa on merkittävä ja tarpeellinen avaus. Lisäksi englanninkielinen ja kansainväliselle tutkijayhteisölle suunnattu väitös tekee kotimaista kirjallisuutta tunnetuksi maailmalla ja vertaa tutkimiansa teoksia Dostojevskin ja Camus’n klassikoihin sekä muihin maailmankirjallisuuden edustajiin. Tuollaisessa seurassa kotimainen kirjallisuus pääsee oikeuksiinsa.

Analyysin kohdeteoksina on neljä modernistista romaania, joita käsitellään kronologisessa järjestyksessä: Helvi Hämäläisen *Kaunis sielu* (1928/2001), Jorma Korpelan *Tohtori Finckelman* (1952), Timo K. Mukan *Tabu* (1965) ja Maria Vaaran *Likaiset legendat* (1974). Kaikkia teoksia yhdistävät modernistisen tyylin lisäksi ensimmäisen persoonan kerronta (*first-person narration*) ja tuon kerrotun mielen järkkäminen tai ahdinko. Ovaska ei kuitenkaan pyri diagnosoimaan kerrottuja mieliä, vaan hän päinvastoin osoittaa tutkimiansa teosten tarjoavan diagnostisia lähestymistapoja laajempia ja monisyisempiä ymmärryksiä mielen järkkymisen kokemuksista. Vaikka teokset saattavat houkutella psykiatrisiin tai psykologisiin tulkintoihin, ne eivät Ovaskan mukaan sellaisinaan riitä, vaan teokset kutsuvat muunlaisiinkin tulkintatapoihin.

Ajallisesti *Tabu* ja *Likaiset legendat* olisi mahdollista käsitellä modernismin sijaan varhaisena postmodernisminä, mutta Ovaska (s. 47) huomauttaa, että itse asiassa tyyliltään *Kaunis sielu* ja *Tohtori Finckelman* ovat vielä postmodernistisempia. Modernismin ja post-

modernismin välille hahmotetut eronteot eivät siis ole tarkkarajaisia, Ovaska muistuttaa. Modernismista on moneksi.

Tutkimuksen nimen pääotsake *Fictions of Madness* viittaa Ovaskan (s. 12) mukaan kahtaalle. Yhtäältä on kyse hulluuden fiktiivisen luonteen korostamisesta – siitä, että hulluus on kirjallisuudenulkoisessakin maailmassa kulttuurinen konstruktio, vaikka ihmisten kokemat ongelmat ovatkin todellisia. Toisaalta on kyse tutkittavien teosten fiktiivisyyden korostamisesta. Tämä on tärkeä muistutus varsinkin monialaiselle lukijakunnalle, sillä kaikilla ei välttämättä ole välineitä fiktion erityispiirteiden ja muotoseikkojen käsittelemiseksi.

Hyvin olennaisena ja merkittävänä pidän sitä Ovaskan (s. 43–44) lähtökohtaa, että fiktio voi muotoilla paitsi käsityksiämme hulluudesta myös itse kokemuksia, joita psykiatrista häiriöistä kärsivillä on. Fiktiivinen kerronta ja kerronnan tavat voivat siis osaltaan vaikuttaa siihen, miten mielen järkkymistä sanallistetaan, jopa koetaan. Tällä ajatuksella Ovaska seuraa laajasti käytettyä filosofi Ian Hackingin näkemystä silmukka- tai kehävaikutuksesta (*looping effect*). Kyse on siitä havainnosta, että ihmisiä määrittävät luokitukset vaikuttavat luokiteltuihin. Kokemisen tavat ovat siis historiallisesti ja kulttuurisesti ehdollistuneita, kuten usein ajatellaan myös tunteiden historian tutkimuksessa.

Tutkimus rakentuu neljän tutkimuskysymyksen ympärille: 1) millä keinoin fiktiiviset kertomukset rakentavat särkyneitä mieliä ja kokemusmaailmoita, 2) miten lukijoita kutsutaan kohtaamaan teksteissä muodostuvia maailmoja ja kokemuksia, 3) millaisia eettisiä kysymyksiä ja valta-asetelmia mielen sairauden kertomiseen ja sairauskokemusten lukemiseen sisältyy, 4) miten fiktiiviset tekstit tuottavat tietoa ja ymmärrystä kivun ja kärsimyksen kokemuksista? Teosten analyysissä kuljetaan siis monia toisiinsa lomittuvia tasoja ja näkökulmia. Yksityiskohtaisen analyysin fokus on narratologian perinteen mukaisesti proosan muotoseikoissa mutta myös niiden kietoutumisessa yhteiskunnallisiin ja eettisiin kysymyksiin.

Ovaska sanoittaa tutkimuksen yhdistävän kertomuksentutkimusta (narratologiaa), fenomenologiaa, enaktivistista mielenfilosofiaa ja feminististä teoriaa. Kertomuksentutkijana hän puolestaan hyödyntää kolmea erilaista narratologian koulukuntaa (retorista, kognitiivista ja epäluonnollista), ja lisäksi tutkimuksessa on nähtävissä queer-poliittinen ote. Tällaisesta teoreettisesta moninaisuudesta johtuen tutkimus osallistuu monenlaisiin keskusteluihin ja viittaa useisiin erilaisista traditioista ponnistaviin lähteisiin. Lopputuloksena voisi olla epämääräinen sekamettelisoppa, mutta tutkimus onnistuu olemaan koherentti kokonaisuus, joka rakentuu harkitun synteessin varaan. Toisaalta feministisen teorian osalta olisin odottanut runsaampaa viittaamista aiempaan feministiseen tutkimukseen, ja esimerkiksi

historiallista otetta hyödyntävän Elaine Showalterin merkittävän työn olisi voinut tuoda esiin laajemminkin kuin vain kolmessa alaviitteessä.

Tutkimuksen lähdeluettelossa tiettyjen nimien puute herättää huomiota. Miksei Ovaska ole viitannut kertaakaan Anniina Ylä-Kapeen väitökseen *Telling Madness: Narrative, Diagnosis, Power, and Literary Theory* (Kerrottu hulluus: Kertomus, diagnoosi, valta ja kirjallisuusteoria, 2014), joka niin ikään yhdistää narratologian ja vallan kysymyksiä? Pienessä maassa olisi hyvä tuoda esiin niitä harvoja kollegoita, jotka ovat tutkineet samaa aihepiiriä. Laura Piippo on tutkinut skitsofreniaa Jaakko Yli-Juonikkaan *Neuromaaniassa*, Juri Joensuu psykoottista kirjoittamista ja Karoliina Kähmi (nyk. Maanmieli) metaforien merkitystä skitsofreniaa sairastavien kirjallisuusterapiassa – miksi kaikki tämä on sivuutettu? Niin ikään Hannes Sihvon essee hulluudesta suomalaisessa kirjallisuudessa (1990), Petteri Pietikäisen tutkimukset hulluuden historiasta ja Marja-Liisa Honkasalon merkittävä elämäntyö kulttuurisen terveystutkimuksen saralla puuttuvat lähdeluettelosta tyystin. Historiantutkimukseen ei oikein ole viitattu kansainvälisiäkään tutkimuksia ajatellen, joskin sentään Lisa Appignanesin feminististä tutkimusta *Mad, bad, and sad* (2008) hyödynnetään.

Ovaskan teoreettisena lähtökohtana on enaktivismi (*enactivism*), jonka mukaan mieli ja tietoisuus rakentuvat vuorovaikutteisessa suhteessa ympäristöönsä ja muihin ihmisiin. Mieltä ei voida tämän teorian mukaan sijoittaa vain aivoihin (tai mihinkään muuhun ruumiinosaan), vaan mieli hahmotetaan monimuotoiseksi kokonaisuudeksi. Analyysissä onkin kiinnitetty huomiota siihen, kuinka tutkituissa romaaneissa mielen järkkymisen kuvaus yhdistyy ruumiillisiin ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Esimerkiksi Helvi Hämäläisen omana aikanaan julkaisematta jääneessä romaanissa kertojan sisäinen maailma on sulkeutunut ja solipsistinen, mutta Ovaska (s. 110) korostaa tuon solipsistisenkin kerrotun mielen olevan relationaalinen ja affektiivisesti merkityksellistynyt. Kertojan ahdinko (*distress*) rakentuu Ovaskan luennassa osin reaktiona siihen heteronormatiivisuuteen, joka ei hyväksy kertojan homoseksuaalista halua.

Tutkimuksen monista ansioista huolimatta sen *historiallinen* ymmärrys hulluudesta jää valitettavan ohueksi ja toisinaan epätarkaksi. Ovaska (s. 191) esimerkiksi kirjoittaa *Tohtori Finckelmanin* olevan yhdistettävissä antipsykiatrisiin näkemyksiin, joita kehiteltiin samaan aikaan kuin romaania kirjoitettiin. Eittämättä Korpelan romaanissa voidaan nähdä antipsykiatrinen vire, mutta lukijalle jää epäselväksi, mihin samaan aikaan kehittyneillä antipsykiatrisilla näkemyksillä viitataan. Tavallisesti varsinainen antipsykiatrinen liikehdintä ajoitetaan pikemminkin 1960-luvun kuin 1950-luvun alun ilmiöksi. Toisaalta psykiatrian vastaista liikehdintää on toki esiintynyt jo 1700-luvulla.

Tietysti toive tarkemmasta historiallisemmasta otteesta on tässä yhteydessä vähän sama kuin kritisoi täytekkästä siitä, ettei se olekaan pestopastaa. Narratologian ja kirjallisuushistorian näkökulmasta Ovaskan väitys on näet erinomainen näkökulma kotimaisen modernismin moniin tapoihin rakentaa kuvaa mielen järkkymisestä. Se voi tarjota myös historian- ja perinteentutkijoille välineitä kirjallisen ilmaisun sekä varsinkin kirjallisen muodon saaneiden kokemusten analysoimiseen. Kaunokirjallisuudessa ei ole olennaista vain se, *mitä* sanotaan, vaan ennen kaikkea myös se, *miten* sanotaan. Tätä tutkimus teroittaa olennaisella tavalla.

Jani Tanskanen, FM
Jyväskylän yliopisto

1. Ks. esim. Charley Baker, Paul Crawford, B. J. Brown, Maurice Lipsedge & Ronald Carter, *Madness in Post-1945 British and American Fiction*. Palgrave Macmillan 2010.

Järjestöjen asiantuntijuus hyvinvointivaltion historiassa

Sophy Bergenheim:

Yhteiskunnan, kansakunnan ja kansan asialla.

Järjestöt, yhteiskuntapolitiikka ja asiantuntijuus Suomessa 1930–60-luvuilla. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 156/2020. Helsingin yliopisto. 345 s. ISBN 978-951-51-5640-2.

Sophy Bergenheim tarkastelee poliittisen historian väitöskirjassaan suomalaisten sosiaali- ja terveysalan järjestöjen yhteiskuntapolitiittista asiantuntijuutta ja roolia hyvinvointivaltion rakentamisessa. Hän sijoittaa työnsä tutkimuksellisesti hyvinvointivaltion historiaan, aate- ja käsitehistoriaan sekä tiedon historiaan. Vivahteikas ja tieteellisesti ajankohtainen tutkimus avautuu jopa yllättävän moneen suuntaan teemansa, teoreettisten valintojensa, lähestymistapojensa ja tutkimusaineistojensa osalta.

Kun ajatellaan pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden historiaa, tunnistamme tavallisesti vahvan valtion, sosiaalivakuutuksen ja nyttemmin usein myös kunnalliset sosiaalipalvelut, toisin sanoen vahvan julkisen sektorin, joka tasaa tuloeroja, jakaa resursseja ja tuottaa sekä sosiaalista turvaa että palveluja. Tällaisen tutkimuksen kenttä on laaja ja yleensä yhteiskuntatieteisiin painottuva. Varsinkin varhaisemmassa narratiivissa vahva julkinen sektori syrjäytti muut hyvinvoinnin tuottajat, kuten järjestöt ja perheet. Tässä suhteessa Sophy Bergenheimin tulokulma on erittäin tervetullut. Hän jakaa

ohjaajansa Pauli Kettusen kritiikin aiemmasta tutkimuksesta, jossa hyvinvointivaltion historia pelkistyy nykyisyyttä palvelevaksi ja luonnollistavaksi projektiksi. Tutkimalla järjestöjen yhteiskuntapolitiittista asiantuntemusta Bergenheim tuo kritiikkiin oman itsenäisen panoksensa, jossa hyvinvointivaltion historia ei jää vain nykypäivää taustoittavaksi projektiksi eikä varsinkaan projektioksi.

Sosiaali- ja terveysalan järjestöjen – samoin kuin kirkon diakoniatyön – roolin ovat toki aiemmatkin tutkijat noteeranneet. Pohjoismaissa vallitsee suhteellisen vahva filantropiatutkimuksen traditio, jota monet varhaiset naishistorian tutkijat kehittivät. Tutkimukset hyvinvoinnin sekataloudesta (*mixed economy of welfare*) tunnistavat kansalaisyhteiskunnan merkityksen myös pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden historiassa. Laajuutensa, aikarajauksensa ja tehtävänasettelunsa puolesta Bergenheimin väitöskirja edustaa kuitenkin selkeästi uutta luovaa tutkimusta.

Bergenheim ottaa etäisyyttä aatehistorian ja käsitehistorian erillään pitävästä tutkimusotteesta ja puhuu mieluummin aate- ja käsitehistoriasta. Eri käsitehistoriallisiin koulukuntiin nojautuen hän korostaa käsitteiden historiallisuutta ja historiallisten toimijoiden ottamista vakavasti sekä erittelee sosiaali- ja terveysalan järjestöjen asiantuntijuutta tästä näkökulmasta.

Tiedon historian Bergenheim nimeää tutkimuksensa läpileikkaavaksi teemaksi. Hän laajentaa asiantuntijuuden käsitettä ja keskustelee muun muassa ruotsalaisten tutkijoiden kanssa tiedon kierrosta tai kiertokulusta. Bergenheim esittää vakuuttavaa näyttöä järjestöjen asiantuntijuudesta ja asiantuntijuuden suhteesta valtion muun muassa väestöpolitiikassa, kansanterveydessä ja yhteiskuntasuunnittelussa. Järjestöt ovat toimineet suomalaisen yhteiskunnan yhteiskuntapolitiittisina insinööreinä varsin laajalla rintamalla.

Bergenheim määrittelee tutkimuksensa tarkoitukseksi ”asiantuntijajärjestöjä tarkastelemalla syventää kuvaa tiedosta ja vallasta, konflikteista ja intressien yhteensovituksesta sekä vaihtoehtoista ja kontingensista hyvinvointivaltion historiassa” (s. 5). Tavoitteena ”on kirjoittaa metodologisesti uteliasta yhteiskuntatieteellistä analyysia, jota ohjaavat poliittisille ja kulttuurisille vivahteille tarkka silmä sekä tinkimätön historiallinen herkkyyttä” (s. 5). Tehtävänasettelussa keskeisin kysymys on tutkia, ”miten järjestöjen yhteiskuntapolitiittinen asiantuntijuus kokonaisuutena rakentui” (s. 30). Vastaus löytyy tapaustutkimuksista, joiden kohteeksi Bergenheim on valinnut hyvinvointivaltion historian keskeisiä järjestöjä. Väestöliitto, Samfundet Folkhälsan, Sosiaalipoliittinen yhdistys ja Sosiaalihuollon Keskusliitto edustavat kattausta järjestöistä, joilla on eri tavoin vahva rooli hyvinvointivaltion ja sitä koskevan tiedon rakentamisessa ja uudelleenarvioinnissa. Folkhälsan ja Väestöliitto esiintyvät samassa tutkimuksessa, mikä on myönteistä. Aivan liian usein suomen- ja ruotsinkielinen

Suomi erotetaan historian tutkimuksessa toisistaan. Järjestöjen valinta vaikuttaa siihen, minkä tyyppistä asiantuntijuutta tulee tutkimuksen piiriin. Nyt esimerkiksi lastensuojelun asiantuntijuus ja erilaisten potilasjärjestöjen asiantuntijuus rajautuvat ulkopuolelle.

Tutkimuksen rakenne on omaperäinen. Bergenheim on päätenyt sarjaan tapaustutkimuksia, joissa on erilaisia menetelmiä, aineistoja ja teemoja. Ensimmäisen osion teema on Väestö ja terveys, toisen Suunnittelu ja kolmannen Järjestöt ja muut toimijat. Lopputulos on artikkeliväitöskirjaa muistuttava monografia. Artikkelin omaisuus näkyy muun muassa siinä, että johdannossa menetelmiä kuvataan vain yleisellä tasolla. Tarkemmat menetelmäkuvaukset jäävät lukujen alkuun. Ratkaisu on tavallaan ymmärrettävä, koska monimenetelmäisen työn menetelmien ja aineistojen kuvaaminen johdannossa tekisi tutkimuksesta kohtuuttoman etupainotteisen. Silti valinta tuottaa päälukujen alkuun turhankin paljon metatekstia, jossa selitetään yksityiskohtaisesti, mitä kussakin luvussa tuleman pitää.

Tutkimus nojaa lähinnä neljänlaisiin menetelmiin. Luvuissa 2–5 sovelletaan kehysanalyysiä, jossa keskeisiä käsitteitä ovat diagnostinen, prognostinen ja motivoiva kehystäminen. Kehysanalyysin kohteina ovat Väestöliiton perustaminen ja 1940-luvun väestöpolitiikka, Folkhälsanin ja Väestöliiton käsitykset kansanterveydestä, Folkhälsanin mentaalihygieniset neuvolat sekä Väestöliitto ja asuntopolitiikka 1940–50-luvuilla. Luku 6 erittelee Sosiaalipoliittista yhdistystä paradigmanuotoksen, kokemustilan ja odotushorisontin käsittein. Siinä tekijä yhdistää kuhnilaista tieteenfilosofiaa ja koselleckilaista historianfilosofiaa varsin onnistuneesti. Luku 7 käsittelee Sosiaalihuollon Keskusliittoa sosiaalihuollon *politiikan* historiana. Bergenheim tukeutuu Luc Boltanskin ja Laurent Thévenot'n oikeuttamisteoriaan ja siitä johdettuihin analyysikehikoihin. Luku 8 johdattaa lukijat Sosiaalipoliittisen yhdistyksen ja Sosiaalihuollon Keskusliiton kansainväliseen toimintaympäristöön (*International Conference of Social Work*). Epämääräisesti ilmaistu ”transnationaalisten historiallisten ilmiöiden tutkimiseen sopiva menetelmä” (s. 35) täsmenty neljäksi transnationaalisten suhteiden troopiksi: omistautuminen, valta-asema, mobilisointi ja ryhmittäminen (s. 243). Bergenheim osoittaa, että merkittävässä kansainvälisessä tehtävässä Suomen virallinen edustus oli järjestöjen vastuulla.

Bergenheim käyttää laajaa ja monipuolista asiakirja-aineistoa ja paikkaa sen puutteita täydentävällä aineistolla. Joitakin puuttuvia arkistolähteitä todennäköisesti löytyisi muista arkistoista. Teoreettisesti ja käsitteellisesti huolelliselta väitöstutkimukselta olisi kuitenkin kohtuutonta edellyttää aivan jokaisen arkistomapin etsintää. Bergenheim osoittaa kykynsä alkuperäisaineistojen taitavana erittelijänä. Tutkimusetiikan kirjoittaminen auki olisi vahvistanut tätä johtopäätöstä entisestään,

varsinkin kun työssä ei ilmene erityisiä tutkimuseettisiä ongelmia. Tutkimuksen teoreettinen pohja ja metodiset valinnat ovat harkittuja ja varsin hyvin perusteltuja. Tutkija käy selkeän tietoisesti keskustelua oman alansa kotimaisen ja kansainvälisen tutkimuksen kanssa. Kolmannen osion tematisointi jää napakkuudessaan ja selkeydessään jälkeen ensimmäisestä ja toisesta osiosta. Rakenteena tai asetelmana ”järjestöt ja muut” on liian väljä eikä tue tutkimustehtävän pysymistä mielessä kirkaana.

Bergenheimin väitöstutkimuksella on selkeä itsenäisen kontribuutio hyvinvointivaltion historian, aate- ja käsitehistorian sekä tiedon historian tutkimukseen. Tutkimuksen rakenteessa on tiettyjä ongelmia, jotka hankaloittavat kokonaisuuden hahmottamista, mutta tekijä pystyy työnsä lopussa vetämään langat hallitusti yhteen. Hän osoittaa, että järjestöjen yhteiskuntapoliittinen asiantuntijuus rakentui monella areenalla, monissa kysymyksissä ja monin tavoin. Sivulla 299 on hyvä koiva taulukko yhteiskuntapoliittisen asiantuntijuuden ulottuvuuksista. Järjestöjen poliittinen toimijuus jakautuu yhteiskuntapoliittiseen systeemiasiantuntijuuteen ja käytännöllispoliittiseen toimijuuteen. Asiantuntijatoimijuus puolestaan jakautuu professionaaliseen asiantuntijuuteen ja poliittiseen asiantuntijuuteen. Näitä eri ulottuvuuksia kirja havainnollistaa erittäin hyvin ja herättää niistä hedelmällisiä jatkokysymyksiä.

Pirjo Markkola, professori
Tampereen yliopisto

Mielenterveys, hallinta ja ihmisoikeudet

Karoliina Ahonen:

Suomalainen mielenterveyspolitiikka.

Julkisen vallan ohjaus mielenterveyden häiriöön sairastuneiden ihmisoikeuksien turvaamiseksi.

Helsingin yliopisto 2020. 284 s. [http://urn.fi/URN:](http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5671-6)

ISBN:978-951-51-5671-6.

Karoliina Ahosen sosiaalietiikan alaan kuuluva väitöskirja tarkastelee mielenterveyden hallinnan muutosta 1970-luvulta nykypäivään. Hänen näkökulmanaan on ihmisoikeuksien toteutuminen ja aineistona mielenterveyspolitiikan ohjaukseen käytetyt julkiset asiakirjat neljäkymmenen vuoden ajalta. Vastaavanlaista tutkimusta meillä ei ole aikaisemmin tehty ja siksi väitöskirjalla on merkittävä paikka mielenterveyden, suomalaisen terveyspolitiikan sekä potilaiden ihmisoikeuksien tutkimuksen kentässä. Väitöskirja virittää runsaasti jatkokysymyksiä ja sillä on annettavaa myös kulttuurintut-

kimukselle. Mielen terveys ja sen hoito ovat kulttuurinen peili, josta kuvastuvat tärkeät yhteiskunnalliset arvot, käytännöt ja niissä tapahtuneet muutokset.

Ihmisoikeuskysymykset esiintyivät aikanaan merkittävänä perusteina rakennettaessa hyvinvointivaltion terveys- ja sosiaalipolitiikkaa. Sellaiset ihmisoikeustavoitteet, kuten oikeudenmukaisuuden puolustaminen, pakkohoidon vastustaminen sekä yhteiskunnallisten ja poliittisten perusoikeuksien turvaaminen käynnistivät yhteiskunnallista liikehdintää, joka johti psykiatristen sairaansijojen laajamittaiseen sulkemiseen. Keskustelu psykiatrisen hoidon piirissä toteutettavista ihmisoikeuksista oli osa kansainvälistä toimintaa. Siitä tuli tunnetuksi erityisesti italialaisen psykiatrin Franco Basaglian (1924–1980) psykiatrisen sairaanhoidon deinstitutionaalisatio – uudistus, mikä toimi myös Suomessa mallina mielisairaanhoitojärjestelmän radikaalille uudistamiselle ja laitoshoidon korvaamiselle avohoidolla. Karoliina Ahonen osoittaa tutkimuksessaan, miten oikeudenmukaisuus säilyi tuolloin Suomessa lainsäädännöllisenä periaatteena, mutta käytännössä katosi yhteiskunnallisten, mielen terveyden hoitoon tarkoitettujen käsitteiden ja toimenpiteiden joukosta. Ahonen päättää tarkastelujaksonsa 2020-luvulle ja toteaa, että uuden mielen terveysparadigman seurauksena vakavasti sairastaneet ihmiset unohtuivat avohoidon näennäisöllisyyttä tuottaviin palvelumuotoihin.

Ahonen on erottanut työssään mielen terveyspolitiikan erilaisia sisällöllisiä sekä hallintaa koskevia vaihteita. Hänen mukaansa ensimmäisissä mielen terveyspolitiikkaa ohjaavissa asiakirjoissa 1970-luvun lopulla ja 1980-luvun alussa käytettiin vakavasti sairaiden ihmisiä ja perusoikeuksien turvaamista kuvaavia käsitteitä ja asetettiin tavoitteeksi oikeudet samoin kuin keinojen muotoilu niiden takaamiseksi. Seuraavilla vuosikymmenillä muotoilluissa asiakirjoissa tällaisia tavoitteita ei enää asetettu. Mielen terveyspolitiikan painopiste siirtyi vakavasti sairaiden ihmisiä ja perusoikeuksien turvaamisesta koko väestön mielen terveyden ja hyvinvoinnin hallintaan, jossa keskeiseksi muodostui terveyden edistäminen, ennaltaehkäiseminen ja avohoidon kehittäminen. Hänen mukaansa kehittämistyössä käytettyjen asiakirjojen sisältämät käsitteet ja niihin sidoksissa olevat mielen terveyttä ja hoitoa jäsentävät paradigmat suuntasivat huomiota pois ihmis- ja perusoikeuksien toteutumisen kannalta tärkeistä kysymyksistä.

Tutkimuksen tarkastelujakson kuluessa mielen terveyttä, sen hoitoa ja mielen terveyspolitiikkaa kuvaavat käsitteet muuttuivat perusteellisesti. Mielen terveysryhmän komitean 1980-luvun alussa valmistuneessa mietinnössä mielen terveyden ongelmien katsottiin liittyvän sairastuneen yksilön ja yhteiskunnan välisiin suhteisiin ja ihmisten keskinäiseen vuorovaikutukseen. Sen vuoksi arvioitiin, että mielen terveyden toimien tuli kohdistua sekä hoitoon että sellaiseen ennaltaehkäisyyn, jonka

piiriin kuului sosiaalisen ja kulttuurisen ympäristön toimijoita ja yhteisöjä. Mietinnössä painotettiin mielisairaslain uudistamista ihmisoikeuksien näkökulmasta ja samalla esitettiin pakkokeinojen poistoa sekä psykiatristen sairaansijojen merkittävää vähentämistä ja useiden sairaaloiden sulkemista.

Mielen terveys käsitteenä ja käytäntöinä määriteltiin uudelleen. Ihmisoikeuksien jäädessä sivuun kansalaisyhteiskunnassa universaalisti suuntautuva ehkäisytyö kohdistui nyt erityisesti avohoidon palveluiden kehittämiseen huomioimatta vaikeista mielen terveysongelmista kärsivien potilaiden erityisiä tarpeita. Riskistä muodostui keskeinen mielen terveyspoliittinen instrumentti. Potilas muuttui väestöksi, Ahonen kiteyttää. Tämä tarkoittaa sellaisen managerialistisen terveydenhuoltotutkimuksen kehittämistä, missä riski ja hallinta ovat nousseet keskeiselle sijalle.

Italiassa mielisairaanhoitoudistuksen käynnistäneen Basaglian mielestä psykiatrisen mahdollisuudet auttaa olivat olemattomia niin kauan kuin potilaille ei annettu yhteiskunnallisia ja poliittisia perusoikeuksia, joista vapaus ja demokratia olivat tärkeimmät. Uudistus sairaaloiden sulkemiseksi merkitsi ihmisoikeusajattelussa mahdollisuutta antaa ja taata mielen terveyspotilaille sijaa yhteiskunnassa. Toisin kuin meillä italialainen järjestelmä rakentui alun alkaen tiiviiseen yhteistyöhön yhteiskuntapolitiikan, kuten asumis- ja työllistämispolitiikan, sekä kulttuuripoliittisten toimien kanssa. Se oli mahdollinen myös italialaisen perherakenteen varassa, missä sukujen ja suurperheiden äidit vastasivat suurelta osin mielen terveydeltään horjantaneiden perheenjäsentensä hoidosta.

Mielen terveysryhmän ohjaavien poliittisten dokumenttien joukosta Ahonen ei ole löytynyt asiakirjoja tai tutkimuksia, joissa olisi arvioitu mielen terveyden ongelmista kärsivien ihmisoikeuksien tosiasiallista toteutumista neljänkymmenen vuoden aikana. Aineistosta käy ilmi, että poliittisessa ohjauksessa vähemmälle jäivät myös psykiatrisissa sairaaloissa aikaisemmin hoidettujen tehtävien, kuten asumisen, elinkeinon tai aktiiviseen yhteiskuntaosallisuuteen liittyvän tuen turvaaminen. Sairaaloiden alasajon alkuperäinen tavoite, ihmisoikeuksien vahvistaminen, ei synnyttänyt juuri minkäänlaisia toimenpiteitä. Se jäi tavoitekielen tasolle ja tämä toistuu myös uusimmassa mielen terveysstrategiassa¹, jossa ihmisoikeuksiin kyllä viitataan, mutta lähinnä ennakkoluulojen vastustamiseen ja asennevaikeuksien keskittyvinä yleisluontoisina periaatteina sen sijaan, että kehitettäisiin konkreettisia toimenpiteitä syrjinnän ja ihmisoikeusrikkomusten selvittämiseksi ja estämiseksi. Kuten ehkäisyohjelmassa kiteytetään: ”Mielen terveys on keskeinen hyvinvoinnin osatekijä, ja se vaikuttaa yhteiskunnan vakauteen ja kustannuksiin eri sektoreilla. Taloudelliset vaikutukset muodostuvat toisaalta siitä, miten paljon mielen terveyden ongelmat

aiheuttavat julkisen sektorin kustannuksia, ja toisaalta siitä, missä määrin mielenterveys vaikuttaa työn tuottavuuteen”.

Väitöskirjan tarkastelujakson puolesta välissä terveydenhuollon palvelujärjestelmää ryhdyttiin kehittämään siten, että se alkoi suuntautua aktiivisten ja kyvykkäiden, työelämään kuuluvien ihmisten palveluiden järjestämiseen. Sairaaloiden entisistä potilaista pyrittiin tekemään asiakkaita ja kuluttajia, vapaita valitsijoita – useimmiten kuitenkin huonolla menestyksellä. Miten heidän on käynyt, on jäänyt tutkimatta. Pitkäaikainen mielenterveyshäiriö on sosiaalisen eriarvoisuuden kysymys. Psykiatrisista sairauksista kärsivät ovat ihmisryhmänä muuta väestöä särkyvämpiä, huonommin koulutettuja ja osallistuvat muita vähemmän työelämään, ovat fyysisesti sairaampia kuin muut, kuolevat nuorempina ja kuuluvat yhteiskunnan köyhimpiin. He ovat kauimpana ”mielenterveysjohtamisen” agendasta.

Vaikka laitosten alasajoa perustelevissa lainsäädäntöuudistuksissa korostettiin ”kodinomaista mielenterveyshoitoa laitoshoidon sijaan”, uudistus ei välttämättä ole koskettanut ihmisiä, jotka ovat esimerkiksi mielenterveyssyistä yksinäisiä. Mielenterveyspotilaat eivät ole vapautuneet vaan pikemminkin joutuneet sairaaloista uusiin instituutioihin: päihdesuojoihin tai kaduille. Deinstitutionalisaatiosta tuli *re*-institutionalisaatiota. Ei ole edes kärjistävää luonnehtia muutoksia siten, että ainoastaan instituutio muuttui, Ahonen kiteyttää.

Karoliina Ahosen näkökulma mielenterveyspolitiikan muutokseen on uusi ja radikaali. Hän määrittelee kysymyksensä yhteiskunnallisesta muutoksesta mielenterveyspolitiikassa toisin kuin meillä on aikaisemmin yhteiskuntapolitiikan tai psykiatrian aloilla tehty. Neljänkymmenen vuoden aikana tyhjeni yli 20 000 psykiatrista sairaansijaa ja neljäkymmentä sairaalaa suljettiin. Heidän tarkasta määrästäan enempää kuin heidän tilanteestakaan ei ole systemaattista tutkimusta. Mitä potilaille ja heidän ihmisoikeuksilleen tapahtui sen jälkeen, kun laajamittainen sairaaloiden sulkeminen oli toteutettu?

Mielenterveyspolitiikan uudistusta sysäsi liikkeelle 1970-luvulla kaksi tekijää: ihmisoikeudet ja valtiontalouden säästöt. Jälkimmäisen voi katsoa jääneen voittajaksi jopa niin, että vain murto-osan taloudellisista säästöistä

voi arvioida kuluneen mielisairaaloista vapautuneiden ihmisten elämän järjestämiseen. Tästä ei ole saatavilla tarkkoja taloudellisia laskelmia ja myös ne odottavat tutkijaansa. Terveydenhuollon hallinnasta, taloudesta ja palvelujärjestelmistä on tehty paljon tutkimusta, luotu ja vakiinnutettu uusia tutkimusaloja, kuten terveydenhuoltotutkimus ja terveystaloustiede. Mielenterveyden hallinnan alueelle tuli useita toimijoita psykiatria-tieteen ja käytännön lisäksi myös mielenterveyden managerialistiseksi muuttuneen hallinnan piiristä. Psykiatrinen lääkehoito sai yhä laajempaa jalansijaa, ja hallinnan käyttöön tarkoitettu uusi tutkimuspolitiikka ja sen varaan rakennetut strategiat ryhtyivät tuottamaan tietoa palvelujärjestelmistä, riskeistä ja väestön hallittavuudesta sekä näyttöön perustuvasta mielenterveystyöstä. Kun yhteiskunnallinen ja ihmisoikeudellinen ote mielenterveyspotilaiden hoidossa höltyi, alkoi syntyä tilaa työn tuottavuudesta, mielenterveysjohtamisesta ja valinnanvapauden teemoista koostuvalle tekniselle ja byrokraattiselle talouspuheelle.

Karoliina Ahosen väitöskirja tarjoaa useita avauksia historian- ja kulttuurintutkimukselle. Hänen työnsä perustuu valtiollisten dokumenttien tiheään kuvaukseen ja on jo menetelmänsä kannalta kulttuurintutkijaa kiinnostava. Millainen oli se käsitteellinen muutos, joka muovasi psykiatrisen tutkimuksen pitkälti uudelleen? Miten ihmisten ”hyvä elämä” mahdollisesti järjestyi sairaaloiden sulkemisen jälkeen? Miten vapaus toteutui silloin kun sen toteutumiseen ei luotu yhteiskunnallisia edellytyksiä? Väitöskirja virittää tutkimukselle monia lisäkysymyksiä. Tärkeä on tutkimuksen tuloksissa piirtyvä pitkä linja eli asiakkuuden ja valinnanvapauden ideologioiden hiipiminen mielenterveyspolitiiseen keskusteluun. Miten vakavaan mielenterveyden häiriöön sairastuneesta, monisairaasta ihmisestä voidaan odottaa syntyvän valintoihin ja autonomiseen päätöksentekoon kykenevä asiakas? Kiinnostavia avauksia syntyy myös toimijuuden tutkimukseen. Millaisten toimijuuksien kirjo on mahdollinen mielenterveyspolitiikan rakenteiden ja mielenterveytensä rippeistä kiinni pitävän asiakkaan välissä? Tutkijaa ei voi olla kiehtomatta myöskään managerialismin oudolla tavalla kyseenalaistamaton, esteetön voittokulku mielenterveyspolitiikan saralla.

Marja-Liisa Honkasalo, professori (ema.)
Turun yliopisto

1. *Kansallisen mielenterveysstrategian ja itsemurhien ehkäisyohjelma vuosille 2020–2030*. Sosiaali- ja terveysministeriö 2020, <http://um.fi/URN:ISBN:978-952-00-4139-7> (11.5.2021).

Kansallisarkiston hanke tutkii suomalaisten kohtaloita Venäjällä

Ennen lokakuun 1917 vallankumousta Venäjällä asui ja työskenteli kymmeniä tuhansia Suomen suuriruhtinaskunnan kansalaisia. Suomalaisten määrä laski jyrkästi vallankumouksellisten vuosien pyörteissä, mutta kääntyi pian taas nousuun. Itään siirtyi tuhansia punapakolaisia, amerikansuomalaisia ja loikkareita, joiden elämäkerrat ovat täynnä aukkoja. Myöskään kokonaiskuva ei ole kirkas.

Kansallisarkistossa alkoi syyskuussa 2020 viisivuotinen tutkimushanke suomalaisten kohtaloista vuosien 1917–1964 Venäjällä. Valtioneuvoston kanslian kahdella miljoonalla eurolla rahoittama hanke kysyy, keitä nämä suomalaiset olivat ja mitä heille tapahtui. Tutkimustuloksena syntyy vaiheittain suurelle yleisölle avattava interaktiivinen tietokanta, johon tallennetaan henkilötietoja, asiakirjoja ja valokuvia kymmenistä tuhansista Suomen kansalaisista.

Hankkeessa työskentelee kuusi historian tutkijaa, kaksi tutkimusavustajaa ja useita harjoittelijoita. Vuosien mittaan he – ja hankkeen lähipiirissä toimivat asiantuntijat – kirjoittavat useita tutkimuksia, jotka antavat uutta tietoa Venäjälle eri aikoina siirtyneistä suomalaisista sekä Stalinin ajan terrorista ja väestönsiirroista. Tuloksia julkaistaan tietokirjoina ja matrikkeleina sekä tieteellisinä ja populaareina artikkeleina.

Tutkimusaihe liittyy vahvasti Venäjän, siirtolaisuuden, väkivallan, Gulagin ja stalinismin historiasta vilkkaasti käytyihin tieteellisiin keskusteluihin. Suomalaisuuden historiaa suhteutetaan näihin laajempiin näkökulmiin, mutta myös alueelliseen lähestymistapaan: Venäjän imperiumi jaetaan pienempiin osiin, joihin hankkeen tutkijat erikoistuvat. Muun muassa Leningradin, Karjalan, Kuolan niemimaan, Moskovan, Bakun, Uralin, Kazakstanin, Siperian ja Venäjän Kauoidän suomalaishistoriaa tutkitaan.

Tässä yhteydessä esiin kannattaa nostaa ainakin neljä laajempaa tutkimussuuntaa: FT Ira Jänis-Isokangas keskittyy loikkareihin ja muihin suomalaisiin, jotka päätyivät 1930-luvun mittaan Suomen rajan läheisyydestä Uralin ympäristöön ja Kazakstaniin. Kyse on alueellisesta kokonaisuudesta, jolle pakkosiirrettyjä ihmisiä Stalinin vainovuosien terrori ja vankileirit kurittivat säälimättömästi.

Etsintäkuulutus: tietoa ja apua kaivataan

Suomalaiset Venäjällä 1917–1964 -tutkimushankkeelle voi lähettää tietoja ja vihjeitä. Hanke on hyvin kiinnostunut tutustumaan esimerkiksi koti- ja sukuarkistojen papereihin, kuten postikortteihin, kirjeisiin, päiväkirjoihin, valokuviin, asiakirjoihin sekä muistinvaraisiin kertomuksiin ja tarinoihin. Niiden kopioita voi lähettää tutkimushankkeelle sähköpostilla osoitteeseen suomalaiset.venajalla@arkisto.fi

Kaikilla kiinnostuneilla on mahdollisuus osallistua myös tutkimustyöhön, sillä hankkeessa kokeillaan tutkimusaineiston tallennustehtävien joukkoistamista Zooniverse-verkkopalvelun välityksellä:

<https://www.zooniverse.org/projects/ijokipii/suomalaiset-venajalla-1917-1964>

VTM Jesse Hirvelä taas kirjoittaa väitöskirjaa 1920- ja 1930-lukujen leningradinsuomalaisista, siis teemasta, joka tunnetaan yllättävän huonosti. Keskeisiä ovat muun muassa seuraavat kysymykset: miten metropolin monituhapäinen suomalaisyhteisö sopeutui lokakuun vallankumouksen jälkeiseen aikaan ja kiihtyvään poliittiseen sortoon? Mitä roolia Moskovassa perustettu Suomen Kommunistinen Puolue näytteli Leningradin ja sen ympäristön suomalaisten elämässä?

Dosentti Aappo Kähkönen tekee tutkimusta muurmanninsuomalaisista ja heidän pakkosiirroistaan, jos kohta myös niistä suomalaisista, joiden esivanhemmat karkotettiin tai muuttivat 1800- ja 1900-lukujen saatossa Siperiaan ja vielä kauemmas itään. Hän erittelee muun muassa sitä, millä tavoin neuvosto aika mullisti siperiansuomalaisten elämäntavan ja ympäristön. Vas-

tauksen saa niin ikään kysymys, mitä tapahtui Venäjän Kaukoitään, aina Nahodkaan ja Vladivostokiin saakka, päätyneille suomalaisille.

FM Ilkka Jokipii ja VTT Sami Outinen vastaavat interaktiivisen tietokannan suunnittelemisesta ja toteuttamisesta, mutta valmistelevat myös siihen pohjavia, laajoja tieteellisiä tutkimuksia. Outinen erikoistuu Neuvostoliittoon loikanneiden suomalaisten lähtö- ja paluumotiiveihin. Mitkä sosiaaliset ja poliittiset syyt

vaikuttivat laajamittaisen siirtolaisuuden syntymiseen? Miten Suomeen palanneet loikkarit vaikuttivat yhteiskunnalliseen ilmapiiriin ja asenteisiin?

Tutkimushanke nojaa sekä Suomen että Venäjän arkistoissa säilytettyihin lähdeaineistoihin, joita ei ole aiemmin käytetty tai joita on käytetty vaillinaisesti. Avainroolissa ovat niin ikään muistelmat, kirjeet, päiväkirjat ja asiakirjat, joita tutkimushanke saa lahjoituksena yksittäisiltä kansalaisilta, perheiltä ja suvuilta.

Aleksi Mainio, FT, projektinjohtaja

Pohjaselvitys ennen digitoinnin aloitusta kannattaa

Kohtalainen hyppy tiedejulkaisupolitiikan syvään pätyyn. Näin päätoimittaja Anu Lahtinen kuvaili *Historialliselle Aikakauskirjalle* teetettävää pohjaselvitystä siirtymisestä Journal.fi-alustalle. Siirtymä on edessä vuoden 2021 aikana, sillä Kansalliskirjaston ylläpitämä Elektrapalvelu ajetaan alas lähivuosina.¹

Pohjaselvitys osoittautui todella tarpeelliseksi. Vaikka yleiset ohjeet digisiirtoa varten ovat toimivia, jokainen tiedejulkaisu on omanlaisensa. Niiden tilanteet sekä resurssit vaihtelevat merkittävästi, minkä vuoksi yksityiskohtaisia ja yleispäteviä ohjeita ei ole mahdollista antaa. Parasta on kartoittaa oman julkaisun lähtökohdat ennen digisiirron aloittamista.

Aiemmin digisiirtoja on saatettu toteuttaa verrattain pienillä budjeteilla ja resursseilla. Ensimmäiset digisiirrot ovat varmasti tuntuneet melkoiselta pimeästä hapuilulta. Ne on kuitenkin saatu vietyä kunnialla päätökseen, ja nyt useiden tiedejulkaisujen vanhoja artikkeleita on luettavissa Journal.fi-sivustolla.

Onneksi nykyisin tietoa sekä kokemuksia digitoinnista ja julkaisulisensseistä on eri tavalla saatavilla kuin esimerkiksi viisi vuotta sitten. Pohjaselvityksessä syntyi kuva siitä, että varhaisimmassa vaiheessa digisiirtoja toteuttaneet tiedejulkaisut toimivat pilottihankkeina, joiden ansiosta myöhemmin digisiirtoa tekevät lehdet ovat helpommassa asemassa. Saatavilla on neuvoja, ohjeistusta ja rahoitusta, jotka tukevat hankkeiden läpiviemistä.

Pohjaselvitystä varten keskustelin Kansalliskirjaston, Tieteellisten Seurain Valtuuskunnan, Suomen Akatemian ja Suomen tiedekustantajien liiton edustajien kanssa. Lisäksi saimme neuvoja hiljattain digisiirron toteuttaneilta tiedejulkaisuilta. Tämä apu oli hankkeemme kannalta erittäin arvokasta. Muiden tie-

dejjulkaisujen kokemusten perusteella oli mahdollista muodostaa kokonaiskuva siitä, miten hankkeen kanssa kannattaa edetä.

Usein keskustelujen alkuun kerroin, että pohjaselvityksen tavoitteena on antaa *Historiallisen Aikakauskirjan* hallitukselle ja toimitukselle kuva siitä, miten hanke vedetään tehokkaasti läpi. Tällaisessa hankkeessa voi tulla vastaan yllätyksiä ja haasteita, mutta pohjaselvityksen avulla niihin on mahdollista varautua ennalta.

Historian opinnoista on ollut paljon apua digisiirtohankeissa. Pohjaselvitys ja hankkeen edistäminen edellyttävät tiedonhakua, lähdekritiikkiä ja kokonaiskuvan muodostamista toisinaan mutkikkaistakin kokonaisuuksista. Kaikkia näitä taitoja tarvitaan myös historianitutkimuksessa. Työssäni yhdistyvät myös tiedonlöytämisen ilo ja havaintojen tekeminen, mikä on varmasti monelle historioitsijalle tuttua arkistotyöskentelystä.

Digisiirtoasiat ja avoin julkaiseminen ovat erityisen ajankohtaisia Elektra-palvelun alasajon vuoksi. *Historiallisen Aikakauskirjan* kohdalla digitoitava aineisto on laaja, sillä varhaisimmat numerot ovat vuodelta 1903. Digisiirto sisältää aineiston digitoinnin lisäksi myös julkaisusopimusten päivittämisen kirjoittajien kanssa. Näistä mittavampi urakka on julkaisusopimusten päivitys, joka on toivottavasti alkanut tämän numeron tullessa julki.

Lisäksi on otettava huomioon hankkeen käytössä olevat resurssit sekä digitoidun aineiston käyttäjävälillisuus. Tavoitteena on saada *Historiallisen Aikakauskirjan* vanhat numerot yhdelle alustalle luettaviksi ja parantaa niiden saavutettavuutta. Vuoden lopussa näemme, miten tässä onnistutaan.

Helena Laukkoski

1. Ks. Esimerkiksi Jyrki Ilva, Kun Elektrasta aika jättää. *Tietolinja* 2020(1) <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2020050324723> (11.5.2021)

Jenni Kuuliala ja Daniel Blackie

Katsaus vammaisuuden historian tutkimukseen
An overview of disability history research

Tämä artikkeli tarkastelee kansainvälistä vammaistutkimuksen tilaa. Siinä korostetaan alan merkittäviä pääpiirteitä, suuntauksia ja haasteita sekä esitellään muutamia mahdollisia tulevaisuuden tutkimuskohteita. Tavoitteena on rohkaista yhä useampia historioitsijoita perehtymään aiheeseen. Artikkelin käsittelemät aiheet ovat: alan tavoitteet ja sosiokulttuurinen lähestymistapa vammaisuuteen; vammaisuus historiallisen analyysin kategoriana; tämänhetkisen tutkimuksen maantieteelliset ja ajalliset painopisteet; modernin terminologian käyttö historian tutkimuksessa sekä historian yleistajuistamisen merkitys. Artikkelin peräänkuuluttaa lääketieteen ja vammaisuuden suhteen uudelleenarviointia samoin kuin kehollisuuden merkityksen huomioon ottamista. Lopuksi siinä korostetaan historian yleistajuistamisen merkitystä vammaisten ihmisten nyky-yhteiskunnassa vallitsevan aseman perusteelliselle muutokselle.

Asiasanat: vammaistutkimus, sosiokulttuurinen lähestymistapa, analyysikategoria, kehollisuus, yleistajuistaminen

This article surveys international research in disability history. It highlights some major trends and challenges in the field, and suggests some areas for future research. In doing so, it aims to encourage more historians to engage in the field of disability history. The topics addressed include: the goals of the field and its sociocultural approach to disability; the current chronological and geographical bias of disability history; the use of disability as a category of analysis in historical research; the applicability of modern disability terminology to the study of the past; and the place of public history in the field. The article calls for a re-evaluation of the relationship between medicine and disability, and more work on disability and embodiment. It concludes by underlining the importance of public history to the promotion of the field's main goal of encouraging a profound transformation in how disabled people are viewed and treated today.

Keywords: disability research, sociocultural approach, category of analysis, embodiment, public history

Lauri Julkunen

Ääni ja kansalaisuus: Eino Karlsbergin nuoruus kuurona 1894–1903

Voice and citizenship: Eino Karlsberg's youth as a deaf child, 1894–1903

Tarkastelen artikkelissa kokemushistoriallisesti kuurojen yhdistystoiminnan merkkihenkilön, Eino Karlsbergin (vuodesta 1906 Karilas) nuoruutta ja koulunkäyntiä vuosina 1894–1903. Ydinkysymyksiä ovat, millaisia rajoituk-

sia ja mahdollisuuksia Karlsberg kuurona nuorena koh-tasi varttuessaan kansalaiseksi vuosisadan vaihteessa, ja kuinka hän rakensi identiteettiään noissa puitteissa. Karlsberg kävi Kustaa Killisen Kuopion kuurojenkoulua, joka oli maan johtava puheopetusmenetelmään nojaava kuurojenkoulu. Kuurojenopetus ulottui syvälle oppilaiden itseymmärrykseen, ja koulun tavoitteena oli kieliopekuk-sen ohella antaa ainekset puhuvan kuuron identiteetin muodostamiselle. Samalla oppilaita sidottiin suomenkieli-seen kansalliseen kulttuuriin. Artikkelin alkuperäislähteet koostuvat Karlsbergin isältään Niilo Karlsbergiltä ja Kus-taa Killiseltä vastaanottamista kirjeistä, ainekirjoitusvih-kosta, luokkapäiväkirjoista ja opetusmateriaalista. Kuu-routta eri näkökulmista lähestyvien lähteiden pohjalta totean artikkelissa, että kuurojenkasvatuksessa koros-tuivat työteliäisyys, tottelevaisuus, nöyryys ja puhetaito kansalaisuuden mittoina. Artikkelin osoittaa ahtaata raam-it, joissa kuurot joutuivat neuvottelemaan asemaansa kansalaisina ja ymmärtämään paikkansa kuulevien maa-ilmassa. Vaikka oralistinen eli puheopetusmenetelmään nojaava koulu kytki kuurot osaksi kehkeytymässä olevaa, ylipaikkaista kuurojenyhteisöä, se myös jätti heidät toisen luokan kansalaisiksi.

Asiasanat: Eino Karilas, kuurojen historia, kuurojenope-tus, kokemushistoria, lapsuuden ja nuoruuden historia, oralismi, kansalaisuus

In this article, I focus on the youth and school years (between 1894 and 1903) of Eino Karlsberg (after 1906, Karilas), who later became a prominent figure in the Finnish deaf community. The core questions concern the limitations and opportunities Karlsberg faced as a deaf child when growing up as a citizen, and how he built his identity within that framework. Karlsberg attended Kustaa Killinen's School for the Deaf in Kuopio, which was the country's leading school for the deaf based on the speech teaching method, also known as oralism. Deaf education extended deep into the pupils' self-un-derstanding, because they received support in forming a speaking deaf identity. Moreover, they were raised to become part of the Finnish-speaking national culture. The primary sources for the article consist of letters Karlsberg received from his father Niilo Karlsberg and Killinen, his school notebook, class diaries, and teaching materials. Based on sources that approach deafness from various perspectives, I argue that in deaf education, hard work, obedience, and speaking skills were emphasised as measures of citizenship. The article indicates the nar-row framework in which the deaf had to negotiate their status as citizens and understand their place in the world of the hearing. Although deaf education connected the pupils with the evolving (imagined) deaf community, it also left them as second-class citizens.

Keywords: Eino Karilas, deaf history, deaf education, oralism, history of experience, history of childhood and youth, citizenship

Maija Koivisto ja Hisayo Katsui

”Meitä on uhattu vainota ja tahdotaan hävittää kenties sukupuuttoon”: Viittomakielisen yhteisön keskustelut kuurojen välisistä avioliitoista ja avioliittolaista kuuromykkäinlehdissä vuosina 1896–1930

“We have been harassed and threatened even with extinction”: Discussion within the sign language community on the Marriage Act/Law and deaf-deaf marriages in deaf-mutes’ journals between 1896 and 1930.

Vuonna 1929 Suomessa säädettiin rotuhygieniasta vaikutteita saanut avioliittolaki, joka kielsi syntymäkuurojen väliset avioliitot. Lakivalmistelut herättivät vastustusta viittomakielisessä yhteisössä, jossa kuurojen väliset avioliitot olivat yleistyneet jo 1800-luvun loppupuolelta alkaen. Tässä artikkelissa tarkastelemme sekä kuurojen välisten avioliittojen yleisyyttä että yhteisön asennoitumista kuurojen väliin avioliittoihin oralismin ja rotuhygienian värittämällä aikakaudella. Lisäksi kysymme, miten oralismi ja rotuhygieniä näkyivät avioliittolakia vastustavissa argumenteissa. Tutkimus on monitieteinen sisältäen vammaistutkimuksen, Deaf Studies -tutkimusalan ja historiantutkimuksen näkökulmia. Aineistoina toimivat yhteisön julkaisut vuosilta 1896–1930. Analyysimenetelmänä käytämme aineistolähtöistä sisällönanalyysia, jonka avulla kuvailemme yhteisön senaikaisia käsityksiä kuurojen avioitumisesta ja avioliittolaista. Viittomakielisessä yhteisössä kuurojen väliset avioliitot koettiin normina ja jopa oletuksena. Suunnitteilla ollut avioliittolaki herätti voimakasta vastustusta viittomakielisessä yhteisössä, koska lain koettiin rajoittavan kuurojen itsemääräämisoikeutta valita kumppaninsa. Argumentteina avioliittolakia vastaan yhteisö käytti yhteiskuntakehityksensä ja sitä, että kuurot saavat kuulevia lapsia.

Avainsanat: kuurojen väliset avioliitot, avioliittolaki, viittomakielinen yhteisö, deaf studies, vammaistutkimus, rotuhygieniä.

In 1929, the Marriage Act, which was influenced by racial hygiene, was enacted in Finland. It prohibited marriages between congenitally deaf people. The preparation of the law provoked opposition in the sign language community, where deaf-deaf marriages have been common since the late 18th century. This study examines how prevalent deaf-deaf marriages were and the community’s attitude to deaf-deaf marriages in an era influenced by oralism and racial hygiene, and further how these were reflected in opposition to the Marriage Act. The research is multidisciplinary in nature, including Disability Studies, Deaf Studies, and history research. The data consist of publications of the signing community between 1896 and 1930. The method of analysis is data-driven content analysis, which we use to describe the community’s perceptions of deaf-deaf marriages and the Marriage Act at the time. The data shows that deaf-deaf marriages were perceived in the community as the norm, and even the default. The planned Marriage Act therefore provoked strong opposition in the sign language community, because the law

was perceived as restricting deaf people’s right to choose their partners. To argue against the Marriage Act, the community used the social eligibility of deaf people, and the fact that the deaf people have hearing children.

Keywords: deaf-deaf marriages, Marriage Act, deaf, signing community, deaf studies, disability studies, racial hygiene.

Virva Liski

”Vain veri yksin ei ole invaliditeetin merkki”: Henkiset invalidit ja psyykkisesti sotavammaiset valkoisessa Suomessa 1918–1939
“Blood alone is not the only marker of an invalid veteran”: Mental invalids and psychologically injured White veterans in Finland 1918–1939

Artikkelini käsittelee valkoisten veteraanin- ja sotainvalidiorganisaatioiden piirissä sotienvälisenä aikana käytyä keskustelua Suomen vuoden 1918 sisällissodan valkoisella puolella sotineiden miesten psyykkisistä vammoista. Artikkelini pääkysymys on, miten psyykkiseen sotavammaisuuteen suhtauduttiin valkoisten veteraanin- ja invalidiorganisaatioissa, ja miten tämä näkyi aikalaiskeskusteluissa ja korvauskäytännöissä. Esitän, että sotienvälisenä aikana useat valkoiset psyykkisesti sairastuneet saivat virallisen invalidiveteraanistatuksen ja -eläkkeen. Suhtautuminen psyykkisiin sotavammoihin oli ideologisesti värityneempää ja siksi sallivampaa kuin toisen maailmansodan jälkeen. Erotan invalidi- ja veteraaniliikkeiden parissa käydystä keskustelusta kolme keskeistä tapaa määrittellä ”henkistä invaliditeettia”: patologian ja pelkuruuden kielittämisen, psyykkisten sotavammojen pitkäaikaisen, laaja-alaisen ja myöhemmin puhkeavan luonteen korostamisen sekä henkisen terveyden mieltämisen hyväksyttynä uhrina isänmaalle.

Avainsanat: psyykkiset sotavammat, sotavammaisuus, Suomen sisällissota, veteraaniliike

This article studies the mental war disability of men who fought on the White side in the Finnish Civil War in 1918. My article’s main question concerns how mental war disability was perceived among White veteran and disability organisations, and how this was reflected in contemporary discussions and compensation practices. I suggest that during the interwar period, several White mentally disabled veterans received official disabled veteran status and a pension. Attitudes towards mental war injuries were more ideologically oriented and therefore more permissive than after the Second World War. I distinguish three key ways of defining Civil War-related mental disability: the prohibition of pathology and cowardice; the emphasis on the long term; the diverse and later onset nature of mental war injuries; and the perception of mental health as an accepted offering for the fatherland.

Keywords: Finnish Civil War, war disability, mental war injuries, veteran organisations

Aleksi Huhta

”Joutuisi kykenemättömyytensä tähden yhteiskunnan rasitukseksi” – Neuvottelu kyvyllisyydestä ja kansalaisuudesta Yhdysvalloista Suomeen tehdyissä karkotuksissa vuosina 1924–1939

“Would become a societal burden because of their disability”: Negotiating citizenship and disability in deportations from the United States to Finland, 1924–1939

Artikkeli tarkastelee sairaiden ja vammaisten siirtolaisten karkotuksia Yhdysvalloista Suomeen vuoden 1924 jälkeen, jolloin Yhdysvaltain uusi siirtolaisuuslaki rajoitti voimakkaasti suomalaista Yhdysvaltain-siirtolaisuutta ja lisäsi karkotuksia Suomeen. Siirtolaisuuslakia innoittivat eugeeniset käsitykset ei-anglosaksisten siirtolaisten fyysisistä ja henkisistä vajavaisuuksista ja se siten syrji sairaita ja vammaisia siirtolaisia. Artikkelin osallistuu tutkimuskusteluun Yhdysvaltain karkotuspolitiikan yllirajaisista ulottuvuuksista tarkastelemalla Suomen ulkoministeriön ja ulkomaanedustustojen asiakirjojen avulla suomalaisen viranomaisten ja siirtolaisten osallisuutta karkotuspolitiikassa. Suomalaiset diplomaatit, konsulit ja muut viranomaiset sekä karkotettavat läheisineen osallistuivat aktiivisesti karkotuskäytäntöjen muutoutumiseen, joskin heidän toimijuutensa suhteessa amerikkalaisviranomaisiin oli rajattu. Suomalaisviranomaiset jakoivat amerikkalaiskollegoidensa käsityksen sairaista ja vammaisista siirtolaisista yhteiskunnallisen taakkana. Suomelle haitallisia karkotuksia pyrittiin estämään esimerkiksi haastamalla karkotettavan kansalaisuusstatus tai viivyttämällä asiakirjaprosessia. Toisaalta karkotusten toimeenpanoon osallistuneet suomalaisviranomaiset todistivat kykenevyyttään kontrolloida ongelmallisina pidettyjen kansalaistensa kansainvälistä liikkuvuutta ja siten Suomen kykyä toimia modernilta ja suvereenilta kansallisvaltiolta odotetuin tavoin. Valtaosa karkotettavista ja heidän läheisistään vastusti palautusta Suomeen. He koettivat estää karkotuksia muun muassa Suomen kansalaisuuttaan haastamalla tai viranomaistyötä viivyttämällä. Kuten muut valkoiset eurooppalaiset, myös monet suomalaiskarkotettavat korostivat kuulumistaan Yhdysvaltain kansakuntaan sukupuolitettuihin ja kulttuurisiin argumentteihin, jossa työkyvyn menettäminen saattoi näyttäytyä Yhdysvaltain puolesta tehtynä uhrauksena ja sen perusteella tehty karkotus epäisänmaallisena mielivaltana.

Asiasanat: siirtolaisuus, vammaisuus, karkottaminen, diplomatia, amerikansuomalaiset

This article examines the deportation of disabled people from the United States to Finland after the passing of the restrictive Johnson-Reed immigration act in the US Congress in 1924. The law restricted Finnish immigration to the US and increased deportations of Finnish citizens. The deportation policy was underpinned by eugenic conceptions of non-Anglo-Saxon immigrants' racial defects, and thus disproportionately targeted immigrants with perceived physical or mental disabilities. The article contributes to recent research on the transnational dimensions of the US deportation regime, examining deporta-

tion processes through Finnish diplomatic and consular records in Finland's Foreign Ministry archive. The article argues that Finnish diplomatic officials and the deportees with their families were active participants in the formation of the deportation regime, albeit with curtailed agency. Finnish diplomatic officials shared the US immigration authorities' conception of disabled deportees as social burdens and sought to discourage their forced removals to Finland by contesting the deportee's citizenship status or intentionally delaying the administrative process, for example. Most deportees and their families opposed deportation, and used similar strategies to contest their forced removal to Finland. Like other white Europeans, Finnish deportees also emphasised their gendered and cultural belonging to the US nation.

Keywords: immigration, disability, deportation, diplomacy, Finnish Americans

Markku Mattila ja Petri Eskola

”Pikkutyttöjen ahdistelijat vaarattomiksi!”:

Kastraatio seksuaalirikosten käsittelymuotona Suomessa 1935–1970

“The molesters of little girls must be made harmless!”: Castration as a form of treatment for sex offenders in Finland in 1935–1970

Tutkimme suomalaista kastraatiopolitiikkaa pakkokastraation voimassaoloaikana 1935–1970. Vuoden 1935 sterilointilaki mahdollisti sukupuoliviettinsä voiman tai suuntautumisen takia vaarallisten seksuaalirikollisten pakkokastraation. Vuoden 1950 erillinen kastraatiolaki kiristi ja tehosti menettelyä. Kysymme, miten lainsäädäntö sai alkunsa, muovautui ja mitä sanottiin tavoiteltavan sekä millaisia rikoksia tehneisiin sitä sovellettiin. Käytämme arkistolähteitä, aikalaiskirjallisuutta ja lainsäädäntölähteitä. Tekstiaineisto analysoidaan historiantutkimuksen keinoin. Pakkokastraatiopäätösten syyt analysoidaan muodostamalla vuoden 1950 lainsäädännön ja kastraatiokortiston pohjalta aineistolähtöinen luokittelu, joka analysoidaan tilastollisesti. Pakkokastraation ensisijainen kohde oli lapsen seksuaalirikoksen suunnannut. Vuonna 1950 kohteisiin lisättiin henkisen tilan takia rangaistukseen tuomitsematta jätetyt. Lisäksi säädettiin, että nimettyihin seksuaalirikoksiin tuomitusta piti aina tehdä kastraatioesitys. Tämä nosti kastraatioesitysten määrää huomattavasti verrattuna aiempaan. Pakkokastraatio oli voimassa vuoteen 1970, mutta Lääkintöhallitus lopetti lain toimeenpanon: viimeinen kastraatiomääräys annettiin vuonna 1958. Kaikkiaan annettiin 233 pakkokastraatiomääräystä. Määräysten ”kulta-aika” oli vuosina 1951–1955, jolloin annettiin kolme neljästä määräyksestä. Määräysten peruste oli alaikäiseen kohdistunut seksuaalirikos (73 %) ja täysi-ikäisen raiskaus (17 %). Homoseksuaalisuus sinänsä ei ollut kastraatioperuste. Kastraatiopolitiikka kohdistui voimakkaasti älyllisesti vajaisiin. Heitä koskevista esityksistä 71 prosenttia esityksistä johti määräykseen, muiden kohdalla 12 prosenttia.

Avainsanat: seksuaalirikollisten kastraatio, Lääkintöhallitus, Suomi

We study Finnish castration policy during the period of compulsory castration between 1935 and 1970. The Sterilization Act of 1935 allowed the forced castration of dangerous sex offenders because of the power or orientation of their sexual drive. The separate castration law of 1950 streamlined the procedure and made it stricter. We ask how the legislation originated, how it took shape, what it claimed to seek, and the kind of crimes to which it was applied. We use archival sources, contemporary literature, and sources of legislation. The text material is analysed by means of historical research. The reasons for forced castration decisions are analysed by forming a material-based classification based on the 1950 legislation and the castration file, which is analysed statistically. The primary target of forced castration was the sexual offender engaged in child abuse. In 1950, those who were not convicted due to their mental status were added to the target. In addition, it was stipulated that a person convicted of a named sexual offence should always be considered for castration. This significantly increased the number of castration considerations compared to the past. Compulsory castration lasted until 1970, but the Medical Board stopped enforcing the law: the last castration order was issued in 1958. A total of 233 forced castration orders were issued. The "golden age" of the orders was the period between 1951 and 1955, when three quarters of the orders were issued. The basis for the orders was a sexual offence against a minor (73%) and the rape of an adult (17%). Homosexuality was not in itself a castration criterion. Castration policy was heavily targeted at the intellectually deficient. Of the cases concerning them, 71 per cent resulted in an order; for others, the figure was 12 per cent.

Keywords: castration of sex offenders, Finnish Medical Board, Finland

Annastiina Mäkilä

Diagnoosina työtön: Työn ongelmien patologistointi 1980–1990-luvuilla

Diagnosed as unemployed: The pathologisation of problems of working life in the 1980s and 1990s

Artikkeli käsittelee työttömyyden ja työssä väsymisen kuvauksia suhteessa mielenterveyden palvelujärjestelmässä 1980-luvulla käyttöön otettuun masennuksen määritelmään. Työttömyydelle oli suomalaisessa kulttuurissa rakentunut 1900-luvun loppupuolella omat sanallistamisen tapansa, jotka 1980- ja 1990-luvun diagnosoinnissa yhdistyivät uuden kansainvälisiin malleihin pohjautuvan masennustautiluokan kanssa. Käyttämällä psykiatrista tautiluokitusta työn puutteen tai työssä väsymisen diagnosointiin työelämän ongelmista luotiin mielikuvaa ihmisen yksityisinä mielen sisäisinä ongelmina. Analyysin tukena käytetään monitieteistä kulttuurista mielenterveystutkimusta. Artikkelin osallistuu keskusteluun elämän ongelmien medikalisaatiosta sekä psykiatrista tiedon soveltamisesta yhä uusille elämäalueille. Huomio kohdistuu erityisesti tautiluokkien käyttötapojen muutokseen ja painoarvon lisääntymiseen. Artikkelissa

analysoidaan lähdeteksteissä luotua ja toisinnettua suomenkielisessä kulttuurissa jaettua käsityksmaailmaa. Esimerkkinä aikansa puhetaivoista toimivat pääasiassa kaksi vuosina 1990–1991 ja 1993 kerättyä kirjoituskilpailuvastausaineistoa.

Asiasanat: Masennus, työttömyys, uupumus, tautiluokitukset, diagnoosi, mielenterveys

The article discusses descriptions of unemployment and fatigue at work in relation to the definition of depression introduced in the mental health service system in the 1980s. Finnish culture in the late 20th century had its own ways of verbalising unemployment, which were combined with a new classification of major depression. Using a psychiatric classification to diagnose lack of work or fatigue at work reduced the problems of working life to a private problem of the mind. The analysis is supported by the multidisciplinary field of cultural mental health research. The article contributes to the discussion of the medicalisation of life problems and the application of psychological knowledge to ever new areas of life. Particular attention is paid to the change in the use of psychiatric classifications. The article analyses the perceptions created and reproduced in the source texts, such as two writing competition pieces collected in 1990–1991 and 1993.

Keywords: depression, unemployment, burnout, psychiatric classification, diagnosis, mental health

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 2 / 2021

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Historian Ystävien Liiton toiminta on koronapandemiasta johtuen edelleen heikkoa. Onneksi *Historiallista Aikakauskirjaa* on pystytty toimitamaan. Sillä on merkittävä tehtävä korkeatasoisena, tieteellisenä ja suomenkielisenä historia-alan julkaisuna. On hienoa, että erinomaista materiaalia on edelleen tarjolla. Historian tutkimuksesta, opetuksesta ja harrastuksesta on syytä pitää jatkuvasti huolta! Kiitos lehden toimituskunnalle!

Tieteiden talon remontti on alkanut. Väistötila on 3.5.2021 alkaen Runeberginkatu 14-16 Aaltoyliopisto Töölö (entinen Kauppakorkeakoulu), ja se on nyt seurojen ja muiden asiakkaiden käytössä. Helsingin Kruununhaassa sijaitseva Tieteiden talo valmistui 1920-luvulla arkkitehti Elsa Arokallion suunnittelemana kahdessa osassa Lisa Hagmanin johtamaksi yhteiskouluksi. Rakennus siirtyi Helsingin yliopistolle 1970-luvulla, ja vuonna 1996 se kunnostettiin tieteellisten seurojen käyttöön. Rakennus on hieno ja se uudistetaan vanhaa kunnioittaen. Rakennukseen tulee ajanmukaiset työtilat Tieteellisten seurojen valtuuskunnan henkilöstölle. Muut tilat palvelevat TSV:n jäsenseuroja entiseen tapaan myös jatkossa.

Liiton kevään matkat ovat peruuntuneet. Tarkoitus on – olosuhteiden salliessa – järjestää elosyyskuussa päivän matka Luumäelle presidentti

P. E. Svinhufvudin kotimuseoon Kotkaniemeen ja Haminaan Reserviupseerikouluun. Lisäksi järjestetään toivomusten mukaisesti opastettu vierailu Hietaniemen hautausmaalle. Ulkomaanmatkat siirtyvät toteutettavaksi aikaisintaan vuonna 2022. Hallitus seuraa aktiivisesti tautitilannetta ja päättää sen perusteella matkoista. Ehdotuksia kohteiksi otetaan tietenkin vastaan.

Tällä hetkellä näyttää siltä, että kuluvanakin vuonna ilmestyy useita korkeatasoisia historiaan ja sen tutkimukseen liittyviä teoksia. Joitakin on ilmestynyt jo nyt, mutta suurin osa ilmestyy alkusyksystä. Tämä on tietenkin historian ystävänkin kannalta pelkästään miellyttävää. Hallitus tulee nimittämään vuoden historiategoksen valitsemiseksi uuden lautakunnan syyskuun kokouksessa.

Vuoden 2022 Suomalaisten Historiapäivien ohjelman laatiminen käynnistyy ja niiden järjestämiseen tulee uusi ulottuvuus, kun tämän vuoden kokemusten perusteella jatketaan striimauksen käyttöä. Osa päivien ohjelmasta tulee siis nähtäväksi suoratoistona koko maassa, joten luentojen ja paneelien sisältö on käytettävissä esimerkiksi koulujen historianopetuksessa.

Historian ystävät, toivotan hyvää ja tervettä kesää kaikille! Kesällä on mahdollisuus tutustua lukuisiin Suomen historiaan liittyviin mielenkiintoisiin kohteisiin, museoihin ja tapahtumiin. Nauttikaa!

Kari Salmi, puheenjohtaja

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680,

toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi,

varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dos. Maarit Leskelä-Kärki

Varapuheenjohtaja: dos. Heini Hakosalo

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo,

Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680,

shs@histseura.fi, www.histseura.fi

Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki,

ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimus-artikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2021 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

